

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVII

Св. 1–2 (2016)

САДРЖАЈ

Чланци

Правопис

- Која напомена о Белићевом правопису, и о Белићу лично (Поводом чланка Милована Витезовића, *Срби никада нису говорили сујски, нејо судски*, Политика, понедељак 25. јануар 2016, стр. 13) (РАДОЈЕ Д. СИМИЋ) 1–9

Грамматика

- Могућност трансформације именичких синтагми с генитивом материје у синтагме с конгруентним придевским атрибутом (АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ) 11–24
- Форицност присвојних заменица у антецеденту адјективне релативне клаузе (ТАЊА З. РУСИМОВИЋ) 25–43

Лексикографија

- Концепција и структура општих једнојезичних школских речника српског као матерњег језика (ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ) 45–57
- Новаковићева *Посланица* о његовању језика српског – њен карактер и значај за развој српске лексикографске мисли (НЕЂО Г. ЈОШИЋ) 59–71

Стилистика и прагматика

- Претпоставка комуникативне компетенције у (писаном) омеђеном дискурсу (СЛАВКО Ж. СТАНОЈЧИЋ) 73–84
- О појму политичког дискурса и жанровима у њему (СВЕТЛАНА М. СЛИЈЕПЧЕВИЋ) 85–97

Сећања

- Митар Пешикан, О српском правопису и језичкој култури (МИЛИЦА РА-
ДОВИЋ-ТЕШИЋ) 99–111

Прикази

- Слободан Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском
језику* (ТАМАРА Н. ЛУТОВАЦ) 113–117
- Сања Ж. Ђуровић, *Укришћање глаголских врста у конјугацији глагола у савре-
меном српском језику* (АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ) 118–122

In memoriam

- Богдан Терзић (СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 123–125

Чланци

Правопис

УДК 811.163.41'354

РАДОЈЕ Д. СИМИЋ
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)*

Оригинални научни рад
Примљен 18. априла 2016. г.
Прихваћен 24. маја 2016. г.

КОЈА НАПОМЕНА О БЕЛИЋЕВОМ ПРАВОПИСУ, И О БЕЛИЋУ ЛИЧНО (Поводом чланка Милована Витезовића, *Срби никада нису јоворили сујски, нејо судски*, Политика, понедељак 25. јануар 2016, стр. 13)

Чланак пред читаоцем настао је поводом писања М. Витезовића, а да би се истакле чињенице о Александру Белићу, оснивачу научне лингвистике код Срба, свестраном познаваоцу и врло заслужном испитивачу српског језика. Са насловом „Само да се зна“ понуђен је Политици као одговор на Витезовићев текст, али ова је одбила да га објави. Да не би јавност остала у заблуди да је истина све што се тамо износи, аутор је одлучио да свој текст обнародује овим путем, уз мале измене, и допунивши га додатним чињеницама и напоменама о Белићевим схватањима и доприносу српској лингвистичкој науци. Најпре следи сам чланак, а затим додатак.

Кључне речи: правопис, језик, писање, глас, слово, полу-глас.

Милован Витезовић, мени лично драг човек и прилично добар књижевни стваралац, рекао бих да је у свом чланку заправо намеравао подсмешљивим тоном подсетити на једну епизоду из историје Вашег цењеног листа, и то поводом прославе његовог рођендана. Узео је један необичан судски извештај из 1926. г. Главни актери

---

* jelenajo@bitsy.net

приче, филолог и писац *Правописа српскохрватској језика* из 1923, првог модерног приручника те врсте код Срба, и свештеник Милош Анђелковић, и њихов судски процес око правописа, чине позадину Витезовићевог извештаја, а у првом плану је песник и сјајни полеми-чар Станислав Винавер, који се усуђује да дигне глас против суда и против професора на самом рочишту. Мало баналног карактерисања интелектуалне елите у Београду тога доба, мало духовитих опаски итд., чине Витезовићев текст из којег је овај исечак узет (Витезовић 2014), прилично читљивим, и чак прихватљивим као лака литература за оног ко воли историју преливену приватним причама делом бага-телног, а делом и афирмативног тона.

Но узредне Витезовићеве напомене о фонетској структури српског језика заслужују осврт. Исто вреди и за увредљиву квалифи-кацију Белићевог приручника да је то „Кривопис др Белића“. А о том осврту се мора одмах рећи двоје: прво, Белићев се приручник у срп-ској филолошкој науци високо цени, пре свега зато што је аутор њи-ме покушао да заведе изванредан ред у српској писмености; и друго, Белић је покушао – колико је то могуће – да словни састав речи при-лагоди њеном гласовном саставу. У то је уложио и много воље и много знања. Ми овде не бисмо улазили у политичке узроке и после-дице тога акта, јер ни у Витезовићевом чланку нема речи о томе. Али и по Белићевом, и општем ставу и старије и новије науке, Срби упра-во никада нису говорили *судски*. Ево како.

Узећемо најпре Даничића (1975), на кога се, по Витезовићу, по-зива свештеник Анђелковић покушавајући да дезавуише Белића. Да-ничичић наводи реч **соудъ** (лат. *judicium*), коју треба читати као *суд*, али са једним гласом на крају сличним нпр. данашњем 'а', само замућене боје (тзв. полугласник; овде његов изговор бележимо као *э*), који је постојао у старом српском језику, а у новом га нема јер је у међувре-мену ишчезао. Реч 'судски' Даничић није забележио, али јесте 'суд-ство', и то у две верзије. Прва верзија бележи се као **соудъство** (*con-ventus, terra judicis*), са истим гласом, и на истоме месту где и у речи 'суд'. Тај глас овде омета контакт 'д' и 'с', и њихово изговорно прила-гођавање. Дакле, ваља је читати отприлике као 'sudəstvo'. Друга вер-зија записана је и у необичној форми **соудъцво** (*jurisdiction*). За науч-ника који се бави оваквим питањима врло је занимљиво ово *-цво*, од-носно пре свега глас 'ц'. Једини логичан одговор јесте да је ова форма забележена после ишчезавања полугласника у нашем језику, и 'хар-монизације' изговора скупа 'дс', који је писар из свог говора забеле-жио као 'ц', покушавајући да свој изговор некако усагласи са позна-тим му начином писања. Закључујемо да је писар у свом изговору за-

право морао имати форму 'суцво' или 'суцтво', али није умео, нити је могао такав изговор довести у везу са традиционалним писањем.

Сада се обраћамо Вуку Стеф. Карацићу, кога такође помиње противник Белићева „кривописа“, па да видимо шта овај генијални познавалац духа српског језика каже. Вук се врло колебао око писања 'дс'. У *Српском рјечнику* од 1818. г. (Вук 1966), где је формулисао своје погледе и уредио српску правописну норму новог времена, на стр. XXX предговора, стоји следеће: „Кад дође у ријечи д или т пред с, онда се кашто претвори обоје у ц, н. п. љуцки мјесто људски...; и тако се готово изговара у свима оваковим (производним) ријечма, н. п. господски, градски, братски и т. д. али ја нијесам смијо написати госпоцки, брацки: зашто се ђешто чује д, или т, пред с (особито у сложеним ријечма, н. п. подсирити, одсвакле одслужити и т. д.); а ђешто се опет избаци д или т... н. п... господство, прокљество и т. д. По правилу требало би да се д пред с претвори у т, али будући да се тешко изговара и једно и друго: зато сам ја оставио овако“; у ствари, Вук је по сопственом признању писао не како се говори – суцки, или сутски – него како се не говори: господски, братски, како и ми данас пишемо.

Но да видимо како ваља разумети самог Вука и његове мисли. Он у крајњој линији заправо утврђује да се у „производним ријечма“, тј. кад се нађу испред суфикса за грађење нових речи, д и т сливају са с из суфикса и све се изговара као ц: грацки; или се пак „избаци д или т“: господство. А да исти ти гласови на крају првог дела сложене речи, у сусрету са с из другог дела, бивају ометени границом међу тим елементима (д/с; т/с), и да се сливају само „ђешто“, а да се чешће задржава засебан изговор: одсвакле, подсирити, представити, одстранити итд. Ако кажемо да постоји јака и слаба граница међу гласовима у речи, онда би по Вуковој мишљењу слаба граница (код „производних ријечи“) допуштала обједињен изговор и претварање у ц, док јака омета тај процес. А то значи да у ствари изговор 'дс' у српском језику није могућ, већ само 'д/с', односно са границом међу гласовима која се истовремено осећа као јака граница међу деловима речи.

Друго је питање како онда треба писати оно 'ц' на слабом прелазу међу деловима речи. Занимљива је по томе једна чудна појединост, која пажљивом аналитичару не сме промаћи, а то је реч 'љуцки', која је Вуку у том облику забележена у *Рјечнику* 1818 („Љуцки, ка, ко 1) menschlich, Menschen-, humanus. 2) ... адв. männlich, menschlich, hu-

mapo more, ut vir...“)¹. Вуково колебање није било само теоријско, него је он очигледно у првој верзији *Рејчника* писао ц, па је можда под притиском својих пријатеља или сл. (знамо како је Мушички гледао на Вуков фонетизам) касније верзије преиначавао, а оставивши у овом примеру сведочанство својих мука и невоља. Ми данас наравно имамо на располагању врло осетљиве апаратуре за анализу говорних гласова и њихових контактних варијација, па је врло лако утврдити прави природни изговор просечног припадника српске језичке заједнице, те о томе овде није потребна даља расправа.

Знатижељници би вероватно били ради прочитати и коментаре о ставу Станислава Винавера, а преко њега и Милована Витезовића. Но Винавер је сам дао коментар оним речима које Витезовић или редактор његовог чланка издвајају у новинарски бараж: „Ја никад нисам био у вашим правилима. Мој језик је увек био само под мојом памећу. Под његовом (= њеном) врховном командом“. Врло лепо речено. Неприкосновеност песничких слобода не подлеже расправи. Али размислимо: Винавер је своје полетне мисли – као и ове редове које наведосмо – уобличавао узлећући на небо свог надахнућа, али забележио их је стандардним српским језиком, и стандардним правописом. И никада у својој поезији није се могао далеко одмаћи од граница разумљивости – и од граница стандардног израза. Белићев „кривопис“ није могао забацити у тој мери да му текст постане нечитљив... То је судбина и свих нас: ма колико нам филолошке ситничавости биле досадне – без њих се ипак не може...

*

Овако је гласио мој кратки одговор на неосноване поставке недужног свештеника које наводи, и с којима као да се идентификује М. Витезовић. Сада ћемо мало проширити нашу расправу да бисмо отворили видике на контекст у којем је настао Белићев правопис, и

---

¹ Иво Андрић (1963: 310), имитирајући гласове што се чују из разјарене масе, и хотећи их пренети управо како се чују, између осталог бележи: „На, на! Хоћеш још? На! Хоћеш *љуцки!*“ И веома суптилни језички таленат Стевана Сремца (1977, *passim*) није прошао мимо управо овде актуелизованог проблема, па у говору његових попадија читамо: чифуцка фрајла 100, 105; бештија чифуцка 114, 124; банацка млада 119; по банацки 157; матора сакраменцка бештија 177; чивуцка арендаторска канцеларија 217; Кад мрзиш, треба да мрзиш љуцки 227; купињак чифуцки 290; чифуцке оченаше 191; мамаљуга банацка 298, 299; довлачи неке чифуцке часловце 307.

на бар неке чињенице које су морале бити од значајног утицаја на норму која је тим правописом установљавана.

Свештеник је чак, у својој необавештености о Белићевом „кривопису“, утврдио да се њиме „накарађује говорни и књижевни језик, без икаквог научног основа... Доказ је и то што од Нови Сад по доктору Белићу, требало би да буде новосатски, а новосатско време је време по новом сату...“ (Витезовић 2014: 98). Етимологисти би данас рекли да је овде примењено начело међусобног разликовања речи, односно избегавања хомографије да не би дошло до забуне о чему је реч, тј. да се не би помешала значења употребљених лексичких јединица, што би ометало разумевање написаног. Али како онда иначе избећи тзв. хомофонију, дакле изговорно једнаке речи, синониме типа *зайис*: „1. прибележен податак или мисао, забелешке...; 2. писмена потврда, докуменат...; 3. рлг. дрво с урезаним крстом, дрвени крст или какав други знак крај кога се држи молепствије с литијом... 4. гранични знак, међа... 6. покр. мала троугласта полица у углу између два зида...“ итд. Како ове разноврсне 'записе' не можемо друкчије разликовати него у контексту у којем је употребљена реч, тако је и са *новосајски*, али и Новосатка, Новосаткиња/новосаткиња, што је забележено у речнику српског језика САНУ, где уосталом и нема придева *новосајски* са значењем припадности 'новом сату'?! Заправо: свештеник сам није водио рачуна о језичкој ни о правописној реалности, за што оптужује Белића. Наравно, право необавештених јесте да се понашају као да све знају, и да празним хвалисањем покушају дезавуисати скромно страхопоштовање зналаца према величини онога о чему расправљају. Исто тако је неприкосновено право слабих умова да задовољавају своју завист према онима који умом доминирају, и да их бесомучно оговарају. То слушамо и видимо свакодневно у арени интелектуалних ратова сваке врсте. Али је право публике да буде обавештена о стварним чињеницама, а не да буде – од инфериориста свих родова и врста – заведена на криви пут и уверена да је неистина исто што и чињеница.

Даље, свештеник Анђелковић, по Витезовићу, спочитава Белићу да нас „учи да пишемо: аждаха, кихати, кихавица, махрама, трухлети, мехлем, хендек, Хавала уместо Авала, па и историја уместо историја“ (Витезовић 2014: 99). Код Белића (1923: 35), међутим, у веома подрбној разради питања о изговору *х*, између осталог, стоји дословце:

Примери у којима обично место *х* стоји *ј*:

аждаја м. аждаха, дијати м. дихати (исп. задијати се и сл.), кијати м. кихати (исп. кијавица, искијати и сл.), леја м. леха, опајати

м. опахати, Мијат м. Михат, проја м. проха, сајџија м. сахаџија, јендек м. хендек.

У другим случајевима ове врсте *x* потискује *j* у књижевном језику:

лихо (лијо)², Михаило (Мијаило), задах (задај), реха, рехав (реја, рејав)³, осмех (осмеј), снаха (сна, снаја), стреха (стреја), тихо, тиха, тих (тијо и сл.), чоха (чоја) и др.“

Видимо заправо да је у већини случајева Белићева норма приказана у ствари неодговорно и лажно. Реч *Авала* Белић и не помиње као проблем, нити је наводи у попису лексема на крају књиге. Реч *махрама* и *марама* у овом правопису је дозвољена у оба начина писања, и то би му се заиста могло приговорити (као на другој страни и *загај*, поред *загах*) или сл. Упамтићемо, ипак, на првом месту, да је то 'правопис српскохрватског језика', те да се изговор гласова није могао уредити строго према српским навикама, поготову не према уско београдским. Уосталом, Белићева норма је настала у резултату одговорног односа према контексту, а и према разноврсним моментима језичко-историјског, културолошког, као и филолошког досега. Пре свега, пред Белићем је стајао Даничићев ауторитет, који је у другом издању Вукова *Рјечника* (Вук 1852) – сем 'Хавале', које ни тамо нема, и коју је једино могла смислити људска пакост – навео облике који се ни свештенику Анђелковићу ни Винаверу не би никако допали да су за њих знали, нити би се на Даничића позивали (а које они погрешно приписују Белићу). То су облици с којима се са његовим решењима у далеко јачем степену слаже Боранићев (Боранић 1947) него Белићев правопис. Ево како неке од поменутих и њима сличних речи гласе у два потоња поменута документа:

Даничић (у Вукову Рјечнику 1852)

Авала (Хавала *vide* Авала)
 аждаха (аждаа, аждава, аждаја *vide* аждаха)
 алат
 Алах / Халах (у Босни у Срба Турског закона)
vide Алах
 зевати (ист.) *vide* зијевати / зијевати (јуж.) *cf.*
 зијехати / зијехати (Дубр.);
 крух / кру, крув (у Слав.) *vide* крух
 леха (ист.) *vide* лијеха / лија ...2. (јуж.) *vide*

Боранић

Авала, не Хавала
 аждаха и аждаја
 халат
 алах и Алах
 зијехати и зијевати
 крух
 лијеха

² Данас у РСАНУ: „лихо... покр. у непарном броју, непарно“, s. v.

³ У РСАНУ није обрађено. Исп. у РСМ: „реха... покр. ретка вуна“; „рехав, редак, разређен“, s. v.

лијеха / лијеха (у Ц. Г.)	
махрама (марама vide махрама)	махрама; обичније марама
хабер (абер vide хабер)	хабер
хадум (адум vide хадум),	хадум
хала (у Дубр.) / ала (vide аждаха)	хала, аждаха
халал (алал vide халал)	халал
халка (алка vide халка)	алка (халка в. алка)
харамија (арамија vide харамија)	харамија
хесап (есап vide хесап)	хесап

Боранићево дело има чисто нормативни карактер, док је Даничићевим истраживачким пројектом захваћен језик у целој својој ширини, као и у његову односу према регионалној варијацији израза. А први је разматран и вреднован у пројекцији онога другог. Стандардизацијски процеси, које је Даничић помно пратио, видни су и на овом скућеном материјалу по многим симптомима, и језик је управо ухваћен у тим процесима. Даничић, у погледу који смо овде изложили пажњи читаоца, још ништа коначно не пресеца, него поштује и народни израз, али још му је веома стало до изворног облика, овде пре свега речи турског порекла.

Белић пред очима има нову језичку ситуацију, када је уједначене норме у многим правцима већ извршено. Али ни он не повлачи превише реске потезе, мада се свуда где је у већинском изговору преовладао облик без *x* – и сам одлучује за такав облик. Кад читамо да „*x* потискује *j* у књижевном језику“ – онда видимо српски књижевни језик ухваћен у развојном току: у току лаганог удаљавања од дијалекатске позадине централних српских говора и оформљење у самосталну структуру са сопственим употребним и вредносним механизмима. При томе се увек мора водити рачуна о старијим фазама развоја у поређењу са новим стањем, као и о књижевној традицији, чији утицај на кретање језичких појава никада није занемарљива величина.

Није овде место за поуке књижевницима како ће писати, нити је то упутно чинити. Али ако пишу о познатим личностима и догађајима, поготову о личностима чији допринос националној култури има тежину Белићева дела, онда би ваљало озбиљније повести рачуна о чињеницама, и о томе како се оне употребљавају или злоупотребљавају у расправама и судским процесима, ако се о томе већ пише. Свештеник о којем је реч очито, у целини догађаја гледано, није имао намеру да критикује Белићев правопис какав је он био, већ да га по сваку цену прикаже у лошем светлу, макар то било и противно самим чињеницама.

Но докле то стоји у Витезовићевој књижици у којој је писац хтео бити духовит па ненамерно испао вулгарни пасквилант, а која има уметнички и културни значај какав има – нема се разлога за расправу ширег домета. Али Уредништво Политике, истичући неке појединости у поднасловима, могло је или припитати писца о стварном стању ствари, или се о томе обавестити на некој другој страни. Овако је Политика, рекло би се бар некада врло угледан лист широког дијапазона својих интересовања и свог утицаја, у овом случају постао сачесник непотребног и неутемељеног напада на неке националне вредности које не би ваљало без јачих разлога на овакав начин блавити.

Да подсетимо.

О Белићу је далеко најталентованији филолог новијег доба у Србији, и далеко најбоље упућен у суштину Белићева научног и општег доприноса – проф. Радосав Бошковић – написао између осталог и следеће: „Прво: Белић је лингвист који је целог свог живота размишљао, који целог свог живота размишља о проблемима језика као целине, језика као стварности, језика као оруђа културе... – Друго: Белић је лингвист који има свој, самостални правац у лингвистици; који има своје оригиналне погледе на развитак и природу језика. То значи – од лингвиста речено и за лингвисте речено: Белић је својим, самосталним путем, својом, оригиналном методом дошао до својих погледа на језик, на његову природу и његов развитак...“ Колико ће инсинуације и лажна сведочења свештеника Анђелковића утицати на такво мишљење о Белићу, и колико ће померити истину да је он оснивач научне лингвистике код Срба – остаје за будућност да се види. За сада би се рекло да неће никако, без обзира на Витезовићеву издашну помоћ и пропаганду...

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1963: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Загреб: Младост.
- Белић 1923: Александар Белић, *Правойис срѣскохрвајскої књижевної језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Боранић⁹1947: Драгутин Боранић, *Правойис хрвајскоїа или срѣскоїа језика*, Загреб: Накладни завод.
- Бошковић 1978: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титовград: Црногорска академија наука и умјетности, Посебни радови, књ. 1.

- Витезовић 2014: Милован Витезовић, *Симфонија Винавер*, роман о господи београдској, Београд.
- Вук 1986: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник* (1852), Београд: Просвета.
- Вук 1966: Вук Ст. караџић, *Српски рјечник* (1818), Сабрана дела Вука Караџића, књ. 2, Београд: Просвета.
- Даничић 1975: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѣларина српских* (1863–1864), св. 1–3, Београд: Вук Караџић.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- Сремац 1977: Стеван Сремац, *Поп Тира и поп Спира*, Београд: Просвета.

Радое Д. Симић

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ О ПРАВОПИСАНИИ БЕЛИЧА, И О БЕЛИЧЕ ЛИЧНО

(По поводу статьи Милована Витезовича *Сербы никогда не говорили сутски, а судски*, Политика, понедельник, 25 января 2016 г., стр. 13)

Резюме

В данной работе автор противостоит необоснованным нападениям на личность и деятельность известного ученого, фактически основоположника научной лингвистики у сербов в первой половине двадцатого века. Подчеркивается, что правописание Белича в меру и согласно контексту привело в определенный порядок грамотность сербского народа, которая до тех пор опиралась на принципы Вука, в основном более интуитивно чем систематично.

Ключевые слова: правописание, язык, написание, звук, буква, редуцированный гласный.

АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 13. априла 2016. г.
Прихваћен 24. маја 2016. г.

МОГУЋНОСТ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ ИМЕНИЧКИХ СИНТАГМИ С ГЕНИТИВОМ МАТЕРИЈЕ У СИНТАГМЕ С КОНГРУЕНТНИМ ПРИДЕВСКИМ АТРИБУТОМ**

У раду се, на грађи коју чини педесетак примера, разматра могућност међусобне заменљивости именичких синтагми с неконгруентним атрибутом, у чијој је функцији генитив материје, синтаagma с конгруентним атрибутом, у чијој је функцији најчешће неки градивни придев. Циљ је био утврдити да ли су разлози који утичу на избор једног или другог синтаксичког решења творбене или семантичко-синтаксичке природе. Грађа упућује на закључак да су ти разлози врло ретко творбене природе, будући да је мали број именица које се јављају у генитиву материје, а од којих се не може извести градивни придев. Указује се на то да на избор једног или другог синтаксичког решења утичу семантичко-синтаксички моменти. Ограничење за могућност употребе конгруентног атрибута може представљати појава одредбе уз именицу у генитиву, али само уколико је у функцији те одредбе неки придев оцене (типа *добар*, *фин*, *йлемениї*), придев *лажан* или неки односни придев (*босански*, *енїлески* и сл.). Ограничење за замену неконгруентног атрибута конгруентним налазимо и у слу-

---

* aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад је, у нешто измењеном облику, био саопштен на 18. конгресу Савеза славистичких друштава Србије, одржаном од 29. до 31. августа 2014. године у Београду.

чајевима када се у генитиву нађу две координиране именице, као и када се генитивна именица одређује већим бројем описних придева.

Кључне речи: српски језик, генитив материје, неконгруентни атрибут, конгруентни атрибут, семантика, синтакса.

1. Предмет и циљеви рада

Именичке синтагме у којима се управна именица квалификује неконгруентним атрибутом у облику предлошко-падежне конструкције *ог* + Г, када је лексички експонент тог генитива нека градивна именица, дакле, када је у питању *ієніїїив матїєрије*, често се могу трансформисати у именичке синтагме са конгруентним атрибутом, у чијој се функцији налази градивни придев, изведен од првобитне генитивне одредбе, као и обрнуто – Им. + *ог* + Г_{Град.} ↔ Прид. Град. + Им. – *кошуља од свиле* ↔ *свилена кошуља*.¹

Постоје, међутим, случајеви када одговарајуће придевско образовање изостаје. Наш задатак у овом раду биће покушај да утврдимо који су разлози тог изостанка, да ли су они творбене, синтаксичке или семантичке природе. Уз то, покушаћемо да одредимо чиниоце који утичу на избор једног или другог синтаксичког решења (конструкције коју чини Им. + *ог* + Г_{Град.}, односно Прид. Град. + Им.). Испитиваћемо оне типове синтагми с генитивом материје у којима су управном именицом означени разни употребни предмети. Нећемо се бавити генитивом материје којим се одређују именице које означавају неки прехрамбени производ.

М. Ивић је, испитујући квалитативно значење генитива с предлогом *ог*, указала на потребу за истраживањем којим би се утврдиле „разлике ... међу именицама у погледу тога која од њих ... може, а која не може да се трансформише у придевом отелотворену лексичку датост“ (2010: 270). Она је указала на то да се за *кесу од йлаїїна* може рећи да је *йлаїїнена*, али да таква могућност не постоји за *кесу од харїїїје*; да се за *вино од куїїна* може рећи да је *куїїново*, али да таква морфолошка могућност не постоји за *чорбу од кромїїра* (алтернативни назив је конструкција са атрибутивом *кромїїр чорба*). Као што ћемо видети у делу рада који следи, узроци нису само морфолошке већ и семантичке и синтаксичке природе.

Слично испитивање М. Ивић спровела је у вези са типом односа између генитивне форме именица и од тих именица изведених

---

¹ У раду се користе следеће скраћенице: Им. (именица), Прид. (придев), Град. (градивни), Одн. (односни), Г (генитив; номинал у генитиву).

присвојних придева и закључила да се налазе у односу комбинаторних варијаната (1967: 262). Услов за обавезну појаву генитивне форме јесте распрострањавање номиналне јединице – ако она обухвата више од једног конституента (дакле, ако именица има детерминатор), придевска форма изостаје, нпр. *лик жене у њодинама* (*ibid.*: 259). Ако номинална јединица обухвата више координираних именица (*мајка Јове, Вере и Мише*), могуће су обе варијанте, али је чешћа придевска форма (*Јовина, Верина и Мишина мајка*) (*ibid.*: 261).

Настојаћемо, дакле, да утврдимо да ли појава одредбе уз именицу у генитиву материје обавезно уклања могућност генитивне форме, као и то да ли су, осим синтаксичких критеријума, важни и семантички, односно, да ли је важна семантичка класа придева у функцији одредбе именице у генитиву. Утврдићемо, такође, и шта се дешава када се у генитиву материје налазе именице у односу координације.

Што се тиче семантичке класе придева који се изводе од градивних именица, они су већином градивни (*од златна – златан, од свиле – свилен, од камена – камени*).² Границе међу семантичким класама придева нису чврсте, па тако многи градивни придеви стичу и особине опасних, у том смислу што одређивање неког предмета по материјалу од ког је сачињен издваја тај предмет у односу на оне израђене од неког другог материјала.³ Градивни придеви спадају у односне придеве, будући да се у њиховој основи налази именица (па особину изражавају посредно, преко речи која им је у основи). Пипер их, заједно са другим односним придевима, убраја у релационе атрибуте (2005: 100).

---

² Као конкурентна форма генитиву материје јављају се односни придеви када је управном именицом означен неки прехрамбени производ – *суја од шелејине/шелејине/јоведине // шелећа/шелећа/јовећа суја*.

³ Тако Ж. Станојчић, на основама формулације принципа творбе придева од именица, као и модела насталих на основу синтагми, које даје М. Стевановић (в. Стевановић 1986: 559–561), истиче да придев *златан, златни* ... има значење описног придева, дакле значење особине, овде добијене по томе што је предмет уз чије име такав придев стоји – начињен од онога што значи мотивна именица (*златан* сат = „сат *од златна*“) (Станојчић 2012: 172).

2. Анализа грађе

Примере из грађе⁴ поделили смо у две велике групе. Основа за прву поделу творбене је природе.

– У прву групу спадају случајеви у којима према именици у генитиву материје постоји одговарајуће придевско образовање.

– Другу групу чине примери у којима се од именице у генитиву не гради придев, као и примери када тај придев постоји, али није распростањен нити фреквентан.

2.1. Према именици у генитиву материје постоји одговарајуће придевско образовање

Ове примере ћемо размотрити у неколико подгрупа.

2.1.1. У прву подгрупу сврстали смо примере када је придев изведен од именице у генитиву распрострањен и фреквентан, а сама управна именица нема квалитативну придевску одредбу. Трансформација генитивне именичке одредбе у конгруентну придевску којој је у основи (и обрнуто) може се извести без значењске промене:

- Мајсторица је све нешто волела да купи *сџвари од мџала* (Сек., 18) (← *мџалне сџвари*). Сасвим позади видиш *зид од камена* према коме су глумци играли (Рај., 79) (← *камени зид*). Нашао [је] *сечива и џесџерице од кремена* (Андр., 122) (← *кремене џесџерице*). *Брош од амџисџа* помицао се са једне стране на другу (Андр., 137) (← *амџисџини брош*). Рукопис ... је почивао у *корицама од карџона* (Андр., 80) (← у *карџонским корицама*). Поред шиваће машине ... леже његове заборављене играчке: оловни војници, *кликери од џлине* и стакленци (Киш, 19) (← *џлинени кликери*). Када би нам те перине, тада још нове и *с навлакама од байџисџа*, подавијала под леђа... (Киш, 102) (← *с байџисџаним/байџисџеним навлакама*). Има *џаквих [кошуља] од свиле* (РСЈ 127) (← *џаквих свилених кошуља*). ... око паса стегнута *џојасом од свиле вишњеве боје* (Андр., 137) (← *свиленим џојасом вишњеве боје*).

---

⁴ Корпус за овај рад чине примери ексцерпирани из извора наведених на крају рада.

⁵ Придев *кремени* за наше језичко осећање мало је необичан, па би му можда више одговарало место у другој групи примера (у којима је изведени придев неуобичајен и нефреквентан), али га ми сврставамо у прву групу будући да уз њега у РСАНУ нема квалификатора који указују на ограничавање његове употребе.

Неконгруентни генитивни атрибут из постпозиције прелази у препозицију кад се замени конгруентним, релационим придевским атрибутом.

На заменљивост једне конструкције другом нема утицаја одређивање управне именице неким придевом. На избор генитивне одредбе може утицати превелик број описних придева у препозицији (према П. Пиперу, употреба три описна придева у једној именичкој синтагми је ретка, па исто може важити и за спој описних и градивних придева; в. Пипер 2005: 98).⁶

- Њихови матори нису у стању да им пруже ништа више *сем оној идиоџској сервиса за ракију од кристјала* (Кап., 34) (← *оној идиоџској кристјалној сервиса за ракију*). Виде се ... *џрубо џесани клинови од храсџовине* (Киш, 39) (← *џрубо џесани храсџови клинови*).⁷ То је било *дречаво одело од синџеџике* (Кор.) (← *дречаво синџеџичко одело*). Имао је на себи *краџке беле џанијалоне од џлајнна* (Киш, Кор.) (← *краџке беле џлајннене џанијалоне*). У белим гаџама и кошуљи, *са црним зубуном од сукна* (Ћосић, Кор.) (← *са црним сукненим зубуном*). Донесени су ... *скуџоџени оџрџачи од крзна* (Андр., 35) (← *скуџоџени крзнени оџрџачи*).

П. Пипер истиче да релациони атрибути имају ужу спојивост од описних, па се, сходно томе, распоређују непосредно испред управног члана синтагме (2005: 100).

2.1.2. У другу подгрупу сврстали смо примере у којима именица у генитиву има придевску одредбу, и то описни или релациони придев. Појава придевске одредбе уз генитивну именицу утиче на фаворизовање конструкције *од* + Г. Међутим, на могућност трансформације конструкције с неконгруентним атрибутом у ону с кон-

---

⁶ Р. Симић и Ј. Јовановић говоре о превеликом броју атрибута као једном од узрока за појаву апозитива, дислоцираног атрибута: „Од више атрибута неки се каткада заправо међусобно никако не подносе у заједничкој позицији квалификатора управне именице. Један разлог неподношења јесте пренатрпаност конструкције, боље рећи дате позиције у конструкцији, постављањем у њу више истоврсних јединица“ (2002: 232–233).

⁷ Овде је процес деривације заправо обрнут – од придева *храсџов* изводи се именица *храсџовина*. „Као посебне семантичке типове ових именица с придевом у основи можемо још навести [оне] ... које означавају ... дрво или биљку уопште, одн. комад дрвета, па и шуму или жбун означен основном речју: *боровина, буковина, храсџовина, јеловина*“ (Стевановић 1986: 502).

груентним утиче и придевска семантика. У том смислу разликујемо неколико случајева.

2.1.2.1. Први је случај када је именица у саставу неконгруентног атрибута одређена описним придевом, и то оним из групе назива за боје:

- Гурну *завесу од зеленој сомоџа* (Сек., 188) (← *зелену сомоџску завесу*). Умотана у шал *од сивој кашимира* (Андр., 120) (← у *сиви кашимирски шал*). На девојци су биле широке димије голубије боје и *уска јечерма ...од свејлојлавој ајласа* (Андр., 184) (← *уска свејлојлава ајласна јечерма*). Налик на мој *косџим од резеда свиле* (Сек., 230) (← *резеда свилени косџим*). Био је босоног, у *крајким џанџалонама од џамнојлавој лана* (Киш, 61) (← у *крајким џамнојлавим ланеним џанџалонама* или у *џамнојлавим крајким ланеним џанџалонама*).

У том се случају неконгруентни атрибут може, без значењских промена, трансформисати у конгруентни (*од сомоџа* → *сомоџска*), а придевска одредба одређује читаву синтагму (*завеса од зеленој сомоџа* → *зелена сомоџска завеса*). Правила линеаризације зависних чланова синтагме налажу да се описни придев налази испред релационог, у који се трансформише градивна именица у генитиву.

2.1.2.2. Сличну флексибилност показују и примери у којима се генитивна именица одређује описним придевима са значењем објективног квалитета (*џежак, везен, изрезбарен*):

- Гледао је ... код жена *фереџе од џешке чоџе* (Андр., 170) (← *џешке чоџане фереџе*). Мамлаз за то време куцка прстима *џо сџо-лу од изрезбарене ораховине* (Кап., 72) (← *џо изрезбареном ораховом сџолу*).⁸ Конзули су били у парадним униформама, Ана Марија и ћерка јој у *модерним лаким хаџинама од везеној џила* (Андр., 238) (← у *модерним, лаким, везеним џиловим*⁹ хаџинама).

⁸ И у овом случају процес деривације је обрнут – именица *ораховина* изводи се од придева *орახов* (в. с тим у вези фусноту бр. 7).

⁹ РМС садржи одредницу *џилов* ('који се односи на тил, који је од тила'), али се не указује на ограниченост употребе ове лексеме. Сматрамо да би ипак требало указати на нераспрострањеност овог придева, будући да га не налазимо у Корпусу 2013.

Оно што омогућава семантичку еквивалентност у две горенаведене групе примера јесте чињеница да се објективним¹⁰ квалификовањем материјала од којег је нешто сачињено квалификује и сам предмет – ако су завесе од зеленог сомота, оне су, самим тим, зелене; ако је везен тил од ког је сашивена хаљина, везена је и хаљина; исто важи и за сто од изрезбарене ораховине.

2.1.2.3. Међутим, ако се у саставу неконгруентног атрибута налази придев евалуативног значења, могућност семантичке еквивалентности није обавезна, тачније, може постојати, али и не мора. Ако неко оцени добрим или финим материјал од ког се нешто израђује, то не мора да значи да ће и добијени предмет оценити на исти начин (сто од доброг дрвета може бити лоше направљен). Уз то, неки придеви којима су одређене генитивне именице не морају бити колокабилни са управним именицама (*сїо од їлемениїої дрветїа* ≠ *їлемениї дрвени сїо*).

- На њој је *собна хаљина од беле, фине вуне* (Андр., 137) (≠ *бела, фина вунена хаљина*). Све ће бити ограђено *мрежама од финих жица* (Сек., 228) (≠ *финим жичаним мрежама*). То је био *фино рађен и вешијачки склоїљен сандучић од доброї и їлемениїої дрветїа* (Андр., 166) (≠ **добар и їлемениї дрвени сандучић*).

2.1.2.4. Занимљиво је и понашање придева *лажан* – ако је лажно злато, односно материјал, од њега се и даље може направити нешто право (друго је питање каква је вредност тако направљеног предмета):

- Поручиване су из Беча *вазе од лажної їорцелана* (Андр., 178) (≠ *лажне їорцеланске вазе*). Изашао је из својих кола и поклоњено бакути *хемијску оловку од лажної златїа* (Кап., 20) (≠ *лажну златїну хемијску оловку*).

---

¹⁰ Потребно је нагласити да је и питање објективности семантике придева о којима говоримо ствар степена; као што показују новија истраживања из области когнитивне науке и неуронауке, појмови боја су интеракцијски: “Color concepts are ‘interactional’; they arise from the interactions of our bodies, our brains, the reflective properties of objects, and electromagnetic radiation. Colors are not objective; there is in the grass or the sky no greenness or blueness independent of retinas, color cones, neural circuitry, and brains. Nor are colors purely subjective; they are neither a figment of our imaginations nor spontaneous creations of our brains” (Лејкоф–Џонсон 1999: 24–25).

2.1.2.5. Семантичка еквивалентност није могућа ни онда када генитивну именицу одређује неки односни (тачније, односно-присвојни) придев – *босански*, *бечки*, *кинески* и сл. Трансформацијом оваквих примера добијамо два релациона атрибута – односни и градивни. Будући да се у полазном примеру односним придевом одређује именица која се трансформише у градивни придев, дакле материјал, штоф (*фракови од енглеској шћофа*), односни придев у трансформисаном примеру одређује управну именицу којом је означен добијени производ (*фракове*). Дакле, *фракови од енглеској шћофа* без сумње су штофани, али није сасвим сигурно да ли морају бити енглески.

- У том концертном царству, где господски шуште сатенске блузе на дамама и *фракови од енглеској шћофа* њихових пратилаца (Пол., 35974/21) (*шћофани фракови* $\approx$ **енглески шћофани фракови*). Тачно изнад његове собе ... била су осветљена три прозора, *са завесама од босанској ѿлајна* (Андр., 130) (*са ѿлајненим завесама* $\approx$ **босанским ѿлајненим завесама*). Фратри су јели обилно и ћутке ... снебивајући се на махове пред непознатим јелима и *сићним кашичицама од бечкој сребра* (Андр., 238) (*сићним сребрним кашичицама* $\approx$ **сићним бечким сребрним кашичицама*). Један сам изолатор окрњио праћком, пре него што сам открио ... музичку функцију *шћој комљейта од кинеској ѿорцелана* (Киш, 117) (*ѿорцеланској комљейта* $\approx$ **кинеској ѿорцеланској комљейта*). Из тог туцета игала ... испредале би се ... дуге беле странице *ѿлејшва од анћорске вуне* (Киш, 94) (*вуненој ѿлејшва* $\approx$ **анћорској вуненој ѿлејшва*).

2.1.2.6. Разлог за фаворизовање неконгруентног атрибута јавља се и онда када се управна именица одређује помоћу две координиране именице у генитиву, као и помоћу више њих у набрајању. Овде се разликује случај када је управна именица у једнини, будући да је реч о једном предмету израђеном од више материјала, од оног када је управна именица у множини (*огела*, *ѿредмејши*), зато што је тада могућа двојака интерпретација – или је сваки појединачни предмет од другачијег материјала или је од комбинације материјала. Ако је то случај, теоријски је могуће употребити и придевске изведенице од тих именица (*баршунасћ* и *свилен јасћук*, можда чак и *баршунасћо-свилен јасћук*). Предност у сличним случајевима свакако има генитивна форма.

- Почињу одједном да бледе и гасну ... као *беживојта ма-ска од харћије и лака* (Андр., Кор.). Онда нађе дете *с јасћуком од*

баршуна и свиле како стоји пред сликом своје мајке и проси (Киш, 23).

- Није се могло проценити какво је тело које живи *йод хрїом одела од чоје, коже, свиле, сребра и тајшана* (Андр., 161). *Мрїви предметїи од коже и метала* били су двоструко мртви (Андр., 193).

2.2. Од именице у генитиву материје не изводи се придев (или такав придев постоји, али није уобичајен)

И у овој групи издвојили смо две подгрупе:

2.2.1. У прву ћемо сврстати примере када придевско образовање постоји, али није уобичајено.

- Организатори би јој уваљали и *застїавице од харїије* да њима маше (Кап., 20). Леже по земљи ... *разваљене кесе од харїије* (Киш, 39). Он је сад носио *скују, фину йерику од шамно смеђе косе* (Сек., 231). *Дечја таблица од шкриљца* пред њом (Сек., 129). Око врата му ... вунени шалић, за појасом *країка кецеља од мушеме* (Сек., 74).

Од именице *харїија* може се извести придев *харїијски*, али за њега РМС не даје потврду. У Корпусу 2013 пронашли смо само један пример придева *харїијски* (*Нека врста харїијскої ѓачворка* (Пол., 17. 6. 2008)), што говори о његовој необичности и нераспрострањености.¹¹ Према именици *коса* постоји односни придев *косни*, али се он не може колоцирати са именицом *йерика*. Према именици *мушема* постоје покрајински непроменљиви придеви *мушемали/мушемели*, али се они колоцирају само са именицом *фењер* (према Шкаљићевом речнику турцизама и према РСАНУ). Од именице *шкриљац* гради се придев *шкриљчан*, али га РМС не потврђује, а у Корпусу 2013 заступљен је са два примера.

2.2.2. У другу групу сврстаћемо примере када придевско образовање не постоји. И овде издвајамо три подгрупе.

2.2.2.1. Ни РМС ни Корпус 2013 не пружају потврде за придеве *рафијски, тївидски*. Разлог би могао бити у томе што су то именице страног порекла, због чега им је и деривација сиромашна. Исто објашњење може важити и за именицу *харїија*, иако је придев с њом у

---

¹¹ Могућ разлог те нераспрострањености могло би бити грчко порекло ове именице и постојање синонима *йайир*.

основи посведочен једним примером. Било би интересантно посебно испитати које се све именице не могу наћи у основи изведених придева.

- Изнад глава дрвене полице, по њима дењци, *зембиљи од рафије* (Гриц., 121). Ишли [су] многобројни пљачкаши ... натоварени новцијатим *кајуџима од џивига* (Гриц., 177).

2.2.2.2. Придев се не може извести ни од именица којима се означава материјал који није прототипичан за израду предмета означеног управном именицом (уз понеки изузетак):

- Она доноси сашивену ... за мене *краљевску одору од ружичасте џвериране харџије* (Гриц., 40) (*харџијску одору). Спаљени аутомобили, аутобуси, *зидови од врећа* пуњених снијегом (НИН, 40) (*врећани зидови). Кућа се срушила као *кула од карџа* (Киш, 15) (*карџина кула).
- Деца су на плажи правила *кулу од џеска* (разг.) (← *џешчану кулу*).

Примери ове групе показују да између лексичке семантике управне именице и именице у генитиву материје постоји међусобна условљеност – одређени предмети могу се израдити само од одређених материјала. Тако се кошуље шију од памука, свиле, синтетике и сл., одела су направљена од штофа, куће се праве од камена, цигле или дрвета и сл. Дакле, постоје прототипични материјали за израду одређених предмета.

Непрототипичност материјала за израду одређених предмета одражава се у језику, најчешће тако што се дати предмет не може квалификовати другим језичким средством осим генитивом материје. Од именице у генитиву не изводи се придев (зид се обично прави од камена, цигле, земље и сл.; ако се прави од врећа, изостаје могућност замене придевом: *врећани зид). Међутим, и од овог правила постоје изузеци, па је синтагма *џешчана кула* уобичајена.

2.2.2.3. Примери са обавезним детерминаторима

Придев се не изводи ни од именице тако општег значења каква је *маџерија* (овде у два значења, као сировина од које је нешто израђено и као тканина). Кад би се посматрали примери у којима именица *маџерија* не би била квалификована, у питању би била таутологи-

ја, јер су сви предмети израђени од неке материје.¹² Материјал је неопходно квалификовати како би се уклонила семантичка рестрикција, па се примери овог типа могу сврстати у оне са обавезним детерминаторима.

Детерминација је неопходна и када се у генитиву материје налази именица *крзно*, а управна реч је именица којом се означава одевни предмет који се у в е к и з р а ђ у ј е од крзна:

- Никад није видео *предметије* обичне, свакодневне уио*пр*ебе тако вешто израђене и *ог* *тако* *фине* *материје* (Андр., Кор.) (*материјалне *предметије*). *Одело* ванредно, сиво, *ог* *танке*, *чисто* *вунене* *енглеске* *материје* која се не може у*г*ужвати (Сек., 231) (*материјално *одело*). *бунда* *ог* *најфиније*/*право*/*габрово*/*вештачко* *крзна*; *ћурак* *ог* *тешко*/*руско* *крзна*.

3. Закључак

Судећи по нашој грађи, од именица које се јављају у генитиву материје у функцији квалитативне одредбе управне именице углавном се може извести односни придев (најчешће градивни). Изузетак представљају неке именице страног порекла (*рафија*, *твид*), именице којима се означава непрототипичан материјал, као и именице које су тако опште семантике да се не могу употребити без обавезног детерминатора.

Што се тиче чинилаца који утичу на избор једног од два синтаксичка решења која смо у раду разматрали (конструкције Им. + *ог* + Г или Прид.-Г_{рад./Одн.} + Им.), дошли смо до следећих закључака. Оба решења могу бити подједнако заступљена, односно конструкције могу бити међусобно замењиве, у следећим случајевима:

- када именица у генитиву нема сопствену придевску одредбу;
- када именица у генитиву има сопствену придевску одредбу, коју чини придев из семантичке групе придева за боје или за неки објективан квалитет.

Конструкција Им. + *ог* + Г има предност у следећим случајевима:

- када именица у генитиву има сопствену придевску одредбу, коју чини придев из семантичке групе придева којима се означава субјективан квалитет (придеви оцене: *фин*, *добар*, *илемени*); разлог

---

¹² То је прототип. Предмети могу бити израђени и од других предмета, не само од материје (нпр. *мреже* *од жица*, *лејеза* *од иалмова лисија*).

видимо у томе што се оцена материјала не мора односити и на оцену предмета добијеног од датог материјала;

- када се употреби одредбени придев *лажан*, јер се од неправог, лажног материјала може направити права ствар;

- када је одредбени придев из групе односних придева (*енїлески, кинески* и др.), јер се порекло материјала не мора слагати с пореклом производа;

- када се у улози генитивне одредбе налазе две координиране именице или именице у набрајању;

- када се у функцији конгруентне одредбе јави велики број описних придева (више од два).

ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1967: Milka Ivić, Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja sufiksom *-ov(-ev, -ovljev, -evljev)*, *-in* u odnosu „kombinatoričnih varijanata“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu X*, 257–262.

Ивић 2010: Милка Ивић, Квалификативна улога генитивне именичке форме с предлогом *од*, *Јужнословенски филолої LXVI*, Београд, 269–271.

Лејкоф–Донсон 1999: George Lakoff, Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, Basic Books.

Пипер 2005: Предраг Пипер, Именски израз, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синџакса савременої срїскої језика. Просїа реченица*, ред. Милка Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 33–118.

Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Срїска синџакса I–II*, Београд: Филолошки факултет у Београду; Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Никшић: Филозофски факултет у Никшићу – Подгорица: Црногорски универзитет у Подгорици.

Станојчић¹⁴ 2012: Живојин Станојчић, Морфологија и творба речи, у: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаїшка срїскої језика за їмназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике, 69–188.

Стевановић⁵ 1986: Михаило Стевановић, *Савремени срїскохрваїтски језик (Грамаїшчки сисїеми и књижевнојезичка норма)*, књ. I, *Фонетїка. Морфологија*, Београд: Научна књига.

ИЗВОРИ

- Андр.: Ivo Andrić, *Travnička hronika*, Zagreb: Mladost, 1964, 1–256.
- Гриц.: Ирена Грицкат, *У лебгивом ходу*, Нови Сад: Матица српска, 1994.
- Рај.: Justejn Gorder, *Sofijin svet. Roman o istoriji filozofije*, preveo s norveškog Ljubiša Rajić, Beograd: Geopoetika, 2009, 1–200.
- РСЈ: Svenka Savić, Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike, 1989, 88–220.
- Кап.: Момо Капор, *Белешке јегне Ане*, Антологија српске књижевности, www.ask.rs, 1–102.
- Киш: Danilo Kiš, *Rani jadi*, Beograd: Bigz–Prosveta, 1987.
- Кор.: *Корјус савременој српској језика 2013 са изворима* с Математичког факултета Универзитета у Београду.
- НИН: *НИН*, бр. 3292, 30. 1. 2014.
- Пол.: *Полиџика*, бр. 35974, 31. 12. 2013.
- Сек.: Исидора Секулић, *Кроника љаланачкој іробља*, Београд: Југославија публик – „Вук Караџић“, 1985, 1–252.

КОРИШЋЕНИ РЕЧНИЦИ

- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- Шкаљић: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1966.

Александра М. Маркович

ВОЗМОЖНОСТЬ ТРАНСФОРМАЦИИ СУБСТАНТИВНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С ГЕНИТИВОМ МАТЕРИАЛА В СЛОВСОЧЕТАНИЯ С АДЪЕКТИВНЫМ СОГЛАСОВАННЫМ ОПРЕДЕЛЕНИЕМ

Резюме

На основании анализа представленного материала автор делает вывод, что причины, влияющие на возможность взаимной замени-

мости субстантивных словосочетаний с несогласованным определением, в функции которого выступает генитив материала, согласованным определением, в функции которого выступает прилагательное, обозначающее материал, редко бывают словообразовательной природы, так как существует небольшое количество существительных в генитиве материала, от которых нельзя образовать прилагательные, обозначающие материал. В работе указывается на то, что на выбор одного или другого синтаксического решения влияют семантико-синтаксические факторы. Ограничение возможного употребления согласованного определения может быть присутствие определения при существительном в форме генитива, но только если в функции этого определения находится какое-то прилагательное оценки (типа *добар – хороший, фин – тонкий, мелкий, первокласный, племенит – благородный, родовитый*), прилагательное *лажан – ложный, фальшивый, поддельный* или какое-то относительное прилагательное (*босански – боснийский, енглески – английский* и пр.). Ограничение замены несогласованного определения согласованным находим и в случаях, когда два координированных существительных находятся в форме генитива, а также когда генитив существительного определяется большим количеством описательных прилагательных.

Ключевые слова: сербский язык, синтаксис, семантика, генитив материала, согласованное определение, несогласованное определение.

УДК 811.163.41'367.621.2

ТАЊА З. РУСИМОВИЋ*
(Гимназија „Бора Станковић“, Врање)

Оригинални научни рад
Примљен 4. априла 2016. г.
Прихваћен 24. маја 2016. г.

ФОРИЧНОСТ ПРИСВОЈНИХ ЗАМЕНИЦА У АНТЕЦЕДЕНТУ АДЈЕКТИВНЕ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ

У раду анализирамо утицај присвојне заменице у антецеденту на одређење адјективне клаузе као нерестриктивне. Показаћемо да присвојна заменица, када анафорички упућује, утиче на нерестриктивност адјективне клаузе, али не увек, јер у случајевима уникатности именичког појма у антецеденту, адјективна клауза је нерестриктивна и без присвојног детерминатора у антецеденту. Такође, анализа ће показати да су веома учестали примери у којима посесивна семантика детерминатора није довољна у одређивању референта именичког појма, те је неопходна додатна детерминација или квалификација у оквиру антецедента да би адјективна клауза била нерестриктивна. У супротном, садржај адјективне клаузе одређује референт именичког појма у антецеденту и тада говоримо о рестриктивној адјективној клаузи, али не и о катафоричком упућивању присвојне заменице.

Кључне речи: присвојне заменице, анафора, катафора, рестриктивност, нерестриктивност, адјективна релативна клауза.

УВОД

Релативне реченице једна су од најчешће истраживаних синтаксичких, семантичких или синтаксичко-семантичких тема у различитим језицима света. Због тога и не треба да чуди чињеница да је како теоријска тако и аналитичка литература о различитим питањима

---

* tanjarusimovic@yahoo.co.uk

релативних реченица у различитим језицима света врло богата. Та је литература сагласна у погледу нужних услова остварења релативне реченице, а то су: 1) да реченица мора бити зависна, 2) да мора имати релативизатор као везивни елемент, 3) да у њој мора бити сачувана за антецедент синтаксичко-семантичка и прагматичка функција. Само је први услов универзалан, јер је у свим језицима света релативна клауза зависна, док су преостала два варијабилна, јер њихове карактеристике зависе од сваког појединачног језика. У србистици и/или сербокроатистици – изузимајући граматике и студију С. Кордић *Релативна реченица* (1995) – написано је неколицина радова у којима се с различитих теоријских полазишта и на различитом корпусу (како по припадности поједином функционалном стилу, тако и по обиму) разматрају нека од питања релативне реченице (по правилу она о фреквенцији одређеног формалног типа у одређеном корпусу, или по синонимној употреби појединих релативизатора). Литература о релативним реченицама, посебно онима са форичким супстантивним антецедентом, што и јесте основни предмет овог рада, оставља низ недоумица, упућује на многа лутања и непотпуности.

У раду анализирамо писану реализацију дискурса, односно, анализирамо форичност присвојних заменица као детерминатора у антецеденту који предодређује рестриктивност/нерестриктивност релативне клаузе. Синонимни термин је деикса¹ и овај термин користи се, дакле, за речи које илуструју форичке односе, односно, које упућују напред или назад у дискурсу, тј. анафорички или катафорички. Зато се понекад назива дискурсна деикса².

¹ У лингвистичкој теорији термин *деикса* обухвата оне језичке особине које се односе непосредно на личне, временске или месне карактеристике ситуације у чијим оквирима се догађа неки исказ, па је стога њихово значење у складу са том ситуацијом (нпр. сада, тада, онда; овде, тамо, онде; ја, ти; ово, то, оно – јесу деиктичке или егзофоричне речи). *Еизофора* (спољна деикса) је „термин неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ (Кристал 1988: 59). *Ендофора* (унутрашња деикса) означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста“ (Кристал 1988: 63).

² Белић говори само о анафорској употреби заменица истичући да оне упућују „на предмет који се подразумева, о којем је говорено и сл.“ Управо зато што су анафорски употребљене, демонстративне заменице су самосталне. Оне добијају своју самосталност, према схватањима аутора, „од упућивања на нешто што се у даном тренутку мисли и што је само по себи самостално (каква именица, самостална синтагма или реченица)“ (Белић

РЕСТРИКТИВНОСТ И НЕРЕСТРИКТИВНОСТ РЕЛАТИВНИХ КЛАУЗА

Када говоримо о семантичкој разлици која постоји између релативних реченица, говоримо у ствари о разлици у односима између антецедента и релативне клаузе, тј. о дихотомији рестриктивност/нерестриктивност³. Сербокроатистичке граматике указују, мање или више, на разлику између рестриктивних и нерестриктивних релативних клауза. Тако Стевановић, користећи термине атрибутски/апозитивни карактер релативних клауза, истиче да „прве од њих, као и атрибути, одређују раније неодређене, а друге, као апозитије, већ одређене појмове“ (Стевановић 1974: 851). Став аутора Симић–Јовановић је радикалан јер они истичу да „односна реченица и кад је одредба именице – а то није увек – не може се сматрати атрибутом ни онда када заузима позицију атрибута. То би се могло признати једино самом релативизатору.“ Дакле „релативизатор има и улогу проминализатора и у тој улози својом анафорском асоцијативношћу обавља идентификацију агенса“ (Симић–Јовановић 2002: 1030).

У раду се ослањамо на истраживања Љиљане Михаиловић (1973: 159–176), која, бавећи се проблемима генерисања релативних реченица, напомиње да у анализи треба узимати у обзир и надређену клаузу у целини. Дакле, ако у оквиру зависносложене реченице имамо рестриктивну релативну клаузу, она ће ограничавати скуп референтна изражених у антецеденту на које се предикат надређене клаузе односи, тј. „рестриктивне релативне клаузе имају као антецедент именичку групу која се односи на неки подскуп, а релативна клауза је неопходна да би се тај подскуп ограничио“ (Михаиловић 1973:

1998: 251–252). Клајн истиче да је првобитна и основна употреба заменица егзофоричка, тј. упућивање се односи директно на ентитет, који, ако је физички присутан, представља *остензивну деиксу* (Клајн 1985: 85).

³ У литератури се користи неколико различитих термина за означавање ових двају типова атрибута, па тиме и релативних клауза: термине атрибутни/апозитивни користе нпр. Дмитриев (1961–62: 360–364), Стевановић (1974: 851–853), Станојчић–Поповић (2004: 312); термине одредбени/допунски користе нпр. Дмитриев (1961–62: 364), Грицкат (1975: 220); термине одредбени/објаснидбени користи нпр. Катичић (1991: 377–380); термине рестриктивни/апозитивни користи нпр. Михаиловић (1973: 65–66); термине рестриктивни и нерестриктивни користе нпр. Витезић (1973: 167), Прањковић (1986: 15; 1993: 96), Ковачевић (1988: 82), Мразовић–Вукадиновић (1990: 554–556), Жуљевић (1992: 53–56), Кордић (1995: 25–26), Симић–Јовановић (2002: 1251–1253).

165). Када бисмо поништили релативну клаузу, добили бисмо семантички непотпуну или неграматичну реченицу. Значи, предикат надређене клаузе значењски одговара једино ако супстантив у антецеденту упућује на подскуп ограничен и одређен релативном клаузом. Тако је релативна клауза неиспустива и стога и рестриктивна, а логички однос у дубинској структури сложене реченице је *импликација*: ако именица има предикат *x*, онда има и предикат *y*.

Када је у питању нерестриктивна релативна клауза у оквиру сложене, релативна клауза не ограничава скуп референата изражених у антецеденту на које се предикат надређене клаузе односи, односно „апозитивне релативне клаузе прате именичке групе које се односе на целе скупове (скуп може бити и једночлан)“ (Михаиловић 1973: 164). Ако бисмо испустили овакву релативну клаузу, надређена клауза не би била непотпуна ни структурно, ни семантички. Баш зато што је релативна клауза испустива, она је нерестриктивна, а логички однос у дубинској структури сложене реченице је *конјункција*: именица има предикат *x* и има предикат *y*. Она нема синтаксички однос према свом антецеденту, те на семантичком плану има улогу самосталне предикације, тј. може се рећи како надређена клауза са својом нерестриктивном одредбом формира два израза (Ковачевић 1988: 47).

Пошто је у вези са дихотомијом рестриктивност/нерестриктивност реч о семантичким разликама, јасно је да се оне само у ограниченој мери могу идентификовати на нивоу синтаксе. Реченица добија свој пуни смисао у дискурсу/тексту⁴ као надреченичном јединству. Повезана је с другим реченицама и с њима представља структурно-семантичко, ритмичко и стилистичко јединство. Текст се најопштије дефинише „као веза најмање двију синтаксички самосталних а смисаоно повезаних реченица“ (Ковачевић 2007: 51). Под дискурсом

⁴ Многобројни теоретичари бавили су се дефинисањем појмова *дискурс* и *текст*. Поједини истичу уску повезаност и комплементарни однос дискурса и текста, док други два термина користе алтернативно (Савић 1993: 29). Симић и Јовановић истичу да их поједини лингвисти користе паралелно, други праве јасну дистинкцију у употреби ова два термина, а неки их стављају у каузални однос, а постоје и они који их искључиво везују за писани, односно усмени медиј, у вези с тим аутори закључују да је извесно да је појам дискурса неодојив од појма текст (Симић–Јовановић 2009: 6–7). Узимајући у обзир постојеће аргументе за заузимање различитих ставова према употреби термина *дискурс* и *текст*, у раду се опредељујемо за термин *дискурс* јер, како истиче Кристал „и дискурс и текст могу се користити у много ширем смислу и подразумевати *све* језичке јединице с одредљивом комуникативном функцијом, било говорном или писаном“ (Кристал 1987: 116).

подразумевамо усмени или писани језик у контексту, али оно што је неодвојиво од дискурса као теоријског појма јесте његова друштвена условљеност, а то је сагледавање језика као „динамичког, социјалног, интерактивног феномена – како између говорника и слушаоца, тако и између писца и читаоца“ (Кристал 1987: 116). Нашем одређењу термина дискурс доприноси становиште да текст представља производ, тј. да је искључиво организован као семантичка јединица која чини целину, а да дискурс представља динамичку структуру (Халидеј–Хасан 1976). Другим речима, „дискурс је текст који је могуће успешно интерпретирати уз упућивање на ванјезички контекст“ (Русимовић 2014: 50).

С тим у вези, за разумевање везе ове зависне клаузе са антецедентом, а у светлу лингвистичке категорије *одређеносӣ/неодређеносӣ* и когнитивне категорије *познајосӣ/непознајосӣ*, у нашој анализи присутан је и појам *кохезије*⁵, као и појам *референцијалносӣ/нереференцијалносӣ*⁶. Под *референцијалном ујо̄ӣребом* подразумевамо ситуације када је ентитет контекстуално *одређен*⁷, било да је претходно поменут, било да је учесницима у комуникацији познат на основу њиховог знања о ванјезичкој стварности, или пак може бити нов у дискурсу, те самим тим *неодређен* и непознат говорнику и/или саговорнику. Ако „референцијалност омогућује актуелизовање пропозиционог садржаја реченице, односно појединих њених делова, путем којег се реченица претвара у исказ и преводи из језика у говор“ (Пипер 2005: 915), *нереференцијалносӣ* ће онда представљати одсу-

---

⁵ У процесу настајања одређеног дискурса поред тенденције да се оствари кохерентност и целовитост дискурса, постоји и тенденција да се поједини делови дискурса развију изразитије и аутономије. Однос између ових тенденција може се представити као однос својеврсне центрипеталне и центрифугалне силе, тј. као расподела кохезионе и дисперзивне енергије у дискурсу (в. Пипер 2001: 197). Тај однос је различит у различитим дискурсима, а за нашу анализу је релевантно остваривање кохерентности дискурса, које је и преовлађујуће и у функцији очувања кохезије дискурса.

⁶ Референцијалност је својство језичког знака да индивидуализира неки ентитет, који је узет појединачно или као мноштво истоврсних ентитета из класе којој он припада, тј. могућност за локализацију ентитета у односу на време, место и учеснике говорне ситуације.

⁷ Када је о одређености реч, треба поменути да сербокроатистичка традиционална литература *одређеносӣ* поима као *познајосӣ*, поменуто у претходном тексту (Миклошић 1883; Белић 1999; Стевановић 1950; Маретић 1963; Фекете 1969–1973; Пипер 2005). Дакле, лингвистичка категорија *одређеносӣ* третира се као еквивалентна когнитивној категорији *познајосӣ*.

ство референцијалне употребе језичког знака (на пример у случају неспецифичне интерпретације у значењу *било који, било ко, ма који, ма ко, икоји, ико, који ѿод, какав ѿод, колико ѿод, ко ѿод*). Зато и смо трамо да када имамо неререференцијалну употребу именског израза говоримо у ствари о *деноѿаѿу*⁸.

3. ДЕТЕРМИНАТОР У АНТЕЦЕДЕНТУ АДЈЕКТИВНИХ КЛАУЗА

Када је у питању форичност лексичкосемантичког антецедента, детерминатори су најчешћи. У сербокроатистици детерминаторе у антецеденту помиње, на нивоу констатације, Михаило Стевановић и то показне заменице и заменицу *неки* као „корелативе⁹ уз управне речи“ (Стевановић 1991: 852). Детерминаторе у антецеденту највише је проучавала Сњежана Кордић (1995: 72–108) која у детерминаторе убраја *ѿоказне*¹⁰, *ѿрисвојне, неогређене, оѿиѿѿе* и *огричне* заменице као и реч *један*. Ови детерминатори се међусобно разликују по количини одређености коју својим сталним садржајем додају референцији именичког појма. То значи да поједини детерминатори функционишу као један од формалних знакова чије појављивање је повезано са рестриктивношћу или нерестриктивношћу адјективне клаузе.

Заменичком систему српскога језика приступамо са становишта Јованке Радић (2009: 213–220), која спроводи класификацију заменица на основу два нова критеријума, тако заменице сврстава у групе према комуникативној функцији и у групе и подгрупе према референцијално-семантичком критеријуму. Под комуникативним (прагматичким) функцијама заменица подразумевамо њихове сопствене комуникативне вредности, тј. самом заменицом се обележава однос према неком од чинилаца говорне ситуације. Када је у питању референцијално-семантички критеријум профилишу се два референ-

---

⁸ Симић и Јовановић у својој граматици *Срѿска синѿакса* (2002) користе термин *деноѿаѿи* и за реално означене ентитете једним употребљеним језичким изразом, док Станојевић (2010) синонимно користи термине *деноѿаѿи* и *референѿи*.

⁹ Термин *корелатив* Стевановић (1991: 852) употребљава у значењу које ми приписујемо *детерминаѿору*.

¹⁰ Белић је (1956, 1998: 251–252) истицао да је битна особина по којој се већина заменичких речи разликује од других врста речи њихова упућивачка (деиктичка) природа. О заменицама као упућивачким речима Стевановић напомиње да „заменице упућују или на оно што се означава именицом, или на оно што се означава придевом“ (1991: 170). Мразовић–Вукадиновић наводе да је функција заменица „замењивање именичких фраза и упућивање на њих“ (1990: 308).

цијална типа¹¹ (*йосредна и нейосредна референција*) и четири (семантичко-)категоријална принципа устројства заменичких јединица (*квантићийейи, квалићийейи, йосесивности и целовийиоси*).

Да ли детерминатори доприносе рестриктивности или нерестриктивности адјективне клаузе, у анализи ће бити проверавано тако што ће се изоставити детерминатор у антецеденту и пратити да ли неприсуство детерминатора мења статус адјективне клаузе. Иако су међу детерминаторима у антецеденту најчешће показне заменице, присвојне заменице, такође, имају своју фреквенцију.

3.1. ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ КАО ДЕТЕРМИНАТОРИ У АНТЕЦЕДЕНТУ

Присвојне заменице (*мој, твој, њен, његов, наш, ваш, њихов, свој*¹²,...) према комуникативној функцији изражавају *йоказивање йрийдности*, док према референцијално-семантичком критеријуму имају посредну референцију и садрже лексичким средствима изражен категоријални принцип посесивности. Оне замењују придеве, али и показују лице као и личне заменице. Како у синтагми најчешће имају улогу одредбе, већина лингвиста их сматра придевским.

У релевантној лингвистичкој литератури (Кузман-Милер 1994: 92) наилази се на став да присвојни детерминатори могу означавати одређеност референата као одређени члан у немачком језику. Истиче се да „присвојне заменице доприносе одређености референта, а тиме и нерестриктивности релативне реченице“ (Кордић 1995: 97). То би значило да присвојни детерминатори само анафорички упућују.

Ми такође сматрамо да присвојни детерминатори најчешће анафорички упућују и да су као такви учестали у корпусу¹³. Када је у питању анафоричко упућивање присвојних детерминатора, адјектив-

---

¹¹ Референцијални угао посматрања одвојен је од (семантичко-) категоријалног због њихове неједнаке зависности од комуникативних функција. Врста комуникативне функције утиче на референцију (ко? неко: он/тај...) док је комплекс (семантичко-)категоријалних података неосетљив на комуникативну функцију заменица (Радић 2009: 216).

¹² Заменица *свој* нема своју комуникативну вредност, њоме се не показује, нити пита, нити уопштава, нити одриче (...) њена функција је само синтаксичка, не прагматичка (Радић 2009: 216).

¹³ Катафоричко упућивање присвојних заменица је ретко и везано је за дијаложке форме, и то када ауторски текст следи након реплике говорника (нпр. *Мој пријатељ, КОЈИ је јуче стигао*, хоће нешто да вам каже – рече *Никола*).

на клауза најчешће је уведена релативизатором *који*, а врло ретко релативизаторима *што*,¹⁴ и *чији*.

Присвојна заменица *мој*¹⁴ указује да нешто припада првом лицу једнине, тј. говорнику, док заменица *твој* указује на припадност нечега другом лицу једнине, тј. саговорнику. За саговорнике у усменој реализацији дискурса заменице *мој* и *твој* имају улогу егзофоре. Међутим, када је у питању дијалог у писаној реализацији дискурса или приповедање (ЈА-форма и ТИ-форма), тада ове заменице имају улогу ендофоре (анафоре или катафоре). Заменицу *мој* није могуће заменити именицом или присвојним придевом изведеним од кореференцијалне именице, али заменица *мој* може бити супстантивизирана. Најпре наводимо примере који илуструју стање у литератури, тј. анафоричко упућивање присвојних детерминатора *мој* и *твој*:

(1)¹⁵ „Дакар није Африка!“ понавља **мој пријатељ**, *КОЈИ* ми тако забрањује да се одушевљавам овим урођеницима што су ту као представници скоро свих племена екваторске и западне Африке (Р. Петровић, 4). Она изненађује **моја сапутника** *КОЈИ* никада није видео кошту по толикој топлоти (Р. Петровић, 35). Не спавати више по кабанама, колибама и мочварима, већ у кући која представља мир и културу; у **мојој кући**, са *ЧИЈЕ* таванице не падају страшне стогоге и скорпије (Р. Петровић, 53). Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **твојој снази и расту**, *КОЈИ* ти је Бог одредио (Д. Ћосић, 173).

Анафоричко упућивање присвојних заменица *мој* и *твој* најчешће је трансфрастичко.

На припадност нечега првом и другом лицу множине указују заменице *наш* и *ваш*, које такође имају првенствено егзофоричку референцију (референција ових заменица ишчитава се захваљујући по-

¹⁴ „Заменица *мој* – као и остале присвојне заменице, а у широј перспективи и као присвојни придеви – означава однос два појма, где се први, управни појам одређује односом према другом, детерминативном. У односу на први појам заменица *мој* практично се не разликује од присвојних придева, али (...) ова заменица замењује име појма од кога се изводи посев, свдећи податак о том појму на указивање да је он говорно лице. Ово остаје стална компонента значења ове заменице у свим примерима употребе, док по односу према управном појму долази до знатне диференцијације“ (Радовић-Тешкић 1978: 105).

¹⁵ У ексцерпираним примерима болдиран је антецедент адјективној клаузи, курзивом је додатно истакнут детерминатор у антецеденту, а адјективна клауза је подвучена. Такође, уколико је анафоричко упућивање детерминатора интрафрастичко, курзивом је истакнут његов антецедент.

знавању ванјезичке стварности). Специфичност ових заменица је у томе да у научном стилу заменицом *наш* аутор указује на самог себе, док је учестала употреба заменице *ваш* са референцијом која је отворена (обраћање је упућено свим читаоцима – нпр. у огласима). Уместо заменице *наш* (као и уместо заменице *мој*) није могуће употребити одговарајући облик кореференцијалне именице. И заменице *наш* и *ваш* у писаној реализацији дискурса најчешће анафорички упућују.

(2) Више но *наше Косово*, КОЈЕ је народно, Куликоро је прначко Јеванђеље и велики споменик фетишерства (Р. Петровић, 110). Не узимам ниједног од наших слугу, КОЈИ су до малочас прали рубље и КОЈИ сад треба да се забаве негде у селу (Р. Петровић, 81). Музички ансамбли РТС-а заслужују да буду под посебном бригом државе, како би се нашао начин за поправљање садашњег веома тешког положаја наших музичара, КОЈИ су плаћени далеко испод сваког просека и стандарда (Блиц, 4302, 21). Треба видети са коликим вас очајањем пита *ваш сапутник*, КОЈИ је случајно био заспао у колима: да ли је у сну можда клонуо тако главом да су му зраци падали на пољак (Р. Петровић, 22).

У првом примеру реч је о јединственом референту у антецеденту (*Косово*), у другом примеру антецедент представља скуп ентитета (*наше слује*), али се садржај адјективне клаузе односи на цео скуп. У трећем примеру антецедент *наших музичара* асоцијативном анафором до именског израза (*музички ансамбал РТС-а*) већ је одређен као подскуп ентитета на који се адјективна клауза односи.

Присвојне заменице трећег лица *његов*, *њен*..., као и облик множине *њихов*..., за разлику од присвојних заменица првог и другог лица, по правилу упућују на реч у писаном дискурсу и то најчешће као анафоре. Углавном се могу заменити присвојним генитивом кореференцијалне именице или присвојним придевом од ње изведеним. Неки од примера су:

(3) *Брод* скаче по таласима: његова елиса, КОЈА је врло често изнад воде, тутњи кроз празнину, и нас неколико који не патимо од морске болести остајемо у оном малом фимоару на крову (Р. Петровић, 128). Мирис њене коже на амбру, на уља и на траве, радује; али највише радује чудна дивља боја њенога гласа, у КОМЕ има узбуђених нота девојачких, пиштавих детињских и промуклих кликтања ратничких (Р. Петровић, 23). *Његова «славјанска школа»*, КОЈА је имала да спрема свештенике и учитеље, била је прва стручна школа међу православним Србима и задовољавала је једну велику народну

потребу (Ј. Скерлић, 94). То је била **њихова касаба**, у КОЈУ је сада требало сићи и наставити живот (И. Андрић, 88). У ноћи **њихов сплав на пирогама**, КОЈИ терају хватајући се рукама за уже пребачено с обале на обалу изнад реке, изгледа да плови по самом Стиксу (Р. Петровић, 39). **Њини суседи Лоби**, КОЈИ су голи такође, КОЈИ такође нису људождери, дивљи су до крајности и њихов крај још није покорен (Р. Петровић, 119). Тек половином XIX века, када се научни рад средно у Матици српској и Друштву српске словесности, историчари и филолози упознају Србе са њиховом старом књижевношћу, КОЈА је од XVII века била само један мртав споменик прошлости (Ј. Скерлић, 6).

У примерима (3), када је у питању анафоричко упућивање до именичког израза који представља ентитет са својствима [+живо] и [+људско], анафора може бити интрафрастичка, али је чешће трансфрастичка. Уколико је у питању анафоричко упућивање до именичког израза који представља ентитет са својствима [-живо] и [-људско], анафора је интрафрастичка (први пример).

Повратна заменица *свој*, како наводе ауторке Мразовић–Вукадиновић (1990: 648) појављује се углавном у упућивачкој улози и то у оквиру једног исказа (под исказом подразумевају основну јединицу комуникације), а то значи интрафрастички. Заменица *свој* анафорички упућује на субјекат реченице у којој се налази. Њу није могуће заменити присвојним генитивом кореференцијалне именице, а замена придевом изведеним од кореференцијалне именице пореметила би референцију „референција односног придјева била би шира од референције именице. Једино употреба замјенице чува идентичност референције“ (Кордић 1996: 73).

(4) Окреће се **своме грнетару**, КОЈИ га у корак прати, и грца муца (Б. Станковић, 100). Тада *нейознајти* ободе **свога коња**, КОЈИ скочи у висину за три копља и брзо стигне Секулу (Ј. Цвијић, 41). И док су *произвођачи цигарета* забринуте за **свој профит**, КОЈИ је несумњиво велики, синдикати су забринуте за радна места (Нин, 3031, 29.01.2009, 27). *Арсеније IV* по њој изрезао је **свој грб**, КОЈИ је остао грб Карловачке митрополије (Ј. Скерлић, 39). (...) и у тој одбрани православља *он* се служи полемичним и догматичним списима руске теологије, сматрајући их као општу својину православља, не наводећи **своје позајмице**, КОЈЕ су биле врло велике (Ј. Скерлић, 45). И одмах ме је зато, за тренутак, *Африка* унела у себе и показала ми **своје било**, кроз КОЈЕ бије крв врућа и тамна; своје срце, ЧИЈИ облик није као нашега срца, већ је мрачно и тешко, теже од њене земље и болније и непријатељскије од њеног неба (Р. Петровић, 50). *Они* не преки-

дају **своју тужну, ритмичну песму ЧИЈИ се мотиви непрестано понављају** (Р. Петровић, 27). Спавала је на својим огледалима и чешљевима и звиждала по сновима **свог малог сина ШТО лежи до ње**, тако да дете није могло спавати (М. Павић, 69).

У примерима (4) анафора је доследно интрафрастичка, било да се субјекат подразумева (први и последњи пример) било да је експлициран (*нејознаџи, љроизвођачи цијарейџа, Арсеније IV, он, Африка, они*).

Наведени примери (3 и 4) тумаче се као нерестриктивни кад имају присвојну заменицу у антецеденту која анафорички упућује на референт који је већ одређен, тј. познат и експлициран у делу дискурса који претходи антецеденту. Када изоставимо присвојну заменицу у антецеденту, имамо две могуће ситуације:

Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **твојој снази и расту**, КОЈИ ти је Бог одредио (Д. Ћосић, 173).

[← *Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **снази и расту**, КОЈИ ти је Бог одредио.]

[← Надао си се да ће ово сад купљено бити таман **снази и расту** КОЈИ ти је Бог одредио.]

Дакле, адјективну клаузу можемо третирати и даље као нерестриктивну (прва реконструкција примера) или ипак као рестриктивну (друга реконструкција примера). Анализа показује да је без детерминатора надређена клауза несамостална, тј. да ове клаузе не могу да се реорганизују у две просте реченице. Значи, прихватљив је пример који илуструје друга реконструкција. Такође, адјективну клаузу можемо тумачити као рестриктивну и у осталим примерима јер је антецедент без детерминатора неодређен, тј. општи појам који именује класу (*расџи, љрнеџар, коњ, љрофџиџ*). Следи да присутност присвојне заменице у антецеденту доприноси нерестриктивности адјективне клаузе, што се у потпуности слаже са стањем у литератури.

Следећи примери (5) такође показују да су адјективне реченице са присвојним детерминатором у антецеденту нерестриктивне:

(5) Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **моја оца**, КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу (...) (Б. Нушић, 35). Па и тај Земун, који је желео да све сазна, и **њен муж**, КОЈИ се можда неће ни вратити (М. Црњански, 62). Срби су прешли у Угарску под водством **своја патријарха**, КОЈИ им је био као нека врста и

световног поглавара (...) (Ј. Скерлић, 17). Немирна духа, не могући дуго да остане на једном месту пође у Русију да види *своје родитеље*, КОЈИ су тамо пребегли 1813 (Ј. Скерлић, 119).

Изоставићемо присвојну заменицу у првом примеру:

[←Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца**, КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

[←*Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца** КОЈИ се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

Реконструкција примера показује да је прихватљив први пример, где адјективна клауза остаје нерестриktivна. Дакле, антецедент је одређен и без присвојне заменице јер су именице у антецеденту (*муж, отац, његов отац, родитељи*), у контексту у којем су употребљене, одређене због уникатности своје семантике. То значи да присвојни детерминатор својим анафоричким упућивањем само истиче већ одређени референт именичког појма. Такође, сложену реченицу је могуће реорганизовати у две просте, а да се информација не промени:

[Та се борба јавља најпре у сукобу измеђ' мене и **оца**, а он се необично поносио тиме што му син иде у школу, (...)]

На овом нивоу анализе можемо закључити да се наведене адјективне клаузе тумаче првенствено као нерестриktivне кад имају присвојну заменицу у антецеденту јер је она употребљена анафорички, али и да оне остају нерестриktivне и уколико се та заменица изостави. Дакле, не доприносе одређености, јер су референти у антецеденту својом јединственошћу већ одређени, али истичу ту одређеност, тј. нерестриktivност адјективне клаузе.

Присвојни детерминатори могу се комбиновати са показним и општим детерминаторима у антецеденту, с тим што иницијалну позицију увек имају показни или општи детерминатори. Пошто смо разматрали како показни детерминатори у антецеденту доприносе нерестриktivности адјективне клаузе (в. Русимовић 2014: 74–82), за нашу анализу је значајно да обратимо пажњу на следеће примере:

(6) И доцније, што пиће буде јаче, њихни мужеви пијанији, загрејанији и оне ће све распаљеније све страсније бивати, као да се *са њим својим мужевима*, С КОЈИМА су већ толику децу изродиле, тек тада први пут у животу виде, као да се први пут тада заволе и заљубе једно у друго (Б. Станковић, 91). Говори *оним његовим најодлучни-*

јим гласом, КОЈИ је све спуштенији што је бешњи и претежији (Р. Петровић, 74). Зато су Комое, Волта, Зазандра и Нигер текли провидни, као обасјана густа киша кроз азури; **са свим својим рибама, кајмањима, пирогама, ЧИЈИ се покрет видео као у стаклу** (Р. Петровић, 113).

На нерестриktivност адјективне клаузе утиче одређеност антецедента, док на одређеност референта именичког појма у антецеденту утичу оба детерминатора која анафорички упућују. Тако комбиновање детерминатора утиче на стилогеност дискурса, тј. истиче се референт именичког појма, који се одређује присвојним детерминатором и спецификује показним или општим детерминатором.

Досадашња анализа показала је да присвојни детерминатори у антецеденту својом сталном семантиком доприносе одређености референта у антецеденту тако што анафорички упућују. Следећи примери (7) показују да стање у литератури представља поједностављено виђење утицаја присвојних детерминатора у антецеденту на нерестриktivност адјективне клаузе:

(7) А знам, опет, кад је умро **мој чича с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео** (Л. Лазаревић, 25). У неком полусаном, галичљивом и слатком расположењу слушао сам после вечере њене тихе приче (...) **о мом стрицу КОЈИ се разболео и умро чим је на стару кућу назидео горњи кат, и још о многоме којечему** (Л. Лазаревић, 8). А не, то је **њен син КОЈИ има тамо ловиште** (Р. Петковић, 5).

У свим овим примерима и без изостављања присвојног детерминатора, можемо адјективне клаузе третирати и као нерестриktivне, и као рестриktivне. Именица у антецеденту третира се као одређена уколико означава класу или као неодређена уколико означава подкуп класе, што наравно условљава ситуациони контекст.

(а) А знам, опет, кад је умро **мој чича с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео**.

(б) А знам, опет, кад је умро **мој чича, с КОЈИМ је бабо ортачки радио и КОГА је јако волео**.

Пример (а) показује да је могућа рестриktivна адјективна клауза и са присвојним детерминатором у антецеденту уколико именички појам у антецеденту означава више референата у ванјезичкој стварности. Тако се присвојним детерминатором не одређује референт у

антецеденту у потпуности већ томе доприноси и адјективна клауза, која представља одредбу која доноси критеријум за одабирање референата. Уколико би антецедент означавао јединственост (уникатност) референта (б), онда би било могуће адјективну клаузу третирати као нерестриктивну.

(8) *Мој најстарији брат, КОЈИ је већ био у старијим разредима*, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче (Б. Нушић, 51).

Адјективна клауза у примерима јесте нерестриктивна, али на одређеност референта именичког појма у антецеденту само делимично утиче присвојни детерминатор, док га потпуно одређује суперлатив придева.

[← **Мој брат, КОЈИ је већ био у старијим разредима*, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче.]

[← *Мој брат КОЈИ је већ био у старијим разредима*, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче.]

Реконструкције примера показују да је могуће адјективну клаузу третирати и као нерестриктивну и као рестриктивну без контекста, али у контексту у коме је јасно да постоји више референата на које се именица односи, једино је могућа друга реконструкција примера, која илуструје рестриктивну употребу адјективне клаузе.

Најзад, следе примери у којима је и без икакве реконструкције присвојни детерминатор употребљен анафорички или егзофорички, али ипак следи рестриктивна адјективна клауза:

(9) Оппростите што морам ваш комплимент да разумем као укор, јер мало има *мојих земљака КОЈИ за пет година овако рђаво говоре као ја* (Л. Лазаревић, 120). А кад се пробуди, кир Аврам као у страху пева у постељи тропаре и кондаке *својим прецима, КОЈЕ је српска црква прогласила за свеце* (М. Павић, 32). У мени је и она црта патриотизма која ме учини нарочито радосним када сарађујем с *нашим уметницима, КОЈИ нимало не заостају за светском музичком елитом* (Блиц, 4302, 20). Као песник Рајић има своје место у историји српске уметничке поезије, као *један од њрвих писаца наших КОЈИ су писали стихове* (Ј. Скерлић, 46). Настаје, дакле, интересантно питање:

ко је *шај* **ог мојих предака** *КОЈИ* је сам своје презиме заборавио и под каквим је околностима он то могао учинити (Б. Нушић, 10).

Ексцерпирани примери из разнофункционалног корпуса савременог српског језика показују да након антецедента чији је синтагматски контекст присвојна заменица, адјективне клаузе могу бити и рестриктивне. То значи да адјективне клаузе садрже критеријум за одабир подскупа референата у антецеденту, тј. учествују у одређивању именичког појма у антецеденту иако је присутан присвојни детерминатор. Без обзира на то колико је супстантив у антецеденту одређен, та одређеност није потпуна јер супстантивом се и даље упућује на скуп референата и неопходна је и рестрикција адјективном клаузом (први и други пример у групи (9)). Трећи пример је двосмислен: ако дискурсни контекст садржи синтагму (*наше уметнике* са којима се сарађивало) као одређену, онда је адјективна клауза нерестриктивна. Међутим, могуће је и рестриктивно читање и то су ситуације када се од свих наших уметника упућује на оне који не заостају за светском музичком елитом. У четвртој примеру именица у антецеденту је квантитативно одређена, али критеријум по којем је квантификација извршена садржај је адјективне клаузе. Коначно, интерогативност у петом примеру је чинилац који захтева адјективну клаузу као обавезну, тј. рестриктивну. Такође, катафоричко упућивање антецедената у овим исказима (4 и 5) обезбеђују показни и неодређени детерминатори.

Међутим, другачија је ситуација у примерима (10):

(10) Није могла да се макне, јер је *шај његов подсмех*, *СА КОЈИМ* *јој се приближавао*, сву збуни (Б. Станковић, 140). Младићи с којима смо говорили јуче доводе ми *једнога свој друга* *КОЈИ* *би да ступи као бој* (Р. Петровић, 18). *Мој један друг*, *КОЈИ* је такође написао свега две песме у животу, много је боље прошао (Б. Нушић, 105).

Адјективне клаузе и у примерима (10) јесу нерестриктивне. Пратићемо шта се дешава кад из примера анулирамо показни детерминатор који анафорички упућује:

[← Није могла да се макне, јер је *његов подсмех*, *СА КОЈИМ* *јој се приближавао*, сву збуни.]

[← Није могла да се макне, јер је *његов подсмех* *СА КОЈИМ* *јој се приближавао*, сву збуни.]

На овај начин реконструисани пример постаје двосмислен, тј. присвојни детерминатор може анафоричким упућивањем одређивати референт именичког појма као јединствени, уникални и онда имамо нерестриктивну адјективну клаузу. Но, ако се именички појам у антецеденту односи на скуп референата, без обзира на анафоричко упућивање присвојног детерминатора, говоримо о рестриктивној адјективној клаузи.

ЗАКЉУЧАК

Када су у питању *присвојни* детерминатори, у великом броју случајева постоји повезаност између присутности присвојног детерминатора у антецеденту и нерестриктивности адјективне клаузе. Утврдили смо да овај детерминатор најчешће анафорички упућује (и то интрафрастички и чешће трансфрастички). На тај начин утиче на нерестриктивност адјективне клаузе. Међутим, не увек јер у случајевима уникатности именичког појма у антецеденту адјективна клауза је нерестриктивна и без присвојног детерминатора у антецеденту. Анализа показује да су веома учестали примери у којима посесивна семантика детерминатора није довољна у одређивању референта именичког појма, те је неопходна додатна детерминација или квалификација у оквиру антецедента да би адјективна клауза била нерестриктивна. У супротном, садржај адјективне клаузе одређује референт именичког појма у антецеденту и тада говоримо о рестриктивној адјективној клаузи, али не и о катафоричком упућивању ових детерминатора.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1956/1998: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I, Београд: Нолит.
- Витезић 1973: Mladen Vitezić, Relative clauses in English and Croatian, u: *YSECP, Reports* 8, ur. Rudolf Filipović, Zagreb, 165–224.
- Грицкат 1975: Ирена Грицкат, *Сјудије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дмитриев 1961–1962: Петр Андреевич Дмитриев, Значения определительных придаточных с относительным местоимением *који*, *Јужно-словенски филолоџ XXV*, Београд, 355–364.

- Жуљевић 1992: Snježana Žuljević, *Relativne rečenice u njemačkom i srpsko-hrvatskom jeziku*, Doktorska disertacija, Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Катичић 1986/1991: Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku*, Zagreb: Školska knjiga.
- Клајн 1985: Иван Клајн, *О функцији и њприроди заменица*, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом, *Јужнославенски филолоџ XLIV*, Београд, 45–57.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке њеме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Кордић 1995: Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb: Matica hrvatska.
- Кордић 1996: Snježana Kordić, Zamjenice u izgradnji kohezije teksta, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb, 55–100.
- Кузман-Милер 1994: Barbara Kuzmann-Müller, *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*, Frankfurt am Main.
- Кристал 1987: Дејвид Кристал, *Кембричка енциклопедџија језика*, Београд: Нолит.
- Кристал 1988: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.
- Михаиловић 1973: Љиљана Михаиловић, Релативне клаузе и њихова улога у остваривању хипотаксичких односа у реченици, *Зборник Филозофској факултетеја у Нишу 1*, 159–176.
- Мразовић–Букадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za stranc*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest.
- Пипер 2001: Предраг Пипер, *Језик и њпросџор*, Библиотека XX век, Београд.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременоја српској језика: њпросџа реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Прањковић 1986: Ivo Pranjković, *Koji i što*, *Jezik* 34/1, Zagreb, 10–17.
- Радић 2009: Јованка Радић, Заменички систем и заменица *себе, се*, у: *Српски језик, књижевност, уметност, Књ. 1, Српски језик у њџџириби*, ред. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 213–226.

- Радовић-Тешић 1978: Милица Радовић-Тешић, Функција и значење присвојне заменице *мој*, *Наш језик* XXIII/3–4, Београд, 104–113.
- Русимовић 2014: Тања Русимовић, *Релативне реченице са форичким сујсјанивним антицедентом у савременом српском језику*, Докторска дисертација (необјављена), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Савић 1993: Svenka Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Станојевић 2010: Веран Станојевић, О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику, у: *Интердисциплинарности и јединство савремене науке*, књ. 4, том 1, ред. Милош Ковачевић, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, 123–135.
- Станојчић–Поповић 2004: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Симић–Јовановић 2009: Радоје Симић, Јелена Јовановић, О дискурсу, *Узданица* VI/2, Јагодина, 7–21.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синџакса, I–II*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Стевановић² 1974/1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаџички сисџеми и књижевнојезичка норма)*, Књ. 2. *Синџакса*, Београд: Научна књига.
- Фекете 1963–1973: Егон Fekete, *Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku, prvi deo, Јужнословенски филолој XXVIII/1–2*, Београд, 1969, 321–386; *drugi deo, Јужнословенски филолој XXIX/3–4*, Београд, 1973, 339–523.
- Халидеј–Хасан 1976: M. A. K. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English*, London.

ИЗВОРИ

- И. Андрић: Ivo Andrić, *На Дрини ћуприја*, *Sabrana djela*, knj. 1, Zagreb: Mladost, 1963.
- М. Павић: Милорад Павић, *Хазарски речник*, Београд: Просвета, 1984.
- Б. Станковић: Борисав Станковић, *Нечисџа крв*, www.ask.rs.
- М. Црњански: Милош Црњански, *Сеобе*, www.ask.rs.
- Р. Петровић: Растко Петровић, *Африка*, www.ask.rs.
- Б. Нушић: Бранислав Нушић, *Ауџобиоџрафија*, www.ask.rs.
- Д. Ћосић: Добрица Ћосић, *Корени*, www.ask.rs.
- Л. Лазаревић: Лаза Лазаревић, *Приџоветџке*, www.ask.rs.

J. Скерлић: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, -
www.ask.rs.

J. Цвијић: Јован Цвијић, *Психичке особине Јужних Словена*, www.ask.rs.

Блиц: *Блиц*, дневне новине, Београд.

НИН: *НИН*, недељне новине, Београд.

Tanja Z. Rusimović

THE DEICTICS OF POSSESSIVE PRONOUNS IN THE ANTECEDENT OF AN ADJECTIVE RELATIVE CLAUSE

Summary

This research is aimed at analysing the extent to which possessive pronouns in the antecedent influence the determination of an adjective clause as non-restrictive. As will be illustrated, when a possessive pronoun has an anaphoric reference, it may frequently affect the non-restrictive character of the adjective clause. However, in cases when the head noun in the antecedent is unique, the adjective clause is non-restrictive even without the possessive in the antecedent. In addition, the analysis will show a rather frequent occurrence of examples where the possessive meaning of the determiner is insufficient to establish the referent of the head noun. Additional determination or qualification in the antecedent is necessary to yield a non-restrictive adjective clause; otherwise, the content of the adjective clause determines the referent of the head noun in the antecedent whereby the product is a restrictive adjective clause, but without cataphoric reference to the possessive pronoun.

Keywords: possessive adjectives, anaphora, cataphora, restrictive, non-restrictive, adjective relative clause.

ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 18. марта 2016. г.
Прихваћен 24. маја 2016. г.

КОНЦЕПЦИЈА И СТРУКТУРА ОПШТИХ ЈЕДНОЈЕЗИЧНИХ
ШКОЛСКИХ РЕЧНИКА СРПСКОГ
КАО МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА**

У раду се истиче да само један школски речник не може да задовољи потребе свих ученика, а и немогуће је саставити речник који би био примерен свим узрастима, због чега је неопходно урадити серију од три или четири речника, базирану на принципима поступности и концентричности. Описује се структура ових речника, а она је у великој мери одређена узрастом корисника. Укратко се говори о одабиру одредница, структури речничког чланка, типовима семантичких дефиниција, илустрацијама и електронској верзији речника.

Кључне речи: лексикографија, школски речник, дескриптивни речник, српски језик.

1. Термин *школски речник*

Термин *школски речник* обухвата више различитих врста речника. Овај се термин врло ретко среће у енциклопедијама и речницима. Наведен је у *Рјечнику лингвистичких термина* Рикарда Симеона:

Školski rječnik (г. шкóльный с. – е. school dictionary) – рјечник који је опсегом и обликом прилагођен потребима školske obuke *ahm*; školski rječotvorni

---

* djordje.otasevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременој српској језика* (178021), који у целини финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

рјечник (г. школьный словообразовательный с.) – takav koji pomaže da se odredi morfološki sastav pojedinih riječi i njihovih oblika *kal* (Симеон 1969: II, 310).

У раду Милорада Дешића „Школски рјечници српскохрватског језика“ (Дешић 1987) даје се опширна дефиниција:

„Шта су то школски рјечници? У најширем смислу ријечи, то је сваки рјечник који се може искористити у настави језика (матерњег и страног). Нарочито су погодни практични рјечници (ортографски, ортоепски, рјечник тешкоћа). У нашим условима, када је још увијек јак утицај дијалеката, пожељно би било да се пишу дијалекатски рјечници, који би обухватили мање или веће области. (...) Дијалекатски рјечници са методичким упутствима представљају школске рјечнике у ужем смислу ријечи. Таквим се могу сматрати и рјечници непознатих ријечи на крају читанки и књижевних дијела из лектире. У њих се уносе ријечи и значења за које се претпоставља да су ученицима непознати. (...) Код нас се одавно објављују двојезични рјечници, намијењени онима који хоће да науче страни односно нематерњи језик, а матерњи им је српскохрватски. Правих школских рјечника ове врсте веома је мало. А рјечника српскохрватског језика за оне којима он није матерњи језик још је мање. Поменимо овдје такве минималне двојезичне рјечнике који су изишли у Новом Саду, а писани су за припаднике народности у Војводини“ (Дешић 1987: 160–161).

Дефиниција овога термина наведена је у апстрактну рада Маје Павловић Шајтинац „Развој школских речника у српској русистици“:

„Као школски речник подразумева се лексикографско дело у чију структуру је уткана тесна веза између школске лексикографије и методике наставе изучаваног, у датом случају, руског језика. Такође школски речник би требало да минималним лексичким системом, који улази у његов састав испуни школску, референтну и системску функцију“ (Павловић Шајтинац 2013: 417).

Српски термин *школски речник* покрива значење два руска термина – *школьный словарь* и *учебный словарь*, као и најмање два енглеска термина – *school dictionary* и *learner's dictionary*. Ни у руском ни у енглеском језику наведени термини се не користе једнозначно¹.

Поред термина *школски речник*, ређе се среће и термин *ученички речник*.

---

¹ О неуједначености терминологије в. Тарп 2011.

2. Класификација школских речника

Постоји више врста школских речника. Могуће их је класификовати на основу различитих параметара: језик корисника (српски као матерњи језик, српски као страни језик, српски као језик друштвене средине, српски као језик предака), узраст (предшколски узраст, нижи разреди основне школе ...), број језика (једнојезични речник, вишејезични речник), начин представљања материјала (азбучни, тематски, комбиновани), општост (општи/вишеаспектни речник, специјализовани/једноаспектни речник), серијност (изофовани речник, серија речника, породица речника) итд.

3. Постојећи општи једнојезични школски речници српског језика

До сада је објављен само један општи једнојезични школски речник српског језика – *Школски речник сīандардноī срīскохрваīскоī-хрваīскосрīскоī језика* Мирјане Јоцић и Вере Васић (Јоцић–Васић 1988; Јоцић–Васић 1989). Речник није завршен, највероватније због распада заједничке државе и крупних социолингвистичких промена. У предговору је наведено коме је речник намењен.

„Ovaj rečnik je nazvan **Školski rečnik standardnog srpsko-hrvatskog-hrvatskosrpskog jezika** zato što je u prvom redu namenjen deci osnovnoškolskog uzrasta i što kao leksikološki priručnik može da posluži u nastavi i za nastavu srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog kao maternjeg jezika, kao jednog od jezika društvene sredine u Jugoslaviji, pa i kao stranog jezika. Ovakva namena Rečnika ne isključuje mogućnost da se on koristi kao jedan od osnovnih rečnika srpsko-hrvatskog-hrvatskosrpskog jezika i šire, van nastavnog procesa i bez obzira na uzrast korisnika.“

Као основни извори за лексичку грађу узети су речници говорног развоја двадесеторо деце предшколског узраста, сви уџбеници и обавезна лектира за први и други разред основне школе, читанке, уџбеници биологије, географије, историје, а делимично и хемије и физике за V, VI, VII и VIII разред основне школе, изабрани корпус листова за децу предшколског и основношколског узраста, текстови неколико телевизијских емисија намењених деци, постојећи речници деце и за децу предшколског и основношколског узраста. Речнички чланак је прегледан. Одреднице нису акцензоване. Илустративни примери су највећим делом конструисани или, уз веће или мање измене, преузети из основних извора и консултованих приручника. Семантичке дефиниције су прилагођене узрасту корисника.

NEDELJA (-e) ž / NEDJELJA

- Именца **nedelja** има два значења. Nedelja је седми дан у седмици, дан када се не ради, када се одмара. Nedeljom се назива и седам дана, *sedmica*, односно *tjedan*.
- Jedva čekam **nedelju** da se ispavam i odmorim.
- Nema je čitave **nedelje**, a očekivali smo je još u ponedjeljak.

nedelja dana
radna nedelja

Речник садржи и обимне илустроване регистре: *Социјалистичка Федеративна Република Југославија, Човечје тело / Човечје тијело, Родбински односи, Насеља, Ситановање, Занимања, Школски њрибор, Иирачке, Превозна средства / Пријевозна средства, Глазбала и музички инструменти / Музички инструменти, Сјортови и сјортовиши / Сјортови и сјортовисти* (прва књига), *Површина земље (рељеф), Ситране светиа / Ситране свијетиа, Клима, Годииња доба, Месеци у јодини / Мјесеци у јодини, Дани у седмици / Дани у тиједну, Делови дана и ноћи / Дијелови дана и ноћи, Биљке, Живоштиње* (друга књига).

4. Планирање лексикографског рада

Пошто је једини до сада објављени општи описни школски речник српског језика остао незавршен (и готово је сигурно да никада неће ни бити завршен), очигледно је да је потреба за овом врстом речника велика. Чак и да је речник Вере Васић и Мирјане Јоцић, иначе квалитетан и добро конципиран, био завршен крајем 80-их година прошлога века, сада би већ требало радити нови речник, а промена имена нашег језика не би била једини, па ни главни разлог израде нових речника. Промене су дубоке и разноврсне. Не само да је измењен школски програм него је и однос према школи, образовању и знању, као и целокупан систем вредности данашњих ученика битно другачији него у време социјалистичке државе. Ову чињеницу аутори будућих школских речника српског језика морају имати у виду јер су школски речници антропоцентрични², па се успешан речник ове врсте не може добити простом прерадом или скраћивањем неког од постојећих речника за одрасле. Приликом планирања рада на општим једнојезичним школским речницима српског језика треба се користити искуствима и достигнућима различитих научних области: опште металексикографије, лингвистике, педагогије, лингводидактике (в. Морковкин 1977; Семејн 1990; Кочнева 2003 и др.). Неопходно је

---

² О антропоцентричном приступу у лексикографији в. Морковкин–Кочнева 1992; Каламбет 2007; Цој 2008 и др.

консултовати већи број наставника и библиотекара у основним и средњим школама. Важне смернице у планирању могу се добити анализом концепције и структуре новијих и најновијих општих школских речника руског, енглеског, немачког, као и других језика³, те сагледавањем њихове прихваћености или неприхваћености, успешности или неуспешности (за један број речника подаци о овоме се могу наћи у металексикографској литератури).

Један речник не може да задовољи потребе свих ученика, а и немогуће је саставити речник који би био примерен свим узрастима. Између ученика почетних разреда основне школе и завршних разреда средње школе огромна је разлика. Због тога је неопходно објавити серију од три или четири речника⁴. Одличан пример за то може бити серија од четири једнојезична школска речника енглеског језика *Chambers Young Set Dictionaries*, као и Оксфордска серија од три речника: *Oxford Junior Dictionary*, *Oxford Intermediate Dictionary* и *Oxford Senior Dictionary*⁵.

Серију општих једнојезичних школских речника треба заснивати на два принципа. Први је принцип постепености – начин на који се представља лексикографски материјал постепено се усложњава. Други је принцип концентричности – речник за старији узраст садржи у себи све речи обрађене у речнику за млађи узраст, као и речи којих у речнику за млађи узраст нема⁶.

Поред штампаног издања речника неопходно је објавити и његову електронску верзију. Било би веома корисно уколико би се школски речници српског језика налазили на интернету, уз могућност приступа и претраживања путем мобилног телефона.

---

³ Једнојезични школски речници „других језика“ нису нам били доступни.

⁴ П. Н. Денисов разликује потпуни и минимални систем једнојезичних школских речника (Денисов 1977: 19).

⁵ Делови ових речника (као и више других једнојезичних школских речника), довољни да се стекне увид у њихову концепцију и структуру, могу се наћи на интернету. Ту се налазе и бројни текстови, дужи или краћи, у којима се говори о овим речницима (многи од њих спадају у рекламу). Детаљно су представљени у Сејмон 1990. Сви ови речници имали су више издања.

⁶ Речници из поменуте Чемберзове серије садрже 160, 1.000, 5.000 и 15.000 речи, док Оксфордски речници садрже 5.000, 12.000 и 45.000 речи.

5. Структура речника

Речничка структура уобичајена за дескриптивне речнике није погодна за школски речник намењен најмлађем узрасту (први и други разред основне школе). Основу би могле да чине тематске мапе, какве се срећу у два до сада објављена једнојезична речника српскога језика за предшколски узраст. Један је *Мој њрви сликовни речник српској језика* Виолете Бабић (Београд: Креативни центар, 2006), а други *Медин њрви речник* Славице Марковић (Београд: Креативни центар, 2014). За разлику од поменутих речника за предшколски узраст, школски речник би садржавао и специфичне семантичке дефиниције. Оне би могле бити наведене у издвојеном делу тематске мапе или на засебној страни након сваке мапе. Мислимо да би било корисно уколико би се као додатак, после тематских мапа, навео азбучни списак свих речи, уз упућивање на тематску мапу у којој се налазе, те број стране на којој је тематска мапа.

У школским речницима за старији узраст главни део би чинили речнички чланци азбучно сложени. Сем њих речници би садржавали и више додатака. Илустровани регистри, какви су наведени на крају оба тома *Школској речника стандардној српскохрватској-хрватско-српској језика* Мирјане Јоцић и Вере Васић, свакако су корисни. Могу се налазити сви на крају речника, могу бити распоређени кроз цео речник, на засебним странама, а могућа је и комбинација ова два начина – један део илустрованих регистара налазио би се на крају речника, док би други део био распоређен кроз цео речник. Други додатак би могао бити списак нестандартних облика речи, који се срећу у ученичком језику, с упућивањем на стандардни облик.

оружије → оружје
 протестовати → протестовати
 хеликоптер → хеликоптер

Приручници Ивана Клајна (1981, 1998, 2013) и Јована Вуксановића (2000, 2002а, 2002б), као и неки други, могу бити од велике користи.

Етници и ктетици представљају чест проблем, не само ученицима, а информацију о стандардним облицима није увек лако наћи. Овај додатак садржавао би називе свих данас постојећих држава (у речнику за најстарији узраст) или већи део њих (у речнику за средњи узраст), један број некада постојећих држава, веће градове у Србији и региону, највеће и најпознатије светске градове итд. и одговарајуће етнике и ктетике.

Алжир Алзирац Алжирка Алжирци алжирски
Анадолија Анадолац Анадолка Анадолци анадолски

У неким случајевима био би потребан језички коментар.

Албанија Албанац Албанка Албанци албански || ✖

У српском језику некада су коришћени етници *Арнауџ*, *Арнауџин*, *Арбанас* и *Шийџар*. Данас се, поред именице *Албанац*, користи још само именица *Шийџар*. Има мишљења да је ова реч увредљива те је не треба користити. Други мисле да у њој нема ничега увредљивог, а као аргумент наводе да и припадници овога народа сами себе зову Шиптари. Данас је облик *Албанац* (*Албанка*, *албански*) далеко чешћи од облика *Шийџар* (*Шийџарка*, *шијџарски*), а у службеној употреби и у већини средстава јавног информисања практично и једини.

Зеленортска Острва || ✖ Не постоји посебан етник већ се користи синтагма „становник Зеленортских Острва“. Не постоји ктетик⁷.

Један од додатака у речницима за старији узраст може бити листа фреквентнијих и продуктивнијих префиксоида. Речнички чланак би садржавао семантичку дефиницију, списак речи које садрже обрађени префиксоид и, евентуално, напомене.

Кратки речници синонима, антонима, хомонима, хиперонима и хипонима, те паронима свакако би били корисни, поготово што таквих једнојезичних⁸ речника (с изузетком речника синонима⁹) за српски језик још увек нема.

6. Одабир одредница

Основни извори лексичке грађе за *Школски речник сџангарној српскохрватској-хрватској српској језика* Мирјане Јоцић и Вере Васић, наведени у предговору овог речника, могу да послуже као одличан водич за одабир одредница за школске речнике за млађи и средњи узраст. Речник за старији узраст може да садржи и више де-

---

⁷ Наведени језички коментари нису преузети из школског речника чија је израда у току нити су детаљно и пажљиво разрађени. Наведени су само као илустрација могућих језичких коментара у додатку с етницима и ктетичима, без икаквих нормативних претензија.

⁸ Енглеско-српски и српско-енглески речник антонима Јована Дајковића имао је више издања. Двојезични речници хомонима постоје за руски, пољски, чешки и бугарски језик. У Пољској је објављен речник српско-пољских паронима.

⁹ Постојећи речници синонима (Лалевић 1974; Ћосић 2007) нису прилагођени ученичком узрасту.

сетина хиљада одредница, због чега би списак ексцерпираних извора морао да буде знатно шири. Било би корисно уврстити и што више најновије лексике. Због неажурности српске неографије, већина ових речи лексикографски је необрађена. Врло често речнички чланак би морао да садржи језички коментар, понекад и веома обиман¹⁰.

7. Структура речничког чланка

Речнички чланак мора бити прегледан, систематичан и привлачан. У речнику за најмлађи узраст мора бити и једноставан. У њему се канонски облици речи истичу коришћењем масних слова, а још је боље ако су и у некој другој боји. У објашњењу, које је у облику реченице, понавља се одредничка реч. Скраћенице се не користе. Понегде је могућ кратак и једноставан језички коментар (нпр. „боље је рећи...“).

Речнички чланак у речницима за старије узрасте обавезно садржи одредницу, семантичку дефиницију и граматичке податке. Илустративни примери (најчешће су конструисани, али се могу користити и цитати из књижевних дела, обично оних која су ученицима позната) не морају се наводити код номинативних значења речи које су свима добро познате. За различите квалификаторе скраћенице се углавном не користе. Унутар речничког чланка се објашњавају синтагме и фразеологизми. Специфичност школских речника представљају различити текстуални умети, графички јасно издвојени (обично су уоквирени, а понегде још и осенчени неком другом бојом). Сматрамо да важан део речничког чланка треба да чине разноврсни језички коментари, понекад и веома обимни, иако у постојећим школским речницима који су нам били доступни то углавном није случај.

У речницима за све узрасте срећу се графичке илустрације унутар речничког чланка.

8. Типови семантичких дефиниција

У свим описним речницима, а школски речници у томе нису изузетак, користе се различите врсте семантичких дефиниција. У

---

¹⁰ Ова тема (*Одабир одредница*), као и четири следеће (*Структура речничког чланка*, *Типови семантичких дефиниција*, *Графичке илустрације и Електронска верзија речника*), захтевају барем засебан рад за сваку од њих, а било би могуће и корисно написати и обимне студије, због чега су овде само укратко поменуте.

школским речницима семантичке дефиниције у највећој мери ће бити одређене узрастом корисника.

Семантичке дефиниције у школском речнику за најмлађи узраст по много чему се разликују од дефиниција у речницима за одрасле: дефиниендум и дефиниенс су у контакту, карактерише их висок степен експлицитности, метајезик је близак разговорном стилу итд.

Семантичке дефиниције коришћене у *Школском речнику сџангардној српскохрватској-хрватској српској језика* Мирјане Јоцић и Вере Васић одличан су модел за школски речник за средњи узраст. Пошто су дефиниције у овом речнику врло квалитетне, било би корисно пажљиво их погледати.

Семантичке дефиниције у школском речнику за старији узраст биће сличне с дефиницијама које се срећу у дескриптивним речницима за одрасле.

9. Графичке илустрације

Ученици млађих разреда књигу у којој нема слика ретко ће узети у руке. Највећи број графичких илустрација биће у речницима за најмлађи узраст, али су оне неопходне и у другим школским речницима. Пожељно је да слике буду у боји. Нису довољни илустровани регистри на крају речника, већ је неопходно да цео речник буде „прошаран“ илустрацијама на страници, као и целим страницама са илустрацијама у боји. Илустрација може бити цртеж, слика, фотографија, схема, карта и табела. Илустрације могу бити црно-беле или у боји, велике, средње и мале. Важна одлика илустрација мора бити систематичност.

10. Електронска верзија речника

Данас је обавезно да поред штампане верзије школских речника постоји и електронска верзија, најчешће на диску (некада CD, данас DVD). Ако је код речника за одрасле електронску верзију могуће изоставити (најчешћи разлог за то код нас је немогућност заштите дискова од неовлашћеног умножавања), код школских речника то је незамисливо. Предности комбиновања штампане и електронске верзије су вишеструке. Електронски речник, нпр., увек је доступан (у данашње мобилне телефоне могуће је снимити целу серију школских речника), обим речника може бити изузетно велики, постоји могућност да корисник чује стандардни изговор свих одредница, налажење жељеног речничког чланка је изузетно брзо, значење свих речи које се користе у семантичким дефиницијама може се видети готово тре-

нутно у засебном прозору итд. (в. Свенсен 1993: 263; Селегеј 2003; Рундел 2015 и др.).

11. Закључак

Пошто један речник не може да задовољи потребе свих ученика, неопходно је урадити серију од три или четири општа једнојезична школска речника српског као матерњег језика, базирану на принципима поступности и концентричности.

Структура ових речника у великој мери је одређена узрастом корисника. Школски речници за старији узраст садржавали би и више додатака (илустровани регистри, списак етника и ктетика, списак нестандартних облика речи, списак фреквентнијих префиксоида, мали речници синонима, антонима, хомонима, хиперонима и хипонима, те паронима).

Речнички чланак мора бити прегледан, систематичан и привлачан. У речнику за најмлађи узраст мора бити и једноставан.

Највећи број графичких илустрација биће у речницима за најмлађи узраст, али су оне неопходне и у другим школским речницима.

Данас је обавезно да поред штампане верзије школских речника постоји и електронска верзија.

ЛИТЕРАТУРА

- Денисов 1977: П. Н. Денисов, Учебная лексикография: итоги и перспективы, у: *Проблемы учебной лексикографии*, ред. П. Н. Денисов, В. В. Морковкин, Москва: Издательство Московского университета, 4–22.
- Дешић 1987: Милорад Дешић, Школски рјечници српскохрватског језика, *Гласник Одјелъња умјейносии ЦАНУ* 7, Титоград, 159–163.
- Каламбет 2007: Елена Васильевна Каламбет, *Проявления антропоцентризма в современной лексикографии (на материале лингвистических словарей)*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Краснодар: Кубанский государственный университет.
- Кочнева 2003: Е. Кочнева, Учебная лексикография и методика: характер взаимодействия, *Русский язык за рубежом* 2, 64–69.
- Морковкин 1977: В. В. Морковкин, Учебная лексикография как особая лингвометодическая дисциплина, у: *Актуальные проблемы учебной лексикографии: Сборник статей*, ред. В. А. Редькин, Москва: Русский язык, 28–37.

- Морковкин–Кочнева 1992: В. В. Морковкин, Е. Кочнева, Ориентација на корисника као доминанта учебне лексикографије, у: *EURALEX '92: Proceedings I–II : papers submitted to the 5th EURALEX International Congress on lexicography in Tampere, Finland (Studia translologica)*, Tampere: Tampereen yliopisto, 81–88. <[http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1992_1/015_Valerij V. Morkovkin Orientacija na polzovatelja kak dominanta_ucebnoj_leksikografii.pdf](http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1992_1/015_Valerij_V._Morkovkin_Orientacija_na_polzovatelja_kak_dominanta_ucebnoj_leksikografii.pdf)>
- Павловић Шајтинац 2013: Маја Павловић-Шајтинац, Школски речници у настави руског језика, *Славистика XVII*, Београд, 401–406.
- Рундел 2015: Michael Rundell, From Print to Digital: Implications for Dictionary Policy and Lexicographic Conventions, *Lexicos 25 (AFRILEX-reeks/Series 25)*, 301–322. <<http://lexikos.journals.ac.za>>
- Семејн 1990: Лариса Јурьевна Семејн, *Принципи построения учебных толковых словарей родного языка (на материале британской лексикографии)*, Автореферат дисертације на соискание ученој степени кандидата филолошких наука, Ленинград: Государственный педагогический институт имени А. И. Герцена.
- Свенсен 1993: Bo Svensén, *Practical lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*, Oxford: Oxford University Press.
- Селегеј 2003: В. Селегеј, *Електронне словари и компјутерна лексикографија*. <http://www.lingvoda.ru/transforum/articles/selegey_a1.asp>
- Тарп 2011: Sven Tarp, Pedagogical Lexicography: Towards a New and Strict Typology Corresponding to the Present State-of-the-Art, *Lexicos 21*, 217–231. <<http://lexikos.journals.ac.za>>
- Цој 2008: А. С. Цој, Антропоцентричка лексикографија: теоретичко обосновање и перспективе развоја, *Руски језик за рубезом* 1, 43–48.

РЕЧНИЦИ И ПРИРУЧНИЦИ

- Вуксановић 2000: Јован Вуксановић, *Није – нејо I и II: школски речник јојрешино најисаних речи, израза и реченица: с ујујсјивима и јримерима јравилној јисања: за ученике средње школе*, Београд: Пролетни преглед.
- Вуксановић 2002а: Јован Вуксановић, *Није – нејо: школски речник јојрешино најисаних речи, израза и реченица I и II: за ученике средње школе и ојшју ујојребу: јрешке, омашке и школска јракса, ујујсјива за јравилно јисање, колебања у норми срјској језика, кроајшизми и лексичке варијанје*, Београд: Алтера.

- Вуксановић 2002б: Јован Вуксановић, *Изрази и фразе: како да најрегу-јем у свом изражавању: језички саветник за ученике и ошћицу уйо-шребу: карактеристичне грешке, колебаљивосћи и вишесћруко-сћи, шравойисни облици, штеоријска објашњења и мојућносћи у шпракси*, Београд: Алтера.
- Јоцић–Васић 1988: Мирјана Јоцић, Вера Васић, *Школски речник сћан-гардној срсћкохрвајској/хрвајскосрсћској језика. Књига шва: А–Љ*, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника – Институт за јужно-словенске језике Филозофског факултета.
- Јоцић–Васић 1989: Мирјана Јоцић, Вера Васић, *Школски речник сћан-гардној срсћкохрвајској/хрвајскосрсћској језика. Књига друја: М–По-*, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника – Институт за јужно-словенске језике Филозофског факултета.
- Клајн 1981: Иван Клајн, *Како се каже: речник језичких недоумица*, Београд: БИГЗ.
- Клајн 1998: Иван Клајн, *Исшцеци шва реци*, Београд: Центар за примењену лингвистику – Нови Сад: Прометеј.
- Клајн 2013: Иван Клајн, *Б(р)ушење језика*, Београд: НИИ.
- Лалевић 1974: Миодраг С. Лалевић, *Синоними и сродне речи срсћкохр-вајскоја језика*, Београд: Свезнање.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na osam jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Тосић 2007: Павле Тосић и сарадници, *Речник синонима и шезаурус срсћској језика*, Београд: Корнет–Маћадо.

Джордђе Р. Оташевич

КОНЦЕПЦИЈА И СТРУКТУРА ОБЩИХ ОДНОЯЗЫЧНЫХ ШКОЛЬНЫХ СЛОВАРЕЙ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА КАК РОДНОГО

Резюме

Поскольку один словарь не может удовлетворить потребности всех учеников, необходимо сделать серию из трех или четырех общих одноязычных школьных словарей сербского языка как родного, базируемую на принципах постепенности и концентричности.

Структура этих словарей в высокой степени зависит от возраста пользователей. В состав школьных словарей для старшего возраста входило бы несколько приложений (иллюстрированные указатели, список этников и ктетиков, список нестандартных форм слов, пе-

речень самых частотных префиксоидов, небольшие словари синонимов, антонимов, омонимов, гиперонимов и гипонимов, паронимов).

Словарная статья должна быть ясной, систематичной и привлекательной, в словарях для младшего возраста она должна быть и более простой.

Самое большое количество иллюстраций предназначается словарям для младшего возраста, но они необходимы и в других школьных словарях.

Существование электронной версии школьного словаря наряду с печатной версией является обязательным на данный момент.

Ключевые слова: лексикография, школьный словарь, дескриптивный словарь, сербский язык.

УДК 811. 163.41(091)

НЕЂО Г. ЈОШИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 23. марта 2016. г.
Прихваћен 24. маја 2016. г.

НОВАКОВИЋЕВА ПОСЛАНИЦА О ЊЕГОВАЊУ ЈЕЗИКА
СРПСКОГ – ЊЕН КАРАКТЕР И ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ СРПСКЕ
ЛЕКСИКОГРАФСKE МИСЛИ**

Језичким списима Стојана Новаковића припада посебно место у развоју српске лексикографске мисли. У овом раду на систематичан начин анализирају се Новаковићева лексикографско-лексиколошка гледишта изражена у *Посланици* из 1888. године, утврђује се њен карактер и показује да овај спис (као дјело којим се практично утемељује Речник САНУ), чини својеврсни манифест у развоју савремене описне лексикографије код Срба.

Кључне речи: Стојан Новаковић, описни речник српског језика, лексикографија, лексикологија, лексикографска гледишта.

Уводне напомене

Од појаве Вуковог *Српског рјечника* из 1818. године (и његовог другог издања из 1852. године) као дјела које је на плану националне лексикографије код Срба имало сличну улогу какву је нешто касније код Руса имао Даљев *Толковый словарь живого великорусского языка*

---

* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у цјелини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ка¹ – развој лексикографије код Срба, посебно оне усмјерене на израду обухватнијег описног рјечника српског језика, био је прилично неорганизован и слаб. Прилично дуг период који је у суштини потрајао до оснивања Српске краљевске академије (1886), може се окарактерисати као период лутања, период у којем су само на махове (у оквиру Друштва српске словесности и Српског ученог друштва као својеврсних претходника Академије), излагане неке лексикографске замисли.² Такве замисли, с обзиром на чињеницу да им нису претходиле озбиљније, обухватније и сређеније припреме (дакле, замисли без одређенога и правога тежишта), некако су брзо падале у воду.

Српска лексикографска мисао у највећем дијелу друге половине XIX вијека више је лутала и спотицала се о сопствену немоћ, него што је изналазила изгледна и опипљива лексикографска рјешења. Таквом стању увелико је допринио непријатни стицај околности који је покренуо Ђуру Даничића да 1867. године напусти Велику школу и пресели се у Загреб, гдје су отпочињале припреме за издавање *Рјечника хрвајскога или српскога језика*. Словећи као средишња фигура у српској науци о језику свога времена, Даничић је „потајно желео ... да речник изађе у Београду“ (Поповић М. 1949: 229). Када је посриједи поменути рјечник као дјело које се тек назирало у погледу грађе, обима, карактера итд., истовјетно осјећање изразио је и Даничићев сарадник Стојан Новаковић у писму упућеном Ватрославу Јагићу: „Ја желим да Ђура изради академички речник, као мало ко, али што би се то морало чинити баш у Загребу и што би још ради речника мо-

¹ *Толковий словарь живого великорусского языка*, рјечник који је до данас доживио велики број издања (I изд. 1863–1866), Владимир Даљ је радио преко педесет година; рјечник садржи 200.000 ријечи, од тога је 80.000 сакупио сам аутор, а остатак је преузео из ранијих лексикографских дјела рускога језика (исп. Грицкат 1960а: 89).

² Тако се у извјештају Друштва српске словесности из 1852. године помиње *српски просјирани речник*, као обимно дјело које би Друштво требало предузети (исп. Грицкат 1960б: 213). Поред ове, било је и других замисли, ранијих и познијих. Овдје бих да се посебно помене Стејићев *Предлој за српски речник и српску драматичку*, невелик занимљив спис са снажним и по много чему модерним гледиштима на лексичку проблематику српскога језика. Спис је изнијет 1852. године на редовној сједници Друштва српске словесности и штампан у његовој публикацији (св. V, стр. 1–13). Стејићев *Предлој* помиње нпр. Ирена Грицкат (Грицкат 1960б: 213), а да он заслужује посебну пажњу и потанку анализу, показао је Љубомир Поповић (Поповић Љ. 1995).

рала њега изгубити наша Велика школа, то не знам“.³ Даничићева и Новаковићева сарадња на заједничким пословима која се унеколико открива из међусобне преписке,⁴ несумњиво би морала да буде од пресудног значаја што се Новаковић некако у то вријеме све снажније окретао језичкој науци, или ближе речено, лексикографској проблематици српскога језика и новијем језичком наслеђу српске средине. Оцртавајући улогу и значај Стојана Новаковића у нашој науци о језику, Р. Драгићевић је успоставила својеврсну параболу која спаја најзначајније личности српске језичке средине на размеђи XIX и XX вијека: „Да би се одредило место Стојана Новаковића у српској лингвистици, важно је осветлити однос међу карикама најважнијег ланца у историји србистике, а то је однос између Ђуре Даничића, његовог ученика Стојана Новаковића, затим Љубомира Стојановића, па Александра Белића“ (Драгићевић 2015: 2). Заокрет ка лексикографској и сродној проблематици нарочито се лијепо показао 1878. године, када се појавио *Олеџ* загребачкога рјечника. Оглед је дочекан на опречан начин: признање је стекао код Миклошића, Срезњевског и Новаковића, а углавном негативну оцјену дали су Ткалчевић и Пилепић (исп. Винце 1981: 393–396). Уз позитивну оцјену *Олеџа*, Новаковић је дао и неке замјерке и напомене и у закључном дијелу још једном горко зажалио „што су неудесне прилике донијеле, да тај посао Даничићев не издаје учено друштво моје отаџбине“ (Новаковић 1878: 213). Како је Српска краљевска академија основана убрзо послѣје тога (1886), код Срба су најзад створени повољнији услови за рад на пољу језика и националног рјечника. Брига о рјечнику (граматици и сл.), са језичких зналаца, какав је нпр. био Јован Стејић, могла је да се на прави начин пренесе на организован институционални ниво. Оснивање Српске краљевске академије можемо сматрати чином, а Новаковиће-

---

³ Писмо је упућено из Београда 1877. године, а В. Јагић га цитира у својој биографској књизи (исп. Јагић 1930: 363).

⁴ Један краћи период Даничићеве лексикографске активности у Загребу снажно је везивао Даничића (као творца концепције будућег Рјечника ЈАЗУ) и Новаковића. У писмима која су обично имала савјетодавни карактер, Даничић је био усредсређен на оно што је битно. Ево шта стоји у једном његовом писму: „Узмите преда се Давидовићеве новине ... и табак хартије; на хартији најприје запишите да су то ријечи које ће доћи из тих и тих новина ... па онда читајте редом новине: како наиђете на каку год ријеч, која може пристати у наш језик, нпр. *указ*, на ријеч у којој нема ништа против закона нашега језика, а ви је запишите на онај табак хартије и одмах додајте цијелу фразу у којој је, па онда додајте број стране ...“ (Књига ЂД: 302).

ву забринутост клицом свег наредног прегалаштва усмјереног ка стварању великог описног рјечника српског језика.

Представа о Даничићу као великом филологу распетом између Београда и Загреба, личности која је снагом свог научног ауторитета осујетила тежње да Рјечник ЈАЗУ буде утемељен на хрватском филолошком програму⁵ – као да је одлучујуће утицала на Новаковића да начини својеврстан заокрет и своју активност усмјери ка изради савременог рјечника српског језика. Таква визира могла би да буде спољашњи оквир за сагледавање Новаковићеве *Посланице*, њеног карактера и значаја у развоју српске лексикографске мисли. Овај обимни спис, насловљен као *Српска краљевска академија и његовање језика српској* (Новаковић 1888), имао је свој свечарски карактер – припреман је поводом стогодишњице рођења Вука Караџића а прочитан на свечаном скупу Краљевске академије 10. септембра 1888. године. Новаковићев спис ми ћемо да посматрамо изнутра, да утврдимо и анализирамо његов садржај, те сходно томе скицирамо и Новаковићево мјесто у развоју савремене описне лексикографије код Срба.

Међу Новаковићевим списима посвећеним његовању српског језика, *Посланица* има средишње мјесто. *Посланици* је претходио већ поменути Новаковићев одговор посвећен Даничићевом *Ојледу* из 1878. године. Иза ње је слиједио предлог за прикупљање грађе (*Предлој Српској краљевској академији да се ошћочне куиљење грађе за академијски Српски Речник*), спис из 1893. године којим се иницира оснивање Лексикографског одсека као огранка са далекосежним значајем за свеколики наредни практични лексикографски рад под институционалним окриљем. У *Предлоју* је Новаковић сумирао своја лексикографска гледишта изложена у *Посланици*, одредио контуре савременог рјечника српског књижевног и народног језика како га је он (на основу лексикографских, општејезичких и културолошких схватања), могао да види, те у знатној мјери прецизирао смјернице његове израде. Зато ћемо даљу пажњу посвети Новаковићевој *Посланици* о његовању језика српског као његовом средишњем и најзначајнијем спису посвећеном лексикографској проблематици српског језика.

Новаковићева *Посланица*, уопштено речено, писана је неким специфичним стилем, она има снажан језички израз, зналачки је уте-

---

⁵ Опаску о југословенском обиљежју Рјечника ЈАЗУ Златко Винце је формулисао на сљедећи начин: „Није [Даничић] хтио, осим тога, да даде ‘свој труд и ум’ дјелу које би носило само хрватско обиљежје, а не југославенско“ (Винце 1981: 394, у фусноти).

мељена и углавном јасна у приличној мјери.⁶ На почетку овога списка Новаковић (поводећи се искуствима других националних академија на пољу језика и језичке културе), везу између академије и рјечника означава као нешто сасвим природно: „Иоле књижеван читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику, о уздигнућу језика на виши научни и књижевни ниво“ (Новаковић 1888: 7). На саму *Посланицу* данас ваља да се гледа као на манифест нове српске лексикографске мисли, манифест њеног стремљења и њенога развоја. А питања која су зналачки опсервирана у њој, у приличној су мјери актуелна и данас, иако је од њеног свечаног подастирања у Академији српској прошао један вијек и једна његова четврт. Рјечник ће на основу Новаковићевог *Предлоја* бити практично утемељен 1893. у Лексикографском одсеку. Своју коначну концепцију, засновану махом на лексикографским гледиштима Александра Белића, рјечник ће да добије почетком друге половине XX вијека, када то дјело отпочне да излази под називом *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Између Белићеве концепције и Новаковићевих лексикографско-лексиколошких опсервација посвећених савременој лексичкој грађи и карактеру Академијина рјечника не постоји дисконтинуитет – Белићев концепт *Речника САНУ* релативно је близак Новаковићевим иницијалним погледима!

Новаковићева гледишта на рјечник савременог српског језика изложена у *Посланици*, могла би да се, с обзиром на њену праву природу, рашчлане на неколико мање-више самосталних цјелина. Овдје ћемо да се задржимо на оним важнијим и снажније оцртаним гледиштима у *Посланици*.

а) *Народни и књижевни народни језик и њихов међусобни однос*

Своја језичка гледишта, посебно она посвећена лексикографском опису српског језика, Стојан Новаковић је градио у доброј мјери ослањајући се на Даничићеве лексикографске погледе и Даничи-

---

⁶ Да се Новаковић у својој језичкој мисији каткада запути у сфере традиције и културологије уопште, свједочи овај кратки извод: „Кад би се међу тим на једно место сабрали, међу собом упоредили и пречистили сви резултати досадањег рада [на пољу нашега језика], из њих би се хармонија и традиција могле извести у много већој мери. Ону досадашњу емпиричну традицију и хармонију заменила би организована, моћна хармонија, која би се развијала сама собом, све ближе к моћним и великим народним идеалима“ (Новаковић 1888: 32).

ћеву лексикографску праксу. Новаковићев однос према Даничићевом језичком мишљењу никако није био однос догматске природе. То се посебно испољило у оцјени **улоге** народног језика у процесу формирања књижевног језичког израза. Сходно својим филолошким схватањима, Даничић је у спречи **стара писана језичка заоставштина : народни језик**, ослонац видио у првој компоненти, те је сматрао да писана заоставштина треба да буде чинилац на основу којег се обогаћује знање о нашем народном језику.

С појавом Новаковићевих списа посвећених његовању српског језика (посебно *Посланице*), отпочиње јасније разграничавање појма народни језик од појма књижевни народни језик. С Новаковићем се народни језик ставља у жижу, па у народном језику треба тражити ослонац за даље гранање књижевнојезичког израза и његово савремено обликовање (исп. Грицкат 1993: 8). Позивајући се на Вука и Даничића као лексикографе који су поставили „основе нашега језика“, Новаковић у *Посланици* као природни задатак његовог времена тражи да се пође корак даље од њих, да се коначно почне да ради на „речнику књижевног народног језика“, те поглед на савремено језичко наслеђе сумира овако: „Није ли природни задатак нашега времена, да пођемо један корак даље од њих, те да један пут саберемо, прегледамо и преберемо и оно што је у току првих сто година већ постало традиција за наш књижевни језик, што се за тих сто година већ образовало и створило у народном књижевном језику“ (Новаковић 1888: 30). Новаковићева представа о народном књижевном језику сасвим је јасна: то је језик с народном, дијалекатском основицом, али језик очишћен и прочишћен (тј. ослобођен дијалекатских особености карактеристичних за поједине говоре), језик „јачи од свију дијалеката, који ће их све потчинити и у се скупити“ (Новаковић 1888: 31). Огледе тако схваћеног језика – напомиње даље Новаковић – дали су његови славни претходници Вук и Даничић (Вук 1847. у преводу *Новоїа завјѣта*, Даничић 1850. *Пријовейкама из Сїароїа и Новоїа завјѣта*), и њихови преводи лебдјели су пред очима наших филозофа као „идеал чистога народнога, или народнога књижевног језика“ (Новаковић 1888: 62).⁷ У темеље новог рјечника српскога језика, који се, захваљујући Новаковићевој активности и снази његових списа, заправо налазио пред заснивањем – морало би, пребрано и пречишћено, да

⁷ Тако схваћен образац књижевног језика Новаковић убједљиво рашчлањује и образлаже даље: „Упамтимо добро – у свим појединостима, онакав какав је [такав се језик], нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила“ (Новаковић 1888: 62).

уђе све оно што је на основама народнога језика створено и сачињено у литерарном животу српских писаца (исп. Грицкат 1960б: 214–215; Фекете 1993: 25). Када је о „пречишћавању“ језика ријеч, Новаковић је у првом реду упирао прстом у кованице, старе и нове позајмљенице из страних језика (исп. Белић 1959: X).⁸ То и није ништа друго већ својеврсна брига о чистоћи српског језичког израза. Општа брига о српском језику, његовим видовима и његовој лексици не би смјела да пада на терет појединаца (ма колико да су предузимљиви, ма колику филолошку спрему да имају). Такав терет може да поднесе и такву улогу да прихвати само снажна и ваљано организована институција; отуда и Новаковићев позив Академији да у развоју српског језика „сталне путове обележи и пресудну реч изнесе“ (Новаковић 1893: 3).

б) *Временска ѿрсијектѿива рјечника*

С обзиром на то да је Даничићев *Оѿлег* (Рјечника ЈАЗУ) Новаковић оцијенио као „еминентно историчан“ (Новаковић 1888: 26), те да се његов аутор није хтио да упушта у оцјену нових ријечи, Новаковић је сматрао да између Рјечника ЈАЗУ (односно његовог *Оѿлега*) и новог рјечника Српске академије мора да постоји континуитет: у њега ваља да уђе лексичко благо од Доситеја до његовог времена. Новаковић, дакле, полази од Даничићевог временског разграничења изнесеног у *Оѿлегу*, гдје он повлачи црту између „старог“ и „новог“ времена: старо (како то Даничић каже) – „којему је на крају народни језик у данашњем свом стању“, и ново – „којему је на почетку тај језик“ (исп. Новаковић 1888: 26).

У разради принципа за израду новог рјечника, Новаковићева идеја водила била је да уз лексичко благо старије књижевности с подручја штокавског дијалекта и народне лексике засвједочене у Вуковом *Срѿском рјечнику*, постоји и трећи, савремени лексички фонд, тј. све оно што су представници савремене литературе од Доситеја наовамо посвједочили и приновили. „За последњих стотинак година, говорио је Новаковић, створио се нови стил, нова синтакса, фразеологија, метафоре, па и нешто нове лексике, те би све то ваљало изнети пред будуће говорнике и писце, да они не би лутали и понављали

---

⁸ Оцјењујући мјесто ријечима страног поријекла Новаковић је веома одређен: „Још би се могла разумети употреба страних речи где језик својих речи нема. Али где је год могућно послужити се својом речју, грехота је не служити се њоме, и тиме језику управо наметати сиротињу и у ономе чим није сиротан“ (Новаковић 1888: 38).

исти стваралачки пут“ (Грицкат 1993: 8). Новаковић у *Посланици* оцјењује као неизрециву корист могућност да учени људи (писци, стилисти, мислиоци) уз какву изнесу рјеч могу да виде оквир њене употребе „од Доситија па до данашњих писаца“. Он је, дакле, сасвим јасно запажао да употребну вриједност неке лексеме може да да само темељито заснован и добро осмишљен рјечник, чију лексичку презентацију прати широка и ваљано припремљена грађа. Иако је сматрао да би издвајање и исписивање грађе из књижевних дјела за нови рјечник могло да потраје неколико година, Новаковић никако није могао да замисли како би његова израда могла да зађе дубоко у XX вијек. Зато је литерарне изворе ограничио на своје вријеме, тј. сам крај XIX вијека. А на своје вријеме, с друге стране, гледао је као на период кристализације, период завршног таложења књижевног израза.⁹

в) *Дијалекатска и рејонална йерсйективва*

Смјернице које би водиле ка изради савременог рјечника српског језика већ су биле уткане у Вуковом *Српском рјечнику*. Али тај модел, с обзиром на чињеницу да је био заснован на „јужном“ изразу, идиому који је означен као источнохерцеговачко-дубровачки,¹⁰ у Новаковићево вријеме схваћен је као преузак територијални и дијалекатски оквир за општу културну подлогу модерног српског књижевно-језичког израза. Упоредо с овим, наметању „јужног“ израза супротстављала се екавска шумадијска и војвођанска средина као најснажнији носилац српске националне културе, као и запажање како у Србији (додајмо: западној Србији), „јужни говор попушта“,¹¹ То су фактори који су нагнали Новаковића да у „општем типу српског језика“ види ишчишћен језички израз, израз ослобођен локалних обиљежја у мишљењу, изразу и стилу (Новаковић 1888: 33). Он се, дакле, залаже за једну нарочиту, прочишћену варијанту народног је-

---

⁹ „Он је своју епоху посматрао као ‘кристализацију и пошљедње ста-
ложавање’ књижевног израза, у очекивању када ће на њега бити ‘ударена
пошљедња политура’, а при томе ће се дијалекти, некаквим целисходним
развојем, стопити у монолитни књижевни језик“ (Грицкат 1988: 28–29).

¹⁰ „Вуково нагињање ијекавском ‘јужном’ изразу, односно источно-
херцеговачко-дубровачком идиому није, наиме, било општеприхваћено, пре
свега од србијанско-војвођанске средине“ (Фекете 1993: 26).

¹¹ Наводећи ово запажање, Новаковић се позива на М. Ђ. Милићевића, без назнаке извора. Запажање је, изгледа, могло да буде и усмене природе (Новаковић 1888: 64, у фусноти).

зика као књижевног (исп. Грицкат 1960б: 215), у којем говорни тип цивилизацијски и културно најснажнијих средина има недвосмислен примат. Сходно тако оличеној представи о језику књижевности, Академији и предлаже израду екавски устројенога рјечника чији би један дио корпуса чинила књижевна грађа од Доситеја Обрадовића наоувамо, а други дијалекатска лексичка грађа сакупљена на систематичан начин. У улози тако схваћеног дијалекта чије језичке особине чине фундаментални основ и имају надређену улогу у профилисању књижевног језика, Новаковић се изразио на сликовит начин: „Као што се јунаци или старешине [...] истичу својом снагом и општим признањем за представнике племена и народа, тако и међу племенима једнога истога народа једно племе даје тип осталима у околи кад развије снаге за то, а међу дијалектима један дијалекат осваја остале и ставља им се за старешину“ (Новаковић 1888: 42).

г) *Лексички садржаји, семантичка и стилска перспектива*

Разрјешивши типолошко питање књижевног језика и његов лик, одредивши временску димензију рјечника и његову дијалекатску заснованост, Новаковић се прилично одрешито упустио у питања лексичког садржаја. Вукову парадигму књижевног језика Новаковић је прихватио без остатка, истовремено се старајући да се лексичке области и лексички садржаји што обухватније прикажу у новом великом рјечнику српскога језика. Имајући у виду факат да се језик „расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове“, да сваки сегмент друштвеног живота, човјеков материјални и духовни свијет, имају себи својствена језичка обиљежја, да се друштвени сталежи и образовни профили језички међусобно разликују (у том погледу он указује на језик образованих слојева: приповедача, филолога, политичара и правника) – Новаковић је указивао на неке аспекте њиховог лексикона (ријечи и њихова значења, терминологију, „обрте“, фигуре), изражавајући истовремено бојазан да ће језик имати „штету често ненадокнадну и неопростиву“, ако се све то у припреми грађе за рјечник непотпуно исцрпе (Новаковић 1888: 80).

Разматрајући питање састава и устројства лексикона, Новаковић је оквирно скицирао шта би ваљало да уђе у рјечник а шта не. Дајући лингвистичким захтјевима мањи значај („лингвистиком се послужити за методу“), он је сматрао како замишљени рјечник у првом реду треба да задовољава литерарне захтјеве. Зато је био против уношења властитих имена, „тамних“ ријечи и књижевном језику несродне лексичке грађе. Насупрот овом, залагао се за концепцију која би била снажно усмјерена на семантику, фразеологију и све оно „чим се

природни опсег речника књижевног језика боље осветљава“ (Новаковић 1888: 78; исп. Белић 1959: IX). Напомињући да су се у свим боље проученим страним језицима разрађивала питања о значењима ријечи и о синонимима, те да је то поље код нас тек понегдје „узгред додиривано“, питање употребе синонима и блискозначница Новаковић је сасвим добро поставио: „Познавање синонима је умеће сваку реч употребити на правом свом месту, а речи са сродним значењима знати разликовати једну од друге и употребљавати сваку онде где треба“ (Новаковић 1888: 39).

Посебну пажњу у *Посланици* Новаковић је посветио терминолошкој лексици. Снажно се угледајући на искуства Румунске академије наука у изради рјечника румунског језика, он је начелно представио терминолошке области које би морале да нађу своје мјесто у општем лексикону. Уопштено речено, Новаковићеве замисли о лексици новог рјечника обухватиле су све важније области српске материјалне и духовне културе. Као илустрацију навео је радове Јосифа Панчића (ботаничка народна терминологија), Луке Зора (рибе и риболов), Владана Ђорђевића (народна медицина), Валтазара Богишића (правни обичаји). Као плод Новаковићевих замисли, годину дана касније, појавиће се *Ујујстиво за куљење речи њо народу* (1889); *Ујујстиво* је обухватило 99 тачака и имало је за циљ да се свеколика народна терминологија исцрпи у што потпунијој мјери (исп. Белић 1959: XI и XV).

Новаковић је у *Посланици* изнио и нека запажања о стилистичкој перспективи српског језика. Развојни лук српског језика тијесно је повезивао с питањима израде новог рјечника. У том погледу, Новаковић је сматрао да рјечник каквог га он види, може и мора да послужи као широко заснована основа за утемељење препознатљивог српског стила: „Може се знати, и за то треба да се зна шта је то српски стил“ (Новаковић 1888: 37). Позивајући се на народе с профилисаним ликом књижевног језика („који су за рана обделали свој стил“), Новаковић истиче потребу за чистим писањем. Чисто писање подразумијевало би правилну употребу облика, „стилистичких обрта и конструкција“, ваљано осмишљену и чисту реченицу. Ова питања, као и она о значењима и употреби ријечи, о глаголским облицима и њиховој фразеологији итд.,¹² почела су у Новаковићево вријеме „по невољи“ све снажније да привлаче пажњу. У том погледу он се позива на Даничићеву *Срјску синџаксу* као фундаментално дјело посве-

¹² „С нашим глаголом је“ – истицао је Новаковић – „у вези сва наша фразеологија која такође чека да се испита и у одабраним примерима прикупи и стави на углед, на поуку и на богаћење стила“ (Новаковић 1888: 36).

ћено обради падежних облика и њихових значења, али и на ситније радове Јована Бошковића и Јована Живановића писане с циљем језичког прочишћења (Новаковић 1888: 35).

Како год то мислио о својим претходницима (Вуку, Даничићу, Миклошићу), о „неговању језика српског“ (лексици српскога језика, српском прозном стилу и његовом изразу, говорном језику), о савременом описном рјечнику српскога језика, те ма шта да је предузимао за утемељење тога дјела прије свечаног подношења *Посланице* и послије ње, пред Новаковићем је стално лебдио један општи циљ – језички савјет и језичко богаћење.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1959: Александар Белић, Увод, у: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. 1, VII–XXVI.
- Винце 1981: Zlatko Vince, Odjek Daničićeve koncepcije Akademijina Rječnika, *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд: Српска академија наука и уметности – Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности, 391–400.
- Грицкат 1960а: Ирена Грицкат, Академијски речници и њихови задаци (I део), *Наш језик X/3–6*, Београд, 88–100.
- Грицкат 1960б: Ирена Грицкат, Академијски речници и њихови задаци (II део), *Наш језик X/7–10*, Београд, 212–227.
- Грицкат 1988: Ирена Грицкат, Речник Српске академије наука и уметности – почеци, лик, перспективе, *Глас САНУ CCCLII*, Одељење језика и књижевности, књ. 13, Београд, 25–39.
- Грицкат 1993: Ирена Грицкат, Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности, у: *Сто година лексикографској раду у САНУ*, Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 5–13.
- Драгићевић 2015: Рајна Драгићевић, Стојан Новаковић као лингвиста, *Наш језик XLVI/3–4*, Београд, 1–9.
- Јагић 1930: Vatroslav Jagić, *Spomeni mojega života*, knj. I, Београд.
- Књига ЂД: *Књига Ђуре Даничића*, прир. Војислав Ђурић, Београд: Српска књижевна задруга, Београд, 1976.
- Новаковић 1878: Glasovi o Ogledu rječnika: Pismo Stojana Novakovića predsjedniku, *Rad JAZU XLV*, Zagreb, 165–213.
- Новаковић 1888: Стојан Новаковић, Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских), *Глас Српске краљевске академије X*, Београд, 5–87.

- Новаковић 1893: Стојан Новаковић, Предлог Српској краљевској академији да се отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник, Посебно издање (прештампано из листа *Јавор*), Земун: Штампарија Јове Карамате.
- Поповић Љ. 1995: Љубомир Поповић, Стејићева концепција српског књижевног језика, *Књижевности и језик* XLIII/3–4, Београд, 1–31.
- Поповић М. 1949: Миодраг Поповић, *Ђура Даничић*, Београд.
- Фекете 1993: Егон Фекете, О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, у: *Сѝто јодина лексикографској рага у САНУ*, Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 21–49.

Neđo G. Jošić

NOVAKOVIĆ'S *POSLANICA* ON THE NURTURING OF THE SERBIAN LANGUAGE – ITS NATURE AND SIGNIFICANCE FOR THE DEVELOPMENT OF SERBIAN LEXICOGRAPHIC THOUGHT

Summary

Novaković's linguistic points of view expressed in the voluminous manuscript *Serbian Royal Academy and nurturing of the Serbian language* (1888) as a kind of *Poslanica* addressed to the Serbian Academy, are in direct connection with the European philosophical tradition and current linguistic aspirations typical for the second half of the nineteenth century. Relying on the lexicographic tradition of his predecessors and research experience gained through direct insight into the lexical material of modern Serbian language, Novaković established more or less a sound theoretical and methodological framework for the "dictionary of literary national language", a piece of work that would be published from the beginning of the second half of the twentieth century as the *Dictionary of Serbo-Croatian literary and national language*.

Novaković's linguistic viewpoints expressed in the *Poslanica* are of fundamental importance for development of the Serbian descriptive lexicography. Despite some weaknesses (mostly marginal), the *Poslanica* evokes a vivid and powerful image of the future descriptive dictionary of the Serbian language, a vision that indicated, outlined or completely resolved its fundamental lexicographic and lexical postulations. Depicting the national linguistic spirit of the Serbian people, Novaković's postulations presented in the *Poslanica* simultaneously express the very nature of the dictionary, indicate its temporal, dialectal, semantic and stylistic perspective. With regard to considerable temporal distance, this Novaković's ma-

nuscript with its general linguistic scope, is nothing else but a specific kind of manifesto of the new Serbian lexicographic thought.

Key-words: Stojan Novaković, descriptive dictionary of the Serbian language, lexicography, lexicology, lexicographic postulations.

СЛАВКО Ж. СТАНОЈЧИЋ*
(Универзитет у Крагујевцу,
Филолошко-уметнички факултет)

Оригинални научни рад
Примљен 23. новембра 2015. г.
Прихваћен 24. маја 2016. г.

ПРЕТПОСТАВКА КОМУНИКАТИВНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ У (ПИСАНОМ) ОМЕЂЕНОМ ДИСКУРСУ**

Аутор у раду излаже резултате истраживања лексике и морфосинтаксе (укључујући и низ фразема) више примера „омеђеног дискурса” из језика београдског писца Слободана Селенића. Анализа, остварена методима текстлингвистике на конкретном језичком материјалу, потврђује теоријске поставке модерне семиотике (конкретно – Џона Лајонса) да говорник (писац) упућује поруку слушаоцу (читаоцу) полазећи од претпоставке да је читалац на његовом нивоу знања о стварности о којој пише. Са гледишта неговања српског језика, чланак применом методологије текстлингвистике упућује читаоца који перципира сваки дати текст да га проверава увидом у релевантне речнице, граматике, језичке приручнике, енциклопедије и др.

Кључне речи: комуникативна компетенција, омеђени дискурс, архаизми, позајмљенице, фолклорни израз, фразеологија, урбани, читалац, писац

1. По тумачењу Џ. Лајонса (John Lyons) комуникативна компетенција никако није једноставна категорија која би се свела само на „лингвистичку компетенцију или познавање језичког система“, при чему је она по њему, прецизније – „само један део комуникативне компетенције“, што је, опет, довољно да се он – испитујући четири Хајмсова (1971) фактора важна за језик и друге форме комуникације – концентрише на трећем од њих као битном када је у питању

---

* slstanojcic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика стилографије савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дискурс, односно текст уопште. То је Хајмсов фактор задовољења захтева да је нешто уопште примерено, и ако јесте у којем је то степено – адекватно као такво у односу на контекст у којем се употребљава и у којем се вреднује (Лајонс 1999: 573).

За писани дискурс какав је порука писца своје читалаштву утврђивање задовољења овог фактора могло би имати две форме, радикално различите. Прва од њих била би егзактно анкетирање репрезентативног броја читалаца путем низа питања (спроведено одговарајућом техником), друга форма – била би заснована на чисто теоријским претпоставкама, спекулативним уопштавањем претпостављеног нивоа знања читалаштва које је савременик датог писца. Индивидуални истраживач, у границама својих могућности, биће упућен на ову другу форму. Наравно – уз спремност на ризик да буде и врло субјективан у иначе нужно објективној истраживачкој активности на формулисању квалитета дискурса који испитује.

2. Ја сам вршио ово истраживање, разумљиво, управо реализујући ову другу форму, и то како на (а) лексици, тако и на (б) морфосинтаксичкој структури конкретних узорака изабраног прозног дискурса истакнутог београдског прозаисте Слободана Селенића (1933, Пакрац, Славонија, Хрватска – 1995, Београд) у његовом роману *Очеви и оци* у издању „Просвете“ (Београд, 1985, стр. 1–361). С обзиром на текстлингвистичку методологију истраживања дискурса (в.: Половина 1999: 221–245), природно, употреба посматране лексике класификована је по (а) дискурсу аутора и (б) дискурсу ликова, тако да би у највећем броју случајева анализирани омеђеног дискурса била испитивана управо у овој другој (б) категорији¹.

---

¹ Модификоване дефиниције дискурса, осим што дефинишу теоријску природу лингвистичког инструментарија научних дисциплина које се схватају под терминима „анализа дискурса“ и „лингвистика текста“, јасно дефинишу и то да без „обзира да ли се термини *тѣкст* и *дискурс* настоје разграничити или не, треба имати на уму следеће: напоредна употреба и/или мешање ових термина има свога оправдања управо у појавама које означавају. И текст (писани/статични) и дискурс (говорни/динамички) представљају низове реченица међусобно повезаних у веће целине. Многе дискурзивно/текстуалне категорије примењиве су и једне на друге. Процес и производ такође нису две апсолутно различите ствари, већ се пре може рећи да представљају посебан тип антонимије, а антонимија, да би уопште била одредива као таква, нужно претпоставља и постојање заједничке димензије“ (Половина 1999: 95–96). Уз тумачење дискурса које даје проф. В. Половина, добро је узети у обзир и схватање дискурса Н. Ферклафа (Norman Fairclough). Он, наиме, каже да „дискурсе види као начине репрезентације видова света – процеса, односа и структура материјалног света, ‘менталног света’ мисли,

Овде ће и испитивана лексика, и морфосинтаксичка структура бити приказана, због захтева простора, на по неколико изабраних примера.

(а) Што се лексике тиче, природно, у целини дискурса романа, она се састоји од три групе (синхроно егзистирајућа слоја).

(1) Прву групу чини *домаћа лексика*, која подразумева лексеме из књижевног (стандардног) језика заснованог на познатој народној бази (новоштокавских дијалеката), али и лексеме из других „домаћих“ слојева језика (дијалектизми, провинцијализми, па и – лексика из ранијих књижевних језика, до епохе модерног језика).

(2) Друга категорија састоји се – од лексике која се означава као *џозајмњенице*, дакле потпуно адаптирана страна лексика (в.: Савир 1992: 146–155).

(3) Трећа категорија састоји се – од *ориџиналне лексике других језика*, било да је употребљена у контексту српске реченице, било да је *наративор-лик* (или *лик*) употребљава у контексту реченице дотичног страног језика. У овом роману, наравно, пре свега је то – енглески језик (Норис 1993: 94–101).

3. Све три категорије су заступљене у целини дискурса романа, а овде ће бити показане на језику наративора-лика Стевана Медаковића, у којем налазимо несумњиво највећи број оних лексема које, чак и у најуопштенијој дефиницији речено, за језичко осећање моје генерације (па и више генерација говорника српског језика београдске средине после II светског рата) асоцира језик времена грађанског слоја којем као лик припада Стеван Медаковић.

Сасвим уопштено, могло би се рећи да се те лексеме могу означити као *циљно обележена* реализација Лајонсове категорије “*diachrony-in-synchroney*” (Лајонс 1990: 621–622). Наиме, све те лексичке јединице су несумњиво успешно средство презентације и социолингвистичког и културолошког идентитета који нам Селенић слика. Показано и на примеру теоријске дефиниције, на пример, када је реч о употреби језичког средства архаизације, сигурно је то Селенићева

осећања, веровања, као и друштвеног света“... „Посебни аспекти света“ – пише овај аутор – „могу се представити на *различитим начине*, па тако уопште разматрамо однос међу *различитим дискурсима*. Различити дискурси су различита сагледавања света, а повезани су са различитим односима које људи према свету имају, који ... опет, зависи од ... од њихових социјалних и личних идентитета, као и од друштвеног односа у којем се као појединци налазе према другим људима...“ (Ферклаф 2003: 124; превод цитата са енглеског – Сл. Ст.).

реализација принципа који лингвистика уопштава као констатацију о језичким варијацијама у времену: „Старе речи могу се поново оживети – историјски роман захвата у прошлост и враћа не само архаичне термине, него, ради сликања атмосфере, и обрте архаичне граматике“ (Болингер 1975: 385²).

Питање је, међутим, када је реч о комуникативној компетенцији – које су претпоставке њеног присуства код онога ко пише уоруку чита. А битна, спекулативно добијена, прва претпоставка је да читалац мора имати увида и у ону лексику коју нема у своме комуникативном свакодневном језику.

4. Показано на дискурсу лика који је у роману означен као Стеван Медаковић, на пример, комуникативно компетентни читалац, из низа јединица у *домаћој лексици*, учиће именице *ојкровење* и *блајовешће* – у микроконтексту:

– Развој човекове мисли јесте скоковит. Скок се можда дуго припрема у нашој несвести, али наступи у трену, као *ојкровење* или *блајовешће* ... Бергсон јесте у праву (71)

– и закључити да Слободан Селенић те лексеме ставља у језик наратор-лика Стевана Медаковића, који, како се из контекста види, чита Бергсона, много читаног и превођеног на српски у времену између два светска рата – и то повезане везником *или* као носиоцем семантике једнакости. Оне су за писца романа делимични синоними. И сада – читалац, који те лексеме нема у своме свакодневном језику, мора сам изградити своју компетенцију у управо датом омеђеном дискурсу. Нормално је да ће бити упућен да тумачење потражи у лексикографској литератури, у којој ће, рецимо, у великом Речнику САНУ (1, Београд, 1959) наћи лексеме у датој категорији именица као што су *блајовесѝ/блајовијесѝ*, *Блајовешѝење/Блајовјешѝење* и сл., односно у категорији придева лексеме *блајовесѝан/блајовјесѝан*, *блајовешѝенски/блајовјешѝенски* и у категорији глагола – *блајовесѝиѝи/блајовијесѝиѝи*. И овде наведене, и све сличне са истом творбеном основом (а још многе друге су наведене у Речнику САНУ) у свакодневном језику имају конотацију религиозног и везаног за старе текстове, па тиме и конотацију *архаизма*. На то указује и чињеница

---

² Где се даље још и уопштава о односу синхроније и дијакроније речима: “Yet the two [synchronic and diachronic approaches to language – моја примедба, Сл. Станојчић] cannot really be pulled apart... With old speakers and young speakers coexisting and communicating, both the past and the future are with us in the present”.

да је употребљен у секвенци са лексемом *ошкровење*, као својим делимичним синонимом, такође пре свега карактеристичном за црквене текстове.³

Подједнако тако ће се читалац, да би стекао комуникативну компетенцију у датом дискурсу, морати да обрати за тумачење лексике и у дискурсу лика Нанке Марковић, на пример, када је у питању лексема *вјера* (ијек. у ек. тексту) / *вера* – као у примерима:

- „У крви ће нам *вјере* запливати, / Биће боља која не потоне“
(47). – Престрашен том крвљу по којој *вјере* пливају, упитао сам (48).
– Да ли сам ту *вером иреокренуо* (69),

с тим што ће извори ове лексике бити у исказу фолклорне вуковске традиције, црпљене било у народној епској поезији, било у писцима с том језичком физиономијом.

Илустративан пример за ово су ијекавски облици именице у екавском контексту. У првом примеру је извор у Његошевим стиховима које цитира лик Нанка Марковић, у другом примеру налази се у језику наратор-лика Стевана Медаковића, као директни одјек тога цитирања, дакле – у причи заснованој на сећању главног лика ове главе романа – Стевана Медаковића. Екавски облик је нормалан за говорну средину главног лика, а налази се у синтаксичкој вези са лексемом глагола *иреокренути*, у вези која је карактеристична за реторику основану на српском фолклорном изразу десетерачких епских песама. То, као и примери везани за Његошеве стихове, за моју језичку генерацију има значај стилски обележене категорије, иако, наравно, лексема *вера* у другим контекстима комуникације такву обележеност нема.

5. Зато, исто онако како гореописане лексеме – и, наравно, поједини облици које сам приказао – стварају језички израз нараторалика Стевана Медаковића као израз урбаног језика вуковског типа, и структура реченице, посебно структура предикатске секвенце у њој, ствара модел језика који се за језичко осећање данашње генерације говорника Београђана може дефинисати као структура са нијансом архаичног тона.

---

³ Речник *српскога језика* Матице српске (Нови Сад, 2011) баш тако дефинише лексему *ошкровење*: „1. (често уз одредбу „право“) новина која *иредсѣавља задовољиво, освежење, велики доѣађај (обично у духовном, естетском и сл. њоједу)*... 2. (*Ошкровење*) *сѣкњ. рлѣ. објављивање воље Божје о судбини свѣѣа (изложено у Свѣѣом ѣисму, у сѣисима аѣосѣола Јована), Ошкривење, Аѣокалиѣса.*“

Природно, то не чини свака реченица јер је у основи и језика наратора-лика – језик наратора-аутора, али свака дискурсна целина у глави I романа *Очеви и оци* има бар минимални број таквих језичких структура.

(а) *Месѿо ѿлајолској облика на крају реченице* једна је од таквих циљних структура, као у примерима:

– Да ли да на пут *крећем?* – питам се (7). – Али ми се онда чинило да сам *се* међу децом *обрео* (9). – Али велику бригу ми *је* ... одевање *йричињавало* (10). – Лако је мени данас над бившом муком надмоћан *биѿи* (10). – Роберт би настављао разговор тамо, где га *је* због важна и света посла *йрекинуо* (23). – Цупка у месту и трчка око стокe *не би ли се* макар мало *зајрејао* (54). – Казна је туга која ми је смркла лице, ... чим *сам се* адета и вилајета свога *сеѿио* (78). – У нади да ћу под стопалом ... осетити брвно које на другу страну *воги* (8).

У модерном језичком стандарду и узусу, како се наводи у књизи *Српски језик на крају века* (в.: Српски језик 1996: 125), тип реченице: *Тамо је школе свршио* претворен је у тип: *Тамо је свршио* школе, тј. у тип у којем се глаголски облик не налази на крају реченице (Српски језик 1996: 133). Посебно је за данашњи језик архаично маркиран облик инфинитива на крају реченице (а овде га приказујем ниже, у категорији структура са обликом инфинитива као допуном).

(б) *Сложени йредикаѿи са инфиниѿивом, односно доѿуна семантиѿички нейоѿиѿуним лексемама у облику инфиниѿива* – друга је карактеристична таква структура, као у примерима:

– Како је успомени баш јутрос *усѿело йробиѿи се* у наш забран (5). – Да поднесем успомену која ми *хѿеде* главу *разнеѿи?* (5). – Нисам *мојао* мајмунске шале *йравиѿи* нити *се смејаѿи* кречељењу (11). – Све што сам за кратко време *сѿијао видеѿи* и *доживеѿи* на Универзитету (22). – Од када сам ... *йочео* Шекспира на српски *йреводиѿи* (76). – Међутим, разлози за такав поступак *морали су йоѿијаѿи* (40). – Живим у Београду за пола века узнaпредовалом испред онога у коме је Лаза [Лазаревић] *хѿео* своју Ану Гутјар *љубиѿи* (69).

У модерном београдском стандарду преовлађује конструкција у чијем се допуномском делу место *инфиниѿива* налази структура *да* + презент, нпр.: *Од када *сам йочео да йреводим* Шекспира на српски.

На намерно архаизирање језичког узраза указује и чињеница да је наратор-лик употребио и лексему *љубиѿи* са значењем 'волети', што сигурно није тако у језику самог Слободана Селенића као говор-

ника одраслог и школованог у Београду, највећим делом одрастања и школовања – после II светског рата. У томе Београду, глагол *љубиши* замењен је глаголом *волеши*.

(в) *Конструкција са инфинитивом као дојуну семантички нејојуним лексемама-архаизима* – нарочито је карактеристична као средство језичког обележавања идентитета наратора-лика у овој глави. То је посебно – придевска лексема *кадар*, *кадра*, *кадро*, која се налази и у овој конструкцији скоро увек:

– Ни једну изговорену реч нисам *кадар прејознаши* (15). – Нисам *кадар* данас *прејричаша* (34). – Када већ није био *кадар сиречаша* (41). – Кад ни много једноставнију истрагу нисам *кадар успешно завршиши* (64). – У чајдиници нисам био *кадар одговораша* (79). – Са којима бих, можда, био *кадар схваћаша* позадину сукоба (35).

Архаично су обележене и такве структуре са другим управним лексемама, какву једну (*сшаши* = ‘почети’) налазимо у реченици:

– На шта је сва у љубазни осмејак претворена госпођица Trickey, *сшала* гласно и весело *викаши* неке реченице (15).

(г) *Конструкција са инфинитивом и логичким субјектом у дајиву* – посебно је карактеристична за урбани језик Београђана почетка XX века, и налази се у језику наратора-лика Стевана Медаковића, нпр., у реченицама:

– И већ сам пришао брави, ставио руку на резу у недоумици шта *ми је чиниши*, када сам чуо негде на спрату откључавање (31). – Знао бих шта *ми* у овој прилици *ваља чиниши* (68).

За језичко осећање данашњих генерација сигурно је обичније, дакле, са гледишта стилске маркираности – неутрално: *у недоумици шта (ја) *шреба да чиним...*

б. *Падежне синтаме са јојенцијалом маркираности* – такође су значајан, али не много коришћен део морфосинтаксичких категорија у чијем инвентару Слободан Селенић бира оне које су типичне за језички идентитет лика који описује. У језику наратора-лика Стевана Медаковића уочљиве су као архаизми и са гледишта самог аутора романа, и са објективног гледишта језичког осећања актуелног београдског говорника само неколико следећих синтаме.

(1) *Акуза̄тив с њредло̄ом с(а)* – у примеру који се може сматрати лексичким случајем употребе именице *с̄ирана* са атрибутом – показном заменицом *она (ова, ња)*, као у усамљеном примеру:

– И та подела је *с ону с̄ирану* живице коју подигох између себе и живота (6)

– који је у литератури већ означен као изразити архаизам (в.: Српски језик 1996: 115); као и

(2) *Генӣтив с њредло̄ом с(а)* – у примеру са значењем узрока, какав је у примеру:

– И мада ћу ... касније дознати разлоге *са којих* је она одиста желела да ме упозна (60)

– који се одржава у актуелном језику само као форма која упућује на доследно Вуков језички израз (или се чува у клишеима административног стила), док ће се иначе употребљавати општеузрочни предлог који се слаже с генитивом – *збо̄и*, па је данас уобичајена иста реченица у облику: *И мада ћу ... касније дознати разлоге *збо̄и којих* је она одиста желела да ме упозна⁴.

7. У области фразеологије – када је реч о остваривању комуникативне компетенције – узимамо у обзир тзв. морфосинтаксичку физиономију једног језичког израза. Уз лексичку и, наравно, морфологију са творбом речи, она је сигурно уз саму морфосинтаксу једног језика и са њеним јединицама учествује у стварању изабраног идентитета језичког дискурса.

Полазећи од теоријске констатације да „фразеолошка јединица пре свега својом формом може утицати на изглед (физиономију) језика“, као и од чињенице „да је морфосинтакса први медиј тога изгледа“ (Српски језик 1996: 138), природно је што писац посебно бира сасвим одређену фразеологију као средство стварања идентитета и његовог представљања у језичкој „реалности“ романа. Тиме се пред читаоца и у овој области поставља задатак акумулирања података који ће му омогућити потпуну комуникативну компетенцију.

---

⁴ Примери употребе таквог генитива „осећају се као архаизми своје врсте, упућују и на изворе: у народној књижевности и код старијих писаца ова конструкција није тако ретка, а пишчева жеља да одржи континуитет епоха уноси ову црту и у његов језик као део језика нове генерације“ – кажу у опису употребе овог генитива истраживачи, на пример, Андрићевог језика (в.: Станојчић 1967: 159).

Општа фразеологија једног дискурса састоји се од разновр-
сних фразеолошких јединица, а под појмом и термином такве једини-
це најчешће се подразумева, школски дефинисана, „устаљена језичка
јединица састављена од најмање две речи које имају јединствено зна-
чење“ (Станојчић–Поповић 2002: 183). Ја ћу овде мало проширити
примену тога критеријума тако што појам „јединствено значење“, ко-
ји је елеменат дефиниције *фразеолоџизма* (*фразема, идиома, идио-
мајског израза*), нећу увек узимати као обавезну категорију. То зато
што ми је у првом плану функција фразеолошке јединице у стварању
морфосинтаксичке физиономије одређеног конкретног дискурса.
Другим речима, и једна лексема која се јавља у *слободним* комбина-
цијама (не само у *устаљеним*, како дефиниција фразеологизма захте-
ва) може репрезентовати изглед једног језичког израза, с циљем да
се представи говорник одређене језичке генерације, односно дру-
штвене средине.

8. За комуникативно компетентног читаоца у језику наратора-
лика Стевана Медаковића требало би да буду, осим горе датих мор-
фосинтаксичких јединица, разумљиве и следеће карактеристичне
фразеолошке јединице.

(а) *Искази њословичке њприроде*, који углавном проистичу из
иначе фолклорног слоја језика, односно *уојшћте искази базирани на
фолклорној књижевности*, као што су у примерима:

– Бити друкчији ... боље је него бити она *жаба која диже ноћу*
када види како то чине коњи (10). – *Из своје коже човек не може ни-*
куда (33). – Народу који сам оставио тамо негде, далеко, *њреко седам*
брда и седам њланина (53).

(б) *Искази с њренесеним значењем лексема*, који су с датим
значењем били у употреби у језику времена у које је смештен нара-
тор-лик Стеван Медаковић, какви су у примерима:

– *Носио се* врло уредно и конзервативно, баш како цртају пра-
вог енглеског центлмена – пругасте панталоне, црни смокинг – сако,
полуцилиндер (18),

у којем *носићти се* има значење ‘облачити се’, ‘одевати се’ у
квалификативном смислу: ‘водити рачуна о свом изгледу’;

– *Раскхам* ме је неодољиво подсећао на оног Змајевог *Пура*
Моцу или *Малоџ Јову* (19)

– у којем се налазе лексеме личних имена (двочланих надимка) познатих сваком човеку који се школовао у првој трећини XX века као парадигма или *несћашлука*, или *размаженосћи*, наравно – из обавезне ђачке лектире тога (па, вероватно, и садашњег) времена;

– Можда га ипак треба *излемати* у првој прилици (32)

– у којем се налази жаргонска лексема тога времена *излемати*, за коју Речник Матице српске наводи значење „добро истући, избити нати“, са примером из језика Стевана Сремца (крај XIX и почетак XX века): Многа је женска била спевана са Шацом у песми, па после *излемана* код куће.

(в) *Искази библијској њорекла*, као двочлана конструкција у примеру:

– Подсмевао се ... забринутости стараца за сексуални живот у мушким колецима, *Согоми и Гомори* модерна доба (34)

– која је у време наратора-лика Стевана Медаковића била свакодневна фраза научена на часовима катехизиса (веронауке), а типична за квалификације које је о моралу формулисао грађански слој становништва.

(г) *Искази из митологије*, као синтагма са именом *Аркадија* у функцији фразеолошке јединице (представљене само једном лексемом), као у примеру:

– Из *Аркадије* сам српске долазио, из бајке о благо заталасаним шумадијским побрђима (38),

која је, наравно, парадигма за „земљу среће“.

(д) *Вишечлани консципијенцијски реченице са архаичним лексемама*, односно *архаичним консципијенцијским (надежним)*, као што су примери:

– Пренео трговину у Београд и ту се пословно и *свакојако уишмељиво* (40). – Био је *старовремски човек*, од мало речи (40). – *Обучен њо аустријски*, у реденготу (40). – И одједном свака стидљивост ме напусти, уступи место великој некој нежности према *џураву народу* који сам оставио тамо негде (53)

– у којима се налазе или архаичне лексеме – прилог *свакојако*, затим придеви *старовремски* и *џурав*, *-а*, *-о*, или архаична конструк-

ција предлога *йо* са прилогом: (*обучен*) *йо аусџријски*, која означава начин (из)вршења глаголске радње.

За основно значење придева *јурав*, *-а*, *-о*, Речник Матице српске даје дефиницију: „који је искривљених леђа, грбав“, а за фигуративно значење – „рђав, наopak“. Као фразеолошку јединицу (израз) тај речник наводи: овај гурави свет *рђави*, *наоџаки свеџи* и *живоџи у њему*. Али је карактеристично да се овај придев у језику старијих Београђана редовно налази уз именицу *народ*, дакле – у конструкцији *јурави народ*, и то онда кад хоће да се *народ* оквалификује као *несрећан*, *сиромашан*, *бесџомоћан*. Са овим последњим значењем употребљена је ова конструкција у изразу наратора-лика Стевана Медаковића.

Консултовање лексикографске литературе, уз контекст понуђене пишчеве поруке читаоцу, незаобилазан је услов и потпуне комуникативне компетентности, као што се и претпоставка о тој компетентности нужно садржи и у пишчевом раду на обликовању његове језичке поруке. Тај рад подразумева и његову компетенцију у разумевању елемената социолингвистике, али и у доменима антропологије и социјалне психологије јер је увек реч о реализацији језика пониклог у заједници, односно у некој датој групи или институцији које постоје у тој заједници (Јул 1997: 239–240).

ЛИТЕРАТУРА

- Болингер 1975: Dw. Bolinger, *Aspects of Language*, New York.
Јул 1997: G. Yule, *The Study of Language*, Cambridge.
Лажонс 1999: John Lyons, *Semantics*, 2, Cambridge – New York.
Норис 1993: David A. Norris, Дискурс у савременом српском роману: употреба енглеског језика у Селенићевом роману „Очеви и оци“, *Научни сасџанак славистиџа у Вукове дане* 21/2, Београд, 94–101.
Половина 1999: Vesna Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd.
Сапир 1992: Edvard Sapir, *Jezik*, Novi Sad.
Српски језик 1996: *Српски језик на крају века*, ред. Милорад Радовановић, аутори:
Милорад Радовановић, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ђупић и Митар Пешикан, Београд.
Станојчић 1967: Живојин Станојчић, *Jezik i stil Iva Andrića*, Beograd.
Станојчић–Поповић 2002: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српскоџ језика*, Београд.

- Ферклаф 2003: N. Fairclough, *Analysing Discourse*, London – New York.
Хаймс 1971: D. Hymes, *On Communicative Competence*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press (Reprinted 1972: 269–293).

ИЗВОРИ

- Речник Матице српске: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
Речнику САНУ 1959: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Књ. 1, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1959.
Slobodan Selenić, *Očevi i oci*, Београд: Prosveta, 1985, 1–361 [из техничких разлога овде се налази у ћириличкој транскрипцији].

Slavko Ž. Stanojčić

THE PRESUMPTION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN (WRITTEN) BOUNDED DISCOURSE

Summary

Author brings the results of his research of lexicon and morpho-syntax of a number of “bounded discourse” in known Belgrade novelist Slobodan Selenić’s novel “Očevi i oci” (“Fathers and Forefathers”). Based on the modern semiotics (particularly on J. Lyon’s theories), the author’s main attention was concentrated on the aspect of writer’s awareness that his readers’ communicative competences in reading of his literary message should be at the same level with his own competence. The research is done on chosen samples in lexicon and morpho-syntactic structures in a number of examined parts of writer’s novel, and analyzed the archaic, folklore, loan-words layers, as well as a number of phraseology units in the discourse of novel narrators (personages and the very author of the novel).

Key words: communicative competence, bounded discourse, archaisms, loan-words, folklore expression, phraseology, urban, reader, writer.

УДК 81'276.6:32
811.163.41'42

СВЕТЛАНА М. СЛИЈЕПЧЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 11. априла 2016. г.
Прихваћен 24. маја 2016. г.

О ПОЈМУ ПОЛИТИЧКОГ ДИСКУРСА И ЖАНРОВИМА У ЊЕМУ**

У овом раду бавимо се критеријумима за одређење политичког дискурса, као и различитим жанровима који у оквиру њега функционишу. Ослањајући се на теорију прототипа, разрађену у когнитивно-лингвистичким истраживањима, а узимајући у обзир критеријуме које уводи критичка и политичка анализа дискурса, предлажемо параметре за успостављање граница централних и периферних жанрова у оквиру политичког дискурса, а испитујемо и Ван Дајков модел за утврђивање њихове позиције у политичком дискурсу, како бисмо утврдили хијерархију међу датим критеријумима, а затим их позиционирали у односу на друге дискурсе.

Кључне речи: политички дискурс, критичка анализа дискурса, теорија прототипа.

1. Увод

1.1. Циљ овог рада јесте утврдити критеријуме за одређење политичког дискурса, као и критеријуме за одређење жанрова који се јављају у оквиру политичког дискурса. Узимамо у обзир релевантне

---

* svetlana.slijepcevic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

поставке и методологије које су се развиле у оквиру критичке анализе дискурса и политичке анализе дискурса, с једне стране, као и поставке теорије прототипа, разрађене у когнитивнолингвистичким истраживањима, с друге, како бисмо укрштањем достигнућа добили што прецизније методе и параметре за одређење и политичког дискурса и жанрова међу њима.

1.2. Новија лингвистичка истраживања политичког дискурса елаборирана су у оквиру критичке анализе, те политичка анализа дискурса представља њен продужетак специјализован за домен политике, при чему се издвајају достигнућа која у овој области доносе студије Ван Дајка (Ван Дајк 1997, 1998), Вилсона (Вилсон 2001), Ферклафа (Ферклаф 1989, 2003, 2012; Ферклаф–Водак 1997) и Чилтона (Чилтон–Шефнер 2003, 2011; Чилтон 2004; Чилтон–Водак 2005).¹

1.3. Желећи да успостави однос између политичке анализе дискурса и критичке анализе дискурса, Ван Дајк сугерише да се политичка анализа дискурса налази у оквиру критичке анализе дискурса, што, судећи према његовом истраживању, значи да ове две области деле методологију и најважније циљеве, који се углавном тичу различитих механизма демаскирања дискурских стратегија. За Ван Дајка три кључна појма за политичку анализу дискурса јесу: *моћ*, *злоупотреба моћи* и *доминација* (Ван Дајк 1997: 11). С друге стране, Џон Вилсон критикује свако радикално схватање, износећи као пример Сапирово тврђење да се сваки дискурс може сматрати политичким, јер се сваки дискурс и тиче појмова моћи, сукоба, доминације и

---

¹ Истраживања на која се фокусирамо погодна су не само због доприноса који се даје у демаскирању манипулативних и персуазивних техника већ и за упоредна истраживања. Појављују се зборници политолингвистичких истраживања која се ослањају на новије теорије развијене на англосаксонском тлу под окриљем анализе дискурса, какав је зборник *Политическая лингвистика*, чији је уредник Чудинов, водећи славистички политолингвиста. У овом зборнику из 2011. године већина радова има компаративни карактер, такав је, примера ради, рад Вдовиченка о реду у политичком дискурсу у САД и Русији, Окуневе о персуазивним техникама у руској, британској и америчкој штампи итд.

Не смеју се занемарити ни радови и резултати изнети под окриљем неколико германистичких струја, међу којима се издвајају хајделбершко-манхајмска, диселдорфска и олденбуршка (о концептима ових школа више у Вујчић 2013). Међутим, поставке германистичких студија углавном укључују интертекстуалност и/или дијахроне принципе, који нису релевантни за предмет нашег истраживања, те их стога овде само узгред наводимо.

контроле (Вилсон 2001: 398). Такође, Вилсон указује и на двосмислену природу политичког дискурса: једна могућност подразумева да дискурс сам по себи може бити политички (претпостављамо да у виду има, пре свега, идеолошку обојеност), а друга подразумева политички дискурс као један тип дискурса независно од политичког садржаја и контекста (Вилсон 2001: 199), при чему се он истражује као сваки други текст. Како би се пренебрегли проблеми у приступима, Вилсон нуди следеће решење: ограничити предмет проучавања на формални и неформални политички контекст, а за представнике политичког дискурса узети у обзир политичаре, политичке институције, владу, политичке медије и политичке поборнике који делују у политичким окружењима како би испунили политичке циљеве (Вилсон 2001: 398).

1.4. Британски лингвиста Пол Чилтон често је истицао важност два неодвојива процеса у политичком дискурсу: вешто замаскиран механизам делегитимизације, односно негативно представљање другог, дискредитовање његових особина, а с друге стране, истовремено и механизам легитимизације, самопромоције, националне глорификације, позивање на свој суд као на једини ауторитативни и разумни (Чилтон 2004: 45–46). У коауторским радовима, Пол Чилтон и Кристина Шафнер издвајају нешто већи број дистинктивних обележја политичког дискурса у односу на друге дискурсе. Та обележја се огледају у употреби следећих стратегија: принуда (сила) и отпор, легитимизација и делегитимизација, као и тачно и нетачно презентовање (Чилтон–Шефнер 2011: 311–312). Биполарне опозиције често се наводе као позадински мотиватори дискурских стратегија, али су увек скопчане са политичком активношћу пре него са лингвистичким потенцијалом.

2. Политика и политички дискурс

2.1. Како би прецизније локализовао политички дискурс у односу на друге дискурсе, Ван Дајк полазиште налази у дефинисању делокруга *политичке*, наводећи чак тринаест домена (Ван Дајк 1997: 16–18):

1. *друштвени домен*, који подразумева образовање, здравље, законе и сл.;

2. *политички систем*, пре свега прецизно одређење система у којима друштво функционише: комунизам, диктатура, демократија и сл.;

3. *политичке вредности*, под којима се мисли на вредности какве су: солидарност, једнакост, толеранција и сл.;

4. *полицитичку идеологију*,² која може бити одвојена од система (комунизам, демократија...);
5. *полицитичке институције*, у оквиру којих издваја државу, владу, скупштину, државне агенције;
6. *полицитичке организације*, које подразумевају различите политичке партије, клубове, невладине организације итд.;
7. *полицитичке групе*, чиме, судећи према примерима, циља на друштвене групе окупљене по различитим друштвеним и ситуационим критеријумима (демонстранти, дисиденти, коалиције...);
8. *полицитичке акције*, међу којима су и индиректно везани за политичке активности као што су лобисти, штрајкачи итд.;
9. *полицитичке односе*, под којим се мисли на однос државе према грађанима, као и однос политичких група једних према другима;
10. *полицитички процес*, какав би била нпр. транзиција;
11. *полицитичке активности*, као што су кампање, револуције, демонстрације, гласање и сл.;
12. *полицитички дискурс*, у оквиру ког издваја различите жанрове: пропагандни жанр, жанр скупштинске дебате, институционализоване и владине текстове који се тичу регулатива, закона, прописа, политичка оглашавања, жанр политичких говора, интервјуа у новинама, политички ток-шоу, гласачки листићи итд.;
13. *полицитичка сюзнаја*, под којом Ван Дајк подразумева заједничку свест о друштву као последици специфичних политичких догађаја.

2.2. Посматрајући однос политичког дискурса, који је интегрални део домена политике, према другим дискурсима, Ван Дајк примећује да се одлике политичког дискурса не могу ослањати искључиво на карактеристике дискурса као таквог, тј. с лингвистичког становишта, већ захтевају ширу слику која укључује учеснике, организације, институције итд. (Ван Дајк 1997: 19). За Ван Дајка је упитно да ли у политички дискурс спадају и разговори који нису институционализовани, па примећује да поред званичних и институционали-

---

² Вилсон сматра да се исти појмови могу другачије третирати у зависности од политичке идеологије: „Конзервативни или десничарски погледи на појмове као *друштвена користи* и *обрамбени пројекти* могу се увелике разликовати од тумачења доступних унутар социјалистичког или љевичарског дискурса. Главно начело је начело преоблике. Сличне ријечи и фразе могу се друкчије протумачити у различитим идеолошким оквирима“ (Вилсон 2001: 210).

зованих текстова постоје и незванични, при чему се под незваничним посматрају они који се одвијају ван институције, а репрезентују их политичари, али и они који немају политичке улоге (Ван Дајк 1997: 22). Ван Дајк сугерише, много пре Вилсона, да нису само политичари учесници у политици. Будући да политички дискурс подразумева и интеракцију, он истиче да је неопходно узети у обзир и реципијенте, јер и гласачи учествују у политичком изборном процесу. Када то имамо у виду, репрезенти политичког дискурса постају и многи други, те је немогуће у дефинисању граница политичког дискурса као критеријум узети само учеснике у њему, јер наилазимо на поприлично разуђену друштвену групу.³

2.3. Ван Дајк као додатни критеријум уводи контекстуалну условљеност, пре свега друштвену, зато што сматра да се политички дискурс тиче конкретних низова радњи и активности с јасним политичким циљем или функцијом (Ван Дајк 1997: 15). С оваквим ставом, дискурсу приступају и Ферклаф⁴ и Водак, за које је дискурс увек друштвено конститутиван колико и друштвено условљен (Ферклаф–Водак 1997: 258), а у потоњим истраживањима делимично се овим схватањем придружује и Вилсон.

2.4. Вилсон проблематизује и критеријум учесника у политичком животу и критеријум политичких активности, па политички дискурс узима много шире: „У исто вријеме формално ограничење на било коју дефиницију која говори да се треба радити само о политичарима и најужим политичким догађајима искључује свакодневни политички дискурс који је дио људских живота“ (Вилсон 2001: 212). Свакодневни политички дискурс на који упућује Вилсон заправо је условљен формалним, институционализованим.

---

³ Учеснике у политичкој комуникацији Вилсон не третира као потенцијалне незналице већ друштвене актере способне за избор без обзира на то колико су услови ограничени (Вилсон 2001: 207). Интересантно је да овај аутор репрезентима политичког дискурса који имају политичке улоге само додаје представнике медија, а у русистици су новинари и политички аналитичари главни репрезенти (већина аутора радова из зборника *Политическая лингвистика* сматра да је репрезентативан пример политичког дискурса, заправо, новински чланак с политичком темом, исп. Чудинов 2011).

⁴ Ферклаф, између осталог, сугерише и следеће: „Текстови нису само резултат језичких структура и дискурских поредака, они су такође ефекат других друштвених структура, друштвених пракси у свим облицима, тако да је веома тешко раздвојити све факторе који творе неки текст“ (Ферклаф 2003: 25).

3. Појам политичког дискурса

3.1. Сматрамо да се појам политичког дискурса може разумети радијално и градуелно, преко дихотомије центар-периферија, карактеристичне за теорију прототипа⁵ и шире разрађену у оквиру когнитивнолингвистичке школе. Према овој теорији, прототипични примерак одређене категорије је најрепрезентативнији и дели највећи број карактеристика са другим члановима категорије, те се у том смислу сматра центром категорије, док су периферни мање типични чланови категорије.

3.2. Централни политички дискурс био би институционализован, дискурс који се снажно везује за политичке активности самих политичара, подразумева репрезенте с различитим политичким улогама у државним и партијским телима (влада, партија, политичка организација), дакле, обухвата жанрове као што су жанр скупштинске дебате, жанр политичког програма, рекламно-пропагандни жанр; док периферни дискурс чине новински извештаји, анализе, оцене, изјаве прилагођене језику медија тематски ограничене на политику и политичке актере, чији су репрезенти новинари и политички аналитичари (примарни периферни дискурс). Сам крај периферије политичког дискурса сачињавао би свакодневни говор обичних људи, који се тиче политичких питања или је мотивисан политичким темама (секундарни периферни дискурс).

3.3. Схематски се може представити на следећи начин (схема 1):

---

⁵ Еленор Рош сматра се зачетником теорије прототипа, у којој је однос између елемената категорије представљен градацијски јер се подразумева да одређени чланови категорије у већој мери у односу на остале одсликавају суштину категорије. Рошова, дакле, категоријану припадност одређује према репрезентативности, а не према нужним и довољним условима, како је то развијено у Аристотеловој логици (Рош 1978; Крофт–Круз 2004). У нашој литератури на ову теорију ослањају се у последње две деценије радови Бориса Хлебеца, Људмиле Поповић, Душке Кликовац, Катарине Расулић и др. (Кликовац 2004; Расулић 2004; Хлебец 2006; Поповић 2009).

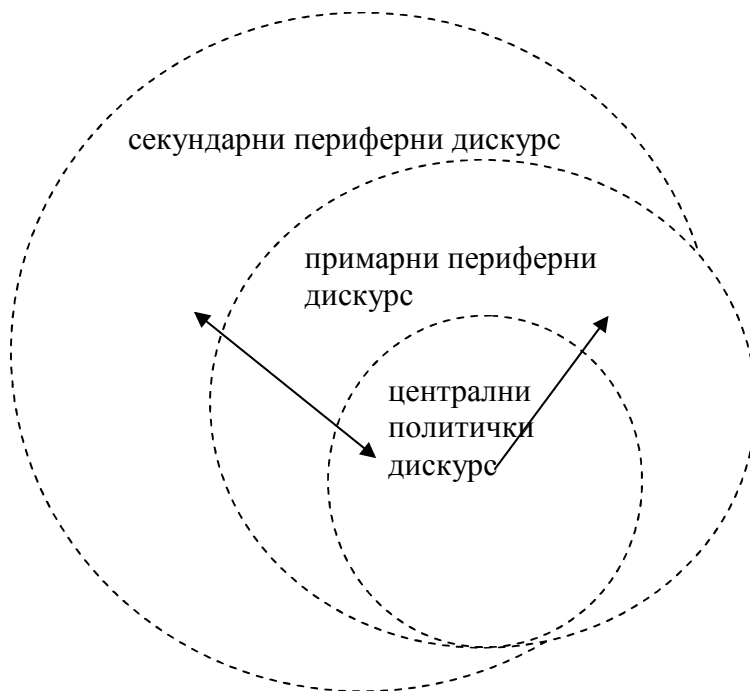

Схема 1. Приказ политичког дискурса

3.4. Оваква поставка одсликава интерференцију између различитих типова дискурса (централног и периферних) у односу на општији политички дискурс као њима надређен, као и упливе других дискурса у сам политички дискурс, али и отвореност жанрова према другим жанровима. Примарни периферни дискурс тематски је усмерен на централни, институционализован је, но институције нису политичке партије ни организације као код централног политичког дискурса, већ различите врсте медија, али изражајним средствима приближава се, с једне стране, секундарном, јер се обраћа репрезентима секундарног дискурса, а с друге стране, медијском, новинарском дискурсу, јер се преко медијских канала остварује, те се структурно и језички често приближава жанровима типичним за медијски дискурс. Дакле, примарни периферни поставља се као медијатор између централног политичког дискурса и секундарног периферног, што по својој функцији и јесте (основна функција медија јесте информативна). Секундарни периферни дискурс је неформалан и неинституционализован, а репрезенти су гласачи, али и политички актери и грађани који се баве политичким темама у неформалним ситуационим оквиринама.

4. Жанрови и одређење жанрова

4.1. Разноврсност жанрова у политичком дискурсу убедљиво показује Ван Дајк, што је очигледно на основу његових покушаја да јасно и прецизно дефинише предмет политичког дискурса (Ван Дајк 1997: 23). Ван Дајк указује на то да се саопштења која издаје странка, примера ради, разликују у односу на политички говор, чак и ако имају исти тематски оквир, макар и по томе што пролазе извесне корекције, добијају текстуални облик, те тиме садрже мање елемената разговорног стила и спонтаног говора (који су могућа доминантна црта, на пример, у интеракцији у скупштини приликом дебате или у телевизијским емисијама политичке садржине). Ван Дајк сугерише и разлику између сниманих и штампаних политичких говора издвајајући процес ауторизације интервјуа пре објаве у штампаним медијима као један од кључних спољних фактора утицаја на сам текст (Ван Дајк 1997: 21). Могућност описа различитих жанрова у оквиру политичког дискурса демонстрирана је на примеру дебате у парламенту (Ван Дајк 1997: 19), представљено у табели 1.

Табела 1. Дебата у парламенту

домен	политика
систем	демократија
институција	парламент
вредности идеологије	демократија
организација	политичка партија, лобисти
политички актери	чланови парламента, министри
политички односи	законодавна моћ
политички процес	успостављање закона
политичка акција	доношење политичких одлука
политичка спознаја	ставови о релевантној теми (абортус, нуклеарна енергија и сл.)

4.2. Ван Дајк истовремено скреће пажњу на то да су сви наведени параметри променљиви у зависности од врсте текста, што је ла-

ко доказиво, нарочито када, поређења ради, његове критеријуме применимо на рекламно-пропагандни жанр (приказано у табели 2):

Табела 2. Рекламно-пропагандни жанр

домен	политика
систем	демократија
институција	политичке партије, медији
вредности идеологије	демократија
организације	политичке партије
политички актери	политичари
политички односи	конкурентност опозиције и владајуће странке
политички процес	изборна кампања
политика акција	пропаганда
политичка спознаја	промоција програма и лидера

4.3. Ван Дајкови критеријуми чине се стабилним, па их је могуће користити за утврђивање типа жанра, међутим, треба приметити и следеће: домен је увек политички (реч је о политичком дискурсу), а политички систем и вредност идеологије не би директно могли утицати на избор језичких средстава, те се као критеријуми могу сматрати ирелевантним за сам жанр, док су кључни критеријуми, заправо, варијабилни: организација, актери, односи, процес и акција (од њих зависи да ли је жанр периферног или централног политичког дискурса – примера ради, дебата у парламенту биће централни политички дискурс, док ће новински или телевизијски интервју бити периферни, будући да су актери и политичари и новинари, а акција (промоција кандидата) није политичка примарно, већ секундарно и не укључује директно политички процес).

5. Закључак

5.1. Комбинујући различита становишта постављена од стране критичких лингвиста, размотрили смо најпре критеријуме за одре-

ђење самог политичког дискурса, а затим смо, укрштајући достигнућа критичке анализе дискурса са теоријом прототипа, последњих деценија посебно развијеном у когнитивнолингвистичким истраживањима, успоставили систем политичких дискурса, одређујући их најпре у односу на медијски и разговорни дискурс, а онда лоцирајући различите жанрове у оквиру различитих типова политичког дискурса.

5.2. Уважавајући поменуте теорије, разликујемо три типа политичког дискурса: централни (прототипични политички дискурс), примарни периферни и секундарни периферни политички дискурс. Централни политички дискурс је институционализован и репрезентују га политички актери, а институције у којима се одвија имају политичке и друштвене улоге, примарни периферни дискурс тематски је усмерен на централни, институционализован је, а одвија се под окриљем различитих врста медија, али се изражајним средствима приближава, с једне стране, секундарном периферном, јер се обраћа репрезентима секундарног дискурса, а с друге стране, медијском, новинарском дискурсу, јер се преко медијских канала остварује, те се структурно и језички често приближава жанровима типичним за медијски дискурс. Секундарни периферни дискурс је неформалан и неинституционализован, а репрезенти су гласачи, али и политички актери и грађани који се баве политичким темама у неформалним ситуационим оквирима.

5.3. Разноврсност жанрова условљена је следећим критеријумима: институцијом, организацијом, политичким актерима (односно социјалном улогом репрезента), политичким односом, спознајом, процесом и акцијом. Политички систем у ком се жанр остварује, као ни избор идеологије, не утиче директно на избор језичких средстава, те тиме ни на сам жанр. При одређењу позиције жанра у оквиру политичког дискурса треба водити рачуна о свим наведеним критеријумима, јер се прецизним позиционирањем може утврдити истовремено и уплив карактеристика другачијих жанрова из других дискурса, какав су, на пример, медијски и разговорни.

ЛИТЕРАТУРА

- Бирд 1999: Adrian Beard, *The Language of Politics (Intertext)*, London: Routledge.
- Ван Дајк 1997: Teun van Dijk, Discourse, power and access, in: *Texts and Practices. Reading in Critical Discourse Analysis*, eds. C. R. Caldas-Coulthard, M. Coulthard, London: Routledge, 84–104.

- Ван Дајк 1998: Teun van Dijk, What is Political Discourse Analysis, *Political linguistics*, <http://discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Analysis.pdf>, pristupljeno: 2. 5. 2015.
- Ван Дајк 2006: Teun van Dijk, *Discourse and manipulation. Discourse and Society*, Vol. 17/2, London, Thousan Oaks, CA, New Delhi: SAGE Publication, 359–383.
- Ван Дајк 2008: Teun van Dijk, *Discourse and Power*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Вилсон 2001: John Wilson, Political discourse, in: *The Handbook of Discourse Analysis*, eds. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers, 198–418.
- Вујчић 2013: Никола Д. Вујчић, Теорија и методологија једне лингвистичке анализе дискурса са примерима из дискурса предизборне кампање у Србији, у: *Српски језик, књижевности, уметности*, Књ. 1, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 267–286.
- Катнић-Бакаршић 2012: Marina Katnić-Bakaršić, *Između diskursa moći i moći diskursa*, Zagreb: Naklada Zoro.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek.
- Кликовац 2008: Duška Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: XX vek.
- Крофт–Круз 2004: W. Croft, A. Cruse, *Cognitive Linguistics*, Cambridge: CUP.
- Поповић 2008: Људмила Поповић, *Језичка слика сиварности. Коиницивни аспекти контрастивне анализе*, Београд: Филолошки факултет.
- Радић-Бојанић–Силашки 2008: Биљана Радић-Бојанић, Надежда Силашки, Спортизација политичког дискурса, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LI/1–2, Нови Сад, 139–155.
- Расулић 2004: Катарина Расулић, *Језик и просторно искуство*, Београд: Филолошки факултет.
- Рош 1978: Elenor Rosch, Principles of Categorization, in: *Cognition and Categorization*, eds. E. Rosch, V. B. Lloyd, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, 27–48.
- Силашки и др. 2009: Надежда Силашки, Татјана Ђуровић, Биљана Радић-Бојанић, *Јавни дискурс Србије*, Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета.
- Ферклаф 1989: Norman Fairclough, *Language and Power (Language in Social Life)*, London.
- Ферклаф 1995: Norman Fairclough, *Critical discourse analysis*, New York: Longman.

- Ферклаф–Водак 1997: Norman Fairclough, Ruth Wodak, *Critical discourse analysis*, in: *Discourse as Social Interaction*, ed. Teun Van Dijk, London: Sage.
- Ферклаф 2003: Norman Fairclough, *Analyzing discourse textual analysis for social research*, London: Routledge.
- Ферклаф 2012: Norman Fairclough, *Political discourse analysis*, London: Routledge.
- Хлебџ 2006: Борис Хлебџ, Појам породичне сличности у лексикологији, у: *Коинџивнолинџвистичка иџроучавања срџској језика*, ур. Предраг Пипер, Београд: САНУ, 373–386.
- Чилтон 2004: Paul Chilton, *Analyzing political discourse, Theory and Practice*, London, New York: Routledge.
- Чилтон–Водак 2005: Paul Chilton, Ruth Wodak, *A new agenda in (critical) discourse analysis: theory, methodology and interdisciplinary*, Amsterdam: John Benjamins.
- Чилтон 2005: Paul Chilton, Manipulation, memes and metaphors, the case of Mein Kampf, in: *Manipulation and ideologies in the 20th century*, eds. L. De Saussure, P. Schluz, Amsterdam: John Benjamins.
- Чилтон–Шефнер 2003: Paul Chilton, Christina Schaffner, *Politics as Talk and Text Analytic Approaches to Political Discourse*, Amsterdam: John Benjamins.
- Чилтон, Шефнер 2011: Paul Chilton, Christina Schaffner, Discourse and Politics, in: *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, ed. T. Van Dijk, London: SAGE.
- Чомски 2006: Ноам Чомски, *Проџаанда и јавно мџење*, Нови Сад: Рубикон.
- Чомски 2008: Ноам Чомски, *Конџрола мџдија*, Нови Сад: Рубикон.

Светлана М. Слиџчевич

О ПОНЈАТИИ ПОЛИТИЧЕСКОГ ДИСКУРСА И ЖАНРАХ В НЕМ

Резюме

В предлагаемой работе занимаемся критериями определения политического дискурса, а также разнообразными жанрами, функционирующими в рамках его. Опираясь на теорию прототипов, разработанную в когнитивнолингвистических исследованиях, и одновременно принимая во внимание критерии, введенные критическим и политическим анализом дискурса, предлагаем параметры для установления границы центральных и периферных жанров в рамках политического дискурса. Рассматривается и модель Ван Дайка в целях утвер-

Светлана Слијепчевић, О појму политичког дискурса и жанровима у њему

ждения позиции приведенных жанров в политическом дискурсе, чтобы утвердить иерархию между данными критериями, а также их место по отношению к другим дискурсам.

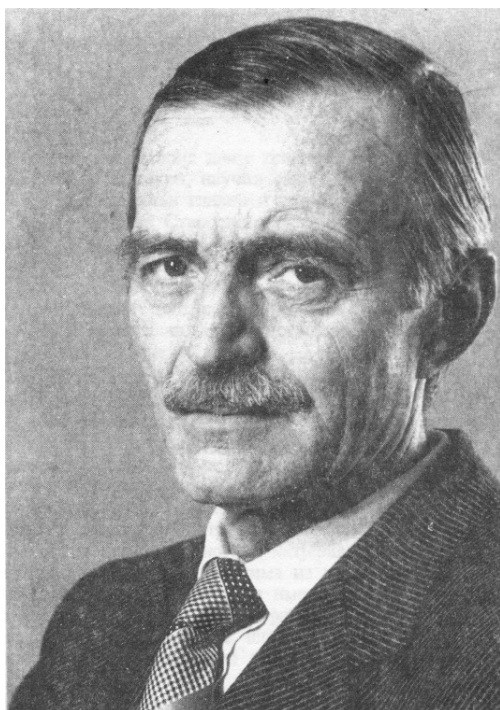
Ключевые слова: политический дискурс, критический анализ дискурса, теория прототипов.

Сећања

МИТАР ПЕШИКАН

О СРПСКОМ ПРАВОПИСУ И ЈЕЗИЧКОЈ КУЛТУРИ*

Угледни београдски лингвиста и филолог Митар Пешикан (1927, Трешњево, Цетиње) сада је научни саветник у Институту за српски језик у Београду, редовни члан САНУ и дописни члан ЦАНУ. Један је од уредника (и председник Уређивачког одбора) *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, уредник часописа *Наш језик* и члан уређивачког одбора више језичких часописа: *Јужнословенској филолоја*, *Српској дијалектолошкој зборника*, *Ономастолошких ирилоја*. Његова библиографија броји близу двеста наслова књига, сту-

дија, расправа, приказа и сл., као и више хиљада страница лексикографског текста у Речнику Матице српске (и хрватске) и Речнику САНУ. Само у 1993. и 1994. години др Митар Пешикан је објавио три дела значајна за српску филологију и језичку културу: *Наша азбука и њене норме* (Београд, 1993), заједно са Ј. Јерковићем и М. Пижурцом *Правопис српској језика* (Нови Сад, 1993) и *Лексикон*

---

* Текст доносимо поводом обележавања двадесетогодишњице смрти академика Митра Пешикана. Разговор је први пут објављен у часопису *Реџ – часопис за књижевност и културу*, br. 9, Београд, мај 1995, 79–85.

српскословенској шћамћарсћива и друге прилоге у монографији *Петћ векова српској шћамћарсћива* (1994). Више језичких области предмет су интересовања и рада М. Пешикана: лексикографија, дијалектологија (дисертација), палеографија, старословенистика и историја језика, ономастика, нормативистика. Неким од ових области бавио се периодично а неким перманентно. У Институту за српски језик у Београду, где проводи цео свој радни век, М. Пешикан важи као врстан научник коме се радо обраћају за савете и млађи и старији сарадници. Никад овај смирени и рационални човек није никоме ускратио свој промишљени одговор и никад није изостала његова несебична помоћ у решавању неких замршених, често нејасних језичких, а посебно лексикографских проблема. Широки дијапазон научног интересовања М. Пешикана показују и следеће књиге или веће студије и обраде: *Сћароцрпнојорски средњокаћунски и љешански јовори* (1960), *Информачјор о савременом књижевном језику* (са А. Пецом) (1967), *Наш књижевни језик на сћо јодина јослије Вука* (1970), *Из истјоријске шћојонимје Подримља* (1981), *Зетско-хумско-рашка имена на јочейку шћурској доба и гр.* (1982–84), *Сћара имена из доњей Подримља* (1986) и много других студија и обрада из акцентологије, граматике и правописа, лексикологије, редакцијске и опште старословенистике, историјске ономастике, науке о нашем језику и језичкој култури. Све му то даје високо место у савременој сербокроатистици и нашој славистици.

* * *

Ви сће један од аућора (заједно са Ј. Јерковићем и М. Пижурићом) Правойиса српскоја језика који је издала Матица српска. Какво месћо намењујейте вашем јравойису у српској језичкој нормативистјици?

Нови правопис који је издала Матица писан је да буде трећи правопис српског језика у овом столећу, што значи да су прва два била Белићев правопис, који је – понављајући издања – имао и извесне мене и дораде, и правопис двеју Матица из 1960. године, којему прилике нису дозволиле да се и у чему мења и дорађује, те је понављан само у облику истоветних фотоиздања. За такву намену није сметња што су два ранија правописа насловљена као српскохрватски, а овај као српски.

Да ли ваш јравойис јредсћавља и неку врсћу јреокрејта у језичкој норми српској језика, с обзиром на шћо да је ексћлицијино реч о јравойису с новим називом језика?

Темељ наше правописне норме утврђен је реформом Вука Карачића – азбука од 30 слова за 30 гласова као функционалних јединица и главни принцип да се речи и записују сагласно свом гласовном склопу. Од победе Вукове реформе у српској култури није било никаквих правописних преокрета, а извесна мењања правописних правила имала су карактер дораде, разраде и трагања за решењима која ће бити у што бољем складу с природом књижевног језика, али увек и с његовом вуковском основом. Укупан ток српске језичке културе имао је карактер развоја и еволуције, а не прерада и реформи или преокрета.

Крајем XIX века Вукова реформа и вуковски језик, граматика и правописни основи прихваћени су и у хрватској језичкој култури, а тиме се проширило поље и домашај примене оног књижевног језика који је Вук утемељио као српски језик, и по имену и по основном карактеру. Тај језик је, истина, у хрватској примени попримио неке особености из тамошње традиције и језичког програмирања, али ни до дан-данас није изгубио и затро своју вуковску основу, обрађену и кодификовану делима српског филолога Ђуре Даничића и хрватских вуковаца.

Је ли ишме, а нарочитио заједничким ѿравописом из 1960. године, измењена или ѿреусмерена српска ѿравописна норма и језичка култура?

Проширење поља примене нашег језика није скренуло српску језичку културу и правописну норму са српских и вуковских темеља. То важи не само за Белићев правопис, који – иако је био насловљен као српскохрватски – није био прихваћен у хрватској култури (тамо су се држали Боранићевог), него и за обједињени правопис из 1960. године. Он, наиме, уједначавајући неке правописне поступке и обједињујући у исте корице укупну правописну норму, није гасио никакве битније ни српске ни хрватске језичке и изражајне одлике, него их је уносио напоредо, као двојства остављена слободном избору. Зато је и српски језички израз, држећи се оквирне норме тога правописа и одабирајући из њених двојстава оно што му је ближе и својствене, могао остати веран својим вуковским темељима и српској изражајној традицији. Није кривица правописа што се у стихијној пракси каткад ишло и мимо тога наслеђеног склада.

Којега сѿе се ѿлавној ѿринцијѿ држали ѿри доради односно ѿромени ѿравописа?

Због одлика старог правописа које сам већ навео – ми смо га у новом програму могли задржати као полазиште и основ. Главно нам

је мерило било да језик који негујемо буде природан, неусиљен, неизвештачен, неотуђен, да се може природно говорити и на природан начин писати – а не декламовати и конструисати. А за тај циљ нису биле потребне никакве корените прераде старе норме, које би значиле и отуђивање од огромног књижног наслеђа ствараног у минулим деценијама, те нисмо ни мењали оне норме које добро уређују нашу језичку материју. Разуме се, морали смо поправити најпре очигледне промашаје старе норме какви су нпр. облици *Ируд* уместо *Ирод*, *Мехико* уместо *Мексико*, *ексхибиција* уместо *егзибиција*, *ексцеленција* поред нормалног *екселенција*, а у интересу што природнијег и логичнијег писања унели смо још подоста поправки и још више дорада онога што је било нерегулисано или неразрађено. Те поправки и дораде већ одавно су се наметале, али им нисмо могли приступити спутани обзирима према језичкој заједници у којој смо били, која је подразумевала један језик и оквирну норму у разним националним срединама.

Језичка заједница имала је, дакле, и своју цену. Како се испољило, у Хрватској је језик са заједничким именом и јравојисом јредсџављен као јрисила, иако их њо није обавезивало да ујојребљавају ииџа мимо своја сџандарга (осим, рецимо, крајкојрајној учења ћирилице, ако се не варам – у једном разреду основне школе). Зајраво, имали су своју варијанџу, свој језички сџандарг, али нису јрихваџили наднационални оквир. Није ли можда и сама мисао о наднационалној језичкој заједници била нереална?

Језичке и културне заједнице зависе од воље и оријентације судеоника. Та наша наднационална језичка заједница није била новина у нашој и широј словенској културној историји. Први словенски књижевни језик уобличили су у IX веку Ћирило и Методије намењујући га Словенима уопште, а не једном словенском народу или грани. Он се, истина, већ у првим вековима свога живота диференцирао на варијанте које зовемо редакцијама, донекле се прилагођавајући живим словенским језицима, али се негде од XI или XII века то разилажење и продубљивање разлика није наставило, него је све до XVI века одржана широка језичка заједница, коју су углавном чинили српска, руска и бугарска редакција старословенског језика, а суделовали су у њој и Румуни. Српска култура јасно се укључила у ту заједницу са подизањем Хиландара и укупним светосавским програмом. Заједница се могла толико векова одржати зато што су њени судеоници били вољни да је одрже. У том одржавању поштовали су варијантске разлике које су се укорениле у настанку редакција, а новине које су временом уносили имале су општи, надредакцијски карактер. Тако су

редакције остале само варијанте истога језика, иако се и именују често термином 'језик' (српскословенски језик, рускословенски језик).

Има ли у њој сличности са нашом новијом језичком ситуацијом?

У нашој новијој књижевнојезичкој ситуацији, хрватским прихватањем вуковског језика и правописа, наш књижевни језик постао је употребно српскохрватски. Али су у тај језик у хрватској примени уткани и неки посебни елементи из хрватске традиције и културне оријентације, тако да је он по лингвистичкој суштини постао хрватска редакција вуковског српског језика. Српски лингвисти у минулом раздобљу постојања заједничког правописа били су вољни да поштују те наслеђене редакцијске или варијантске разлике, с тим да се оне не продубљују и умножавају, него да се потребне новине и дораде уносе усаглашено, па би се тако, слично приказаном средњовековном примеру, одржавала оквирна језичка заједница. Имали смо пред очима и пример рецимо шпанског језика, који се одржава у двадесетак нација и држава (иако међу њима бива и међусобних ратова) – зато што постоји доминантна воља да се одржи заједнички језик.

Управо је та воља да се одржи језичка заједница изостала, као што одавно знамо, са хрватске стране, а како се види из неких новинских вести, и у муслиманској Босни се иде на некакву норму која промовише облике типа *лахко*, *мехко*, *џроха*, *хрђа*, којима не можемо давати места у нашој културној норми. Заједница се не може одржавати мимо воље њених чланова; и зато се пред нама тројицом у писању новог правописа наметнуо задатак не само да ажурирамо, доради-мо и поправимо оно у чему је застарео или мањкав стари правопис него и да оценимо шта у правописном смислу данас значи појам СРПСКИ ЈЕЗИК, да би наш приручник био оруђе унапређивања СРПСКЕ језичке културе.

Нису ли, ипак, српски лингвисти сувише дуго (без обзира на њихово постојање заједничке државе) инсистирали на заједничком језику? Можда, чак, и неопходно дуго, на ишчежу наше културе?

Нисмо имали избора. Једина могућна алтернатива томе, диктирана тадашњим државним и политичким приликама, били су републички правописи и републички књижевни језици. А то би значило језичке границе између Срба на Дрини, Уни итд., што је било и остало за нас потпуно неприхватљиво.

Иако сада традимо нашу норму независно од хрватског језика, остаје међу нашим језицима многа заједничких особина. Међу њима су и оне које су својственије хрватском изразу или су чешће у њему.

*Како бисте дефинисали сѝав који засѝуѝаѝе у вези са ѝим, у **Правоѝису** и иначе, и ѝо не само вас ѝроѝица неѝо, рекли бисмо, који доминира у нашој филолошкој и уѝиѝе кулѝурној средини код људи кадрых да се одуѝу емоѝивним ѝреѝеривањима и ѝроѝрамским засѝрањивањима?*

Прво, чињеница да се није одржала наша стандарднојезичка заједница и да ћемо сад и убудуће неговати и нормирати сам српски језик, према његовој природи и потребама – не сме значити никакву прераду обичног израза, никакво трагање за кroatизмима у њему и њихову чистку или стављање на индекс. Ускогрудо и алергично језичко чистунство, ма колико га било у другим националним срединама, потпуно је страно нашој културној традицији и наносило би штету природности и неусиљености нашег језика. Без икаквог је значаја за вредновање наших речи њихов педигре, нпр. ако су речи типа *ѝодозрив*, *виновник*, *бројка*, *ѝреѝѝлаѝник*, *ѝусѝолов*, *збирка*, *часоѝис* дошле из руског, хрватског или преко хрватског из чешког извора. То су данас наше стандардне речи, и наша норма их тако и третира, не бавећи се њиховим пореклом.

Друго, нећемо нимало зазирати од речи какве су *крух* (реч која живи и у неким српским крајевима, као и у узречицама „трбухом за крухом“, „о свом руху и круху“), или старинско *ѝисуђа* у стиховима Љубе Ненадовића „Ја ти дадох сто тисуђа одабране војске моје да попалиш оно куђа на Цетињу штоно стоје“, или Његошево „гледа мајмун себе у *зрцало*“, или Ћопићево „подмукла *вељача*, фебруар, у магле замотан“. Такви синоними за нас су стилистичка залиха, која доприноси богатству и стилистичкој гипкости нашег језика.

Иѝак сва ѝа двојсѝива и ѝѝв. кроаѝѝизми не сѝадају у ѝоѝѝенцијално сѝѝилисѝичко боаѝѝсѝиво нашеѝ израза?

То је треће што хоћу да кажем. Има у лексици наших речника и других књига и један већи низ формалних двојстава, гласовних, структуралних и термилошких варијација за које не можемо рећи да увећавају изражајно богатство, него се јављају као збир српских и хрватских формалних особености. Није, наиме, никакво изражајно или стилско благо ако поред *во* постоји *вол*, поред *Киѝар* – *Циѝар*, поред *ко* – *ѝко*, него баласт формалних двојстава, која се у стандардним језицима у некој мери подносе, али се и тежи да се сведу на рационалну меру. У правопису нисмо оћуткивали ни такве варијанте, тим пре што се срећу и у текстовима оних Срба који су под јачим утицајем хрватског израза или хрватских лектора и језичке политике (нарочито кад се нешто штампало у Републици Хрватској), али смо

их информативно маркирали као *кроаџизме*, као одлике хрватске стандардизације.

Ту маркацију примењивали смо одмерено, на облике који нити што доприносе изражајности српскога стандарда нити им се може дати право место у њему. Такви су облици нпр. *џико*, *неџико*, *иџико* – за нас архаизми које су напустили већ Вук и Његош; *вол*, *сџол*, *џол* – варијанте које у Хрватској живе у ослонцу на кајкавски и чакавски изговор; *керубин*, *фаризеј*, *кришћанин*, *хереца* и *хереџик*, *Јерузалеџ* – разлике условљене верским и црквеним изразом, где је код нас *херувим*, *фарисеј*, *кришћанин*, *јерес*, и *јереџик*, *Јерусалиџ*; *џенџаур*, *џиџар*, *џербер* (*џербер*), *кемиџа*, *кирури*, *кроничан*, *демокраџиџа*, *бирокраџиџа* – грцизми, у Хрватској уобличени под јачим утицајем латинског и немачког посредништва.

Међутим, нисмо као кроатизме маркирали такве речи као *крух*, *џисуџа*, нити варијанте као *џеџверо*, *џеџверосџрук* (којих има у западнијим српским говорима), као ни уопште оне облике који имају јачег ослонца у српском изразу, укупном или западнијем – него остављамо да их регулише само језичко осећање и слободан живот језика. Штавише, и за оне облике које идентификујемо као особености хрватске стандардизације препоручујемо да се оставе слободном избору, а поготово ако исправљамо текстове наших хрватских суграђана или ђака Хрвата у нашим школама. И српски аутори који су на те варијанте навикли нека сами одмеравају хоће ли их задржавати или прелазити на типичне српске облике.

Имамо уџисак да сџе мноџо џажње џосвеџили овим џиџањима и да неџујеџе џрилично слободан сисџем срџскоџ језика.

Укратко, настојимо да негујемо складан и природан систем српског језика, али не по цену и на рачун демократије, суграђанских обзира и уважавања слободе израза и слободног живота језика. Посвећивали смо, свакако, велику пажњу, као и свему што уносимо у *Правоџис*, и овим српско-хрватским питањима, али никако не и много простора. Та су питања захватана узгредно и местимично, тамо где је до њих довела обрада грађе.

Наш разговор некако оде на ову тему, па би се погрешно могло помислити да смо се у приручнику у првом реду бавили њоме. Главни је циљ и садржај наше књиге стручна обрада грађе и система српског језика, нпр. тема о писму, транскрипцији туђих имена, великом слову, спојеном и одвојеном писању речи, интерпункцији и др. – а све је то тек понегде допуњено податком о хрватском узусу. Он је при томе узиман у облику какав је у доба језичке заједнице ушао у

литературу и наше библиотеке, а на њихове иновације типа „Еуропа“ и „земљовид“ нисмо трошили простор, јер за нас нису битне.

У српској језичкој средини, бар међу лингвистима, у прошлости није било жалби на двочлано име језика, али је сметала (као што мноима још смета) превелика употреба латинице. Поред тога што ћирилица представља примарно српско писмо, важи да и „латиница као друго наше стандардно писмо представља неодољива географска и културна ситуација“. Сматра ли да, ипак, ипак регулисаној употреби писма, не може више доћи до његовог коришћења ћирилице, али ни до ситуације, да будуће генерације не знају да се служе латиницом?

Није кривица старог правописа што је у последњих пола века дошло до убрзаног потискивања ћирилице, које је било запретило да је – ако не истисне – а оно маргинализује и сведе на другоразредну и пригодну улогу. Исто тако, није у моћи новог правописа да примену писма доведе у праву равнотежу. Није сметња употреба латинице, него истискивање ћирилице (у једно доба на телевизији се могла видети само у емисијама за село и сл.), против чега се својевремено јавно изјаснило и Научно веће нашег института. Ћирилица још није добила битку за свој стварни и пуни опстанак, а добиће је тек ако се врати у навику младих поколења (да им не буде мање својствена него латиница) и ако се на прави начин уклопи у рачунарску технику, у егзактну стручну литературу и друге области из којих је практично истиснута. Ако наша култура и друштво буду вољни и кадри да то остваре, наћи ће у нашим приручницима стручне помоћи, а остало не зависи од правописа и језичких нормативиста.

У новије време има предлога да се стандардује екавски изговор за све који говоре српским језиком с обе стране Дрине. Какве би могле последице имати њихов изазов на језичком али и на политичком плану?

Из одломака те дискусије и кампање дигнуте око тога који су допрли до мене стекао сам утисак да има искривљивања и вулгаризације стварних предлога. Нисам то пратио, јер за нас нема никакве правописне двоумице. Јасно смо записали у *Правопису* да се српски књижевнојезички израз или српски језик заснива на двојству књижевног наречја, тј. на екавском и ијекавском изговору, и да треба поштовати створени изражајни обичај, у интересу природности израза, а призната двојства оставити слободном избору и језичком осећању аутора. У складу с тим, *Правопис* смо објавили и у ијекавској верзији, а у обе смо с пуном пажњом обрађивали и ијекавску грађу. На трајну потребу да нормирамо и обрадујемо ијекавски израз обавезује

нас већ само културно наслеђе непролазног значаја. У оба наречја сад се штампа и сажета верзија нашег правописа (истих аутора), на словљена као школско издање.

Можеће ли нешто рећи о том школском издању?

То није ђачка почетница, него по садржају пуни правопис, само сажетији од шире верзије (садржи мање објашњавања и изоставља неке посебне разраде тема, али је речник мало сажиман). Намењен је да буде ослонац све до краја општег средњег образовања, као и за употребу у ширим круговима ван школе. И овај сажетији правопис издаје Матица српска, али је суиздавач Завод за уџбенике и наставна средства.

*Правопис једног језика није уско лингвистичко истражање него се истражује културе језика, што значи да су његови корисници сви језичари људи, сви они који се језиком користе у најразличитијим видовима. С тим у вези, како гледаће на чињеницу да поред новог **Правописа српског језика** Матице српске (1993) постоје и циркулишу у нашој језичкој стварности још два јубикована правописа: **Правопис српског језика с речником** (Никишић–Београд, 1993) чији су аутори неки универзитетских професора из Београда и Никишића и **Правопис српског језика – приручник за школе** Милорага Дешића. Како се у свему томе снаћи? Да ли је то за нашу језичку културу неугодан ситуација околности или је реч о бољој ствари научних и нормативних решења?*

Богатство би било више приручника различитих по методу и обиму, али сагласних у норми и правилима. Ако су пак норме различите и неспојиве, вишеструкост значи произвољност и хаос, враћање у предвуковско славјаносрпско доба, када је сваки писац имао некакав свој правопис или тек нејасне представе о њему. Из такве вишеструкости може се изаћи само избором најприхватљивијег приручника, тј. ИЛИ–ИЛИ; у противном остаје се без норме.

О приручнику петорице и његовој норми, коју нас тројица сматрамо неспојивом са нашом и неприхватљивом, већ сам био принуђен да се јавно изјашњавам, па не бих опет (поред неких листова, мој осврт објавио је никшићки часопис „Споне“, у неуљудном контексту, али са сношљивим бројем штампарских грешака). Дешићев пак приручник писан је као школска почетница (његов правописни речник нема ни 25 страна, иако је унео све примере разматране у обради), што значи да садржи само део материје коју би морала имати књига да би се кандидовала за општи национални правопис. Колико знам (можда нисам довољно обавештен), колега Дешић није се раније активно бавио правописном проблематиком, па немам представу о ње-

говој укупној нормативистичкој концепцији. Из онога што је унео у приручник видим да има подоста сагласности с нашим правописом (знатно више него с новинама приручника петорице), али и довољно несагласности да се не могу оба сагласно употребљавати у допунској функцији (чисто информативно поређење понуђених правописних правила објавио сам у „Нашем језику“ XXIX/5). Мислим да је за нашу просвету и културу штета што је тако, што се Дешић није држао нормативних оквира нашег правописа.

Може ли се очекиваати формирање неке нове „правописне комисије“ која би заједнички радила, или ће се ствар иреверзибилно времену?

Наш правопис није прављен без тимске, реално комисијске припреме, неформалне али делотворне. Он финализује рад који је започела десеточлана група из Београда (из САНУ, из нашег института и са сербокроатистичке катедре), Новог Сада, Сарајева и Никшића. Чинили су је људи наше струке тада челни у својим срединама и установама. Из рада те групе проистекли су *Прилози правопису* (1989), а њени чланови продужили су рад у проширеном међуакадемијском телу, расправивши и сагласно оценивши све битније правописне теме. Финализујући посао, нас тројица смо у ствари наставили своје врло активно учешће у раду тих група, које нису носиле назив комисије, али и да јесу – фактички би тако радиле.

Наивно је ако неко мисли да би сад стварање комисије брзо довело до сагласне и добре књиге. И кад постоји концепцијска сагласност, протекну године док стварање комисије не уроди добром књигом. Новосадски договор био је 1954, а стари правопис изашао је 1960; наша десеточлана група почела је рад 1987, а *Правопис* смо предали штампарији средином 1993 (изашао је из ње тек 1994).

А тек како помирити тако различите испољене концепције? Нас, рецимо, никаква дискусија и комисија не би могла уверити да је боље уводити писање *једанџуџи*, *водембуба* (са *м*) или спојено *уиме*, *најпример* (обоје по Дешићу) него задржати досадашње *једанџуџи*, *воденбуба*, у *име* (у *име* хуманости, у *име* власти, у *име* цара, у *име* царево, у *име* моје), *на пример*, или да треба отворати икаква врата писању типа *начовек* (ум. *најчовек*), *јодјалекајџи*, *јоздџиломски*, *фашискиња* (чиме је проткан приручник петорице).

Из њправе нам је јознајџо да већина корисника још увек јрибејава ујојреби старој Мајџичиној правопису јошјџо се ниједно државно јшло није јасно изјаснило, ни ојределило. То, чини се, ствара још веће конфузије у јисању? Какве су јџу комјџџенције свих учесника у нормирању, или Ваше јосебно?

Из праксе коју сам ја пратио и искуства немам утисак да се у битним стварима које иновирамо људи радије држе старог правописа. Ко ће (или колики ће постотака) од људи сигурније писмености, држећи се старог правописа, написати без великог слова *Морејски рај*, *Седмојодишњи рај*, *Балкански рај*, *Илинденски усџанак*, *Први усџанак*, *Боксерски усџанак*? Или опет без великог слова *Јужнобачки округ*, *Зетска бановина*, *Браничевски вилајет*, *Скадарски санџак*, *Београдски џашалук*? Или ко је склон да пише велико слово (куртоазно или „дворичко“) у *председник*, *краљ*, *емир*? Или још једно велико слово у *Кумова слама*, *Млечни џуџ*, *Халејева комета*? Или *Библија* малим, а *Светио џисмо* великим словом, тако и *Марсељеза* малим, а *Интернационала* великим словом? Стари правопис прописује или сугерира цртицу у *Радио Београд*, *Радио Нови Сад*, *бруџо џежина*, *неџо износ*, такође у *маршруџа*, *ауџоуџи*, *ауџосџрада*, спојено писање на *џарче*, на *џочек* (= на вересију), у *раскорак*, одвојено *усџуџ*, *Газимесџан*... Је ли спонтана пракса склонија да задржи писање какво прописује стари правопис или ће људи (вођени и сопственим мерилима, а не само иновацијом у нашем правопису) радије написати наведене примере онако како сам их ја горе исписао?

Овај списак могао би још доста нарасти, сведочећи да заиста више нема смисла одржавати стари правопис као основни норматив нашег писања. С друге стране, верујемо у уложени рад, не само нас тројице него и низа других људи чије су оцене, налази и подаци уграђени у наш правопис. Верујемо зато да он може квалификовано преузети нормативну улогу старог правописа и да корисници и посленици на пољу језичке културе могу у овом приручнику наћи и више стручне помоћи него што су могли наћи у старом правопису. Ако је то и приближно тако, онда је он тек на почетку своје службе, јер још није допро у руке многима којима може бити од користи. Нажалост, за доста људи код којих би био у правим рукама врло је скуп; надамо се да ће бар скраћена верзија бити у том погледу доступнија.

Надајте се, дакле, да ће вашем џравопису месџо у нашој језичкој култури осџураџи џеџова сџручна и садржајна осџособљеносџ да јој џослужу?

Логично би било да тако буде, као и да се институционални однос према њему (у просвети и другде) приклони тим мерилима и насушној потреби да се после три и по деценије најзад осавремени наш правописни норматив. Али, разуме се, то у великој мери зависи од прилика у друштву, а посебно од прилика у струци, објективних и, нарочито, субјективних. И досад би признавање места Матичиног правописа много брже ишло да те прилике у струци нису уродиле за-

прекама, у виду алтернативних или конкурентских концепција и обрада (у које је очигледно уложено много мање стручног рада, припреме, провере и одмеравања него у нашу књигу), као и кампање оспоравања нашег и Матициног програма.

Надамо се свакако (како сам рекао на свечаности у Матици) да смо сачинили дело којег се неће постидети ни аутори, ни рецензенти, ни Матица. У тој нади припремамо се и за једно друго, поново проверено издање (кроз коју годину). У њему се, ако истрајемо и будемо имали прилике, може очекивати покоја дорада, поправка формулације или редукација – али не и нарушавање интегритета књиге и измена нормативног система и концепције.

Колико сам читала Ваше радове и њихов сјисак, видим да се изванредно разноврсне исјираживачке сјудује и научне обраде јосјојано укришјају или смеђују са нормативистичким радовима и јрилозима. Већ јрви Ваши чланци имају и ју комјоненју, а у јравојис се дирекјно ујушијаје „Најоменама о новом јравојису“ (који сада зовемо „сјарим“). То Вас је, сјурно, добро јријремало за рад на садашњем новом јравојису?

На стручну разноврсност, а такође на стално враћање норми и књижевнојезичком вредновању нагонила ме је већ сама ширина програма и карактер задатака нашег института, као и осећање да се у свим гранама нашег програма, чак и кад су теме дескриптивно филолошке, може продубљивати лингвистичка и научна систематска обрада. За правописни рад припремало ме је не само директно бављење нормативистиком него можда још и више свакодневни речнички рад. Обоје добро знамо – јер нам је обома речник судбина – да готово нема речничке странице која није изискивала и неки нормативистички суд и валоризацију, што се често не своди на „није – него“ (или „плус“ и „минус“), него тражи лествицу вредновања.

Морам са задовољством да истакнем да је и моје коауторске партнере веома добро припремао за овај посао њихов професионални научни рад – низ узорних књига Јована Јерковића из историје нашег књижевног језика у прошлом веку, такође узорне књиге Мата Пижурце из дијалектологије и постарије историје књижевног језика, и друго. Радили смо веома сагласно, оно што урадимо складно се сабирало, а није гутало време на усклађивање. То је била срећа за посао, који се приводио крају у тешким условима кризе и парализованог саобраћаја.

Приметна је у Вашим радовима, нарочито у књијама на којима сје радили јоследњих јодина (јравојис, књије о нашем јисму и

сїаром шїамїарсїву) и едукаїивна или їросветїиїељска намена, обраћање чїїалашїиву шїрем од їрофесионалних линївисїа.

То сам заиста сад ставио у први план, по цену измицања од речничког рада и од мојих ономастичких и других истраживања. Није ми било доступно да предајем студентима, београдска катедра била је затворена за мене, а одбила ме је – по не знам чијем диктату – и никшићка при оснивању факултета (не знам је ли арбитра подобности сметао мој Голи оток или бојазан од негативног утицаја на студентску црногорску свест, иако ми није баш јасно чиме сам то могао угрозити младеж предајући старословенски и историју језика). Али није ме то ослободило неког осећања просветитељске обавезе. Чини ми се да такав дуг има човек који током дугог и обимног научног и стручног рада дође до доста искустава и ваљда поузданих сазнања из материје битне за једно добро опште образовање и личну језичку културу; да је корисно, нарочито при крају радног века, ако та сазнања обједини у какав приручник погодан за оне који су вољни да уче, да уздижу своју личну образованост, као и за наставнике који ће та сазнања преносити школској младежи.

С тим циљем смо писали и *Правойис срїскоїа језика*, који нисмо сводили на пуки правилник, него смо га проткивали информативним и културолошким допунама и елементима лекција. Верујем да ће бити штета ако он, а и друге две поменуте књиге – о нашем писму и старом штампарству, не добију место у програму и лектури одговарајућих студентских група и школа (нпр. графичких). Ово не значи увереност у квалитет обраде, него истичем да у тим књигама има много података које треба знати, макар да је њихова интерпретација у којечему подбацила.

Хвала Вам на разїовору. Нека и овом їравойису – као и свим књїама уосїалом – квалиїеїї буде основно мерило вредносїи.

Разговарала Милица Радовић-Тешић

Прикази

Слободан Павловић, *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику**

У издању Издавачке књижарнице Зорана Стојановића, објављена је 2013. године књига под насловом *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, аутора Слободана Павловића, професора на Филозофском факултету у Новом Саду. Поред поменутог, Слободан Павловић познат је и као аутор још трију значајних монографија – *Детерминативни њадежи у говору северозападне Боке* (2009), *Детерминативни њадежи у старосрпској њословнојравној њисменосџи* (2006), *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века* (2009), као и бројних радова из историје српског језика, објављених у нашим значајним часописима за филологију и лингвистику.

Књига *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику* представља зборник ауторових радова који су објављивани појединачно у различитим публикацијама, а који су овде значајно допуњени и обједињени у три тематске целине под следећим насловима – *Синтаксичке стуркуџуре као њоказатељи њиџолошких промена* (9–136), *Синтаксичке стуркуџуре као слике свеџа* (139–272) и *Синтаксичке стуркуџуре у језичком и њезичком контекџу* (275–368).

Прву целину – *Синтаксичке стуркуџуре као њоказатељи њиџолошких промена* – чини укупно пет студија. У првој студији, *Елементи неконфигураџивне синтаксе у старим словенским њисменосџима* (11–34) аутор, полазећи од стања у старим словенским језицима, настоји да опише линеаризационе моделе главних реченичних конституената и именске фразе како би показао да је развој словенских реченичних модела ишао из правца синтаксичке неконфигураџивности ка синтаксичкој конфигураџивности. Као најфреквентнији издваја SVO низ конституената у оквиру кога се успостављају (када је о именској фрази реч) конгруентни атрибути у препозиџији и неконгруентни атрибути у постпозиџији, па аутор долази до закључка да синтаксички слободна линеаризација главних реченичних чланова корелира са слободним редом речи у имен-

---

* Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013, 368 стр.

ској фрази. Чињеницу да је прасловенски модел реченице био неконфигуративан објашњава и развој синтаксичке транзитивности која утиче на развој конфигуративне структуре.

У студији под називом *Дистрибуција енклитика у старосрпском језику XII и XIII* (35–67) века тежиште рада је на утврђивању механизма дистрибуције енклитика у старосрпском језику будући да померање неконфигуративног синтаксичког модела у конфигуративни води ка поменама у дистрибуцији реченичних структура. Аутор исцрпном анализом показује да се у далеко већем броју испитиваних примера именскофразне енклитике јављају у постиницијалној фразној позицији. Појава именскофразних енклитика изван ове позиције могла би бити и један од показатеља развоја синтаксичке транзитивности. Дистрибуција енклитика у старосрпском језику је двојака – енклитика ли се везује за друго место у реченици, док се именскофразне, чија је дистрибуција условљена њиховом синтаксичком функцијом, везују за постфронталну фразну позицију. Предикатскофразне енклитике везују се за постфронталну реченичну позицију, при чему у највећем броју примера улогу катализатора имају синтетички глаголски облици.

Тежиште рада *Позиционирање субјекта, предиката и објекта у старосрпском језику XII и XIII* (68–89) је на реченичној линеаризацији „из перспективе позиционог односа 1) предиката и субјекта, 2) предиката и директног објекта, 3) предиката и индиректног објекта“ (Павловић 2013: 73). Аутор долази до закључка да у старосрпским реченицама доминира SV модел (тј. субјекат је препонован предикату, уз напомену да је развијање предикатске фразе један од кључних показатеља синтаксичке конфигуративности). Препонованост субјекта учестала је уз глаголе говорења, док се уз глаголе кретања повећава учесталост постпонованог субјекта. Уз егзистенцијалне глаголе субјекат је чешће постпонован, што је условљено комуникативним фокусом реченице. Анализа старосрпских реченица показала је да је директни објекат постпонован предикату, уз напомену да је постпонованост и препонованог директног објекта условљена присуством тј. одсуством експлицираног субјекта и индиректног објекта, док је индиректни објекат доминантно постпонован предикату.

Детаљном анализом старосрпских повеља и писама XII и XIII века у раду *Линеаризација именске фразе у старосрпском језику XII и XIII века* (90–107), аутор показује да је у линеаризацији именске фразе конгруентна одредба у препозицији, а неконгруентна у постпозицији у односу на управну именицу. Померању неконгруентних одредби у препозицију најдуже одолевају придевски и заменички изрази индивидуализоване и катагоријалне припадности (присвојни придеви и заменице).

Студија под наслом *Реконцепцијализација словенске њросторне ѡдежне ѡпарадиѡме* (108–136) за предмет има смену једнодимензионалне просторне падежне парадигме дводимензионалном. Предлошко-паде-

жна конструкција постаје синтаксема (још један од показатеља синтаксичке конфигуративности), што је објашњава и развојем транзитивности, тј. субјекатско-објекатских односа и глаголске рекције.

Другу тематску целину књиге чине две студије – *Иконичност у старосрпској синтакси* (139–172) и *Просјорна мејафора као коинитивни механизам конституисања нејросјорних падежних система* (173–272). У првој студији аутор кроз призму Гивонових принципа иконичног кодирања језичких структура, са акцентом на принципе хронолошке и хијерархијске секвентности, испитује улогу принципа секвентности у формирању хипотактичке структуре старосрпских реченица од XII до XV века. Хронолошка секвентност под којом се подразумева „одно регистровање ученог следа догађаја“ (Павловић 2013: 149), тј. „природни редослед реализација фокусираних реланата“ (Павловић 2013: 154), преовладава у старосрпским хипотактичким структурама са временском, погодбеном, допусном и намерном клаузом. Хијерархијска секвентност, за разлику од хронолошке, подразумева когнитивно ангажовање адресанта па је самим тим овај принцип условљен „физичким или институционализованим амбијентом комуникације“ (Павловић 2013: 154). Хронолошки принцип преовладава у старосрпској хипотактичкој структури са допунском, узрочном и поредбеном клаузом. Аутор испитује и проблем парадигмског израза иконичности и то у оквиру старосрпског система падежа исказаног кроз синтасичко-семантичке категорије објекта, простора, начина и узрока и то применом трију Гивонових критеријума за утврђивање степена маркираности, тј. природности језичког знака (кроз призму падежних конструкција) – критеријума структурне сложености (маркиране структуре сложеније су од немаркираних), критеријума учесталости (маркиране структуре су мање фреквентне од немаркираних) и критеријума когнитивне сложености (маркиране структуре су когнитивно сложеније од немаркираних). Анализа коју је аутор спровео показала је да су у старосрпском језику фреквентније немаркиране падежне конструкције (нпр. падежи директног објекта фреквентнији су од падежа индиректног објекта).

У раду *Просјорна мејафора као коинитивни механизам конституисања нејросјорних падежних система* (173–272) аутор испитује просторне падежне метафоре у оквирима непросторних падежних система временског, начинског, узрочног, циљног, погодбеног и допусног, настојећи да сагледа начине концептуализације апстрактних семантичких представа као дела језичке слике света средњовековне Србије будући да се преко принципа раста, тј. једносмерности, издвојени падежни системи везују за просторне оквире одређеним асоцијацијама и на тај начин преузимају улогу синтаксичких израза примарних просторних значења. Идеје немачких локалиста које су се нашле у основи синтаксичког домена когнитивне лингвистике, аутор проверава у оквиру старосрпског синтаксичког система.

У студији *Квалификативни јенив и инструменџал у дијхроној ѿрсѿекѿиви* (275–292) тежиште рада је на томе да се покаже да је процес стабилизације квалификативног генитива и квалификативног инструментала веома сложен. У старосрпском језику карактеристична појединост исказивала се „нoминативним реченицама, рестриktivним инструменталом, рестриktivним локативом са предлогом оу, придевским сложеницама, инструменталом карактеристичне појединости и генитивом карактеристичне појединости“ (Павловић 2013: 276). Укидање рестриktivног инструментала у корист квалификативног инструментала и квалификативног генитива дошло је услед деловања примера категоријалне посесивности „у којима је детерминативни члан синтагме ширег објекта од детерминисаног члана“ (Павловић 2013: 289).

У *Основама развоја сѿаросрѿске хѿипотаксе* (293–325) проблематизује се развој старосрпске хипотаксе узимањем у обзир околности које су егзистирале у периоду из кога потичу испитивани извори. Аутор подсећа на чињеницу да су писани дискурс и уопште писменост основна претпоставка за развој и стабилизацију сложених реченица. Старосрпска писменост од XII до XV века била је жанровски опредељена и ограничена на пословноправну комуникацију која је била изложена утицајима двеју традиција – српскословенској и романској, а појава диглосије додатно ју је усложњавала. Како би показао развој хипотактичких структура, аутор пажњу посвећује везницима као маркерима синтаксичко-семантичког односа у оквиру јединица које чине сложена реченица. Исцрпном анализом долази до закључка да су старосрпски хипотактички везници настали од упутних речи (придева, заменица, партикула), деиктичких речи и модалних партикула (оптативног и емфатичког типа).

Предмет рада под насловом *Развој и иреалне ѿојодбене реченице у срѿском језику* (326–340) јесте сагледавање дијхроног развоја иреалних погодбених реченица узимајући у обзир статус ове категорије у осталим словенским језицима, али и чињеницу да је на развој ове синтаксичко-семантичке категорије велики утицај остварио вањезички фактор – балкански језички савез.

У последњој студији *Функционалностѿилско раслојавање сѿаросрѿске ѿословноправне ѿисменостѿи* (341–368) аутор проучава пет најфреквентнијих жанрова старосрпске пословноправне писмености са функционалностѿилског аспекта – даровнице, привилегије, раздужнице, покладнице и захвалнице, а овоме претходи исцрпан увид у прагматичке аспекте и реторичке оквире старосрпске пословноправне писмености.

Књига *Узроци и механизми синѿаксичких ѿромена у срѿском језику* представља значајан допринос дијхроним истраживањима српског језика, посебно због тога што се аутор у њој бави кључним питањима историјске синтаксе. Праћењем когнитивних механизма језичких промена у старосрпском језику од XII до XV века аутор осветљава и низ питања из још једне историјско-лингвистичке дисциплине – историјске

когнитивне лингвистике. Свим студијама у књизи претходе исцрпни историјати проблема о којима се у радовима говори, као и теоријско-методолошки оквири који задате проблеме јасно и прецизно диференцирају. Коришћењем релевантних и свеобухватних библиографских јединица не само на српском језику, аутор је створио дело које је умногоме обогатило историјску синтаксу српскога језика, попунило празнине које су постојале у нашој историјској синтакси и дало одговоре на многа питања значајна и за синхроно стање нашег језика. Теоријска објашњења поткрепљена су великим бројем јасно систематизованих примера из старосрпских пословноправних докумената од XII до XV века, а додатна објашњења истакнута су и детаљно објашњена у фуснотама. Исцрпном анализом језичких јединица са синтаксичког и когнитивног аспекта, као и јасним и прецизним изразом изгарђена је књига која представља незаобилазан узор и допринос не само дијахроним истраживањима српскога језика већ и синхроним синтаксичким истраживањима.

Тамара Н. Лутовац*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију

---

* lutovactamara@gmail.com

Сања Ж. Ђуровић, *Укрштање глаголских врста у конјугацији глагола у савременом српском језику**

Књига Сање Ђуровић *Укрштање глаголских врста у конјугацији глагола у савременом српском језику* значајан је прилог фундаменталним истраживањима морфологије глагола у српском језику. Морфолошка појава наведена у наслову предмет је овог обимног и целовитог дела, које, ширином истраживачког подухвата и вредношћу научних закључака, често превазилази полазне морфолошке и нормативне циљеве истраживања.

Монографија има следећу структуру: I. УВОД (9–18), II. КЛАСИФИКАЦИЈА ГЛАГОЛА ПРЕМА ТИПУ ПРОМЕНЕ (19–40), III. УКРШТАЊЕ ГЛАГОЛСКИХ ВРСТА У КОНЈУГАЦИЈИ ГЛАГОЛА (АНАЛИЗА КОРПУСА) (41–284), IV. ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ (ЗАКЉУЧАК) (285–292), V. ТЕНДЕНЦИЈЕ У ГЛАГОЛСКОМ СИСТЕМУ (293–294), VI. ЗАКЉУЧАК (295–302), VII. SUMMARY (303–304), VIII. ИЗВОРИ (305–308), IX. ЛИТЕРАТУРА (309–317), након које су дати Прилог 1. Табела глагола с укрштањем гл. врста из анализираниог корпуса (318–341) и Прилог 2. Табела глагола с укрштањем гл. врста (нестандардна лексика према РМС, РСАНУ и П60) (342–343). Књига се завршава поглављем ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА (344–345).

Прва два поглавља, УВОД и КЛАСИФИКАЦИЈА ГЛАГОЛА ПРЕМА ТИПУ ПРОМЕНЕ, имају уводни карактер. У првом ауторка представља место глагола у систему врста речи, истичући бројност граматичких категорија глагола и њихових флексивних ликова, уз освртање на дефиниције глагола у новијим граматикама. Потом назначава предмет свог истраживања: укрштање глаголских врста у конјугацији глагола српског језика у оквирима Стевановићеве класификације.

Иако микроцелине уводног дела поступно и логички повезују кључне морфолошке појмове и ауторкине интерпретације, сматрамо да је значај самог задатка истраживања требало више истаћи, с обзиром на недовољност испитивања ове проблематике у србистици (свега је неколико радова, а у граматикама кратка поглавља) и с обзиром на опсег истраживачког подухвата саме студије. Тако је, сматрамо, требало више

---

* Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015, 346 стр.

пажње посветити појави укршћања глаголских врста у уводном делу монографије. Но, на то ипак не можемо гледати као на недостатак, већ као на скромност и одмереност аутора, будући да се испитивана појава сасвим јасно сагледава у самој анализи корпуса и закључцима изведеним након ње.

Корпуси за анализу формирани су на основу грађе из репрезентативних извора: почетни корпус на основу *Речника српскохрватској књижевној и народној језика*, *Речника српскохрватској књижевној језика*, *Речника српској језика* и *Правоица* МС из 1960, док додатни корпус чине књижевна дела из 20. века и примери из језика штампе и свакодневне комуникације, за шта ауторка налази основа у речима М. Ивић да „слику типичне језичке стварности ... не може ... дати лепа књижевност ... [већ] језичка норма која живи, омасовљена, у свакодневном животу заједнице“.

Главни циљ истраживања је да се ревидира оно што се у почетном корпусу констатује – да се опишу укршћања глагола у парадигми у савременом српском језику, утврде актуелности, тенденције и нормативни статус евидентираних облика.

Све методолошке поступке примењене у монографији ауторка је детаљно представила у првом поглављу, а доследно спроводила у наредним.

У другом поглављу монографије ауторка најпре проблематизује опсег термина и појма *неправилни глаголи* будући да би он, према одређеним тумачењима, могао бити у непосредној вези са појавом укршћања глаголских врста. У литератури се ова термилошка синтагма неуједначено и непрецизно користи. Ауторка сматра да се овог термина не треба одрећи (опозиција правилно/неправилно карактеристична је за нормиране језике), већ да увек треба бити прецизан у његовом одређењу. Она закључује да постоје два основна типа неправилних глагола у српском језику са синхроног аспекта: глаголи суплетивних основа и глаголи са нерегуларно твореним глаголским облицима. Неуклапање у дате глаголске класификације, сматра, може само условно карактерисати глагол као неправилан, јер су класификације глагола бројне, засноване на различитим критеријумима, па би се у оквиру сваке од њих други глаголи издвајали као неправилни.

Ауторка потом даје исцрпан критички преглед досадашњих кључних морфолошких класификација глагола. Иако то није ужа тема њеног рада, она ипак примећује недостатке појединих класификација и аргументовано их образлаже. Представљена литература показује да је двестагодишња дискусија на тему глаголских парадигми још увек актуелна.

Пре саме анализе грађе која је изложена у трећем поглављу, дефинише се начин утврђивања инфинитивне и презентске основе и излаже творба глаголских облика који се од њих граде. Укршћање глаголских врста у раду се прати посматрањем простих глаголских облика (инфини-

тива, аориста, радног и трпног глаголског придева, имперфекта, презентата, императива и глаголског прилога садашњег и прошлог) према Стевановићевој класификацији.

Треће поглавље, у коме је спроведена анализа грађе, подељено је на потпоглавља, која су обједињена доследном применом лингвистичких метода. Наиме, свако потпоглавље доноси анализу глагола једне глаголске врсте, редом од прве до седме. Глаголи су у оквиру врста често издвајани у мање, сродне групе. Анализом је обухваћено двеста простих, немотивисаних глагола и њихови префиксални деривати. Исти методолошки поступак примењује се на све глаголе појединачно: издвојени глагол се најпре коментарише на основу релевантне литературе, потом се његова парадигма представља примерима из корпуса – посебно за сваки презентски и инфинитивски облик, након чега се за сваки од облика даје коментар о укрштању врста за тај глагол. За сваку издвојену групу у оквиру одређене глаголске врсте изводе се закључци, а резултати су најчешће давани и табеларно. Анализа сваке од седам глаголских врста сублимирана је у закључним напоменама потпоглавља. Завршно потпоглавље обрађује помоћне глаголе.

Указаћемо само на неке резултате ове обимне анализе. Највише простора у њој заузимају глаголи I врсте. Већина глагола на *-ћи* има све облике по I врсти. Изузетак је глагол *рећи*, чији је облик по III врсти *рекнем* фреквентнији него облик по I *речем*. Поједини глаголи I врсте имају облик инфинитива и по III врсти, што резултира укрштањем у инфинитивским облицима, док се презентски облици граде једино по III врсти, као *(-)дићи/дићући: дићем, (-)маћи/макнући: макнем*. Доминација ових облика удаљава их од I и приближава III врсти. Претпоставку неких истраживача о језичком развоју у правцу краћих облика истраживање С. Ђуровић потврдило је у неким случајевима укрштања облика на линији I–III врста. Међу глаголима на *-нећи, -несем* издвојићемо као интересантан податак о приближној равноправности употребе двојакних облика трпног придева глагола овог типа, свих осим од глагола *донести*, чији је нестандардни облик *донешен* у допунском корпусу фреквентнији од оба стандардна облика *донет* и *донесен*. Анализа је показала да глаголи прве врсте имају најчесталија укрштања са трећом глаголском врстом.

Резултат анализе друге глаголске врсте показује, поред осталог, и друкчије стање у полазном и контролном корпусу: коришћени речници и литература бележе укрштања у конјугацији глагола друге врсте са IVa, V и VII врстом, док контролни корпус показује укрштања само са петом.

Глаголи III врсте, очекивано, имају најчешћа укрштања са глаголима I врсте (пре свега, у аористу и радном глаголском придеву).

У поглављу посвећеном IV глаголској врсти посебно се разматра проблем нормирања презентских облика глагола на *-иваћи/-оваћи/-аваћи*. Констатује се да су укрштања најчешћа са V врстом.

Анализирани корпус показао је да су глаголи V врсте најбројнији. Поређењем корпуса, ауторка закључује да укрштања на линији V–VII врста, која бележе речници и лингвистичка литература, у савременом српском језику не постоје. Значајно је и запажање о семантичкој и функционалној диференцијацији дублетних облика трпног придева по V врсти (*дан : дай̄и, њродан : њродай̄и*).

У парадигми глагола VI врсте ретко се јављају укрштања (код свега неколико глагола), тако да ауторка закључује да је VI глаголска врста стабилна.

У корпусу је најмање глагола VII врсте и код њих су укрштања спорадична.

Од помоћних глагола *јесам, хитӣти* и *бӣти*, којима је посвећено завршно потпоглавље, само у конјугацији глагола *хитӣти* има укрштања врста.

Четврти, пети и шести одељак књиге су закључна поглавља.

У IV поглављу ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ (ЗАКЉУЧАК) сублимирају се резултати претходне анализе – описана је појава укрштања у оквирима глаголских облика појединачно и размотрена је њихова актуелност. Показало се да највише укрштања има у облицима презента, аориста и радног глаголског придева. Издвојићемо само нека од запажања у вези са укрштањем у глаголским облицима: трећина анализираних глагола има облике презента по III врсти и исто толико глагола има облике аориста по I врсти; у инфинитиву укрштања се јављају пре свега на релацији I–III врста; у радном глаголском придеву укрштања се јављају само на линији I–III врста, где се уочава разједначавање облика у зависности од функције радног придева код медијалних глагола; глаголски придев трпни већином карактерише дублетност у оквиру исте врсте са потврдама за одвајање једне форме за придевску а друге за глаголску функцију; у савременом српском језику нису актуелна укрштања врста у глаголском прилогу садашњем и прошлом; укрштања нема ни у облицима имперфекта, само двојакних форми у оквиру исте врсте.

У одељку под насловом ТЕНДЕНЦИЈЕ У ГЛАГОЛСКОМ СИСТЕМУ издвојено је неколико специфичности савременог српског језика у вези са појавом која се испитује. Једна од тенденција која по општости може подразумевати већину других побројаних јесте тежња ка укидању дублетизма у глаголском систему. Ово поглавље је својеврсна прогноза даље судбине глаголских парадигми у српском језику. Не очекујући појаву нових укрштања, ауторка предвиђа стабилизацију глаголског система.

Поглавље ЗАКЉУЧАК доноси запажања о укрштањима глаголских врста која су већ презентована у претходним поглављима монографије. Оваква понављања свакако нису сувишна с обзиром на ширину емпијског истраживања спроведеног у раду.

Сања Ђуровић је овом монографијом показала висок степен научне темељности и посвећености. Она је ревносно евидентирала све ликове испитиваних глаголских облика (двоструке или вишеструке), запажала и преиспитивала бројна колебања и неуједначености у њиховом представљању у полазним речницима, правопису и лингвистичкој литератури, бележила и тумачила појаву укрштања у глаголским парадигмама на великом броју потврда, а на основу свега тога извела значајне закључке о уоченим тенденцијама укрштања врста у савременом српском језику.

Књига Сање Ђуровић о укрштању глаголских врста у конјугацији глагола српског језика вишеструко је значајна. Резултатима свог истраживања ауторка је допринела ажурирању слике флективне морфологије глагола, и на њих би се свакако требало ослањати при изради нормативних приручника и дескриптивних граматика српског језика.

Анеџа А. Спасојевић
Институт за српски језик САНУ
Београд **

** aneta.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

In memoriam

Богдан Терзић (1. 12. 1928 – 17. 1. 2016)

Отишао је Богдан Терзић, српски слависта и посланик који је деценијама био међу нашим најактивнијим лингвистима на пољу језичке културе. Богдан Терзић је рођен 1. децембра 1928. године у селу Ондићу крај Удбине у учитељској породици. Први разред (ниже) гимназије завршио је у Дарувару, други у Новој Градишци, одакле је у јесен 1941. с породицом побјегао у Београд, у коме је живио до краја живота, гдје је завршио гимназију и 1947. године се уписао на Филозофски факултет – Група за источне и западне словенске језике и завршио студије у јесен 1951. године. Током треће и четврте године био је стипендиста Српске академије наука. По завршетку студија остао је на факултету и на њему дочекао пензију. Боравио је као лектор српскохрватског језика на Варшавском универзитету (1957/58 и 1958/59), а у више наврата био на краћим и дужим студијским боравцима у Москви, на Универзитету „Ломоносов“ и Институту за руски језик Руске академије наука. Од 1962. до 1974. године предавао је руски језик на Универзитету у Приштини, а од 1986. до 2001. предавао је историјску граматику руског језика на Филозофском факултету у Новом Саду. Био је један од покретача и научног живота у српској славистици послје Другог свјетског рата, међу оснивачима Славистичког друштва Србије, међу покретачима научних конференција, научних часописа, заједно с неколицином најугледнијих српских посљератних лингвиста, уп.: „Мојих педесет Скупова слависта“, *Славистика XVI* (Београд, 2012, 17–20) – колико српских лингвиста смо познавали који су могли да тако напишу?

Богдан Терзић спадао је међу врхунске стручњаке за руски језик, у више научних дисциплина, на студијама је уводио нове дисциплине такође. Бавио се успешно дијахронијом и синхронијом руског језика, исто тако и српском граматику, најчешће научно контрастирајући српске језичке датости са датостима руског или ког другог словенског језика.

Раскошно знање о руском и другим словенским језицима, одлично познавање српског језика, стечено током студија и педагошког и научног рада, представљали су предуслове за успјешно Терзићево бављење и

питањима стандарднојезичке норме и српске језичке културе. Тако је у библиографији часописа *Наш језик* забиљежено да је он у нашем часопису објавио чланак *Првак „Бољшој театра“* још 1955. године¹. Од тада па готово до посљедњих дана живота, преко шест деценија, он се бави овом важном граном лингвистике. Заједно са академиком Иваном Клајном, др Драгом Ћупићем, др Егоном Фекете и др Миланом Шипком дуги низ година представљао је најозбиљније ауторитете у области језичке културе. Већ је уочено да је Богдан Терзић у својој библиографији до 2009. године имао стотину библиографских јединица које се тичу норме српског језика и језичке културе, међу којим је неколико књига². Богдан Терзић је писао о различитим питањима у вези са преношењем ријечи, конструкција и израза из руског и других словенских, и несловенских језика. Најчешће, наравно, пише о преношењу словенских ријечи и имена – различитих група властитих именица. Нови облици сарадње међу народима и државама доносе стално и нова имена и недоумице у вези с њиховим изговором и писањем. Помањкање лекторске службе уопште, посебно квалитетне – разлог је што се тако често сусрећемо са погрешкама у језику средстава јавне комуникације. Богдан Терзић је деценијама био дежурни савјетник, уочавао проблеме и грешке и давао рјешења за њих. Много таквих његових чланака објављено је у дневном листу *Полишка*, једном од ријетких листова који и данас (покушавају да) држе до правилног, чистог и лијепог српског језика. У Богдану Терзићу имали су и вјерног и поузданог сарадника на томе послу, а српска културна јавност сигурног учитеља лијепе и правилне ријечи. Пишући поводом недоумица око писања једне ријечи, једног имена, Б. Терзић нам често даје ниске других ријечи које такође задају проблема приликом писања – и за њих нуди савјете. Тим савјетима и препорукама по правилу претходи студиозна анализа проблема. И није он писао само о преузимању ономастичких јединица из других језика, писао је и о појединим ријечима из српског ономастикона. Раскошно и разноврсно знање о различитим областима људског живота и културе разлог су што је Терзић писао о језичким аспектима употребе језика у различитим доменима живота, науке и културе, али се ту сусрећемо и са радовима који представљају допринос теорији језичке културе.

¹ Библиографија Богдана Терзића биљежи још један прилог из језичке културе у рубрици *Језичке њоуке* из исте ове године (Петар Буњак /прир./ *Бојдану Терзићу на дар. Поводом 85-годишњице рођења*, Славистичко друштво Србије, Београд, 2013, 27).

² Марина Николић, *Дојринос Бојдана Терзића нејовању српске језичке културе*, Славистика XIII, Београд, 2013, 63–73.

Изабране радове и чланке ове врсте објавио је Богдан Терзић заједно са истородним прилозима Драге Ћупића и Егона Фекете у књигама *Слово о језику. Српски њоучник*, Партенон, Београд, 1996; *Слово о језику. Српски њоучник*, Књига друга, Партенон, Београд, 2002; *Српски језички саветник*, Службени лист – Српска школска књига, Београд, 2005, а и у његовој књизи *Руско-српске језичке ѡаралеле*, Славистичко друштво Србије, Београд, 1999, налазе се радови из овог тематског круга. Треба истаћи да је проф. Терзић дуги низ година учествовао на конференцијама на којима се говорило о проблемима српске језичке културе, учествовао на трибинама посвећеним тој проблематици, у емисијама Радио Београда – свуда гдје је та тема била на дневном реду – био је позиван и радо слушан учесник у дискусијама.

Више од пола вијека Богдан Терзић је сарађивао и пријатељевао с најзначајнијим славистима свијета, учествовао с њима на конференцијама, дискутовао у службеним и пријатељским ситуацијама. Стекао је огромно знање, био деценијама једна од најзначајнијих адреса на мапи српске славистике. Уз све то, био један од најомиљенијих људи у српској лингвистици деценијама. Најпотпуније је, ако не и сасвим потпуно, у неколико реченица описао личност Богдана Терзића академик Предраг Пипер, његов колега, сарадник, одличан зналац и поштовалац његовог научног приноса српској славистици и србистици и дугогодишњи пријатељ:

„Али поред свега тога, ако не и пре свега тога, књига Славистички погледи Богдана Терзића даје живи пример стварања и обликовања једног богатог и разноврсног живота, који је на леп начин уткан у животе многих других људи. А у основи свега је доброта, добродушност, добронамерност, и многи други дарови – не само дар за научни и педагошки рад него и дар да се од живота ствара складна целина у којој има места и за науку, и за певање у хору, и за разговор са пријатељима, и за много шта друго што је на корист даропримцу и свима око њега, као дар Богдана Терзића да своја добра осећања пренесе на друге, због чега се људи радују сусрету с њим као што се и он радује људима“ (П. Пипер, *Милош Јевтић: Славистички ѡгледи Боїдана Терзића, Беоїрад, Беоїрадска књиїа, 2006*, Славистика XI (Београд, 2007, 410).

Богдан Терзић је био дугогодишњи одани сарадник и пријатељ Института за српски језик САНУ, пријатељ многих сарадника Института. Никада пред молбом за помоћ, прилог или било који други посао који би добио од колега из Института није имао нешто прече, напротив, укључивао се увек вољно у све послове, програме и акције које су Институт или његови сарадници водили, увек са нескривеном радошћу што је дио нашег колектива.

Одлазак Богдана Терзића свакако је велики губитак за српску науку о језику, неспорно и за српску културу, али његови радови служиће на добробит нашој науци и млађим покољењима; његов племенити лик живјеће међу његовим колегама и пријатељима – увијек као узор честиности и племенитости, оданости струци, колегама и примјер како се с пером у руци може служити своме народу.

У Београду,
2016. г.

Срејшо З. Танасић

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVII

Св. 3–4 (2016)

САДРЖАЈ

Чланци

Грамматика

Напомене о временским облицима у језику Лазе К. Лазаревића (РАДОЈЕ СИМИЋ) 1–18

Учење М. Стевановића и старијих синтаксичара о „пређашњим временима“ у српском језику – и њихов значај (ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ) 19–31

Девербативне именице с каузалним значењем у публицистичком и књижев-ноуметничком стилу (ВЕСНА Д. ФИЛИПОВИЋ) 33–47

Лексикологија и лексикографија

Израда речника писача као допринос познавању лексикона (на примеру про-зе Видосава Стевановића) (САЊА Ж. ЂУРОВИЋ) 49–71

О лексичким јединицама са партикуларизаторском службом типа *јајшо*, *крго*, *рој*, *сџаго*, *чојор* (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ) 73–88

Природа асоцијативне везе антонимâ (БОЈАНА Д. ТОДИЋ) 89–103

Прикази

Елизабета Бандиловска Ралповска, *Парадигматските односи кај описните придавки во македонскиот јазик* (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ) 105–108

Уз ново издање: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље* (СЛАВКО Ж. СТАНОЈЧИЋ) 109–117

Неђо Јошић, *Воћарска лексика и терминологија у српском језику* (СТАНА РИСТИЋ) 118–122

Наташа Вуловић, <i>Српска фразеологија и религија: линвокултуролошка ис- тјраживања</i> (ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋ)	123–132
Горан Зељић, <i>Морфолошко-семантичке карактеристике бројева у српском језику</i> (БОЈАНА Д. ТОДИЋ)	133–137

Прилози

Одбор за стандардизацију српског језика

Одбор за стандардизацију српског језика: циљеви, задаци и актуелни про- блеми (СРЕТО З. ТАНАСИЋ)	139–142
---	---------

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

Зависна реченица с везником <i>без да</i>	143–146
---	---------

Чланци

Грамматика

УДК 811.163.41'366.582
811.163.41.08-32 Лазаревић. Л.

РАДОЈЕ Д. СИМИЋ
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)*

Оригинални научни рад
Примљен 7. децембра 2016. г.
Прихваћен 9. децембра 2016. г.

НАПОМЕНЕ О ВРЕМЕНСКИМ ОБЛИЦИМА У ЈЕЗИКУ ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

Аутор, ослањајући се на резултате загребачке (Мусић, Маретић) и београдске школе (Белић, Стевановић, Вуковић) о 'употреби глаголских времена', и својих истраживања о вербатолошкој структури текста (Јовановић-Симић, Симић 2015), анализира приповетке Лазе К. Лазаревића с обзиром на употребу пређашњих времена. Налази, најпре, да аорист нпр. представља основу приповедачког 'стила', да имперфекат заузима пунктове статичког приказивања 'слике', дакле чини основу дескриптивног излагања, док остали облици имају сваки своју улогу у рељефном сликању тематике.

Кључне речи: глаголско време, индикатив, релатив, пређашња времена, аорист, импфект, Лаза К. Лазаревић.

1. Претходне напомене

1. Лаза К. Лазаревић својим по обиму малим, али по уметничком домету великим опусом наткриљује све остале прозне писце свог времена. „Поред ретке способности да ствара изразите личности, Лазаревић је – по Ј. Скерлићу (1964: 98–99) – у великој мери имао драмски таленат. Каткада та његова сценична вештина исувише се даје видети, али врло често он прича тако живо, организује, склапа причу, развија догађаје, прави заплете и расплете тако умешно, тако драм-

---

* jelenajo@bitsy.net

ски, да се мора зажалити што те своје изузетне способности није огледао у драми... – Дијалог је код Лазаревића увек лак, природан, гладак, течан. Деси се каткада да сељак који прича догађаје... говори о 'нимбу' и помиње 'сентименталност', али то је само случајно. Иначе је Лазаревић у том погледу беспрекоран. Његови разговори сељака тако су тачни, реалистични и прави сељачки, да их је могао слободно потписати Јанко Веселиновић.“

2. Рођен је у Шапцу 1851, а умро у Београду 1927. године. „На Великој школи завршио права, у Берлину медицину. Лекар београдског округа, шеф одељења Опште државне болнице, лекар краља Милана Обреновића“ (ЕСН 2008). Припада млађем нараштају српских реалистичких писаца, модернијег формата и снажнијег замаха пера. Ј. Скерлић, иако каткада (из идеолошких разлога) критички расположен према Лазаревићеву конзервативизму, није могао порећи високу општу вредност његова дела:

„Лазаревић је најскладнији, књижевно најобразованији прозни писац свога времена. Више него сви остали његови савременици он је полагао на спољашњост, и његова велика заслуга у нашој прози је иста као и Војислава Илића у поезији: обојица, готово у исто време, око 1880, почели су обрађати више пажње на форму, писати чистије, умивеније и књижевније. Приповетке Лазе Лазаревића већ чине утисак модерне уметности...“ (Скерлић 1964: 72).

3. У поређењу са народним прозним стваралаштвом, уметничка проза се одликује неким препознатљивим посебностима које су у науци већ утврђене. „Тако позната и тако устаљена стилистика народне приповетке – устврдили смо једном (Симић 1991: 370) – у Лазаревићевом тексту се готово не примећује.¹ Из ње избија дух и дах колоквијалног језичког израза, али у посебној обради...“ Раније смо, такође, утврдили да уметничка прича почива углавном на сликама, док народни приповедач излаже догађаје у наративном низу (Симић–Јовановић 2010). Што се тиче употребе временских облика у нашем језику уопште, о томе се на свој начин изјашњава А. Мусић у својим студијама (I/II/III, 1926–1927), где пореди народну песму и приповетку са Светим писмом и Вуковим и Даничићевим личним језиком.²

---

¹ Подробно о синтакси Лазе К. Лазаревића в. Станојчић 1973. – Овде се полази од схватања старијих филолога, па се на радове средње и млађе генерације готово нисмо освртали. О њима ће бити речи у посебном раду.

² Подробније о Мусићеву и Маретићеву учењу о глаголским временима в. Симић 2017.

а) „Народна је приповијетка прихватила презенат перф. глагола за основу начина говора у П. Али у јужним крајевима створио се други начин говора за П, којему основу чине аорист и имперфекат (Врчевићеве народне приповијетке; а тај начин налазимо и у народним пјесмама оних крајева...), док у већини народних приповиједака ти облици све више ишчежавају, а колико се још јављају, служе констатирању прошле радње...“ (III 53–54).

б) „Стил Врчевићевих народних приповиједака прихватили су Вук и Даничић за пријевод Св. писма. Они дакле за основу начина говора у П употребљавају аорист и имперфекат, гдје се њима казује оно, што се приповиједа, док се у Р њима казује само оно, што се констатира за одређено вријеме (... имперфекат као и плусквамперфекат у П долазе чешће него у П...), а констатирању за неодређено вријеме служи перфекат, који је стога обичнији у Р него у П...“ (III 54).

Ваља нам напоменути да Мусић под 'приповедањем' подразумева ауторску реч, док је 'разговор' остварен у дијалогу. Ми ћемо термине 'нарације', 'дескрипције', 'констатације', 'нунцијале' (извештавања), 'афирмација' (тврдња) итд. употребљавати у нешто друкчијим значењима, и о томе се даље у овом раду нећемо изјашњавати.

2. Преглед грађе

1. Према ономе што утврђује Мусић излази да се у народној приповеци пређашња времена начелно ретко употребљавају. Унапред се може устврдити да текст Л. Лазаревића стоји између 'стила' народне приповетке и језика Светог писма, чији свечани стил по себи има високу културну вредност. По тематици се Лазаревићеве приповетке могу разделити у класе, па би једну скупину у збирци којом се служимо чиниле оне из сеоског живота – „Школска икона“, „На бунару“ и „У добри час хајдуци“; у другој су оне биографског карактера – „Швабица“ и „Ветар“; а у трећу би долазиле оне које се могу окарактерисати као приче из паланачког живота – „Први пут с оцем на јутрење“, „Вучко“ и „Све ће то народ позлатити“. Узећемо у разматрање по једну причу из све три групе.

2. „Школска икона“ писана је ијекавски, носи дакле ознаку најјачег утицаја Вукове језичке концепције, и свакако највишег поштовања Лазаревићевог према језику Светог писма. И сам садржај инклинира тематици Светог писма, јер живот старог свештеника, по преданости вери и традицији, издалека подсећа на светачки мартирјум. Очекивали смо да се оваква концепција приповетке може у цели-

ни потврдити и употребом пређашњих времена: њиховом натпросечном учесталости, нпр. као у Светом писму. Али грађа не указује на такво стање ствари.

2.1. Почетак приповетке садржи опис села, цркве и попа, и очекивали бисмо стандардни склоп временских облика типа: „*Бејаше* једно село које *имађаше* цркву, а у цркви *служаше* поп...“. Али уместо тога примењен је други иницијални модел, не ни са крњим (нпр.: „*Било* једно село...“) већ са пуним обликом перфекта (онако како своје приповедање нпр. започиње Ранковићев „Горски цар“).³ У тој констелацији настаје својеврсни извештајни израз:

„Наше село *имало је* цркву, а црква *је имала* попа. Поп *је*, опет, *имао* цркву, село и попадију. То јест: поп *је служио* цркву, *ујрављао* селом и *живео* с попадијом.“

Ваља нам приметити само толико да перфекат овако употребљен, ван везе са временским одредбама или сл., има значење неодређене прошлости, а та се прошлост одмерава према времену када настаје ’говор’, тј. овде писани текст. По Стевановићу (1991: 614), њиме се „у време говорења констатује да се нека радња вршила или извршила пре тога времена, дакле у прошлости“. Перфекат таквог временског значења Белић и Стевановић називају индикативним.

2.2. На трећој страници долази први аорист, али не на линији приповедања, као би рекао Мусић, већ у ауторовој узгредној напомени, опет окружен перфекатским облицима:

„Оно добра што су имали, као што *рекох*, нијесу рачунали у своје, већ у народно. Народ га је *засијавао*, *жњео*, *косио*, *пластио*, *врхао*, *вијао*, *Мићо* црквењак на пијацу *носио*, а поп новце *чувао*...“

Вредно је позабавити се значењем овако употребљеног аориста. Аутор текста скреће пажњу на оно што је управо говорио, пре него што је почео излагати оно што садрже цитиране речи. Претходно ’говорење’ дешава се у истој временској ситуацији као и цитирано

---

³ Ранковић 1958: „Први пут је сврнуо на себе пажњу целог села о крстоношама. Тада се управо и замоччио. Мајка му срезала дуге кошуље од убелјена конопљана платна, сестра му их извезла црвеним и црним памуком, а уз њих му спремила широке тканице са девет разнобојних пруга и памучне подвезе за дизлуке са кићанкама од вунице. А сам Ђурица, терајући дрва у град, зарадио је чохани јелек и дизлуке, опшивене црним гајтаном, и велики тунос са кићанком...“

излагање, али претходи томе у тој истој ситуацији. У садашњости, рекли бисмо. Аорист *рекох*, према томе означава садашњост која претходи акту 'говорења'. По Белић–Стевановићевим терминима речено, ово је индикативни аорист, „којим се означава извршење радње у време говорења“ (Стевановић 1991: 646).

Према Мусићевој класификацији 'стилова' пример аориста о којем говоримо пада у категорију 'разговора', јер је употребљен у ауторовој упадици упућеној директно читаоцу, отприлике као што је реплика дијалога упућена саговорнику. Према нашој исправци Мусићевих термина овако употребљен аорист могао би се назвати констативним.

2.3. Тек на крају четврте и почетку пете странице почиње се јављати и аорист 'на линији приповиједања'. Навешћемо и нешто шири контекст да бисмо лакше разумели значење тако употребљеног аориста:

„А недјељом црква, *рекох* вам, пуна пунцата, па и половину порте притиснуо народ. А поп још кад хоће што важно да бесједи, поручи кмету да зовне још људе којих ће се највише тицати бесједа. Ако је ко учинио што рђаво, а он га у цркви пред цијелим народом изобличи и позове на покајање. Једанпут *уђе* некака помама у људе да разграђују туђе градине и да упуштају стоку. Пуца врљика, а разбијених глава као бундева. Сваки дан све горе, и кмет већ био поручио Циганину да скује резу за затвор и предложио да се купи катанац, а поп једне недјеље *сѣаге* пред олтар па *ошћоче* проповијед. Лијепо је, брате, говорио, чисто да се заплачеш.“

а) Први овдашњи случај аориста *рекох* (*вам*) идентичан је са већ анализиралим: представља дакле индикативни и констативни аорист. Он се, утврдили смо, не односи на догађаје о којима је реч, већ на само излагање – стоји 'ван линије приповиједања'.

б) *Недјељом* донекле ограничава временску ситуацију догађања и уноси извесну одређеност у временске односе. Упућује на понављање догађаја, тј. на њихово дешавање у датим приликама. Но перфекат *притиснуо* стоји ван тих прилика, и означава опет неодређену прошлост у односу према њима. Таквим се перфектом, по Стевановићу (1991: 615) „радња одређује као прошла према томе моменту, а не према времену говорења“, а то је случај „не право индикативног, већ релативно употребљеног перфекта“. 'Релативни индикатив', према томе, од 'релатива' се разликује само по томе од којег се ослонца креће у одређивању прошлости – у првом случају од 'времена говорења' (тј. настанка реченице са перфектом), а у другом од неког момента у самој реченици или у њеном контексту, док је значење неод-

ређене прошлости заједничко обема варијантама. Ову смо категорију ми подвели под термин 'извештајности' (нунцијалности).

в) Не можемо мимоићи ни презенте, а видимо да они нису на истој линији, него се *хоће*, *ѿоручи* и *зовне* укључују у временски план који оцртава одредба *недјељом*, док је (*га*) *бесједи* временски зависно од *хоће*, јер су ова два облика у некој семантичкој симбиози о којој овом приликом није потребно даље говорити.

г) Имамо овде и футур (*којих*) *ће се ѿицајти* (*бесјега*), са значењем будућност у односу на *зовне*, и то по истом систему како перфекат означава прошлост у односу на *недјељом*. Реч је дакле о релативном футуру (Стевановић 1991: 672). У Мусићевом систему сви релативно употребљени временски облици имају нунцијални, обавесни смисао, па то важи и за футур.

д) Тек сада можемо схватити значење аориста *уђе* (*некака ѿомама у људе*). За разлику од перфекта, аорист означава догађај везан за временски моменат одређен адвербативом *једанѿуѿи*. Исто вреди и за облике *сѿаге* и *оѿѿоче*. Аорист, према томе, овако употребљен, има значење прошлости као и перфекат *оѿѿочео је*, само што је њиме означена прошлост а приори 'одређена'. За разлику од индикативног, који је везан за садашњу ситуацију, овде имамо релативни аорист.

ђ) Ваља се још осврнути и на реченицу: „Лијепо је, брате, *ѿоворио*, чисто да се заплачеш.“ Она као да демантује тврдњу о неодређености времена означеног перфектом, јер догађај обележен њиме улази у оквир описне ситуације, а не претходи јој. За нас ово само значи да перфекат може бити временски трансформисан под дејством контекста, тј. његово значење неодређености може бити неутралисано деловањем вањских фактора, а смисао од извештајног, нунцијалног, постаје констативни.

е) Овде се сусрећемо са једним моментом који ће нас занимати због каснијих анализа, а то је 'синонимија' глаголских облика. Наиме, уместо овако употребљеног перфекта – може се узети имперфекат, па да реченица задржи исти временски карактер, уз извесну измену опције (*ѿовораше* представља догађај конкретније и рекло би се очигледније) интензитета излагања: „Лијепо, брате, *ѿовораше*...“.

ж) Прилика је да се вратимо и аористима, и покушамо их упоредити са перфектом одређеног значења. Варијанта нашег примера: „Једанпут *ушла* некака поама у људе..., а поп једне недјеље *сѿао* пред олтар па *оѿѿочео* проповијед“ – звучи исправно, што значи да је аорист у овој употреби синониман с перфектом. Но скопија догађаја ипак је унеколико измењена јер се они показују у нешто удаљенијој перспективи. Чини се да се и овде потврђује чињеница да перфе-

кат затамњује конкретност излагања, која је код аориста свих врста белодана. Ако се послужимо термином Ј. Вуковића (1951) 'локализација', онда је примарно значење аориста – локализованост догађаја у одређеној ситуацији, док перфекат о њему извештава као о готовом факту у време када се говори или 'на које се мисли' (Мусић).

2.4. Даље аорист долази у таласима, рекло би се како се креће тонус приповедања, како се реч згушњава у клупко упечатљивих догађаја и разилази у мирније рукавце. Највиши интензитет прича достиже у опису попадијине болести, која се једног дана нагло преобраћа у порођајне болове.

„Сједи поп крај постеље и не миче се. Шапће само молитве, а попадија слабо се и разабера. Јечи само и моли Бога да је прими.

Шта да се ради?

Уједанпут попадија *се дохвати* за појас, па *врисну* и сва *йоцрвење*.

Поп *се окамени*.

– Пошаљи – вели она – брже по Иконију Маркову.

Поп *разбуди* Мића, који у скок *оде* баба-Иконијиној кући, а сам се опет *враћи* попадији.

Болови наступају све на махове и све чешће, али кад попусте, она је при себи. Стидљиво погледа попа, а на лицу јој се види некака страшљива спокојност. Онда болови поново *учесћаше*. *Дође* и Иконија, и поша *рече* попу да изиђе, сама *остјаге* с Иконијом. Већ почиње да свиће први дан Духова. Сио поп на клупицу у авлији, турио главу у руке, па се не миче. Онда му уједанпут *сину* нешто кроз главу. *Скочи* са столице и као да *се насмјехну*, а у исти пар чу дреку малог дјетета из собе. Он *кличе* на траву и *узе се* молити Богу“ (Лазаревић 1963: 82).

а) Презент имперфективних глагола чини почетак нашег исечка мирним и статичним, као помиреност са судбином у ишчекивању најгоре. Изненадни напади бола захтевају динамички конципиран израз, који аутор постиже како адвербативом *уједанјуи*, тако и облицима аориста „попадија *се дохвати* за појас, па *врисну* и сва *йоцрвење*. Поп *се скамени*“ – они сугерирају конкретност догађаја и непосредност доживљаја. Долази низ презената који смирују тон, а упућују на понављање догађаја које као да прелази у монотонију смиреног тока ствари. Даље се аорист смењује са другим облицима како расте и пада тензија догађања.

б) Презент почетних исказа може бити замењен имперфектом: „*Сјеђаше* поп крај постеље и не *мицаше се*. *Шайћаше* само молитве, а попадија слабо *се* и *разабираше*. *Јечаше* само и *мољаше* Бога да је прими.“ И имперфект, као и аорист, приближава перспективу

описа догађаја, и појачава интензитет излагања. Али толика учесталост иначе слабо употребљаваног облика читаоцу се показује као монотонија, те израз доживљава извесну ретардацију. Зато је најбоље узети презенте и имперфекте у наизменичном низању, нпр.: „*Сјеђаше* поп крај постеље и не *мицаше се*. *Шајће* само молитве, а попадија слабо *се* и *разабира*. *Јечи* само и *мољаше* Бога да је прими.“

2.5. И даље је – у низу слика којима је представљено рођење и крштење детета – густина аориста извесно време врло упадљива. Аутор осећа не само висок интензитет емоција – него је обузет и свечаним осећањем поводом радосних догађаја у којима је ангажовано цело село:

„Тако се дијете *крсти*, и *најенуше* му име Марија. Кад га опет *враише* у кућу, Мићо *изнесе* поново ракију. Прву чашу *гаде* куму Нинку. Он *узе* чашу, *скиде* капу и *устигае*, а сељаци сви нехотице *йоустјајаше* и *јоскидаше* капе...“ (Лазаревић 1963: 85).

2.6. Можда најјачи талас употребе аориста, којем се сада придружује и имперфекат, долази у опису драматичних збивања око пожара у школи, спасавања иконе и смрти попове, али о томе ће бити речи у следећој тачки нашег рада.

3. За разлику од аориста, имперфекат је врло ретко заступљен у овој Лазаревићевој приповеци. Тек, како рекосмо, у драми која настаје због пожара у школи, и када описи достижу кулминацију, имперфекат долази као потврда снаге пређашњих времена да до великих висина подигну тон излагања.

3.1. Имперфекат је ипак – укупно гледано – врло слабо заступљен. Нешто је чешћи овај облик код глагола *биџи* (*бјеше* и сл.), који, као симптом појачаног напона, обично прати аорист. Наводимо неке забележене случајеве, а њих је укупно пет-шест на четрдесет страница текста приповетке (в. неке и у касније наведеним примерима):

„... Још једно по сахата, а авлија *бјеше* пуна људи, а пред кућом више од десет кола, а Мара – још спава... – То *бјеше* препона. Ко може стегнути срце, па сада пробудити дијете?“ (Лазаревић 1963: 97).

„Иконија јој *завири* у очи, па онда *јоїледа* на страну куда Марине очи *бјеху* управљене...“ (Лазаревић 1963: 108).

„Уто *гође* и поп из градине. Његово светитељско око *бјеше* опет узело земаљски облик, јер га радост *бјеше* обасјала: уста су му непрестано развучена, а на бијелим трепавицама час по виси капљица којом душа роси кад јој се мркне и кад свањује“ (Лазаревић 1963: 108).

„Рекао бих хиљаду котлова се *сасуше* у пламен. Али он још јаче *букну*; *сукну* далеко иза звонаре, а варнице се хватају за небо. Шљеме *бјеше* све у пламену. Пуцају рогови и греде, већ је и таван дохватило; а у школи се свијетли као у по дана. Уједанпут *зајрмје* попов глас: – Икона! Икона!“ (Лазаревић 1963: 112).

а) Недостају два примера који су наведени за анализу других случајева, а овде су и примери плусквамперфекта са обликом имперфекта помоћног глагола (в. „Његово светитељско око *бјеше* опет *заузело* земаљски облик јер га радост бјеше обасјала“). Форме *бјеше*, *бјеху*, пошто су лексички 'слабе', не утичу знатније на тон излагања, али су симптом склоности ка употреби имперфекта тамо где густина израза то захтева.

б) И управо у ситуацијама са овако slabим имперфектом видљива је донекле његова улога: слика је конкретнија и јаснија са имперфектом него без њега, односно нпр. у плусквамперфекту са перфектом помоћног глагола: „Његово светитељско око *било је* опет узело земаљски облик, јер га *је* радост *била* обасјала.“ Глаголски садржај приказан је у току, код имперфекта, а као нешто што не припада слици, него неодређеној прошлости, код перфекта помоћног глагола.

3.2. Размотрићемо сада забележене примере са имперфектом основнога глагола:

„Марина соба као рај. Прозори закићени липовим гранама ... На пећи свакојака цвијећа; нова шареница прострта по постељи. И само се још *ишчекиваше* мио владалац који још и не *сањаше* о својој моћи над нашим срцима“ (Лазаревић 1963: 100).

„Поп се *јробуди*, па уплашен *јојрча* прво у Марину собу:
– Устај, сине, некака буна!

Али из Марина кревета нико *се не одазва*.

Поп *јриђе* кревету и *јийаше* по њему да пробуди Мару, али кревет *бјеше* празан.

Он потрча напоље. Већ се *бјеше* прикупило нешто сељака. Некакав страх *бјеше* обузео попа, да *се* једва *држаше* на ногама“ (Лазаревић 1963: 111).

„И ја се *сѝрѝах* у једна кола. *Изађосмо* из села, *сѝизасмо* неке људе, и *сѝизаху* нас кола, и цио тај урнебес **крѝиаше** се једним правцем“ (Лазаревић 1963: 111).

„Онда се *сѝусѝи* грозна киша. Из грдне гомиле жеравице, гдје је била школа, сукне још час по пламен, а варнице *ѝолеѝијеше* небу, али плусак **освајаше**. Пред зору се још само слабо *ѝушаше*...“ (Лазаревић 1963: 114).

„Доктор *ѝриђе*. **Обрѝиаше** га, јадника, и овамо и онамо...“ (Лазаревић 1963: 114).

Према обележјима уз примере види се да је имперфекат усредсређен на страницама при крају приче (од 78–117, ознаке су само са три странице: 100, 111 и 114), дакле када драматика излагања доживљава кулминацију.

3.3. Три издвојена случаја показаше како заправо врло умешно Лазаревић поступа са пређашњим временима:

„**Бјеше** недјеља послије подне. Народ се искупио код записа. Изнијели један сто из суднице, поред њега дугачка клупа и неколико трножаца. Засјели старији људи и поп па **разговарају** о овом и оном, а младеж **се игра** и **весели**“ (Лазаревић 1963: 102).

„– Мара! – *ѝракнусмо* сви...“

– Радоје *оѝали* из двоцијевке. Поп гологлав *ѝоѝрча* пред кола, која се *заусѝавиаше*, раширио руке и рида, а вјетрић му се игра бијелом брадом и с оно мало длака на глави. – Мара **бјеше** сама у зачелју. Брзо *усѝаге*, лијевом руком *ѝокуѝи* хаљину, десном *смаче* шешир с главе, *дохваѝи* се за лотре и лако *скочи* на земљу“ (Лазаревић 1963: 107).

„– Додајте ми добар котао пун воде! – **гераше се** Нинко.“

Догаше му.

Он *дохваѝи* котао оберучке. *Уѝрије се* ногама о врбову грану, а леђима о другу, па га *заниха* и *баѝи* на проваљено мјесто. Врба *ѝуче*, и Нинко *љосну* на другу страну о земљу, а котао *изручи* сву воду на проваљено мјесто. *Чвркну* вода, а дим се *склуѝча*. У соби се ништа више не **виђаше** од дима

Опет као да **се чује** попов глас, али **је** загушен и **не разбирају се** ријечи.

Мало послије *разиђе се* дим, и ми га *уѝлегасмо* како *ѝрескочи* преко греде која се **ѝушаше** на патосу и *ѝође* вратима“ (Лазаревић 1963: 113).

а) Подвучени су имперфекти, аористи и презенти. У првом случају облик имперфекта на почетној позицији у секвенци уоквирава, боље рећи, фиксира временски термин који се описује као посебна слика. Та слика је од почетка представљена 'зорно': конкретно се оцртава недељни дан поподне. У ту слику 'локализацијом' је смештен садржај двају презента: „(старији људи и поп) *разговарају*“, а „(младеж) *се игра* и *весели*“ – који остаје у другом плану. Перфекти „(народ) *се скупио*“, „*изнијели* (сто)“, „*засјели* (старији људи и поп)“ и овде упућују на садржај који је ван саме слике, и претходи јој (као нека припремна активност у њеној изградњи).

б) У другом овдашњем примеру имперфекат *бјеше* окружен је низом аориста, и представља статички детаљ у драматичном току догађања. Перфекат „*раширио* (руке)“ такође сугерира динамику, али изван слике која у овој има своје последице – раширене попове руке док трчи итд. Презент *рида* упућује на мање упадљив догађај у низу. Уместо њега могуће је било употребити имперфекат *ридаше*, којим би тонус тога делића излагања био подигнут на општи ниво и појачана очигледност догађања.

в) У трећем примеру имперфекти „*гераше се* (Нинко)“ и „*иушаше се* (грета)“ опет су у склопу низа аориста, и упућују на статичке детаље у динамици излагања. Презенти *чује се* и *не разабарају се* уносе још и изванредан осећај да се о њиховом садржају говори на одстојању, као о нечему спореднијем у односу на догађаје обележене пређашњим облицима.

3.4. Чини нам се ипак да и код Лазаревића, као и код осталих писаца који пређашња времена не носе из породичног говора, већ су их усвојили учењем, ови облици нису увек на најбољи начин употребљени:

„Попу не смијеш ни поменути да устане око владике не би ли је он како истргнуо отуд... Покуњисмо се па *хуџасмо*“ (Лазаревић 1963: 101).

„Чудно је да млађи људи, ма колико да су вољели Мару, *смайраше* читаву ствар за изгубљену, и да није старијих људи, не би можда ни у потјеру ишли“ (Лазаревић: 109).

„Однијесмо попа његовој кући. Из уста и носа липтала му је крв, а ноге *висуше* као мртве“ (Лазаревић 1963: 114).

а) У првом од три примера облик је на месту, но нејасно је да ли је у питању имперфекат или аорист. У реду је само ако се ради о имперфекту.

б) Код друга два не може се читалац отети утиску извесне извештачености израза са овако употребљеним имперфективним аористом. Природнији би овде био облик имперфекта *смайтраху* и *висијяху*.

4. Приповетка „Швабица“ сва је саткана од љубавних више мука него одушевљења. Саставнице су јој писма која наш студент пише из Немачке, где је на студијама, и где се загледао у младу и пријатну Ану. Дакле, интелектуална атмосфера, емоционални мотиви, мозаичка форма сачињена од писама пријатељу – све то представља сметњу употреби пређашњих времена, посебно имперфекта. Па ипак их целим током приповетке, где ређе где чешће, читалац сусреће. Овде нећемо рачунати помоћни глагол *бих–би* у саставу потенцијала, чија учесталост такође није за потцењивање.

4.1. Први пример аориста забележили смо на трећој страници, опет изван линије приповедања, у екскурсу који аутор чини да би разјаснио мотиве и циљ писања:

„Аман, побртайме! Ја *начиних* некакав увод“ (Лазаревић 1963: 17).

Не треба понављати нашу констатацију са почетка анализе претходне приповетке: и овде је употребљен индикативни аорист.

4.2. Први прави талас аориста долази у четвртном писму:

„Она је дошла увече. Чуо сам како јој Попеску и Туманов, весели, *оћворише* врата и како *се* цела кућа *најуни* весела. Туманов *доћирча* мени у собу... и с некаком поузданошћу да ће ме обрадовати вели: Хајдете, дошла Ана! Онда сам се и сам обукао и отишао у собу где једемо“ (Лазаревић 1963: 20).

Аорист је окружен перфектима *је дошла, чуо сам*, „(Онда) *сам се* (и сам) *обукао* и *отишао*“ и презентом *вели*. Иако суздржан, писац употребом аориста појачава тон и динамику излагања, и чини слику ближом читаоцу. Перфекти *дошла је, чуо сам* делују супротним смером: иако адвербативом *увече* везани за општу ситуацију, они као да знатно удаљавају податке о којима је реч и хладе тон излагања до мирног констатовања.

4.3. Имперфекат наступа још две странице касније:

„Баба, међутим, *донесе* меда и ораха, па опет *изиђе*. Попеску *беше* угасио свеће на клавиру и *свираше* напамет, мени *се учини* лепше него икад... Она је, међутим, узела некакав ручни рад. Ја *лућих* орахе и *давах* јој, она их *замакаше* у мед. Попеску не *хтије* јести.

Он *ћоче* опет Веберово *Aufforderung zum Tanze*“ (Лазаревић 1963: 22).

а) Почетни исказ са два аориста има наративну ноту и одржава динамику догађања.

б) Долази реченица са плусквамперфектом који радњу основнога глагола крије у измаглици прошлости, а резултат је интензивним потезима обележен сликом угашене свеће и свирком од које вибрира тама собе. Вибрације изазивају и интензивни утисак код јунака приповетке (описан аористом: „мени *се учини* лепше него икад“).

в) Настаје извесно затишје са перфектом *узела је*, чије време извршења није сасвим јасно, а изгледа да се десило у међувремену. Следи нови успон нарације, најпре лаганим темпом са три имперфекта на блиском одстојању, а затим добија убрзање које му дају аористи.

4.4. Погледаћемо и следећи случај:

„Поред нас сваки час протрчавају деца с оним чегртаљкама у рукама, и људима од хартије, који, кад их повучеш за конач, шире руке и ноге и климају главом. Они људи с новинама у ковчезима, који им висе оврату, *извијаху* њима својственим гласовима... Један просјак који *иђаше* на коленима *ћружи* нама руку, она *извади* пет гроша и *сћуси* му у њу. Пред кућом за концерт, иако је било већ четврт после седам, *уставише се* једна господска кола. Ћирица *скочи* са својега седишта и *оћвори* врата од кола. С друге стране *искочи* један млад човек у белим рукавицама, *ћређе* на другу страну и *ћружи* руку. На ту руку *навеза се* једна бела рукавица и једна дама за њом. Дама лако *скочи* напоље. *Тресаше* главом и *зайтури* косу за уши“ (Лазаревић 1963: 32).

Исечак почиње низом презената *ћроћрчавају*, *ћовучеш*, *шире*, *климају*, па *висе* – који конституишу неутралан наративни ланац уоквирен сликом којом је обухваћена целокупност догађања. Долази други, дужи низ пређашњих времена, којима је позорница оживљена и јаче осветљена непосредношћу увида у дешавање.

4.5. Само као потврда већ реченоме може послужити следећи исечак текста састављен од напетог дијалога и описа понашања актера:

„Ја прво *дурнух* на нос да не прснем, онда се опет *стиедох* и *оћговорих* му што сам могао хладније:

– Јер је на вашим дуелима берберин излишан.

Он сав *ћозелени*.

– Ви *изіовористіе* реч берберин некако презриво, то је неко-
легијално од вас.

– О, о! – *іовораше* увређени Туманов и Попеску.

Баба *усіаге*:

– Господо, господо!

Мени се *одсекоше* ноге. Ана ми *беше* стала на ногу и *іриііиски-
ваше* је што боље *моіаше*.

... Ја *усіагах* од стола и *сіах* крај прозора. И други *іоу-
сіајаше*. Сви *ћуіаше*. Баба *изиђе* плашљиво из собе носећи у ру-
ци чинију; Ана *оде* за њом.“

После овога следи мали физички обрачун. Тон излагања стал-
но се повишава, у чему је улога пређашњих времена одлучујућа. Да-
ља објашњења и нису потребна, него су потребне два напомене о об-
лицима и исправности њихове употребе. Опаска „*іовораше* увређени
Туманов и Попеску“ исправна је само ако је конгруенција парцијал-
на, и облик *іовораше* једнина имперфекта. Даље, кратка упадица
„Сви *ћуіаше*“ садржи плурал аориста, а боље би стајао имперфекат
ћуіаху.

5. „Први пут с оцем на јутрење“ рекосмо да спада у ред прича
из паланачког живота.

5.1. Имперфект је углавном употребљен од глагола 'бити', и
то само неколика пута, да код осталих глагола укупно трипут. Поме-
шан је са аористом, па ћемо навести места на којима се јавља. Сва су
сконцентрисана у сликама кулминације догађаја. Сви су имперфекти
комбиновани са аористима, и сви су смештени у финалном делу опи-
са карташке катастрофе очеве. Ево најпре првог таквог случаја:

„– Дај све! – *рече* он.

– Последњих десет дуката! – *рече* она. Али то *не беше* више глас,
ни шапут, већ нешто налик на ропец.

Он *скоіа* оне новце и управо *исіірча* из собе.

Моја мати *клону* крај ковчега и *обнесвестіи се*. Сестра *врисну*. Ја
скочих из постеље. и Ђокица *скочи*. *Седосмо* доле на патос крај
ње; *љубисмо* јој руку...

Она *меііну* руку на моју главу и *шайуіаше* нешто. Онда *скочи*,
уіали свитац, па *ірижеже* кандило пред светим Ђорђем...“ (Лазар-
евић 1963: 70).

И по другим детаљима (нпр. по понашању Митра и супруге:
„– Дај све! – Он *скоіа* новце и управо *исіірча* из собе“; „Али то не
беше више глас, ни шапут, већ нешто налик на ропец. – Моја мати
клону крај ковчега и *обнесвестіи се*“), а и по језичким средствима, пре

свега по густини пређашњих времена – текст одише снажним немиром и високим емоцијама.

а) Карактеристично је и овде да имперфекат смирује динамику остајући ипак на нивоу упечатљивог упућивања на догађај (*шају-шаше*) или што друго („то не *беше* више глас...“).

б) Имперфективни аорист „*љубисмо* (јој руку)“, овако употребљен без упута на ограничење радње, сасвим личи на имперфекат.

5.2. Сличне су и остале малобројне ситуације у којима се аористу придружује имперфекат:

„Ми *йојрчасмо* њој под икону и сви *клекосмо*, а Ђокица клекао пред мајку, окренуо се лицем њој, крсти се и, сироче, чита наглас ону половину Оченаша што је већ био научио. Онда се опет крсти и љуби матер у руку, па опет гледа у њу. Из њених очију теку два млаза суза. Оне *беху* управљене на свеца и на небо. Тамо горе *беше* нешто што је она видела; тамо њен Бог кога је она гледала и који је њу гледао. И онда јој се по лицу *разли* некако блаженство и некака светлост, и мени *се учини* да је Бог *йомилова* по коси и да се свегац *насмеши*, и да аждаја под његовим копљем зе’ну. После ми *заблеснуше* очи, па *јадох* ничице на крај њене халјине и на њену леву руку, којом ме *јридржа*, и молих се по стоти пут...“ (Лазаревић 1963: 70).

„Кад се *јробудих*, сунце *беше* далеко одскочило. Осећао сам се страшно уморан и празан, али *не могах* више затворити очију.“

„Онда *јрејрних* кад се *сејших* штаје ноћас било, и механички *јрошайих*...“

Не мислећи ништа, обучем се и изиђем из собе. И нехотично пођем вратима од велике собе, али се очас тргох, јер *осејих* како ме мајка *дохваћи* за руку.

Ја се *окрејох*, али она *не рече* ништа, само *јјури* прст на уста. Онда ме *одведе* до врата од куће, па ме *јуси*. Она се *враћи* натраг у собу, а ја *стајох* на вратима. Гледам за њом, не знам шта да мислим.“

Мислимо да није потребно улазити у детаље, јер постаје јасна улога пређашњих времена у тексту како га конципира Лаза Лазаревић.

6. Није упутно мимоићи још неке детаље који ће читаоцу приповетке постати јаснији кад прегледа наше редове, а који на њега делују кад се удуби у саму приповетку подсвесно, не дајући му да се освести пред чаролијом уметничког казивања.

6.1. Навешћемо један пример, који ће мање сведочити о употреби пређашњих времена, а више о вештини драмског вођења приче:

„А онда се поново пришуњам на прстима до велике собе, па провирим кроз кључаоницу.

Гледам.

Сто наред собе. Око њега разбацане столице; две или три претурене. По поду лежи тисућу карата, разгажене и неразгажене цигаре, једна разбијена кавена шоља, а испод једне карте вири дукат. Застор на столу свучен с једне стране скоро до половине...

На једној столици за столом, леђима окренут вратима, седи мој отац. Обе руке до лаката наслонио на сто, а на руке легао челом, па се не миче“ (Лазаревић 1963: 72).

Нема у овом опису пређашњих времена, већ је најчешћи презент, али је и он скромно заступљен. Слика делује застрашујуће у свом сабласном миру. Предмети, и амбијент у којем су размештени, као у вешто вођеној драми, делују на неки начин театрално, као нема сведочанства трагичних догађаја.

6.2. Као неки финале драматично компоноване сонате, потребно делује крај приповетке, а у њему важну улогу у развоју теме игра опет аорист:

„Управо њих двоје ступају преко прага, а на цркви *џрунуше* звона на јутрење. Громко се разлеже кроз тиху ноћ, и *џошресе се* душа хришћанска. И као талас сухо грање, тако њихов звук односи бољу и печал, кида узе таштине, а скрушена душа разговара са небом...“ (Лазаревић 1963: 77).

Скерлићева опаска да је штета што Лазаревић није писао драмске текстове показује се врло погођеном.

3. Реч-две закључка

1. Није даље потребно говорити уопште о Лазаревићевом приповедању. Зато се враћамо нашој уској теми, односно: његовој употреби пређашњих времена. Лазаревић је, може се закључити, умео градити имперфекат и аорист, и умео их је исправно употребити. Мале несагласности које смо код њега уочили карактеристичне су за све писце тога времена, јер су сви они углавном рођени у областима у којима се ови облици, нарочито имперфекат, не говоре у свакодневној комуникацији.

2. Лазаревић је уметник речи. Он не само да употребљава пређашња времена – него их узима као средство при склапању стилски усклађеног текста. Под његовим пером аорист и имперфекат имају своју основну функцију упућивања на догађаје који чине слику јаснијом а детаље упечатљивијим. Уз то, излагање добија високи тон и извесне драмске особености бржег протока догађаја.

3. Имперфекат је сличан аористу по томе што појачава интензитет излагања. Али за разлику од аориста, овај облик има могућност смиривања динамике и приказа њеног као статичке слике.

4. На крају, ако у обзир узмемо Мусићеве погледе на употребу глаголских облика, утврђујемо да је Лазаревић заправо слободан од узора. Пређашња времена код њега не одају ни слику из народне приповетке, нити ону из Светог писма, а нити лични стил Вуков и Даничићев. Лазаревић иде за логиком таласања тона и интензитета излагања, вешто комбинујући нарацијске и дескрипцијске секвенце, и тиме вербатолошки више него умешно склапајући текст.

ЛИТЕРАТУРА

- ЕСН 2008: *Енциклопедија српској народа*, Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић-Симић–Симић 2015: Јелена Јовановић-Симић, Радоје Симић, *Вербалологија (Лингвистичке основе науке о вербализацији свећа)*, Београд: НДСЈ–Јасен.
- Мусић 1926–1927: Аугуст Мусић, Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику I, *Глас СКА СХХI* (други разр. 66/1926), Београд, 109–173; Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику II, *Глас СКА СХХIII* (други разр. 67/1927), Београд, 69–119; Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику III, *Глас СКА СХХVI* (други разр. 69/1927), Београд, 1–59.
- Симић 1991: Радоје Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: Универзитетска рибјеч.
- Симић 2017: Радоје Симић, Учење старијих филолога о употреби и значењу глаголских временских облика – и његов значај, *Српски језик XXII*, Београд, у штампи.
- Симић–Јовановић 2010: Радије Симић, Јелена Јовановић, Наратолошка структура народне приче, у: *Савремена књижевност за децу у науци и настава*, Научни скупови, књ. 10, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини, 11–23.
- Скерлић 1964: Јован Скерлић, *Писци и књије III*, Београд: Просвета.
- Станојчић 1973: Живојин Станојчић, *Синтакса језика Лазе К. Лазаревића I–II*, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.

Стевановић ⁵1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

ИЗВОРИ

Лазаревић 1963: Лаза Лазаревић, *Приповејке*, Београд: Просвета.
Ранковић 1958: Светолик Ранковић, *Горски цар*, Београд: Нолит.

Radoje Simić

NOTES ON TENSES FORMS IN THE LANGUAGE OF LAZA K. LAZAREVIĆ

Summary

Author is analyzing Laza K. Lazarević's short stories in the past tenses aspects. On the first place, he is stating that the aorist tense, for instance, represents the basis of narrating 'style', that the imperfect tense occupies the points of a static 'image', hence it makes the basis of the descriptive discourse, while other forms have their roles in the relief-like painting of story's themes.

Key words: tense, indicative, relative, past tenses, aorist, imperfect, Laza K. Lazarević.

УДК 811.163.41'366.582.4
811.163. 41'366.582.2

ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ
(Филолошки факултет, Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 30. јуна 2016. г.
Прихваћен 9. децембра 2016. г.

УЧЕЊЕ М. СТЕВАНОВИЋА И СТАРИЈИХ СИНТАКСИЧАРА
О „ПРЕЂАШЊИМ ВРЕМЕНИМА“ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
– И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ**

Термин „пређашња времена“ код старијих граматичара употребљавао се за аорист и имперфекат, који се данас ни терминолошки ни теоријски не издвајају из комплекса претериталних облика. ’Пређашњост’, међутим, ипак представља посебну категорију, јер по нечему припада општем појму претериталности, а по нечему се опет издваја из ње. У граматичкој традицији чак се о томе на неки начин и расправља, па је потребно навести нека мишљења, након чега ћемо извести потребне закључке. О аористу и имперфекту постоји опсежна литература, чији би преглед захтевао много шири простор од онога који запрема један часописни чланак, а чини нам се да не би отварао јаснији увид у природу два глаголска облика о којима желимо повести расправу. Зато смо се ми засад ограничили на учења старијих синтаксичара сербокroatиста, као и на закључке који отуда проистичу и који нам се чине да погађају суштину ’пређашњости’.

Кључне речи: глаголски облик, глаголско време, аорист, имперфек(а)т, време говорења, говорна ситуација, пређашњост, претериталност.

---

* jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Проблем природе аориста и имперфекта у науци нажалост није још разрешен – чак ни са морфолошког становишта, а да не говоримо о њиховој семантичкој и синтаксичкој страни. И може се десити да ишчезну из нашег књижевног језика, а да лингвисти не успеју да их објасне. Наш рад представља скроман покушај пре свега тумачења неких мишљења, па тек на основу тога и дефинисања значења 'пређашњости' и пређашњих времена у српском језику. У центру наше пажње биће само основно или 'право' ('индикативно') значење двају облика, а о другим питањима биће речи у прилозима које би требало очекивати после овога.

2. Код Т. Маретића у граматизици (1963) читамо да се ови облици употребљавају и за прошлост, али и за садашњост.

2.1. По Маретићу (1963: 616. и д.), аорист имперфективних глагола „значи исто што и имперфект, нпр. *йлейшох* исто што и *йлейшјах* итд.“, док би се перфективни аорист по томе од имперфекта и имперфективног аориста, само по томе разликовао што означава перфективну радњу.

а) „Аорист се употребљава у приповиједању за догађаје... у прошлости, значи дакле исто што хисторички презент и перфект од тренутних глагола: – Родитељи његови иђаху сваке године у Јерусалим о празнику пасхе. И кад му (тј. Исусу) *би* дванаест година, *дођоше* они у Јерусалим по обичају празника; и кад дане *йроведоше* и они се *врайише*, *осџа* дијете Исус у Јерусалиму. И не *знаде* Јосиф и мати његова, него мислећи да је с друштвом, *оџидоше* дан хода и *сџадоше* га тражити...

б) За 'неправу садашњост' аорист се употребљава 'у пословицама': – Два лоша *избише* Милоша; – Што *омиље*, не *омрзну*...

в) Веома се ријетко аорист узима за праву садашњост: – О, чули ме (тј. чујеш ли ме), мој брате Стефане!... – већ чувате ли (тј. чујете ли), сва моја дружино...“

2.2. Маретић, даље (1963: 622–624), о имперфекту, тврди на једној страни да се „употребљава за догађаје који су у прошлости трајали...“: – ... наша се кућа одма напуни људи, и сваки од своје стране *йолковаше* шта нам се догодило; – ... док он тако *йовораше* њима, гле, кнез некакав дође и *клањаше* му се говорећи ... – На другој пак страни, „у примјеру: кад *се* синовац *жењаше*, стрица не питаше, а кад *се* *ражењаше*, и стрину *йриџиџиваше*“ – имперфекат упућује на „неправу садашњост“. Постоји, иако „врло риједак“, и „имперфект за праву садашњост, и то само у питањима“: што *вељаше*? (тј. што велиш? тако се у јужном приморју одзивају жене и дјевојке). В. рјечн.

код ој чуј, а ви откле *бесџе*? тј. откле сте?... што се оно у планини сјаше...“

3. Један од најугледнијих синтаксичара међу старијим српским и хрватским граматичарима, А. Мусић, учинио је много на истраживању значења и употребе глаголских облика. За нас је од највеће вредности његов рад о временским облицима у народним приповеткама (1927). Мусић је био мишљења да су пређашња времена првобитно заправо нека врста презента, јер означавају садашње радње.

3.1. „Аорист – мисли он – значи перфективну радњу, која се вршила у садашњости, правој... или помишљеној“.

а) За ’праву садашњост’ наводи примере типа: – Међедовић уставши полагао, распали својим буздованом Брка у главу; а Брко прстом на оно мјесто говорећи ђевојци: „Ето, овђе ме нешто *ујеже*“; – Дивљан слијеп скочи као махнит и ђаку рече: „Нека, да је Богу хвала! *Извади* ти мене ово једно око, кад не умјех ја тебе обадва...“ (Мусић 1927: 9).

б) ’Помишљену садашњост’ Мусић налази у случајевима када „аорист значи радњу, која се извршила у садашњости, за вријеме, у које се онај, који је изриче, преноси“: – У том *зајјеваше* кокоти, и виле *йођоше* (Мусић 1927: 8).

3.2. „Имперфекат значи имперфективну радњу, која се врши у прошлости“: – Чобан прође кроз шуму и идући *чујаше* и *разумеваше* све што говоре тице и све што је на свету.

4. А. Белић пређашња времена углавном посматра као претериталне облике, али им ипак међу тим облицима одређује посебно место (нпр. по Стевановићу, искључена је замена ових облика у њиховом правом значењу, в. даље).

4.1. У расправи о аористу, Белић (1999: 434 и д.) за полазиште узима мишљење Љ. Стојановића (1921: 187–219), по којем се „аористом показује тренутак вршења глаголске радње“. Тај тренутак „може, по Љ. Стојановићу, бити извршен у прошлости, нпр.: О, браћо! ми *ходисмо* по гори и сваким местима и дању и ноћу, *бисмо се* с људима и ударасмо на куле и дворове, и ни ода шта се не *йојлашисмо* до ноћас од мртвих људи“. Или, како он вели, „у садашњости: ...До сад нам *јрича* о свом путовању“. Затим се Белић осврће на мишљење чувеног индоевропеисте Карла Бругмана, по којем „индоевропски аорист ставља свршену радњу у прошлост“, али поред тога: „Тренутак вршења радње може улазити у садашњост онога ко говори, јер он (тај тренутак) са гледишта оног ко говори тек што је прошао“ (Бругман 1897/II: 574; Белић 1999: 435).

а) Затим Белић доказује да „су се у нашој граматици учврстиле две заблуде о аористу: 1) да се аористом може замењивати презент

перфективних глагола и 2) да је аорист од несвршених глагола једнак имперфекту“ (1999: 435). Додаје такође: „Тамо где се мора јавити основно значење аориста: у реалном изношењу радње која се у непосредној прошлости извршила, ту аорист не може ничим другим бити замењен, најмање презентом перфективних глагола, тј. у синтаксичком индикативу. Он би се за невољу могао заменити перфектом, јер и перфекат значи прошлост, али се тада губи специфично значење аориста – непосредна прошлост, те би се уз перфекат она морала обележити каквим прилогом или сличним додатком којим би се обележила непосредна прошлост. – Сунце зађе, значи да је зашло овога тренутка; Сунце је зашло представља саопштавање о догађају за који се не зна када се извршио; дакле, морало би се рећи ’сад је сунце зашло’, ’овог тренутка’, или сл.“.

б) Белић очито није стигао да конкретно упореди две верзије исказа, нпр.: – Сунце *управо зађе* и – Сунце је *управо зашло*. – Када се мало удубимо у значење једнога и другог, ипак ће нам пасти у очи да на овој релацији постоји извесна разлика – суптилна разлика, али разлика. Ту разлику дефинисао је сам Белић речима о „у реалном изношењу радње“. Употребом аориста усредсређује се пажња на сам акт извршења радње, док код перфекта она постаје факат који се индиректно огледа у сутоњу као последици извршења (у ’зашлости’, ако би се тако смело рећи). То је у вези са природом индоевропског и српског перфекта: у његовој ’результативности’... Ако би се могла направити разлика између ’свршености’, као чињенице да је радња ограничена по трајању, и ’извршености’, као факта готовости радње – онда би се тиме могла дефинисати специфичност двају поменутих облика.

4.2. Имперфектом се – по Белићу (1999: 432–433) – „истиче трајање радње у прошлости, тако да се нарочито употребљава онда када се за време трајања једне радње догоди или догађа каква друга радња: – Док се ми томе *чуђасмо* и коње *шоварасмо*, не лези враже! ето ти пудара од онијех винограда“.

5. Да би се разумео став М. Стевановића (1991: 579–580), ваља поћи од његове мисли да „за оријентацију у одређивању времена радње, односно стања (или особине) ми узимамо временски период говорења, а не један тренутак, одн. моменат... Тај... временски период говорења у свакој је прилици друкчији...“.

а) Али у дефинисању аориста он се колеба око наведеног постулата.

а1) Разматрајући грађу са аористом – једном приликом аутор нпр. каже: „Временски употребљен, он означава радње које су се вршиле или извршиле у прошлости, пре тренутка говора, нпр.: Кличе

вила с рудничке планине: / Бјежи, Ђоко, жалосна ти мајка, / *Поџбе* ти на Тимоку Вељко, / *Разби* ти се на Равњу Милошу, / Мутапа ти Турци *ухвајише* / и *џрођоше* низ воду Мораву...“ (1991: 631).

а2) У другој прилици (дефинишући ’индикативни’ аорист) он пише да у овом истом примеру „облици аориста означавају радње које су се свршиле или извршиле у једном тренутку временског размака говорења“, односно „у време када то вила јавља Карађорђу“ (Стевановић 1991: 647).

Томе је довољно овом приликом додати само још два-три примера:

– Ви сједите овдје и теферичите, а не знате шта се иза Станишевца ваља. Ми ево *џобјејосмо* у турску земљу, али куда ћете ви бјезати, заједно с нама, кад и ово на ред дође? – Ти *не гође* вечерас у хан? – питао је странац мирно и хладно, као узгред. – Нисам нешто оран данас... (Андрић 1963: 109, 168).

– Жена га још с прага дочека. – Ће се ти то толико *забави*? А реко си се још зарана вратити. – Паде Широња ’у зелену траву’. – Баш *џаге* – обрадова се и зачуди Мартин успоривши ход... Лежи Широња наузнак и види се да је још жив. Мартину дође нешто жао (Ћопић 1966: 211, 215).

– Стој!... Пуцај!... повикаше они за Милутином..., а Пантовац, видећи пружену пушку, повика: – Остав!... Ко ти то *рече*? – Па... ја чух да велиш ’пуцај’... (Ранковић 1958: 91).

Први случај узет је из казивања човека из колоне бегунаца. Они су, дакле, управо у бекству, које је су започели пре говора о томе, и *џобјејосмо* се управо односи на тај одсечак дешавања, пре момента саопштавања. Али све се – и почетак и наставак који непосредно следи – дешава у ситуацији у коју пада говор. Други случај тиче се коцкарског састанка те вечери. ’Странац’ долази да види зашто апострофирани није тамо. – И у даља два примера оно што означава аорист дешава се у ситуацији говорења, пре самог говорног акта.

а3) Мишљења смо да су обе ауторове тврдње на неки начин тачне, но обе траже извесно прецизирање. А прецизирати Стевановићеву мисао није тешко, јер он заправо јасно разликује две ствари: прво је ’тренутак говора’, дакле време изговарања исказа којим се описује радња аориста; друго је, међутим, ’временски размак говора’, или боље речено – ’временски период говорења’, шира ситуација у коју је уклопљен ’тренутак говора’. Аорист у ’правој употреби’, могло би се рећи, означава радњу која претходи времену говорења, а дешава се у самој ситуацији у којој се и говорење дешава.

a4) Не би ваљало пропустити још једну групу случајева, и још један тип употребе аориста. Они су илустровани следећим примерима (узимамо их од Стевановића – 1991: 650): – Ви идите двору бијеломе, а ја *ogox* Смедереву граду; – Добро, кад нећеш да ућутиш, ја *ogox* у кафану. – *Ogox* у оба случаја изговара онај ко већ креће куд је наумио, те се аористом заправо означава нешто што се дешава после говора о томе, али опет у ситуацији у којој се говори. Стевановић, а и други истраживачи, у оваквим случајевима говоре „о модалној употреби“ аориста, каква је она заиста у примерима типа: – Ако *зайех* стреле воје, устрељићу тебе, Јанко; – Гони, Мићане, *йойлаћасмо* главама – али је овде јасно да уместо реализације радње, аорист означава претпоставку или сл. да ће до тога доћи. Горе пак имамо исту ствар као и код ’футурског’ презента, или самог футура: – Ви идите двору бијеломе, а ја *идем* // *ћу ићи* Смедереву граду; – Добро, кад нећеш да ућутиш, ја *идем* // *ћу ићи* у кафану, и аорист је тама онолико ’модалан’, колико и два облика која му долазе у замену.

б) Посебну пажњу Стевановић поклања аористу имперфективног глагола – и тврди да је погрешно мишљење по којем он означава радњу која се прекида, па каже: „Аористом несвршених глагола се означава вршење радње за једно одређено време у прошлости“ (1991: 636). При томе анализира примере: – *Арїаїшових* три године дана / и ја *вукох* дрвље и камење (/ не *зарадох* на ноге опанке...); – Капетан баци уже момцима, који се *чудише* његову послу (Л. Лазаревић) – о којима каже: „Иако се има осећање о прекиду аористом несвршеног глагола означене радње, тога се осећања не постаје свесно посредно преко означавања (али не самим обликом аориста већ посебном одредбом – у првом примеру временском одредбом три године дана, или језичком ситуацијом уопште), колико се, односно за које време се вршила дотична радња.“ Не осврће се, међутим, на пример из *Смрїи Смаил-аїе Ченїића* (1991: 631): – У Турака досле што *имадох* / немио ми све уграби Турчин.

б1) Без обзира на временско ограничење које је сугерирано адвербативом *їри їодине дана*, не видимо да је у првом случају непотребљив имперфекат: – *Арїаїшових* три године дана и *вуцијих* дрвље и камење...

б2) Поготову је та замена могућа, чак рекло би се и добродошла у другом наведеном примеру, где нема никаквог временског ограничења: – Капетан баци уже момцима, који се *чућаху* његову послу.

б3) У трећем пак случају оваква замена није сасвим на месту: – У Турака досле што *имаћих* / немио ми све уграби Турчин. – Ометајући фактор овде представља заправо статус ограничавајућег момен-

та: то је адвербатив *досле*, који упућује на 'тренутак говора' као граничну тачку до које досеже 'вршење глаголске радње', тј. реализација глаголског садржаја, и ту престаје. Адвербатив *џри њодине дана*, иако и сам значи ограничење трајања, ипак допушта замену, јер не упућује на почетак говора као ограничавајући моменат.

в) Корисно је обратити пажњу на Стевановићеву мисао која гласи „да аорист имперфективних глагола семантички и синтаксички приближно има вредност перфекта. Та је вредност – по Стевановићу (1991: 642) – друкчија само по томе што се аористом означава радња везана за одређено време у прошлости, док се перфектом означава било кад у прошлости (како одређеној тако и неодређеној) вршена радња. Аорист имперфективних глагола, дакле, означава радњу која се вршила једно време у прошлости, али за разлику од перфекта – у одређеној прошлости“. И заиста, пре свега, аорист је у нашем потоњем примеру заменљивији перфектом него имперфектом: – У Турака досле што *сам имо* / немио ми све уграби Турчин. – Постоји ипак и овде једна суптилна разлика: перфекат означава радњу која претходи времену говорења као општем факту, док аорист инсистира на њеном завршетку или прекиду пре тог времена, рекло би се непосредно пре тог времена, или у моменту кад оно започиње.

г) Стевановић је заправо добро увидео ову чињеницу, и штета је што је није боље искористио у теоријским тумачењима. По њему (1991: 643), наиме, „посебно је врло занимљиво што аорист несвршених глагола може значити радњу која се не само вршила већ и извршила. Бар у говорима који још увек знају за употребу аориста имперфективних глагола рекло би се, и обично се каже, рецимо: *Игосџе* ли ви онда у Београд? *Игосмо* ми, бога ми, и *борависмо* тамо читава два мјесеца. Или: *Водисџе* ли ви дјецу на пелцовање? *Водисмо* како да не итд. А ово, и у једном и у другом, и у свим сличним случајевима, значи не само вршисте ли него и извршисте ли аористом означену радању...“. Но онда Стевановић по нашем мишљењу донекле затамњује смисао сопствених речи, кад изјављује да је ово – „управо оно што се много чешће каже и што је много обичније да се каже перфектом (исп. *Јесџе* ли онда *ишли* у Београд... и *Јесџе* ли *водили* децу на пелцовање?).“ Али у општем закључку, без обзира на ауторова конкретна објашњења, видан је осећај дистинкције између два глаголска облика: „И уопште се може рећи – гласи тај закључак – да аорист имперфективних глагола има исто значење с перфектом, да као и перфекат, наиме, значи вршење радње у прошлости. Разлика између ова два претеритална времена је... стилског, а само унеколико и синтаксичког карактера. Поред питања, да ли су те радње уопште вршене, са обликом аориста оне садрже и нијансу одређености, као да се пита

да ли су досад вршене или да ли су вршене онда, тј. у време на које се мисли“ (1991: 643).

д) Врхунац теоријског продора чине следеће Стевановићеве речи, исказане поводом класификације аорисних значења, додуше, али које сјајно одсликавају праву његову суштину: „А према томе да ли се радња вршила у временском периоду говорења а пре тренутка констатовања или у неком другом времену, ми у употреби имперфективног аориста разликујемо индикативни аорист, који имамо у првом, и релативни, какав је аорист у овоме другоме случају“ (Стевановић 1991: 643).

ђ) Но морала би се прецизирати Стевановићево објашњење кад он додаје на истом месту следеће: „Кад ћемо имати један од ових случајева, а када други, не одређује се самим обликом аориста, већ другим језичким средствима“. У анализи грађе ауторова пажња, међутим, није никако упућена на 'друга језичка средства', већ на сам аорист. Узевши два случаја из Андрићева језика: – Али ево где исписах цело ово писмо и не *мојох* да опишем до само први дан; – Колико се пута тако *враћах* растресен, раздражен разговорима и погледима. У првоме од њих, реч је о нечему што се могло, односно што се није могло остварити у времену говорења, пре тренутка констатовања те чињенице... У другом се примеру говорно лице пита: 'Колико се пута враћах?'¹ – не сада, у временском периоду говорења, него у некој другој прилици, што значи да се радња овде не одређује према времену говорења, већ према неком другом тренутку...“ (1991: 643–644). – Нама се ипак чини да је једини временски моменат битан за овако употребљени аорист – претхођење говорном акту, те да се аорист по томе на неки начин приближава перфекту: – Колико сам се пута враћао... Разлика на овој линији ипак постоји, јер аорист актуелизује однос према самом акту говора, док перфекат радњу карактерише као прошлу уопште према ситуацији у којој је говор о њој.

5.1. Имперфекат, према Стевановићевој дефиницији – „значи радњу која се у одређено време у прошлости вршила, која је трајала,

---

¹ Пример, укључен у шири контекст, заправо гласи: Био сам присиљен да ходам и говорим с много људи. О, тих 'много људи', што увијек, никад уморно, рује лакоим прстима у ткању мог живота – О, колико се пута тако враћах кући, растрешен, раздражен разговорима и погледима, увријеђен, ојађен, оробљена срца и расплакране душе, са сумњом у љубав, у пријатељство, у сва осјећања која људи између себе измјењују. – О, тих 'много људи' с којима ме као странца ништа не веже! (Андрић 1977: 51). – Облици лирске наратије не морају бити временски локализовани, али овде се осећа заобљеност слике, издвојене као неки низ прошлих догађаја, и њихова карактеризација.

дакле, истовремено с неком другом радњом, означеном било којим претериталним временом, неком прилошком временском одредбом, или је пак то време одређено самом говорном ситуацијом“ (1991: 656).

а) Ова дефиниција сугерира мисао да је ситуација догађања означена имперфектом увек експлицитно или имплицитно унапред оцртана, те да овај облик није подобан да се њиме уоквирава слика догађања, као нпр. у његовим примерима (Стевановић 1991: 657) из Андрићева текста: – Неки мало трезнији и присебнији, пробуђени и бледи од страха, *џосмајраху* опасну игру: – Старац се заустави, нагло забаци и истури грудни кош и *шайџаше* дахом који се прекида.

а1) Први је из романа *На Дрини ћуприја*, а цео опис догађаја, контекст и исказ који наводи аутор, гласи: – Ретки пролазници су застајали, и уплашени, раширених очију, гледали пијаног човека, који уместо по мосту иде по његовој уској и клизавој огради, наднесен над дубином, машући очајно рукама да би одржао равнотежу. И од пијаног друштва неки, мало трезнији и присебнији, застадоше као пробуђени, и бледи од страха *џосмајраху* опасну игру. Други су, не схватајући опасности, ишли поред оgrade и својим повицима и даље пратили пијаног човека који, нишући се и поводећи, поиграва над дубином.

Ситуација је, тачно по Стевановићевој замисли, уоквирена другим средствима (пре свега су ту исказне форме са употребљеним перфектом), а почетак њеног описа је даље напред – у ствари је део ширег приповедног сегмента који није потребно у целини наводити, јер је довољно пратити га од тренутка када је наступила нагла промена у току догађања – и гласи: „Нису ни приметили кад се Ђоркан успео на камену ограду. Наједном су видели да лебди изнад њих, и онако пијан и распасан, настоји да се одржи и да корача...“.

Најбољи доказ томе у ствари је могућност замене имперфекта презентом, што се и десило у каснијим издањима овог Андрићевог романа (Андрић 1963: 231), па уместо наведене верзије стоји:

– ... неки, мало трезнији и присебнији, застадоше као пробуђени, и бледи од страха *џосмајрају* опасну игру.

Замена је испала неспретна, пре свега због некаквог несклада који постоји између аориста *застадоше* и презента *џосмајрају* (исп. успешније: – ... неки, мало трезнији и присебнији, *застајају* као пробуђени, и бледи од страха *џосмајрају* опасну игру).

(1) Но најпре да упоредимо варијанту примера са аористом и имперфектом, на једној страни, и ону са презентима, на другој.

Основна разлика је на први поглед, а можда и стварно, у 'динамици приповедања', како би рекли старији синтаксичари. Као да догађаји протичу брже кад су приказани пређашњим временима, и да су некако 'смирени' кад су употребљени презенте. Друго, и мислимо лингвистички много важније што је могуће уочити – јесте заправо временски моменат: пређашњим временима у крајњој линији упућује се на однос према говорењу, док презент нема те способности, већ само уобличава опис као целину по себи.

(2) Сада ће нас занимати несклад у варијанти са аористом и презентом. Као да је приказ догађаја помоћу аориста некако присније истакнут перцепцији читаоца (то је она 'доживљеност' о којој говоре синтаксичари), а онај на који упућује презент – да је неутралан у том погледу. Свакако ће ова разлика бити управо последица онога претходно описаног: свести да је радња означена аористом доведена у непосредну везу са говорењем о њој, да је конкретизована у прошлости, јер је аорист, по сили основног значења, жели приказати као обухваћену ситуацијом говорења (неком тобожњом садашњошћу, која се сада шири на прошлост).

а2) Но може се наћи и случајева у којима управо имперфекат представља временски стожер око којег се групишу други облици описујући споредне детаље. Ево једног:

– *Бијаше* један рибар, који једном за три дана засобице не могаше ухватити у мрежу него само једну јегуљу (*Три јејуље* – Самарција 2005: 34).

б) Као и аорист, тако и имперфекат – мисли Стевановић позивајући се на Маретића – може бити употребљен да означи „радње које се врше у садашњости, тј. у време говора“: – Одакле ви бесте? – Како се звасте? – Но овакве конструкције су заправо идиоматизоване и не могу послужити као доказ о граматичким својствима језика. Но Стевановић додаје овоме још два случаја, врло значајна теоријски. Први, употпуњен релевантним контекстом, гласи:

– Идући тако, нађе једног чојека који се бијаше сагао увом к земљи и тако стајаше. Сад му царски зет рече: – Помози бог, брате! – А он му одговори: – Бог ти помогао! – А шта ту радиш? – Вала, ништа, тек беспослен, па *слушах* како трава расте (Ђурић 1992: 119).

Други је:

– Дану, Вуче, што оно *збораше* / за нашега бана Милоњића? / Је ли чегрст нека међу вама? (Његош 1973: 62).

б1) Први случај колико је интересантан по себи, толико је и теоријски важан. Да је то облик за праву садашњост, доказ не треба даље тражити него онај који добијамо заменом имперфекта презентом: – Вала, ништа, тек беспослен, па *слушам* како трава расте. – Али и овде, као и горе код аориста, заменом имперфекта за презент – исказ губи неки суптилни моменат који по себи указује на разлику ова два облика. Наиме, презент означава 'садашњост', без икаквог даљег нијансирања. Имперфекат, међутим, означава додуше садашњу радњу, али некако заобилазећи сам акт говора о њој: *слушах'* у ситуацији говора, али искључујући сам акт говорења.

б2) Пример из *Горској вијенца* као да је за малу нијансу друкчији, јер није сасвим сигурно да ли се односи на садашњост у правом смислу, или пак као и аорист: на време непосредно пре говорења.

6. Нека нам за крај буде да анализирамо један пример у којем су аорист и имперфекат употребљени у комбинацији:

- Продајте нам два пурењака.
  - Нисмо их, вала, ни ми куповали, па их нећемо ни продавати, но узмите па једите...
  - Ви *јоворасте* сад о Сретену – рече Ђурица крунећи печена зрна и бацајући их шаком у уста. – Куд *оге* он?
  - *Оге* у Локву с косачима – одговори дечко.
  - Колико их *беше*?
  - Петорица...
  - Уздрављу? – прекиде га Ђурица, обрте се и оде с другом
- (Ранковић
1958: 162).

Ситуација је компактна, и 'садашња', тј. таква да се у њој одвија разговор.

а) Имперфекат *јоворасте*, као и у претходном случају, упућује на време у којем тече разговор, али не на цело то време, већ на онај део који претходи акту говорења. Исто је и са имперфектом *беше*.

б) Аорист *оге* (– Куд *оге* он?) односи се на исту 'половину' те ситуације.

7. Да није примера у којем се имперфекатска радња прелива и у сферу постериорности мерено према акту говорења, могло би се закључити да су имперфективни аорист и имперфекат, кад су употребљени за садашњост, у ствари синонимне форме. Но с обзиром на пример са 'слушањем траве' мора се ипак признати разлика међу овим облицима: аорист обавезно упућује на време говорне ситуације

које претходи самом говору, или на оно које следи за тим, док имперфекат само искључује акт говора, а може истовремено обухватати и претходни и потоњи временски размак.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика II/2. Речи са конјугацијом*, Изабрана дела 4, Београд: Завод за уџбенике.
- Бругман 1897: Karl Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Leipzig.
- Вуковић 1967: Јован Вуковић, *Синтакса глагола*, Сарајево: Завод за издавање уџбеника.
- Маретић 1963: Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Мусић 1927: Аугуст Мусић, Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику, *Глас СКА СХХVI*, Београд, 1–59.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 2. Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Стојановић 1921: Љубомир Стојановић, О значењу и употреби глаголских облика у реченицама, *Јужнословенски филолоџ II*, Београд, 187–219.

ИЗВОРИ

- Андрић 1963: Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Zagreb 1963.
- Андрић 1977: Иво Андрић, *Ex Pontio. Немири. Лирика*, Београд: Просвета.
- Ђурић 1992: Војислав Ђурић, *Антологија народних приповедака*, Београд: СКЗ.
- Његош 1973: Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, Београд: СКЗ.
- Ранковић 1958: Светолик Ранковић, *Горски цар*, Београд: Нолит.
- Самарџија 2005: Снежана Самарџија, *Антологија народних бајки*, Београд: Политика.
- Ћопић 1966: Бранко Ћопић, *Сабрана дјела I*, Београд: Просвета.

Елена Јованович Симић

УЧЕНИЕ М. СТЕВАНОВИЧА И СТАРШИХ СИНТАКСИСТОВ
О «ПРОШЕДШИХ ВРЕМЕНАХ» В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ
ЗНАЧЕНИЕ

Резюме

В данной статье рассматриваются позиция Стевановича и некоторые более старые понимания о 'прошедших временах', в которых замечаются определенные существенные элементы для изучения природы аориста и имперфекта. В первую очередь, имеем в виду мнение, что эти формы могут обозначать 'настоящее', а потом внимание уделяется различиям, отмеченным Стевановичем между 'периодом' и 'моментом' речи. В результате нашего анализа и толкования сформировалось более ясное представление об аористе и имперфекте в сербском языке. 'Прошлое', следовательно, все-таки представляет собой отдельную категорию, так как по некоторым характеристикам принадлежит общему понятию претеритальности, а по другим оно обособляется. Оно даже может тем или иным способом расширяться и на время после речевого акта.

Ключевые слова: глагольная форма, глагольное время, аорист, имперфект, время речи, речевая ситуация, прошлое, претеритальность.

УДК 811.163.41'367.622'37
811.163.41'38

ВЕСНА Д. ФИЛИПОВИЋ*

Оригинални научни рад
Примљен 11. новембра 2016. г.
Прихваћен 9. децембра 2016. г.

ДЕВЕРБАТИВНЕ ИМЕНИЦЕ С КАУЗАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ПУБЛИЦИСТИЧКОМ И КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОМ СТИЛУ

У раду се говори о падежним конструкцијама с девербативним именицама за исказивање семантичке категорије каузалног значења у књижевноуметничком и публицистичком стилу српског језика. Циљ овог рада је да се опише и упореди употреба конструкција с девербативним именицама са значењем каузалности у текстовима ова два стила, као и да се добијени резултати упореде са већ постојећим подацима у литератури о девербативним именицама као кондензаторима реченичног значења.

Кључне речи и изрази: српски језик, језичка кондензација, номинализације, девербативне именице, каузално значење, књижевноуметнички стил, публицистички стил.

Девербативна именица представља стандардно средство за кондензовање реченичног значења у савременом српском језику. Процес језичке кондензације карактеристичан је за савремене европске језике, па и за савремени српски језик. Појам језичке кондензације у лингвистичку литературу увели су чешки лингвисти представници Прашког лингвистичког круга, а потом су га развили њихови идејни настављачи. У новије време феномен језичке кондензације све више привлачи пажњу лингвиста. Теоријски појам синтаксичке кондензације у лингвистичку литературу увео је и развио Матезијус. Проу-

---

* Докторанд на Филозофском факултету Универзитета у Нишу

чавање ове појаве подразумева испитивање језичких средстава која служе сажимању исказа, односно кондензовању реченичног значења – а при том немају одговарајућих формалних обележја предиката (Радовановић 1977/I: 70). Независно од представника Прашког лингвистичког круга о појмовима сродним синтаксичкој кондензацији расправљају и теоретичари генеративистичке лингвистичке оријентације. Генеративисти говоре о одговарајућим вербалним дубинским структурама као и о непосредним трансформационим поступцима, којима се ове преводе у површинске односно номиналне. Они и устављавају општи појам *номинализације* (енгл. *nominalization*) као важан теоријски термин (Радовановић 1977/I: 83). Проучавање ове појаве подразумева испитивање језичких средстава која служе сажимању исказа, односно кондензовању реченичног значења – а при том немају одговарајућих формалних обележја предиката (Радовановић 1977/I: 70). У резултату деловања таквих процеса реченични исказ са вербалним предикатом замењује се нереченичним (нпр.: *Авион ђолеће / Полећиање авиона...*) (Радовановић 1981: 251).

Проучавање феномена номинализације актуелно је и у нашој лингвистичкој литератури. У последње време о номинализацијама код нас су писали Милка Ивић, Милорад Радовановић, Срето Танасић, Наташа Бугарски (Киш) и други. Из нешто другачије перспективе о овој проблематици говори се у књизи Биљане Марић. Она појаву сагледава као вид синтаксичке деривације – настанак именичких речи од глаголских речи. У складу с тим, значајно место посвећује томе како се инвентар именица повећава захваљујући процесу реченичне кондензације, а онда се бави и синтаксичким функцијама девербативних именица у реченици – у руском и српском језику (Марић 2012). Срето Танасић се бавио посебно питањем исказивања агенса уз девербативне именице (1996), избора и распореда средстава за исказивање субјекта и ближег објекта у номинализованим конструкцијама (2010) и појавом кондензације у језику једног писца (2013). Треба поменути и обимније истраживање девербативних именица у српском и словеначком језику које је обавио Борко Ковачевић у својој још необјављеној докторској дисертацији. Он се бави поткатегоризацијом девербативних именица и синтаксичко-семантичким својствима појединих поткатегорија. Ту истиче као посебно значајну поткатегорију девербативних именица које значе догађај: оне имају највише својстава које има и глагол (Ковачевић 2012).

У нашој лингвистичкој литератури појава девербативних именица као кондензатора реченичног значења на теоријском плану детаљно је проучена. Обиман рад на ту тему, монографију, под насловом *Именица у функцији кондензације*, објавио је Милорад Радо-

вановић. У том раду он је дао основне теоријске поставке о девербативној именици као кондензатору реченичног значења, као и исцрпне класификације сваког значења и све поткрепио великим бројем примера из различитих функционалних стилова. (О функционалним стиловима детаљно говори Тошовић 2002; М. Радовановић има класификацију функционалних стилова врло сличну Тошовићевој.) Под номинализацијама он подразумева процесе који воде појављивању номиналних средстава, уместо вербалних у исказима природних језика. Може се рећи да је овом монографијом М. Радовановић увео проблем реченичне кондензације не само у српску него и уопште словенску језичку науку, како он оцењује: „Може се слободно рећи, данас, да је захваљујући и том мом ондашњем бављењу феноменом номинализација, у дескриптивном и експланаторном погледу барем, у то време српски језик био веома исцрпно, можда и најподробније представљен, како у словенском, тако и у ширем лингвистичком свету уопште“ (Радовановић 2007: 8). Међутим, поред доброг теоретског описа ове појаве карактеристичне за савремени српски језик, пред науком остаје да се она испита и опише на репрезентивном и функционалностилски разноврсном корпусу. У вези са овом појавом треба напоменути и то да се реченична кондензација не врши само помоћу девербативних именица већ се она може вршити и помоћу деадјективних именица, што истиче М. Радовановић у својим радовима о номинализацијама (нпр.: *Учинио је **и**о из љубоморе / заио ш^ио је био љубоморан*). О овом типу реченичне кондензације говори се детаљно у раду Н. Бугарски (Бугарски 2004).

Као што смо рекли, девербативна именица представља стандардно средство за кондензовање реченичног значења у савременом српском језику. То потврђује општу тенденцију номинализовања исказа у нашем језику. Појаве о којима је реч упућују и на то да је доста висока фреквенција појављивања номинализованих исказа у односу на вербална средства, па и појава девербативне именице као кондензатора у савременом српском језичком стандарду. Оваква појава девербативне именице у савременом српском језику у пуној је сагласности са општим тенденцијама забележеним у савременим европским језицима и настаје као резултат функционисања језика у савременом друштву, па је највише повезана са функционалним раслојавањем стандардних језика.

На основу испитиване грађе М. Радовановић је дошао до закључка да су различити функционални стилови неједнако подложни процесима номинализације, стога можемо закључити да су и девербативне именице неједнако заступљене у улози кондензатора реченичног значења. Процесима номинализације највише погодују науч-

ни, новинарски, административни, правни, политички и други, како их М. Радовановић назива, „специјални“, односно „посебни“ стилови језичког стандарда, док је за књижевноуметнички стил овај процес мање карактеристичан. Битан податак на који нам он скреће пажњу јесте да је фреквенција појављивања девербативне именице у улози реченичног значења у текстовима било ког функционалног стила двоструко већа него у литерарним делима.

М. Радовановић истиче да постоји и неколико екстралингвистичких погодности за употребу девербативних именица, а оне су: интелектуализованост, уопштеност и апстрактност тематике. Он даље каже да ово подразумева да су у питању посебне процедуре мишљења, које приликом избора језичких средстава као битне критеријуме постављају: економичност, синтетичност, безличност, неовремењеност, немодалност, статичност и сл. О томе се посебно говори у раду Радовановић 2007. Девербативна именица се може појавити у различитим падежним облицима – слободним и везаним. Предлошке (везане) падежне конструкције се показују погоднијим од слободних да заступају девербативну именицу у функцији кондензатора реченичног значења. По подацима које доноси М. Радовановић у свом раду, девербативна именица се као кондензатор реченичног значења најчешће јавља у локативу и генитиву (ови примери чине две трећине укупних његових примера), затим следе инструментал и акузатив, а најмање фреквентни су номинатив и датив. М. Радовановић је у помињаној монографији дошао до податка да су у српском језику процесу кондензовања најподложнија значења темпоралности, каузалности, и рани видови значења пропратне околности.

Предмет овог рада јесу девербативне именице као кондензатори реченице са каузалним значењем у књижевноуметничком и публицистичком стилу српског језика. Циљ рада је да се на основу релевантне литературе и анализе грађе из савремене српске књижевности као и из одређених дневних листова и недељника опише, истражи и упореди употреба конструкција с девербативним именицама са значењем каузалности у књижевноуметничком и публицистичком стилу, као и да се добијени резултати анализе нове грађе упореде са већ постојећим подацима у литератури о девербативним именицама као кондензаторима реченичног значења.

Девербативна именица се као кондензатор каузалног реченичног значења појављује у неколико падежних конструкционих могућности, од којих су примерима, по М. Радовановићу, најзаступљеније и најстабилније: **због + Ген., усл(и)јед + Ген., из + Ген., од + Ген., у + Лок.** Под одређеним семантичким и синтаксичким условима узрок корелативне предикације могу сигнализovati и мање про-

дуктивна конструкциона решења: **по + Лок., на + Акуз., Ø + Инстр., без + Ген. и под + Инстр.** У дубинској структури површинских каузалних падежних конструкција са девербативном именицом реконструише се субординирана каузална клауза типа *Зайіо шійо*, као њихова базична семантичка репрезентација. При том девербативној именици из површинске структуре исказа у дубинској структури одговара еквивалентни финитни глаголски облик у позицији предиката реконструисане каузалне клаузе. Сигнал каузалног значења у дубинској структури биће везнички елемент *Зайіо шійо* који је у свим случајевима осим у једном у површинској структури заступљен одговарајућим предлошким решењем (Радовановић 1977/I: 127). У дубинској структури субординирана клауза нам даје податак о узроку корелативне предикације, док њу у површинској структури заступа одговарајућа падежна конструкција са девербативном именицом као кондензатором реченичног значења у позицији адвербијалног конституента.

Следи анализа грађе прикупљена из наведена два језичка стила. У прикупљеној грађи из наведена два функционална стила пронађени су следећи примери девербативних именица које врше функцију прилошке одредбе за узрок:

због + Ген. [←Зато што + Гл.]

Не *збої срамоїе*, ђаво да је носи, ни *збої* моје *їуїе*, удавила бих је, већ *збої сїпраха* од старости без игде ичега (Селимовић: 78). Толико је било радости у њима *збої* те дуго очекиване *срїїи* да су се одједном постидјели једно пред другим и пред синовима (И. = Исто: 96). Стидјели су се *збої вишка* ликовања, потпуно непотребног (И.: 100). Служавка није знала да ли је *збої* мужевљево *срїїи* кивна на све људе и на сав живот... (И.: 113). А знате ли, Катарина, да је господин Ружић дао служавки отказ, вјероватно *збої* недоличног *їонашања* (И.: 118). Ако се врати стидјеће се сам себе, више *збої* малопређашњег *одушевљења* него због ичег другог (И.: 132). Након што Скупштина Војводине није прихватила закључке...да се смене сви који су одговорни *збої* великог *кашњења* у набавци медицинске опреме за „Каменицу 2“... (Новосадски дневник, 22. јун 2015: 3). Зато данас нећу да се бавим неправдом, нити да кукам *збої* те политичке *одлуке*... (И., 26. јун 2015: 2). *Збої* његовог бахатог *їонашања* и неодговорне политике коју води у Војводини, он за све остало има времена, а најмање за грађане... (И., 27. јун 2015: 3). Младеновић, који је и заменик градоначелника, прекјуче је једногласном одлуком Председништва искључен из ДСС-а *збої*, како је наведено, *кршења* Статута, и *нейошїовања* одлука органа те партије (И., 1. јул 2015: 3). Угрожен је елементарни опстанак установе... наводи се у саопшењу Управног одбора који протестује *збої* та-

квог *постујка*... (Политика, 30. јун 2015: 13). Ванредна ситуација *збој појлава*... није заобишла Ниш (Народне новине, 26. јун 2015: 8). Готово све прекршајне пријаве су поднете *збој сумње* да су државни функционери и службеници повредили члан 46... (И., 4–5. јул 2015: 9). Мичел Доналд није јуче тренирао *збој прехладе* (Спортски журнал, 17. фебруар 2016: 3). Уз напомену да се од повреде опоравио стандардни везиста Новица Максимовић, ван строја су *збој повреде* двојица нападача... (И., 17. фебруар 2016: 4). Очекујемо одговор када ће просветним радницима бити враћен део плата, која им је одузета *збој мера штедње* (Данас, 22. јун 2015: 5). Београдска полиција ухапсила је службеника банке из Лазаревца... *збој сумње* да је са рачуна клијената узео 243.181 евра (И., 30. јун 2015: 7). Он је *збој* својих левичарских *убеђења*... завршио у Јасеновцу (Печат, 7. август 2015: 11). Опозвани су, *збој истека* мандата, амбасадори из Шведске... (НИН, 20. август 2015: 17).

Релативно велики број примера наведен је и ради илустрације чињенице да је широк репертоар девербативних именица које долазе у овој конструкцији кад она има узрочно значење. Ова конструкција предлога *збој* с генитивом сматра се за једну од основних предлошко-падежних конструкција којим се исказује узрочно значење без обзира на то да ли су у питању девербативне или друге именице (в. Ивић 1954; Ковачевић 1988).

усл(и)ед + Ген. [←Зато што + Гл.]

М. Радовановић скреће пажњу на чињеницу да је ова предлошка конструкција у савременом језику заменљива, у свим примерима са конструкцијом **због + Ген.** То исто важи и у обрнутом смеру, али само дотле док је реч о девербативној именици у функцији кондензатора реченичног значења, као центру ових конструкција. У испитаној језичкој грађи пронађен је један пример са овим конструкционим моделом у публицистичком стилу:

Његов лекар... напомиње да су налази лоши и да му је у једном моменту, *услед пада* имунитета, живот био угрожен (Данас, 2. јул 2015: 5).

Судећи по ономе што показује наша анализирана грађа, могло би се рећи да савремени језик даје предност конструкцији **због + Ген.**

из + Ген. [← Зато што + Гл.]

Тамна жена је ишла корак иза блиједје госпође, ваљда *из поштовања* (Селимовић: 105). Која од вас, девојке, има риђег брата Антонија, који је *из очајања* отишао у Абисинију... (Булатовић: 26). Не боре се ни *из уверења*, ни из идеала... (И.: 26).

Не *из* истог *убеђења*, не *из* исте *аргументације*, али је било моментата када је већина била за то да се уздрма читава прича (Новосад-

ски дневник, 27. јун 2015: 3). Неки цртају *из убеђења* оно што виде... (Политика, 29. јун 2015: 13). У жељи да заједно реше проблем, али и *из немојћности* да напусте школску зграду, ученици почињу да комуницирају... (И., 2. јул 2015: 12).

Наведени примери потврђују да се ова конструкција карактеристична за исказивање узрока јавља у оба посматрана функционална стила.

од + Ген. [←Зато што + Гл.]

Ударен од коња више колена, пре неки дан кад је почео да скупља делове пука, још се буди ноћу *од бола*, али тај бол умине брзо, као и страшна малаксалост изнуреност у костима, *од умора* (Црњански: 120). Подбулих очију *од њлача*, сва оронула од ужаса... она се није дала одвојити од њега (И.: 121). При слабој светлости жишка он је виде, онако збуњену *од сна*... (И.: 122). Њени пољупци, плахи и луди, који су му падали у лице и под грло, били су мокри *од њлача* (И.: 122). Разљућен *од све те њомаме* женске он је одгурну... (И.: 123). Уморан *од јахања и журбе*, сад је погледа је другим очима и пришавши јој поче да је љуби... (И.: 126). Љубећи га устима мокрим *од њлача*, што више нису могла да се затворе на пољубац, већ су била отворена и опуштена, *од дрхњања*, гледала га је очима изврнутим, у којима се видела само беоњача, без њених модрих дужица и великих зеница (И.: 127). Чим је узјахао, вративши своју ћерчицу, сав умор од последњих непроспаваних ноћи, *од сиремања и јахања*, седе му као за врат, на коња (И.: 130). Врућих удова и запаљених вратова *од хода* и терета они су пошли у ноћ задивљени, очарани близином вароши... (И.: 135). Запамтио је само неку крезубу бабу која се тресла *од њлача*, док се он праштао са женом (И.: 143). Изнурен *од бола* под коленом, на који се није обазирао, седео је, тако, клонуо још дуго без снаге да заврши облачење и припаше оружје (И.: 143). Они су дрхтали *од сираха*, а и он је дрхтао *од сираха*, узвикнувши... (И.: 146). Урлајући *од бола*, а везаних руку, крвав, трчао је тешко, вијајући се, савијајући се, и љуљајући се... (И.: 148). Тек кад чу да ће снаха да му роди... пође да их види, изнурен *од њушовања, њрловања* и подлости, на које беше навикао (И.: 160). То није била она дивна жена са малим дететом, коју је био пољубио сав дршћући *од грешне жудње*, задивљен и тужан (И.: 166). Над челом и носем она је имала неки сјај, *од шрејшања* светлости, што му се каткад чинио као бела, свилена млетачка образина (И.: 167). Мучећи се око ње пожутео *од надничења ичекања*, сав бедан у свом плавом кафтану Аранђел Исакович се реши на додире (И.: 172). И као што се она превијала у грчевима, *од жуди* за мужем љубећи му груди, врат и уши безумно и покорно... (И.: 174). Она је врискала *од сираха*, да не умре и не остави је без заштите... (И.: 175). Јесу ли побеснели *од њује?* (Селимовић: 73). Страдао би на

било који начин, умро би *од њића*, био би убијен у тучи, скочио би са стене у море (И.: 76). Она се укочила *од сѝраха*, знала је да треба да удари још једанпут, али у рукама није било снаге, сва је истекла с његовом крвљу (И.: 77). Тресла се кућа од крова до подрума *од* те бјесомучне *свирке*, а у њиховој соби се разговјетна ријеч није могла изговорити *од буке* (И.: 98). Не узимај ми је, молим те, умрећу *од шѝје* (И.: 136). И ту се хамди бег лако загрцну и закашља *од* прикривене *љушће*... (Андрић: 12). Тако је требало безброј пута пројахати мирно и достојанствено, стрепећи у себи *од мржње* и зле равнодушности... (И.: 32). *Од* тих *сукоба* тако супротних интереса, веровања тежњи и надања стварало се једно грчевито клупко... (И.: 17). У малом чамцу што преко Саве ме у црној ноћи превози, видим, и како весла плљускају, чујем, и како су моји пратиоци скроз онемели *од ишчекивања* најгорег, чувствујем (Велмар-Јанковић: 36). Старили су *од мисли*, не *од радосѝи* (Павић: 9). Слушао је своје хртове како се ноћу смеју у сну и често плакао глођући сабљу *од муке* што нема порода (И.: 58). И када се царица *од сѝраха* и шума крила пробудила, најави је угледала цара... (И.: 67). И док је он Сицилијанац и Калабрез, стењао и млатио шакама по пепелу, твоје ножнице су *од сѝраха* подрхтавале (Булатовић: 8). Он заплака *од умора* (И.: 12). „Његово место баш заудара“, рече други војник љуљајући се *од сѝраха* (И.: 30). Носнице су му се шириле *од мириса* женског зноја, војничких помада, јода (И.: 34). „Пијан сам *од сусреѝа* са вама“ (И.: 41). „То је *од дима*, најдража“ (И.: 46). Spartaco Allegretti се стресе *од сѝраха* и *сѝудени* (И.: 53). Али *од смрага* нису могли да ми приђу, нити им је било лако да ме погоде (И.: 55). Ричард Гир им је честитао и на томе што је бивши чешки председник... поздравио далај ламу у својој земљи, иако многи други светски лидери *од сѝраха* да не поремете односе са Кином, то нису смели (Политика, 5. јул 2015: 11). Мој је глас тада дрхтао *од узбуђења и сѝрејње* (Данас, 23. јун 2015: 5). Његово здравље не би требало да трпи никакву штету *од* његовог *ѝоврајка* у Хаг... (И., 25. јун 2015: 5).

Ова конструкција је доста распрострањена. Иако смо један део грађе из књижевноуметничког стила изоставили због великог броја примера, навели смо доста примера који илуструју *разноврсносѝ именица* које долазе у овој конструкцији, а и као доказ њене велике фреквенције у том функционалном стилу, што досад у литератури није истицано. Милка Ивић у поменутом раду такође конструкцију *од + Ген.* наводи као типичну конструкцију за одређене типове узрочног значења.

у + Лок. [←Зато што + Гл.]

У немојћносѝи да га побије он је само муцао... (Андрић: 58). Нисам са њом, почем морам *у хѝињи* написати и одаслати писма Све-

тлом Баби мом... (Велмар-Јанковић: 21). Изгледа ми да је то ономадне било кад сам у **хийњи** из Београда у Земун у чамцу прешао, од Вучића склањајући се (И.: 34). У **свађи**, с братом који се био населио у Земун, а решио да се купи једна велика кућа у Будим граду... (Црњански: 142). У **негосџејку** намештаја и тканина употребљени су турски сандуци ћилими и босанско платно (Андрић: 64). Ја не знам да ли ти је досада зарасла срећа или није, али знам да и данас живи једна прекрасна жена Витача Милуг, коју си својевремено напустио у **негосџајку** храбрости (Павић: 50).

У **жељи** да рашчистимо ко је надлежан, а ко није, успоставили смо преписку... (Политика, 3. јул 2015: 13). У **жељи** да заједно реше проблем, али и из немогућности да напусте школску зграду, ученици почињу да комуницирају... (И., 2. јул 2015: 12). Објављивање класика у нашој средини... увек носи и изванредан ризик, јер поједини издавачи у **жељи** да што пре дођу до зараде користе старе преводе без консултовања преводиоца... (И., 30. јун 2015: 13). У **негосџајку** доказа, остаје лични утисак... (Илустрована политика, 28. јул 2015: 56).

Конструкција **у + Лок.** специјално је обележје посебних функционалних стилова: правног, административног, новинарског, политичког и научног. Ова предлошко-падежна конструкција са девербативном именицом је заменљива са три генитивна предлошка решења (*збој, од и из*). Нпр.: **у несџашици** // *збој несџашице, у журби* // *од журбе, у сџрејњи* // *из сџрејње*. Конструкција **у + Лок.** може бити замењена глаголским прилогом садашњим, као и конструкцијом моделом **с + Инстр.** Нпр: ... већ га прекорачују **у џежњи** да га битно мењају // *Тежећи* // *С џежњом* [←При том теже // Зато што теже] (Радовановић 1977/І: 138).

По мишљењу М. Радовановића у каузалне падежне конструкције са девербативном именицом у улози кондензатора реченичног значења могу се уврстити под одређеним условима и ограничењима и неке друге падежне конструкције које секундарно имају и каузално значење: **по + Лок., на + Акуз., Ø + Инстр., без + Ген. и под + Инстр.** Ове конструкционе моделе М. Радовановић означава као граничне, па се у реконструкцији ових модела могу уочити поред каузалног и значење типа „основ“, „критериј“, значење средства и услова. Треба напоменути и да М. Радовановић у своме раду *Именица у функцији кондензатора* сва три ова значења посматра као засебна и у њих укључује и наведене конструкционе моделе констатујући да интерферирају са значењем узрока и да је понекад, заиста, и тешко одговарајуће примере строго разграничити (поготову без увида у шири контекст) (Радовановић 1977/ІІ: 88). С друге стране, М. Ковачевић

ова значења посматра у оквиру узрочно-семантичког поља. У испитаној језичкој грађи пронађени су примери за све граничне моделе.

Конструкциони модели **по + Лок.** и **на + Акуз.** су на граници са значењем типа „основ“, „критериј“.

по + Лок. [←Зато што + Гл.]

Поручио је најбоља вина из града, свилене бомбоне у великим бомбоњерама, парфеме **по њеној жељи**, веш од синтетике, велики грамафон са мноштвом плоча... (Селимовић: 76).

По мишљењу М. Радовановића овај конструкциони модел се везује за одређене лексичке јединице као нпр. *налої, наредба, воља, жеља*... Као што смо већ рекли, овај конструкциони модел се означава као гранични (узрок и значење „критерија“, односно „основа“) и заменљив је конструкцијом **на основу + Ген.** То потврђује и наведени пример из грађе. М. Радовановић истиче да је ова конструкциона могућност као кондензатор каузалног реченичног значења сасвим маргинална. Ово се доказује изразитом непродуктивношћу овог модела. Ипак, М. Ковачевић налази примере ове конструкције код неких писаца из друге половине 20. века (Ковачевић 1988: 132).

на + Акуз. [←Зато што + Гл.]

За овај конструкциони модел у испитаној језичкој грађи пронађени су следећи примери:

И коначно, на дневни ред је, **на инсистирање** приштинске стране, стављен мост... (Новосадски дневник, 23. јун 2015: 2). Председница Скупштине Србије... најавила је јуче да ће премијер... и чланови Владе Србије, **на његов захтев**, наредног четвртка одговарати на питања посланика (И., 26. јун 2015: 3). Председница Скупштине Србије... сазвала је, **на захтев** Владе, 12. ванредно заседање парламента... (И., 30. јун 2015: 3). **На захтев** корисника јавног превоза промењен је полазак у 5 : 20... (Народне новине, 1. јул 2015: 7). Голман Степандић кратко је одбио лопту, натрчао Малиновић, али је **на инћервенцију** помоћника, судија Радаковић поништио гол... (Спортски журнал, 18. фебруар 2016: 7).

М. Радовановић напомиње да ова конструкција може редовно да се замени моделом **на основу + Ген.** У питању је, дакле, значење узрока схваћеног као основ за реализовање корелативне предикације (Радовановић 1977/І: 142).

Ø + Инстр. [←Зато што (Тако што // Тиме што) + Гл.]

Па ипак је био изненађен оваквим **разговором** и питао се у себи како један царски конзуларни чиновник треба да поступи у оваквој

непредвиђеној прилици (Андрић: 88). Самци обрађују ћутање као житно поље... јер *ћушањем* можеш до Бога... (Павић: 12).

Одушевљен сам тим сликовитим *сећањем* и живописним *приповедањем*, Лакићевић је предложио Давидову да те успомене запише (Политика, 5. јул 2015: 11).

У дубинској структури, поред значења узрока реконструише се и додатна информација, овога пута о значењу средства, инструмента (Радовановић 1977/I: 141). У српском језику ова конструкција је захваћена процесом који полако води њеном коначном уклањању из употребе. Ипак јавља се и код неких новијих писаца – М. Ковачевић је наводи пример Добирце Ћосића (Ковачевић 1988: 138).

М. Радовановић напомиње да падежне конструкције **без + Ген.** и **под + Инстр.** представљају граничне конструкције каузалног и условног значења.

без + Ген. [←Зато што + нег. + Гл.]

Без искрене женине *јомоћи и учешћа* ишло је то веома споро (Селимовић: 92).

Специфичност овог конструкционог модела јесте негација уз предикат субординиране клаузе у дубинској структури исказа, која, у ствари, заступа информацију о одсуству услова чије је остварење пресудно за реализовање предикације доминирајуће клаузе. При том управо одсуство те околности представља узрок (не)реализовања корелативне предикације (Радовановић 1977/II: 142).

под + Инстр. [←Зато што + Гл.]

Изнурени у најгорим ритамима и *јод ранама* заробљеници су дизали руке (Булатовић: 37).

И напредњак Предраг Матејин би волео да се та жеља испуни... али не *јод пријийском или уценом*... (Политика, 8. јул 2015: 13). Србија сигурно никакве одлуке неће доносити *јод пријийском* (Новосадски дневник, 22. јун 2015: 2). У једном моменту је делегација Приштине хтела да напусти разговоре, али су *јод пријийском* остали... (И., 30. јун 2015: 2). Јовановић је на шампионат у Мађарску отишао без професионалног уговора са клубом, пружио је квалитетне игре *јод командом* Ваљка Пауновића... (Спортски журнал, 17. фебруар 2016: 3). Србија мора да задржи економски и политички систем који њој одговара, а не да беспоговорно, *јод пријийском* прикључења, слуша услове ЕУ (Данас, 23. јун 2015: 5).

У закључку се све речено може свести на следеће. Најбројнији конструкциони модели са каузалним значењем су **од + Ген.** и **због +**

Ген., па следи **у + Лок.**, потом следе конструкције **из + Ген.**, **под + Инстр.**, **на + Акуз.** Пронађен је мањи број примера и за конструкционе модале **О + Инстр.**, **без + Ген.**, **услед + Ген.** и **по + Лок.**, а занемарљива је употреба конструкције **посл(и)је + Ген.** Из овога можемо закључити да су најзаступљенији падежи генитив и локатив. Они модели који се у каузалне падежне конструкције са девербативном именицом могу уврстити под одређеним условима јављају се са малим бројем примера.

На основу поређења броја пронађених примера девербативних именица као кондензатора реченичног значења у књижевноуметничком и публицистичком стилу јасно се може уочити да су примери тих именица у публицистичком стилу бројнији у већини случајева. Чак се у публицистичком стилу јављају два конструкциона модела којих у књижевноуметничком нема – **на + Акуз.** и **услед + Ген.** Конструкцију **због + Ген.** много чешће налазимо у публицистичком него у књижевноуметничком стилу. За конструкциони модел **из + Ген.** пронађен је већи број примера из публицистичког стила. Ови резултати углавном потврђују досадашња запажања о дистрибуцији и фреквенцији тих конструкција у функционалним стилима српског језика. Другачије стоји са конструкцијом **од + Ген.**, која се јавља са знатно већим бројем примера у књижевноуметничком стилу. Такође, за конструкциони модел **у + Лок.** у грађи је пронађено више примера из књижевноуметничког стила, док је за конструкциони модел **О + Инстр.** пронађен незнатно већи број примера у књижевноуметничком стилу. Ако изузмемо конструкциони модел **од + Ген.**, који се у књижевноуметничком стилу јавио са огромним бројем примера, можемо закључити да испитана језичка грађа показује углавном готово исте резултате до којих је дошао и М. Радовановић у своме раду о девербативној именици да је фреквенција појављивања девербативне именице у улози кондензатора реченичног значења у текстовима било ког функционалног стила двоструко већа него у литерарним делима. Публицистички стил се показао погоднијим за процесе номинализација, што је у складу са општом оценом да је номинализација карактеристичнија за специјалне функционалне стилове. С друге стране, велики број примера девербативних именица са конструкционим моделом **од + Ген.**, затим нешто већа заступљеност још двеју конструкција у књижевноуметничком стилу, као и солидан број примера за остале конструкционе моделе из грађе за књижевноуметнички стил наводе на закључак да су ове именице као кондензатори реченичног значења заступљене и у језику књижевности, тј. да појава реченичне кондензације помоћу девербативних именица у њему није ретка.

Управо велика фреквентност као и појава девербативних именица у свим конструкционим моделима (чак и граничним) и у нашој грађи потврђују већ изнесено мишљење М. Радовановића да је једно од најчешћих значења које је подложно процесу номинализација, поред темпоралног, управо каузално значење. Анализа грађе је посведочила да се ово значење исказује у свим конструкционим моделима које наводи М. Радовановић, различито фреквентним, али нису запажени и неки други модели падежних конструкција. Оно што је грађа показала као ново јесте да се неке конструкције јављају у књижевноуметничком стилу и чешће него у журналистичком, једна чак знатно чешће, што донекле мења уопштени суд о дистирбуцији ових конструкција. Истраживања на још ширем корпусу показале стање у савременом српском језику. То ће омогућити и нешто прецизнији опис појаве реченичне кондензације у савременом српском језику у граматикама, па и изнијансираније нормативне ставове.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 2004: Наташа Бугарски, Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика), *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистику* XLVII/1–2, Нови Сад, 297–404.
- Ивић 1954: Милка Ивић, Узрочне конструкције с предлозима ЗБОГ, ОД, ИЗ у савременом књижевном језику, *Наш језик* V/5–6, Београд, 186–194.
- Ковачевић 2012: Борко Ковачевић, *Синтаксичко-семантичке категорије глаголских именица*, Doktorska disertacija, Београд: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Сарајево: Svjetlost.
- Марић 2012: Биљана Марић, *Синтаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским*, Београд: Филолошки факултет.
- Радовановић 1977/1–II: Милорад Радовановић, Именица у функцији кондензатора I, *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистику* XX/1, Нови Сад, 63–144; Именица у функцији кондензатора II, *Зборник Маџице српске за филолоџију и лингвистику* XX/2, Нови Сад, 81–160.
- Радовановић 1981: Милорад Радовановић, Номинализације у српскохрватском језику, *Научни састајник славистица у Вукове дане* 7/1, Београд, 251–259.

- Радовановић 2007: Милорад Радовановић, О „именичком стилу“ у језику и уму, у: Милорад Радовановић, *Стири и нови стиси*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 7–26.
- Танасић 1996: Срето Танасић, Исказивање агенса уз девербативне имице, *Јужнословенски филолоџ* XLVII/1–2, Београд, 79–87.
- Танасић 2010: Срето Танасић, Представљање субјекта и објекта при номинализацији, *Јужнословенски филолоџ* XLVII, Београд, 465–480.
- Танасић 2013: Срето Танасић, *О реченичној кондензацији у Травничкој хроници Иве Андрића*, *Српски језик* XVIII, Београд, 35–43.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

ИЗВОРИ

Књижевна дела:

- Андрић: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Београд: Просвета, 1981, 9–79.
- Булатовић: Миодраг Булатовић, *Рај је био бољи*, Просвета: Просвета, 1989, 7–77.
- Велмар-Јанковић: Светлана Велмар-Јанковић, *Бездно*, Београд: Стубови културе, 2012, 11–39, 390–431.
- Павић: Миодраг Павић, *Предео сликан чајем*, Београд: Просвета, 1989, 9–79.
- Селимовић: Меша Селимовић, *Осврво*, Београд: Просвета, 1974, 70–140.
- Црњански: Милош Црњански, *Сеобе*, Београд: Просвета, 1966, 119–177.

Публицистика:

- Данас*, дневни лист, Београд, 2015.
- Народне новине*, дневни лист, Ниш, 2015.
- Новосадски дневник*, дневне новине, Нови Сад, 2015.
- Полиџика*, дневне новине, Београд, 2015.
- Сјорџски журнал*, недељник, Београд, 2016.
- Илусџрована џолиџика*, недељник, Београд, 2015.
- НИН*, недељник, Београд, 2015.
- Печай*, недељник, Београд, 2015.

Весна Д. Филиповић

ДЕВЕРБАТИВНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ С КАУЗАЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ И ЛИТЕРАТУРНО- ХУДОЖЕСТВЕННОМ СТИЛЯХ

Резюме

Предметом предлагаемой работы являются девербативные существительные в качестве конденсатора предложения с каузальным значением в публицистическом и литературно-художественном стилях сербского языка. Научный, официально-деловой и журналистский стили характеризуются употреблением девербативных существительных в качестве конденсатора, в то время как их употребление в литературно-художественном стиле менее характерно. В последнее время у нас повелилось много работ о номинализации, однако, перед наукой остается задача рассмотреть и описать процесс номинализации на материале корпуса разнообразных функциональных стилей.

Цель данной работы – описать, рассмотреть и сравнить употребление конструкций с девербативными существительными с значением каузальности в литературно-художественном стиле на основе соответственной научной литературы и анализа материала современной сербской художественной литературы, определенных ежедневных газет и еженедельных журналов. Целью работы является и сравнение полученных результатов с уже доступными данными в литературе о девербативных существительных в качестве конденсатора значения предложения.

На основе проанализированного материала замечается, что каузальное значение, рядом с темпоральным, является одним из самых частотных значений, подвергающихся процессу номинализации. Проанализированный материал показывает, что публицистический стиль оказался более подходящим для номинализации, с другой стороны, проанализированный материал литературно-художественного стиля показывает, что процесс номинализации ни в коем случае не может быть незначительным в языке литературы.

Ключевые слова: сербский язык, языковая конденсация, номинализации, девербативные существительные, каузальное значение, литературно-художественный стиль, публицистический стиль.

Лексикографија

УДК 811.163.41'373
811.163.41.08-3 Стевановић В.

САЊА Ж. ЂУРОВИЋ
(Филолошко-уметнички факултет,
Крагујевац)*

Оригинални научни рад
Примљен 15. новембра 2016. г.
Прихваћен 9. децембра 2016. г.

ИЗРАДА РЕЧНИКА ПИСАЦА КАО ДОПРИНОС ПОЗНАВАЊУ ЛЕКСИКОНА (на примеру прозе Видосава Стевановића)**

У раду се указује на значај изучавања лексике писаца, а затим се на примеру речника обележене лексике Видосава Стевановића представља корпус који може послужити и за даља истраживања. На основу литературе истичу се отворена питања у вези са анализом лексике писаца, пре свега, методолошки проблеми, али се истиче и велики значај израде речника писаца као допринос познавању лексикона.

Кључне речи: лексика, маркирана лексика, речник писца.

1. У србистици се данас све више посвећује пажња изучавању лексике писаца. Многи лексиколози указују на значај изучавања лексике писаца, али се често поставља питање на који начин то учинити или, боље речено, која је методологија најпримеренија. Рајна Драгићевић истиче да се често као тема семинарских и магистарских радова даје маркирана лексика неког писца, али да се до маркиране лексике у тим радовима чешће долази интуитивно него по утврђеним критеријумима (Драгићевић 2007: 61).

---

* sdjurovic74@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика сѝрукѝура савременої срѝскої језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Тако М. Тешић каже: „Лексички фонд пишчева језика у основи је део свеукупног лексичког фонда његовог матерњег језика. Тиме се не губи потреба за израдом описног речника језика одређеног писца, нити у већој мери олакшава такав лексикографски подухват. Оправданост израде оваквих речника не треба посебно истицати. Они су довољно корисни и када само региструју значење пишчеве лексике, а од методологије израде зависи да ли ће се степен њихове корисности и увећати. Овакви речници омогућују разноврсне лингвистичке и стилистичке анализе, а ако их има и више, онда се поређењем лексике појединих писаца, исте или друге епохе, може много штошта рећи о одликама и развоју лексике једног писца. Једноставно, то би било инспиративно тле за разнолике, и не само језичке анализе“ (Тешић 1982: 301).

У србистици имамо бројне радове о различитим лексичким слојевима код појединих писаца и они могу послужити као уводна истраживања за детаљнија бављења лексиком писаца.¹ Најчешће се као циљ истиче да се покажу основни типови пишчеве лексике и његов допринос богаћењу општег лексичког фонда српског књижевног језика. Наташа Вуловић је, обрађујући *Лексику у њиријовейќама Лазе К. Лазаревића* детаљно описала лексику једног писца и представила један од начина описа лексике.

Значај ове теме огледа се и у покретању интердисциплинарног пројекта под називом „Језик писаца југоисточне Србије“ у оквиру Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, под руководством Недељка Богдановића. У вези са тим С. Ристић истиче: „Сама израда речника једног писца или неког његовог дела нема велику традицију у нашој лексикографској пракси, али већ на основу оног што је урађено код нас и у свету, као и на основу лексиколошких истраживања, неопходно би било установити општу методологију израде таквих речника, а отворена питања, чији број није мали, решавати у току рада уз редовну проверу пред компетентном научном и стручном јавношћу“ (Ристић 2001: 135). Остаје отворено и питање да ли треба представљати само диференцијалну лексику или сву која се јавља код неког писца. Ту се треба одређивати према специфичности лексике која је одабрана за корпус, односно према специфичности језика самог писца.

Описати и представити лексику писца подразумева маркирање лексике у тексту, дефинисање, и покушај одређења статуса лексичке јединице у систему. Већина дела савремених писаца ушла су у кор-

---

¹ Консултовани радови дати су у оквиру литературе.

пус РСАНУ па су тако и лексичка одређења лакша, али није сва лексика ушла у грађу.

2. Циљ овог рада јесте указивање на значај изучавања лексике писаца на примеру израде речника обележене лексике у прози Видосава Стевановића који се као корпус може искористити за даља истраживања. Циљ је и лексиколошка анализа корпуса и лексикографска обрада маркираних речи и израза. У формулисању значења лексема ослонили смо се на Речник САНУ² и Речник МС³, с тим да је наведено само оно значење које је В. Стевановић употребио. Од велике помоћи било је и то што је много лакше анализирати лексику живог писца, па смо за многе спорне и семантички непрозирне примере консултовали самог писца.

Лексика В. Стевановића делимично је ексцерпирана и унета у Речник САНУ, што ће нам олакшати лексикографску обраду лексема. Наиме, у Речнику САНУ унета је лексика из *Тесџаменића*, *Рефуз мрџвака* и *Периферијских змајева*.⁴

3. Обрадити лексику једног писца значајан је и захтеван посао, а нарочито лексику писца код кога је лексика често обележје стила. Проза Видосава Стевановића обилује необичном лексиком; с једне стране, застареле и заборављене речи, регионализми и дијалектизми, а с друге стране, врло често нове речи, кованице, жаргонизми и сл. Због свега наведеног, можемо да нагласимо да је језик В. Стевановића погодан за лексичку анализу.

Предмет рада јесте речник маркиране лексике, карактеристичне са становишта савременог књижевнојезичког стандарда за приповедање Видосава Стевановића, као и представљање богатства лексике.

Под маркираним лексиком подразумевамо ону коју у општем речнику можемо наћи са ознакама *архаично*, *јокрајински*, *дијалекатски*, *индивидуално*, *жаргон* и сл. или је речници књижевног језика не бележе (па је маркирана њиховим одсуством у њима). Маркираним смо сматрали и лексеме настале непродуктивним творбеним моделима, затим лексеме са незабележеним и ретким значењем, као и оне са функционалностилском обележеношћу.

---

² РСАНУ – *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, Српска академија наука и уметности, 1–19, Београд, 1959–2014.

³ РМС – *Речник српскохрватској књижевној језика*, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.

⁴ Подаци преузети из РСАНУ, књ. 16, Допуна скраћеница објављених у књ. 8, стр. XI, Београд, 2001.

Маркирана лексика карактеристична је зато што има стилску функцију, што је одраз креативности писца и што представља лексички потенцијал ако је направљена по продуктивним творбеним моделима.

С обзиром на то да није било могуће у једном оваквом раду представити целокупну лексика из књижевног опуса Видосава Стевановића, у речнику је представљена само маркирана лексика из неколико изабраних прозних дела. Чињеница да је уз роман *Нишчи* дат „Речник мање познатих речи и израза“ довољно говори о самосвести писца и његовом односу према језику.⁵ Наведено је око 700 лексема, што потврђује изразиту маркираност лексике Видосава Стевановића. Из наведеног речника обрадили смо неке лексеме⁶ које су се понављале и у другим делима.

Корпус за анализу чине следећа дела: *Рефуз мртвак*, *Нишчи*, *Константин Горча*, *Тесџаменџи*, *Сибила* и *Дневник самоће I*. Изабрали смо шест прозних дела из различитог периода пишчевог стваралаштва и покушали да утврдимо има ли и тај сегмент, период стваралаштва, везе са употребом лексике.

Свака одредница у овом речнику садржи основне граматичке информације (о роду, броју, виду и сл.), затим се даје дефиниција значења лексеме и, на крају, примери, тј. контекст у коме се јавља лексема, са знаком дела и бројем стране. Лексеме које су забележене у РМС и РСАНУ дефинисане су помоћу понуђених дефиниција у овим речницима, а оне лексеме које нису забележене у описним речницима дефинисали смо на основу контекста. Карактеристични изрази и фразеолошке јединице које Стевановић често бележи као сложене, дате су издвојено у додатку речника.

4. О значају језика писаца свесни су и сами писци па тако Видосав Стевановић у *Дневнику самоће* пише: „Једну сам ствар научио од српских надреалиста, мада надреалиста нисам постао: у литератури је језик све, треба га изазвати да се игра и поигравати се њиме. Неочекивани звук и изненађујуће метафоре нису случајности већ подсвесни пут према новим значењима и ритмовима. И њиховом сам рецепту 'аутоматског писања' прибегавао увек кад нисам знао шта ћу са собом, речи су се тражиле и налазиле, одбијале и привлачиле,

---

⁵ О значају језика у роману *Нишчи* В. Стевановић у *Дневнику самоће* писац каже: „И 'Нишчи' – књига моје младости, заноса и оданости, та поема српском језику и састављена од језика – пропаде у процепу између љутње Партије и гнева Чаршије“ (ДС, 235).

⁶ У овом корпусу нашле су се и многе лексеме из романа *Нишчи* које нису забележене у поменутом „Речнику мање познатих речи и израза“.

спајале се против граматичких правила – и одједном би створиле спрегу новог смисла која је са своје стране доносила унутрашњу равнотежу и смирење. Свет се дао поднети после таквих открића.

Себи сам касније, борећи се такорећи на два фронта, против неодређености и против вишка конкретности – формулисао правило: стил почиње тамо где престаје граматика или, тачније речено, у тренутку кад се граматика, научена правилност и навике заборављају. Стил није понављање истог – то је само манир који неки критичари бркају са стилем, а неки писци се због таквих похвала препуштају лењости духа – већ откривање новог у познатом, стварање неочекиваних веза међу речима и вишеструко појачавање пренесених значења.

Стил је средство, вазда променљиво и увек друкчије, да се открију и употребе највише могућности језика, пре свега његова безмало божанска способност за врхунску тачност и за суштинску поетичност. У тим тренуцима језик говори кроз писца као што се музика изражава кроз музичара: непосредно, чулно и у љубавном заносу. На врхунцу своје вештине писац се не служи језиком већ ради у њему и с њим, богатећи га и богатећи се“ (Стевановић 2008: 88).

5. На основу анализираних лексике могу се издвојити два језичка модела, као што констатује и Јовић (1975):

1. преношење оригиналних модела из дијалекта, жаргона и осталих језичких слојева и

2. прерађивање постојећих модела и стварање оригиналних речи, спојева и сл. које су искључиво у стилској функцији и прилагођене садржају.

У оквиру анализираних лексике показало се да је убедљиво највише маркиране лексике из категорије именица (око 220), затим придева (око 26), глагола (11) и најмање из категорије прилога (2).

На основу анализе корпуса истакнућемо битне одлике лексике. То су:

– преузимање старије лексике (најчешће из црквенословенског језика): *вознесеније, воздигнутии, њремежденије, њребраженије, рожденије, самосазданије* итд.;

– елементи фолклора и народне књижевности (*срмали долама, срмали њрслук*);

– бројни регионализми из говора Крагујевца и околине;

– бројне позајмљенице: из турског, француског, енглеског, грчког, италијанског итд.;

– честа употреба жаргонске лексике својствене припадницима друштвене периферије.

Ако анализирани лексеме сврстамо у уже лексичко-семантичке групе могу се издвојити следеће:

– лексеме које се односе на занимања и носиоце занимања разних заната, радњи, а данас се углавном не употребљавају (или се срећу врло ретко и ограничено). Најбројније су именице типа *potina agentis* изведене суфиксом *-ија*: *абација*, *бозација*, *бурејија*, *калдрмија*, *кесџенџија*, *кириџија*, *леблеџија*, *рабација*, *симиџија*, *согаџија*, *чаруџија*, *шећерија* и изведене другим суфиксима: *бакалин*, *инџилџир*, *кломџер*, *џозаманиџер*, *џомеџар*, *џаџиџаџи*, *џеманиџи* итд.;

– лексеме које означавају разне типове кућа нпр. *лејара*, *илеџара*, *сандучара*, *чајмар*, *чајрџа*, *уџериџа* итд.;

– именице (често турског порекла) које означавају разне старе предмете: *басамак*, *букаџије*, *виџло*, *џубер*, *каруџа*, *мојовило*, *наџве*, *џерамиџа*, *чабриџ*, *чекеџало*, *шамџија*, *шиџраџија*. Чести су турџизми у пишчевом језику или у језику његових ликова типа *абација*, *бакалин*, *банбаџаџа*, *басамак*, *билмез*, *џунџула*, *кованџук*, *муфџуз* итд.;

– стари народни називи за месеце и црквене празнике: *блаџовешџенски*, *биџар*, *бреџен*, *брџосок*, *великоџосџоџински*, *џеџивар*, *лучински*, *колеџар*, *миџровски*, *џрабраџџенски*, *суџаџ*, *унор*, *џарски*, *џвеџаџ*, *џвеџен* итд.;

– различити, углавном поџрдни, народни називи за Роме⁷: *Банкулеџиџи*, *Габеџи*, *Геџавџи*, *Голомиџари*, *Завраџи*, *Зайџари*, *Лабинари*, *Маџарени*, *Маџуџи*, *Меџери*, *Срџаџи*, *Тамари*, *Урсари*, *Фирани*, *Шманџе*, *Шунџе*;

– поџрдни називи за жене најчешће са суфиксима *-уџа*, *-уџа*, *-арка*: *војникуџа*, *џаџка*, *џромџуџа*, *џабунџџена*, *џаџмакуџа*, *џалаџиџура*, *џараџорџуџа*, *џиџачарка*, *џаџриџарка*, *џоџачара*, *џличарка*, *џаџичеџуџа*, *џраџаџуџа*, *џукса*, *џанкуџа* итд., али и за муџкарџе: *буџер*, *билмез*, *џрамосер*, *лумџер*, *муфџуз* итд.

Пишчеве иновације у лексичком погледу су:

а) велики број придева који имају статус индивидуализама или мање распрострањених речи: *веџасџи*, *џњидџасџи*, *куџаџи*, *џакорумен*, *мноџоџаџаџуџи*, *меџеман*, *облоџуз*, *оџџоџан*, *суџудасџи*, *џџоромислеџи*, *џисмен* и сл.;

б) придевске слоџенице настале од антонимских парова (*џладнеџедни*, *џавноџаџни*, *џруџнолеџи*), које представљају специфичан вид творбе придева;

в) неџиране именице типа: *неџолеџа*, *неџисаџ*, *неџовек*, које су изразито маркиране и контекстуално условљене;

г) слоџенице према моделу: један део слоџенице према савременом језику, а други део из старијег језика и у том споју постиже се неџобичност (*џевидџрузи*, *џлаџидџрузи*, *џлаџоџуџиџи*);

⁷ Сви примери су из романа *Ниџчи*.

д) изразито продуктивне сложеница са префиксом *йолу-* у свим анализираним делима, али најчешће из *Дневника самоће* (преко 30 лексема): *йолуамайер, йолубиће, йолубої, йолубоєм, йолубудан, йолувековни, йолуїладан, йолуїрађанин, йолузабрањен, йолузаборављен, йолуилеїално, йолуинїиїлиїенїїан, йолујаван, йолујезик, йолумисао, йолумушкарац, йолунемоћ, йолунемоћан, йолунемушїї, йолусмехнуїї, йолуїисац, йолуїрезимењаќ, йолуїрезриво, йолусан, йолусвеїї, йолусвесно, йолусиїї, йолуслеї, йолуфикїїивно* итд.

ђ) велики број је кованица и оказионалне лексике, која је често настала спајањем фраза у сложеницу (*їрїуђуђеїишїїећи, дисеќќам, дуйљесќам, идимидођими, једаниједандва, назлоनावодїїиель, насилубоїа, сумасишавиши, їрилошаубишелоша*) или неким другим моделом (*арїоженсќа, беоїрадценїїризам, йолалуд*);

е) употреба необичних израза: *дерни накареїїи* (срушене наказе), *дерни доњоземци* (запуштени становници подземља света) и сл.;

ж) јављају се необични и стилски маркирани глаголи (*бобоњаїїи, заринїлаїїи, џеїеїїи*), као и деминутивни глаголи (*їїечураїїи, дереќаїїи* итд.);

з) бројне полусложенице⁸ које карактерише необичност спојева: *забун-ќараконцула* (Н, 469); *ќоловек-мајмун* (Н, 469); *сїамен-ќремен* (Н, 21); *јаїањце-їрвенце* (Н, 22); *їумї-ќаќишїре* (Н, 188); *жене-зеќице* (С, 44); *орак-лице* (Р, 185); *забун-асќер* (Н); *земљи-мајци* (Н, 271); *ќућерине-дерїње* (Н, 241) итд.

Употреба ових лексема има изразито упечатљив стилски ефекат и у језичком и у семантичком погледу. То потврђује колико је лексика код Стевановића пажљиво бирана и са јасним циљем употребљена.

Стевановићева и језичка и уметничка креативност не оставља читаоца равнодушним. Неоспорно је да умешно користи језик и када га преузима и када га ствара. Лексичко богатство не огледа се само у броју коришћених лексема, већ и у семантици лексема, јер се често за познате појмове користе нова, обично фигуративна значења, као и употреба бројних кованица које речници не бележе.

Често су значења речи измењена и, понекад, тешко препознатљива, јављају се необични спојеви, а све у циљу необичности израза.

Анализирана лексика представља спој старокњижевне, с једне, и савремене лексике, с друге стране, спој традиционалног и савременог у језику. Ако упоредимо лексику свих шест прозних дела, може се закључити да је лексика најбогатија и најразноврснија у *Нишћима*

⁸ Полусложенице нису представљене у речнику.

и *Рефузу*, док је у осталим анализираним делима лексика „обичнија“, али и ту не без занимљивих лексема. Важно је истакнути да се често исте лексеме срећу у свих шест анализираних дела, па се може закључити да, поред бројних књижевнотеоријских елемената прозе, В. Стевановића има и специфичан, по лексици, препознатљив језик. Стевановић бира речи и исказе и избор лексике има изузетне стилске ефекте било да је реч о дијалекатској лексици или околионализмима. Иако је лексика разноврсна и богата, она је уз то савршено уклопљена и нигде нема ефекат намерно убачених и нагомиланих елемената.

6. На основу свега претходно изнетог, може се закључити да изучавање лексике писаца има велики значај и представља грађу за многа истраживања. Само као пример представљања лексике писца, а у циљу представљања корпуса, у прилогу је дат речник обележене лексике шест дела Видосава Стевановића.

Прилог: Речник обележене лексике

Скраћенице за романе: Р (*Рефуз мривак*), Н (*Нишчи*), Т (*Тесџа-мени*), КГ (*Консијанџин Горча*), С (*Сибела*) и Д (*Дневник самоће*). Техничке и лексикографске скраћенице преузете су из РСАНУ.

акопрем св. покр. *џремга, мага, иако*. – сви они, знани и незнани ... за које немамо ни времена ни хартије, акопрем јесу били живи, напаћени, зли, никакви, опаки и покварени као и остали, овде описати, да им ликови и судбе не пропадну у ветру, који све носи (Н, 398).

алаука ж ков. *јак веџар, обично са снејом и кишом; мећава*. – Нисам очекивао ништа. Управо ништа - понајмање какву алауку (КГ, 207).

аргоженска ж жарг. *жена која се брзо да освојџиџи, скуваџиџи*.⁹ – Да не чекаш неку аргоженску? (Р, 312).

атреса ж дијал. *адреса*. – На моју атресу неколико месеци су стизали тешки пакети (КГ, 20).

багажа ж (фр. *bagage*) неуб. *џомила, руља, хрџа, мношџиво*. – Нимало књижевна, али подупрта књижевницима, новинарима, целом багажом што се назива културним и јавним радницима (Д, 1). Сва та багажа професионалаца, полуаматера, волонтера ... (Д, 321).

батргати (се), -ам (се) несврш. *несџурно и џешко хогаџиџи, џоводиџи се у хогу, џешџураџиџи*. – ... распамећена слаботиња која се батрга у живом блату неизвесности (Р, 17).

---

⁹ Настало по моделу *арџосуџа, која се брзо џриџрема*.

безлобивост ж *безазленост̄, добродушност̄*. – Беше јој дао отказ смерни станар Калеа, тији опанчарчић, драмојед и драмосер, по безлобивости неупоредив са свим шареноликим келнерима ... (Н, 183).

безјак м пеј. *лџујак, блесавко, њросџак, незналица*. – ... изроди све саме Јевтиће, голаће и безјаке, који ће остати без спомена и без речи међу нама (Н, 12); И уловиће мужа шувака и безјака ... (Н, 129).

беловинаст, -ста, -сто *који је боје белој вина*. – ... са рупицом на бради, са неколиким прамичцима беловинасте косе изнад избразданог чела (Н, 416).

белозуб, -а, -о *који је белих зуба*. – Тај сан је био бесмртан као што су били и њих двоје – она и тај белозуби младић (С, 18).

београдоцентризам м ков. *схваџање њо коме је Београд центар свеџа; џежња, настајојање ка џоме да се свеукујан друшџвени, џолиџички, економски и сл. живоџ одвија у Београду*. – То се зове београдоцентризам (Д, 4).

блатољубац м погрд. *особа која воли све џио је ниско и џрљаво*. – ... али они остадоше овде доле, смерни блатољупци (Н, 13).

блесавлук м *блесавалење, лџуџирање*. – Нечији страх и себичност и суровост и срамота, Агатјине бубе и Теофилов блесавлук – ништа више (Р, 177).

близнак м *близанац; двојник*. – ... плод горчине, младар ноћних утварности, близнак себе самога ... (Н, 191).

бобоњати, -ам несврш. *неразјовейно јовориџи, мрмљаџи*. – ... бобоњали су крупни калуђери, синови околних села ... (Н, 24).

бозација м *онај који џрави и џродаје бозу*. – ... огулале на пијану и успалењу дреку фабричких радника, носача ... бозација, коцкара, сецикеса и цепароша ... (Н, 162).

бузер м жарг. *хомосексуалац*. – Прозваше ме цепидлаком, задрибалдом ... уходом, пешкиром, и то бузером (Н, 413).

бурегцика ж *жена буреџије*. – Сматра се да су доцније постале семењарке... бурегцике, трукерке, содацике, праље у хотелима ... (Н, 187).

васионац м *замишљени сџановник васионе; свемирац, ванземаљац*. – Нисам васионац (С).

вејкаст, -а, -о *налик вејки, малој сувој џранчици*. – ... дошао да ту умре, сед као овца, окљоцан, вејкаст ... (Н, 35).

ветрогоња м *џусџолов, аванџурисџа, човек немирној духа*. – Човек од кога све почиње, Младен Лазаров ... био је џудина над џудинама, по друг и ветрогоња, мрзилац Турака ... (Н, 21).

вештигара ж *аџм. и џеј. од вешџица*. – ... дошљак се ... за тридесетак динара уселио у собичак Иконије Сакаџике, маторе вештигаре ... (Н, 153).

витло с *воденично коло*. – Једни кажу да је са кнез Милошеве воденице на чамцима и са големим витлом ... (Н, 73).

војникуша ж *она која се забавља са војницима око касарни, курва*. – ... да је плод Циганина Царанца из Румуњске, пређе роба, и масногузе бугарске војникуше, копиљаре ... (Н, 21).

врбопуц м *време кад врба цвeтiа и листiа*. – Марковићи весшто пле-ли котарице и батаре од витког прућа младе врбе, у време врбопуца ... (Н, 50).

вуновлачара ж *машина за влaчeње вуне*. – ... на подводном земљи-шту испод дрваре, Влајковићеве вуновлачаре ... (Н, 185).

глаткоклизав, -а, -о ков. *који је уједно и љадак и клизав*. – ... упара-ђивале се дамски и балски на глаткоклизавој равни међу благострним, ара-бескама украшеним падинама златом оивичених тацница-пратиља ... (Р, 181).

гњидичаст, -ста, -сто¹⁰ *који је као њидица ситiан*. – Најагонетнији је био натпис на левој ноzi, исписан сићушним писменима, гњидичаст ... (Н, 169).

голотрб, -а, -о *који је љола њрбуха; слабо одевен*. – Голотрба дечур-лија украде му шарени качкет ... (Р, 42).

гурбетар, -ара м *онај који оглази у љурбей, у љуђину, љечелбар*. – ... и других гурбетара без имена и презимена, без стана и занимања, које луди ветар доноси и односи без трунке жаљења и обзира ... (Н, 174).

дажд м заст. *киша*. – Пролеће се сручило на улици кестенова као дажд (С, 22).

дајка ж жарг. *жена лакој морала, курва*. – ... иначе увек услужне дајке, вазда готове на сестринске услуге ноћницима и успаљеницима ... (Р, 77).

дебелосан, -сна, -сно ков. *који има дебеле, љуне усне*. – ... дебелосу-ни дечак ... (Н, 356).

дежмекаст, -а, -о *омален, а љодебео, здејаси, љрунџав, незџрајан*. – Дежмекасти уредник је рекао ... (С, 28).

дилбердика м ков. *онај који воли да се удвара, љубавник*. – Не била ја мог оца њер, ако тај дилбердика ноћом не ргњава на женскадију! (Н, 157).

добеглица м и ж *особа која је негде добејла, дошла склањајући се испред нечеја*. – Они су синови добеглице и арамије Младена Лазарева ... (Н, 11).

донжуанчина м ауџ. и љеј. *од донжуан*. – Несрећник је тај, разбој-ник, донжуанчина, види се одмах ... (Р, 186).

дочетак, -тка м *свршењак, крај*. – ... која беше почетак и дочетак, срамотија и слава ... (Н, 393).

драмојед м вулг. *онај који има малу љлају, који оскудева у храни*. – Беше јој дао отказ смерни станар Калеа, тији опанчарчић, драмојед и драмо-сер ... (Н, 183).

драмосер м вулг. *љврдица, џиџија, џејцглака*. – ... и безјака што живе по законима и прописима, ко драмосери, јер су ништавни и пудљиви ко живина (Н, 32).

дупеувлака м и ж жарг. вулг. *улизица, ласкавац*. – Али, диктатор је био стар и болестан, очекивала се његова смрт, ни генерал Љубичић, епска дупеувлака, није веровао у његову бесмртност (Д, 78).

¹⁰ Према РМС индивидуализам који је забележен код О. Давича.

женскадија ж зб. *женска чељад, жене*. – Не била ја мог оца ћер, ако тај дилбердика ноћом не ргњава на женскадију! (Н, 157). Однеше нам ловани женскадију (Р, 78).

жертва ж арх. *жртџва*. – ... ортак и жертва Игњата Срдановића (Н, 14).

задрибалда м *ћвердоїлав, задрїи човек*. – Нек се зна да ја нисам задрибалда као целати под вешалима (Р, 245).

зарана прил. *рано ѿоїодне, ире мрака, вечери*. – Још зарана, око пет сати после подне, праћен раштрканим мукањем говеда ... (Р, 6).

заринглати, -ам сврш. жарг. *зайворїи, залуїи*. – Заринглај врата, Војине! (Р, 15).

зверлад ж зб. *звери, зверад*. – У дубинама морскијем живију ћораве, пљоснате, провидне чудовишне рибе, немушта зверлад мрака (Н, 405).

злочинитељ м *онај који чини зло*. – ... Војин је прво помислио да су то свакако лопови, пљачкаши, војни бегунци, зликовци и злочинитељи (Р, 7).

зовом, -а, -о сткњ. *зван, именован*. – ... који се батргаху у прегрејаној, накривљеној, паду склоној пећи између Сушице и Бреснице, Шумарица и Становљанског Поља, зовомој Крагујевац ... (Н, 398).

зубекања ж ауім. и *їеј. од зуб*. – ... зубекање ђаволске ... (Н, 321).

зуболомац м ков. *онај који ѿоїравља и вади зубе, зубар*. – ... први зуболомац и разарач вилица (Н, 334).

јавка ж рус. војн. *уїоворена їаїна реч (или реченица) која се уїоїребљва у сїїражарској служби у војсци, или у консїираїишном раду, лозинка*. – ... крештав глас мушкарца долетео испод прага, нимало сачињен од таме и несна већ јасан и одређен, чврст као пушчана цев у руци – присна и братска јавка из тамног вилајета блатњаве водурине и пропишталога глиба (Р, 14).

кајмакуља ж погрд. *она која је неоїрана, уличарка, їрљавуша*. – ... спазише дебелу сељанчуру Сибинку, по свим околним селима разглашену кајмакуљу и папричарку, брбљиву пијачарку, жену свињара у земљорадничкој задрузи... (Р, 80).

калаштура ж тур. погрд. *раскалашна, разуздана жена*. – Мислили су како би кудикамо боље било отерати све калаштуре у материну и лепо отићи на спавање (Р, 129).

калдрмција м *онај који їраве калдрме*. – ... да се татица Трпко кроз кључаоницу не увуче у ходник онако дебео као јоркширац и сипљив и знојав као калдрмција (Р, 246).

каруца ж (често мн.) *врсїа кола на четїири їочка, с кровом и високим седїишїем за кочијаша; лака кола, кочија*. – ... задржавао каруце са два бедна пастува ... (Н, 23).

кестенција м *онај који їече и їрогаје кесїење*. – ... нашавши неког блесавог, ширег него дужег кестенцију, отерала (Р, 55).

клуподер м погрд. *онај који дере їуђе клуїе, чека їо їредсобљима, доколичар*. – После смрти постао је сладуњава и простачка легенда, наш Бора, кафанска дангуба коју својата сваки клуподер и пијанац ... (Д, 296).

књигочија м *књижевник, ѿисац*. – Који ово записује, Константин Горча, истинословац и књигочија ... (Н, 153).

комунац м *ѿриѿадник неке комуне, заједнице*. – Прозваше ме цепидлаком, задрибалдом ... комунцем, капиталистичким доушником ... (Н, 413).

котлокрпа м *човек који крѿи, ѿоѿравља коѿилове и друѿе мейалне судове*. – Цигани котлокрпе и сумасишавши што лутају по нашем крају (С, 65).

крвопилац, -лца м *кровоѿија, онај који ѿије, сише крв*. – ... крвопилац, који снагу изобилу обнавља кољући зубима јагање-првенце ... (Н, 22).

крвоследник м ков. *човек који исѿиѿује ѿуђу крв, ѿуђе ѿорекло ѿоѿуѿи ловачкоѿ ѿса који ѿо крвавом ѿраѿу ѿроналази рађену дивљач*. – И амбициозни су крвоследници отишли подвијена репа, морали су се задовољити грађанском тужбом (Д, 23).

крпигуз м погрд. *који једва сасѿавља крај с крајем*. – Постио је за време мрса и мрсио за време поста, глаголајући да су стеге и закони за мрљеше, метиљавце и крпигузе ... (Н, 26).

кукат, -а, -о необ. *који има велике кукове*. – Силно се зарадоваше другари видевши је онако сисату, плећату, кукату и трапаву ... (Р, 80).

лакорумен, -а, -о ков. *који је ѿмало румен*. – ... који носаше златоткане барјаке, разне утвари ... лакорумена старачка лица око цркава, беше Игњату до појаса (Н, 394).

леблебѿија м *онај који ѿрави и ѿрогаје (х)леб, ѿекар*. – ... рече леблебѿија Глигор, гледајући Филипа са врата своје радионице ... (Р, 36).

лецати се, -ам се несврш. покр. *једва се креѿаѿиѿи од малаксалосѿи, вући се; биѿи болешљив, куњаѿи*. – Лецаће поред плотова ко и сваки од нас (Н, 23).

локал м *саобраћајно, ѿромейно средсѿиво (ѿрамвај, воз и др.) које саобраћа на крајкој релацији*. – Око пола шест ујутру кроз мркли мрак протандркао би локал са радницима ... (Р, 5).

ломиврат м *онај који ломи враѿи*. *фиг. одвише смео човек*. – Човек од кога све почиње, Младен Лазаров ... био је људина над људинама, подруг и ветрогоња, мрзилац Турака, Гангрца и Манѿука, слаботиње, млека и мршавих жена, убојица, ломиврат и стамен-кремен (Н, 21).

лончарка ж *лончарева жена*. – Затим га је лончарка, нашавши неког блесавог, ширег него дужег кестенѿију, отерала (Р, 55).

лумпаѿија м *онај који лумѿује, весели се*. – ... сукњари и блудници, лумпаѿије ... (Н, 342).

лумпер м жарг. *онај који лумѿује*. – Грађани Крагујевца придружили су се том лумперу и разбијачу који је постао јунак дана и протествовали су против моје књиге која је „увредила град-херој и град-жртву“ (Д, 5). Главну мушку улогу обнашао је Чича Илија Станојевић, стари лумпер ... (С, 270).

мазарија ж пеј. *рђава слика*. – ... иза дречавих мазарија на зиду што представљају град у развоју (Р, 213).

мазија ж *меџална ѿлуџа; који сија као ѿа ѿлуџа на ваџри*. – Фиг. ... да се, стојећи под усијаном мазијом сунца, која неће доказати ничију и никакву правду ... (Н, 396).

маргиналац м *онај који је на марџини, са сѳране, мање биџан*. – Политика је нека врста посвећене вештине за изабране и посвећене, разбибрига за лењивце и маргиналце ... (Д, 13).

меденогласни, -а, -о ков. *који је леѿоѿ, слаѿкоѿ ѿласа*. – Драгиша ... роди лепотана Игњата Срдановића, подмитљивога ... златоустога и меденогласнога змаја са удом великијем (Н, 12).

мелеман, -мна, -мно *који делује као мелем, који ублажава бол; лековиѿ*. – ... док су рођаци мртвосани хркали у слами на гувну и бауљали до бунара са мелемном водом (Н, 23).

милокрвни, -а, -о *добре крви, доброћудан*. – Драгиша, милокрвни и мирни ... роди лепотана Игњата Срдановића, подмитљивога ... златоустога и меденогласнога змаја са удом великијем (Н, 12).

мнити, мним несврш. заст. *мислиѿи, размишљаѿи*. – Мним: горе су брда, округласта, обрасла боровима ... (Н, 446).

многopaдајући, -а, -е необ. *који ѿага у великој количини (о киши и сл.)*. – Тих дана се док су се одасвуд сливале многopaдајуће кише, док је набујала Лепеница плавила поља јовановачка ... (Н, 177).

молбеница ж *молба*. – Ово му дође као молбеница за опроштај мајчици нашој ... (Н, 14).

мрзилац, -иоца м *онај који мрзи некоѿа или неѿиѿо, неѿријаѿиел*. – Човек од кога све почиње, Младен Лазаров ... био је људина над људинама, подруг и ветрогоња, мрзилац Турака, Гангрца и Манџука, слаботиње, млека и мршавих жена, убојица, ломиврат и стамен-кремен (Н, 21).

надлукавити, -им сврш. *ѿобедиѿи некоѿ у лукавсѿву*. – Надлукавити лукавога, то значи прихватити његова средства и, најзад, његове циљеве (Д, 114).

најсамљи, -мља, -мље суп. необ. *ѿревише сам*. – Кад си најсамљи и најуплашенији, кад те нико не воли и не следи, кад не видиш ни трачак наде, кад себе опажаш као безвредну честицу у безмерном простору, онда си можда једини прави и поседујеш последњу вредност: немоћ (Д, 347).

наколмован, -а, -о *увијен у коврче, увојке, ѿаласасѿи (о коси)*. – Огледало ... оцртавало је: један нервозан профил ... наколмовану косу испод танке црне мрежице, златне минђуше у ушима ... (Р, 184).

намастир м *манасѿир*. – ... која се под старост вукла по намастирима и саборима ... (Н, 13).

нарикача ж *женска особа која нариче на ѿробљу*. – ... и плакала ружно као просјакиња на гробљу, навикло као нарикача, тек реда ради, тек да ни она, онемоћала болесница, не лежи беспослена док се около смуца нешто непознато ... (Р, 15).

народовољац м *онај који уѿађа народу*. – Срби, Хрвати и Словенци – њихово нагло национално освешћени централни комитети, интелектуалци и народовољци ... (Д, 327).

натрагођа м *онај који иде натрашке*.¹¹ – Чедомир Трајковић, звани Калеа, натрагођа, војнички шкарт, опанчар крагујевачки ... (Н, 14).

недотупаван, -вна, -вно *неразуман, несхваћљив*. – Тај фантазам распирује недотупавне одлуке нове хрватске власти и београдска пропаганда које, радећи једна против друге, раде једна за другу (Д, 369).

недоук м *онај који није доучио до краја оно што је почео*. – По сведочењу многих, мудраца и недоука, свезналаца и сврзислова ... (Н, 77).

незнан ж *оказ. нејознајто местио*. – Какав се то талас диже из незнани и прети да ме прогута? (Т, 5).

неколега м *необ. онај који није колеја; онај који је неколејијалан*. – Кад се вратим на ову столицу, пред овај екран, поново ћу бити неко други, неки не ја, неписац и празноглавац који тражи изговор да устане и оде до Клуба књижевника на свој последњи књижевни посао, брбљање са колегама и неколегама (Д, 64).

немак м *необ. онај који је нем*. – Мој пријатељ Цогољ, немак, жижа је свих задовољстава, утока сласти и бола (Р, 265).

немац м *необ. онај који је нем*. – ... ћутали су као немаци (Н, 122).

неписац м *онај који није писац; лош писац*. – Кад се вратим на ову столицу, пред овај екран, поново ћу бити неко други, неки не ја, неписац и празноглавац ... (Д, 64). То је горе него бити писац или неписац, ни постојати ни непостојати ... (С, 29).

несмајник м *несрећник, несирећњак*. – Несмајник, брат, и лична сенка, доњоземац, станује свуда где људски род допире ... (Н, 177).

нештедимиче прил. *не штедећи*. – Трговци и фабриканти, осведочени родољуби крагујевачки, нештедимиче дадоше прилоге за војску, одбрану земље ... (Н, 387).

нигденикоговић м *онај који нема није никоја, нема рођака*. – По сунцу и киши, снегу и ветру, осорни и сурови надзорници, јакоже нигденикоговићи, запуштени и забрадатили као и раденици ... (Н, 79).

нишчи у *им. служби: сиромашан, убој човек*. – ... сви они, знани и незнани, заслужни и незнатни, нишчи и височни, чисти и прљави ... (Н, 398).

облогуз, -а, -о *који има облу задњицу*. – ... крстили се богобојазни старци и кришом у шамије уздисале облогузе сељанке ... (Н, 23).

окљоцан, -а, -о *необ. ојрцан, њохабан*. – ... дошао да ту умре, сед као овца, окљоцан, вејкаст ... (Н, 35).

острагуша ж *заст. врста њушке чија се цев њуни одосира*. – ... једну пишку острагушу, оковану сребром ... (Н, 46).

официруша ж *жарг. жена официра*. – Тамо су их предавали кришним и наблајханим женама које смо звали официруше (Д, 407).

оцко м *оцац*. – Доцније их све ђутуре назваше Младеновићима, по страшном оцку им ... (Н, 11).

---

¹¹ Вуков Рјечник.

паламудаџија ж *бесмислица, људосџи*. – ... који је писао и лапарао као млинчић за кафу неке будалаштине и паламудаџије и зафрканџије да ти се смучи ... (Р, 254).

папричарка ж погрд. *она која њрогаје њаџрике*. – ... спазише дебелу сељанчурку Сибинку, по свим околним селима разглашену кајмакуљу и папричарку, брбљиву пијачарку, жену свињара у земљорадничкој задрузи... (Р, 80).

пасјалук м покр. *џасје време, лоше време*. – Чим по оваквом пасјалуку клипшу, добро не раде и не мисле (Р, 20).

патиџврк м *особа малој расџа*. – ... не разумеде шта тај патиџврк и патуљак хоће (Н, 162).

певидруг м (мн. заст. певидрузи) *груџови у џесми, у весељу*. – Тако се заснова грана Трајковића, немоћника и џебрака, које доџније певидрузи и плачидрузи називаху и Жмарџима, и Кепама (Н, 13).

пијачарка ж *она која џирије и живи џо џијаџама*. – ... спазише дебелу сељанчурку Сибинку, по свим околним селима разглашену кајмакуљу и папричарку ... (Р, 80).

плачидруг м *груџ у џлачу, у жалосџи, у несрећи*. – Тако се заснова грана Трајковића, немоћника и џебрака, које доџније певидрузи и плачидрузи називаху и Жмарџима, и Кепама (Н, 13).

плачипиџда м и ж вулг. *размажена, џремека особа; размаженко*. – У свачијим устима сам био дрипаџ ... плачипиџда (Н, 413).

плачисинђер м (плачисунђер) *онај који куџи џуђе сузе као сунђер*. – ... и од тога ми лакнуло јер не волим плачисинђере и сцене жалостиве (Р, 313).

плетара ж *кућница или сџаја од џлеџера (џрућа)*. – ... подигла кућнице плетаре за издавање сиротињи ... (Н, 153). ... а штале плетаре полако су утањале у пихтијаџто тле (Р, 5).

подруг (често непром.) м *врло велики човек*. – Човек од кога све почиње, Младен Лазаров ... био је људина над људинама, подруг и ветрогаоња, мрзилаџ Турака, Гангрџа и Манџука, слаботиње, млека и мршавих жена, убојиџа, ломиврат и стамен-кремен (Н; 21).

полакиџошки, -шка, -шко *наџола киџошки*. – ... вазда у свом јеџинџатом полукиџошком одељу (Н, 158).

полалуд, -а, -о инд. *који је наџола луд*. – Значи, само кад сам у невољи, изгубљен, раџтројен, полалуд (Д, 161).

полаобучен, -а, -о *који је наџола обучен*. – ... не палећи свећу, полаобучен, и ту, пошто би се згрејао и раскравио ... (Н, 154).

полачовек м ков. *онај који нема џозиџивних моралних особина, бескараџиџерна, слаба особа*. – ... да се тај наопаки гост, мрљавко, метиљавко и полачовек, бусао у кокошија прса ... (Н, 164).

полу- као *џрви део сложенџца значи неџиџо шџо је само наџола или само јеџним деџлом оно шџо значи груџи део или је џо велиџини, вредносџи, џрајању само џоловина оноџа шџо значи груџи део*: полуаматер (Д, 321), полубиће (Д, 305), полубог (Д, 8), полубоем (Д, 14), полубудан (Д, 103), полувековни (Д, 292), полугладан (Д, 57), полуграђанин (Д, 14), полузабрањен

(Д,), полузаборављен (Д, 254), полуилегално (Д, 350), полуинтелигентан (Д, 80), полујаван (Д, 22), полујезик (Д, 305), полумисао (Д, 55), полумушкарац (Д, 116), полунемоћан (Д, 273), полунемушт (Д, 303), полуосмехнут (Д, 67), полуписац (Д, 380), полупрезимењак (Д, 122), полупрезриво (Д, 238), полусан (Д, 12, 25), полусвет (Д, 18), полусвесно (Д, 71), полусит (Д, 57), полуслеп (Д, 333), полуфиктивно (Д, 242) итд.

пољоделац м *онај који ради у њољу, райџар, земљорадник*. – ... подмукао и потуљен сој пољоделца, калемара, качара и штројача ... (Н, 30).

помељар м *онај који довозе или донесе жиџо у млин и чека док му се самеле*. – ... глагољали су помељари у воденици ... (Н, 34).

порицатељ м *онај који све њориче*. – Био је то мој јунак из подземља, нихилист, порицатељ, противник свега ... али истовремено и прогоњени, кажњени, жртва, окружен самоћом коју је сам изабрао, горак, луцидан и немилосрдан (Д, 218).

пособац м *један од синова рођених један за дружим без сесџара међу њима*. – Душан је имао четири сина пособца, и погинуо је од руке најмлађега ... (Н, 36).

правдољубац м *онај који засџуџа њравду, који се залаже, бори за њравду*. – хром правдољубац Ганди, са боцом у запучку, са полуцилиндром на шиљастој глави ... (Н, 398).

преводац м *онај који живи њреко воде; с друје сџране реке*. – ... јер је неки Радоња, преводац, путник намерник, намастирски послушник ... (Н, 35).

прекопута предл. *насџрам*. – ... на чистини прекопута кланице ... (Н, 393).

прекопута прил. *насџрамно*. – Кроз прозор прекопута вириле су збабане уседелице Петковић ... (Н, 417).

премеждење с *доба њолној сазревања*. – Премеждење илити преображеније (наслов) (Н, 183).

пресмакче с *џрерано рођено геџе, недоношче*. – Рођен је као пресмакче у ветровитој ноћи, правој салауковини (Р, 33).

пресмакчић м дем. *џрерано рођено геџе, недоношче* – ... узимао је нафору ... освештане богојављенске водике ... и служи запајању пресмакчића ... (Н, 25).

притча ж арх. *џрича*. – Лица и догађаји у овој домаћој притчи су измишљени (Н, 6).

проблесак м *џрерачак свеџлосџи који се њојави на краџко време; блесак очију као одраз каквој унуџрашњеџ сџања*. – Ангажовање на мојој страни коштало би га бар неколико дана, нема их превише, мора их штетети и користити за нешто важније, за последње проблеске живота (Д, 14).

протандркати, -андрчем свр. *џроћи џандрчући*. – Око пола шест ујутру кроз мрки мрак протандркао би локал са радницима ... (Р, 5).

прцмољак, -љка м погрд. *мали, сџпан човек*. – ... запазише да тај смешни човечуљак, прцмољак, уредно, скоро сваке вечери, а недељом обавезно, одлази у Стару Цркву ... (Н, 185).

пујдати, -ам несвр. *гразиии на која, наониии*. – Обесна сељачка дечурлија пујдала је псе на њега (Р, 43).

рабација м *онај који се бави превозом робе итерееим запрежним колима*. – Жене су им, истини за вољу, уистину биле курве, и ваљале су се с ким стигну, најчешће с гурбертарима рабацијама (Н, 57).

разносемен, -а, -о *који су иишекли из различииој семена; несродници*. – Господин Фрањо Туђман је Милошевићев разносемени брат близанац и један без другог не могу (Д, 404).

ружнолеп, -а, -о ков. *који је уједно и ружан и леј*. – Тај ружнолепи град заробио ме за читав живот (Д, 151).

рукоделни, -а, -о ков. *који сивара рукама*. – Најмлађи, и најмањи, младенов син, рођен уочи Госпојине, незнано које, рукоделни колар Трајко ... (Н, 12).

сакалуда ж *бесмислена, луда, неурачунљива особа*. – ... у којој пребивају слепи мишеви, вампири, узнемирене душе, буљине, сакалуде, гуштерови и гад свакојаки (Н, 17).

самоизоловати, самоизолујем сврш. необ. *сам се изоловаии*. – Остаје му да се самоизолује и да чека боља времена (Д, 3).

самосазданије с арх. *самонасијање, самосиварање*. – ... по налогу унутарњих прегалаца и правилима самосазданија ... (Н, 21).

сандучара ж *кућа која је у облику сандука, слична сандуку*. – Једноспратне куће сандучаре чувале су дремање слеподнева ... (С, 16).

свуноћ прил. *иоком целе ноћи*. – ... на подводном земљишту испод дрваре, Влајковићеве вуновлачаре ... и свуноћ сложено кркетале жабе... (Н, 185).

секадаша ж погр. *женска особа лакој морала; лакодајка*. исп. *дајка*. – Све су такве, биле секадаше или Геневеве (Р, 177); ... због једне дебеле ... лажљиве и никакве секадаше (Н, 87).

симиција м тур. *иикар који ииче симиие*. – ... огулале на пијану и успалењу дреку фабричких радника, носача ... симиција, коцкара, сецикеса и џепароша ... (Н, 162).

скудоуман, -мна, -мно *малоуман, слабоуман*. – Они, будући нискородни и скудоумни, нису прошли троделни пут нагоре, већ надоле, као талог (Н, 13).

слепчовођа м *онај који води слеје*. – ... и несрећа као пакосни слепчовођа који се понекад цери себи у браду и заводи на странпутице (Р, 19).

слугерања м погр. *слуја*. – Зар та дроњава женетина мисли да је он постао њен бедни слугерања и послушник ... (Р, 30). ... предодређен за слугерању и прљавка (Н, 473).

смерт ж арх. *смриј*. – ... и долазила им смерт свима иста и довољна (Н, 50).

содација м *занаилица која ирави сода-воду, лимунаду и сл.* – А риђобради Кокало содација може одселе сам да буде врло покварен у пролазу иза дрваре јер му је лимунада најачо почела да смрди на црне чарапе ... (Р, 249).

содацка ж жена *содације*. – Сматра се да су доцније постале семењарке... бургцике, трукерке, содацике, праље у хотелима ... (Н, 187).

сокачара ж погрд. *жена лакој морала, уличарка*. – ... где су госте забављале некакве олињале, офуцане, нафракане сокачаре и фракафуље из различитијех крајева ... (Н, 162).

сочињеније с арх. *ѿисана ѿворевина, сасѿав*. – У ствари, ја сам писац тог сочињенија, ако је веровати гласинама које круже по граду са прецизношћу припремљеног сценарија, а разносе их искусни чаршијски чауши који обилазе места где има највише света и где су сви спремни да слушају било шта, нарочито такве гадости (Д, 8).

споромислећи, -а, -е *који сѿоро мисли*. – Ако ја, овако споромислећи, примећујем ту разлику, остали су је сигурно одавно приметили (Д, 34).

срамотија ж арх. *срамоѿа*. – ... која беше почетак и дочетак, срамотија и слава, тврда иловача ... (Н, 393).

србизам м *сѿав, идеја каракѿеристѿична за срѿски ментѿалиѿеѿ честѿо национално обојена*. – У најнижим регионима политиканства то је србизам, по кафанама познат као србовање (Д, 4).

србовање с *исказивање, изражавање сѿавова, идеја честѿо национално обојених које се сматѿрају каракѿеристѿичним за Србе*. – У најнижим регионима политиканства то је србизам, по кафанама познат као србовање (Д, 4).

стрводер м *лице које се сѿара о ѿреносу уѿинулих живоѿиња, скидању коже са њих и њихову укоѿавању, мѿцинар, живодер*. – Можда му кости разнесе пси и вукови, и стрводери којекакви ... (Н, 15).

сукњар м погрд. *онај који јури за сукњама, за женама*. – ... сукњари и блудници, лумпације ... (Н, 342).

сулудаст, -а, -о *који је ѿмало луд, сулуд*. – сулудаста Агатија, са краћом ногом и невестинским венцем ... (Н, 397).

сумњалица ж и м *особа која лако ѿдлеже сумњама, која је склона сумњичењу, која ѿреѿерано сумња*. – Сумњалице као што сам ја газе на путу, плују и понижавају, потом иду даље (Д, 3).

таљигаш, -аша м *возач ѿаљѿа, онај који неѿѿо ѿревози на ѿаљѿама*. – ... који су трунтавом чувару дрваре, таљигашима и носачима ... представио као сопственик ... (Н, 185).

танковрх, -а, -о ков. *који има ѿанак врх, који се оѿѿиро завршава*. – ... ново брдо се могло изједначити са танковрхим јаблановима из дрвореда према железничкој станици (Н, 394).

текуница ж зоол. *ѿодар из ѿор. веверица, виѿкој ѿела, сиве или жућкасѿосиве боје, крајкој реѿа и малих ушију, који живи ѿо сѿеѿама, ѿундрама и жиѿним ѿољима и униѿѿава усеве*. – ... мршуљава, зла, неуморна, хитра као текуница ... (Н, 65).

телалити, -им несвр. *објављиваѿи, оѿлашаваѿи, разѿлашаваѿи на јавном месѿу; извикаваѿи на јавним лициѿацијама*. – Ако телалим по чаршији, себи ћу ископати гроб (Д, 95).

течурати, -ам несвр. *гем. од шећи*. – А чудо другога реда беше: док је брдо расло у равна и побелела небеса ... роморио, течурао ... кошмарни сан сужања и домородаца ... (Н, 398).

топољак, -ака м *место обрасло њојолама, шума или њај њојола*. – Кроз поплављене врбаке и топољаке промицале су надуване лешине паса ... (Р, 5).

труковати, -кујем несвр. нем. варв. *тисаји*. – Пресавијем лист и трукујем дописе ... (КГ,224).

туцак, -ака м погрд. *онај који се њојуца њо свећу живећи од мило-сјиње, њросјак*. – У присуству неколицине ђоравих, ђопавих, губавих и грбавих туцака, који измилеше из капеле ... (Н, 373).

ћерамида ж грч. *цреј за њокривање кућа*. – Ваља напоменути да у цветојевачкој Горњој Мали стоји оронула кућа, дериња, изваљених врата и прозора, разграђене ћерамиде ... (Н, 17).

ћопавела ж погрд. *ћојава жена*. – То је ћопавела Агатија, она божјакиња с гробља! (Р, 173).

убојан, -јна, -јно *који се односи на бој, бојни; рајни*. – У месецу Септембрију, виноградноме, путницима из возова причињавало се, док су с неверицом трљали разрогачене очи и буљили у шћућурени, убојани град, да брдо заклања целу Илину Воду, Милетину Чуку и читаву покорену Србију (Н, 394).

униније с *сеја, малодушност*. – Понижења сваковрсна прате нас и после смрти телесне, као претили црви тустога мрца, и нема краја јаду, беди и унинију (Н, 14).

уцерица ж *гем. од уцера; мала кућа од лошеј мајеријала, чајрља, сјираћара*. – Кровови на уцерицама испод цркве пропуштали су воду ... (Р, 5).

хомункулус м лат. *човек из рејорике; њарјијски ~; национални ~*. – Његови посланички хомункулуси побеђују свуда, и у провинцији и у главном граду, у касарнама и на планинама, на сваком гласачком месту (Д, 422).

хромац, -мца м погр. *хром човек*. – Хромац и побегуља (наслов) (Н, 93).

цекетан м жарг. *нишјарија, безвезњаковић*. – Шта сам причао, цекетане? (Р, 178).

црљен, -ена, -ено покр. *црвен; који је боје крви*. – ... таманио хрпе црљених лубеница, стојећи у води до паса и свакога часа мокрећи (Н, 25). Русини с округлим главама и црљеним образима (Н, 78).

чадољубац м инд. *њедофил*. – ... поред бубуљичавог чадољупца, Павла Тејета ... (Н, 371).

чанколиз м *онај који се улајује из корисјољубља, који живи од милосјиње оноја коме се улајује, улизица, њолјрон*. – Беху прво синови и кћери, потом чанколизи и надничари, на крају слуге свачије и робови свачије (Н, 13).

чаругција м *ојанчар*. – Чаругција и крпа Калеа, главатији и унезверенији него икада ... (Н, 397). Највише ми се смејаху колеге чаругције (Н, 412).

чаругцијски, -ска, -ско *који се односи на чаругцију*. – ... дошљак је отворио опанчарску, или чаругцијску, радњицу ... (Н, 153).

чаршинлија м *човек из чаршије, човек који ради у чаршији*. – Како чаршинлије сазнају сваку бљувотину? (Д, 8). Волео сам његов корозиван дух и немилосрдне шале, подсмехе на рачун чаршинлија, прециоза и будала, оптимизам његовог лудила, његов неуморни чапкунско-злобни кикот (Д, 7).

чатмара ж *кућа са зидовима начињеним од љрућа облејљеној блаџом*. – ... док су синови здраво хркали у тесној чатмари, изваљени један по ред другог ... (Н, 33).

чекетало с *гаишчица у млину љреко које зрно из коша клизи на жрвањ*. – ... мумлање камена горњака и доњаца, и брборече чекетала (Н, 22).

чисмен, -а, -о *који воли чистиоћу, који се брине за чистиоћу*. – Остала три Душанова сина беху благопристојни људи, чисмени сељани, који су, исповеђени како доликује православцима, поумирали у креветима, од старости и слабости (Н, 36).

чудило с *чудо*. – ... спаривање два чудила ... (Р, 323).

цебрак м покр. *љросјак, љврдџица, џиџија*. – Тако се заснова грана Трајковића, немоћника и цебрака ... (Н, 13).

цезвар м *онај који љрави бакрене љосуде, ибрике за кување црне кафе*. – Што се мора није тешко, цезвари! (Р, 81).

цецети, цецим несврш. *дуго сџајаџи чекајући, дреждеџи*. – Таљигаши и носачи, поваздан беспослени, цецећи на расушеним бурићима пред винским подрумом ... (Н, 185).

шалџија м *онај који збија шале*. – Дреждећи пред кафанама ... шалџије, писци бенастога писма, превијали су се од смеха ... (Н, 160).

шанкуша ж погрд. *она која љочи љиће и која љослужује за шанком; она која сџално седи за шанком*. – Келнерице, шанкуше и куварице из периферијских кафана ... (Р, 77).

шећерџија м *онај који љрави и љродаје колаче и др. љосласџиџе, љосласџичар*. – ... перјара и шећерџија са препуним корпама и празним цевовима (Н, 173).

широканлија м инд. *човек широких љлећа*. – ... и осам синова широкамлија, изрођених за петнаестак првих година ... (Н, 26).

шувак, -ака м *онај који се боље служи левом нећо десном руком, левак*. – И уловиће мужа шувака и безјака ... (Н, 129).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 1976: Драгослав Андрић, *Речник жарџона*, Београд: БИГЗ.
 Вуловић 2010: Наташа Вуловић, *Лексика у љриџоветџикама Лазе К. Лазаревића*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
 Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоџија срџској језика*, Београд: Завод за уџбенике.

- Драгићевић 2011: Рајна Драгићевић, Лексика квалификована као индивидуална у српским дескриптивним речницима, у: *Лексикологија, ономастика, синтакса*, Зборник у част Гордане Вуковић, ур. Владислава Ружић, Слободан Павловић, Нови Сад: Филозофски факултет, 47–57.
- Ђуровић 2016: Сања Ђуровић, Префиксалне творенице са *йолу-* у „Дневнику самоће“ Видосава Стевановића, у: *Језик, књижевност, уметност* X, ур. Милош Ковачевић, Јелена Петковић, Крагујевац: ФИЛУМ, 145–152.
- Згуста 1991: Ладислав Згуста, *Приручник лексикографије*, превод и предговор Данко Шипка, Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јовић 1975: Душан Јовић, О језику и стилу књижевног дела Видосава Стевановића, у: Душан Јовић, *Лингвистичке анализе*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СРС за своје чланове.
- Јелић 2008: Бранислава Јелић, *Конкорданцијски речник њриповедака Лазе К. Лазаревића*, Нови Сад: Прометеј.
- Клајн–Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник сѣраних речи и израза*, 3. допуњено и исправљено изд., Нови Сад: Прометеј.
- Ковачевић 2006: Милош Ковачевић, О стилу и језику Радослава Братића, у: *Сјиси о сѣилу и језику*, Бања Лука.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, Стилематичка лексика у роману *Агресар изубљених гуша* Анђелка Анушића, у: *Српски јисци у озрачју сѣилисѣике*, Београд: Филип Вишњић – Гацко: Просвјета.
- Ломпар 1996: Весна Ломпар, Обележена лексика у драми „Развојни пут Боре Шнајдера“ Александра Поповића, *Српски језик* I/1–2, Београд, 175–181.
- Мишић 2015: Биљана Мишић, Стилске одлике лексичких јединица у прози Радослава Братића и Горана Петровића, у: *Значај српског језика и књижевности у очувању идентитета Републике Српске VI, Будућности српског језика и књижевности у Републици Српској и (де)интеграциони процеси*, ур. Милош Ковачевић, Пале Филозофски факултет, 219–230.
- Мршевић Радовић 1987: Драгана Мршевић Радовић, *Глаголско-именичке фразеолошке синтаме*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Павковић 1984: Васа Павковић, *Речник љезије Милана Ракића*, Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић 2013: Драгана Радовановић, Статус дијалекатске и покрајинске лексике у речницима књижевног језика, у: *Традиција и ино-*

- ваџије у савременом српском језику*, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: ФИЛУМ, 113–118.
- Радовић Тешић 1982: Милица Радовић Тешић, Архаизми и њихова обрада у речнику САНУ, у: *Лексиколоџија и лексикоџрафија*, ур. Драго Ћупић, Београд, Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет – Нови Сад: Матица српска.
- Радовић Тешић 2008: Милица Радовић Тешић, Уклопљеност ауторске и индивидуалне лексике писца у општекњижевни лексички фонд, у: *Српски језик у (кон)тјекстју*, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: ФИЛУМ, 399–406.
- Радовић Тешић: 2010: Милица Радовић Тешић, Лексика Исидоре Секулић са становишта савремене стандардизације, у: *Језички систем и употреба језика*, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: ФИЛУМ, 115–120.
- Радовић Тешић: 2011: Милица Радовић Тешић, Лексички нивои у прози Драгослава Михајловића, у: *Књижевни (сти)андардни језик и језик књижевности*, ур. М. Ковачевић, Крагујевац: Крагујевац, 69–74.
- Рамић 2012а: Никола Рамић, Територијално раслојавање лексикона, *Српски језик* XVII/1–2, Београд, 302–316.
- Рамић 2012б: Никола Рамић, Опште карактеристике дијалекатске лексике, у: *Структурне карактеристике српског језика*, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: ФИЛУМ, 288–298.
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик.
- Ристић 2011: Стана Ристић, Речници писаца југоисточне Србије, *Градина, часопис за књижевност, уметност и културу* 44–45, Ниш, 135–138.
- Тешић 1982: Милосав Тешић, Речник језика писаца у односу на општи речник, у: *Лексикоџрафија и лексиколоџија*, ур. Драго Ћупић, Београд: Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет – Нови Сад: Матица српска, 301–304.
- Чолаковић 2016: Вера Чолаковић, Слојевитост лексике у *Мемоарима Живка Црногорчевића из Тузле*, у: *Наука и европјетрације* 10/2, ур. Марија Летић, Пале: Филозофски факултет, 87–98.
- Шипка 1998: Данко Шипка, *Основи лексиколоџије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.

Шипка 1982: Милан Шипка, О изради рјечника Кочићева језика на основу компјутерске конкорданце, у: *Лексикографија и лексикологија*, ур. Драго Ђупић, Београд: Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет – Нови Сад: Матица српска, 359–367.

ИЗВОРИ

- Стевановић 2008: Видосав Стевановић, *Рефуз мртџак*, Сабрана дела, том VI, Крагујевац: Кораџи.
- Стевановић 2008: Видосав Стевановић, *Нишчи*, Сабрана дела, том VII, Крагујевац: Кораџи.
- Стевановић 1975: Видосав Стевановић, *Констанијин Горча*, Београд: СКЗ.
- Стевановић 1986: Видосав Стевановић, *Тесџаменџ*, Београд: СКЗ.
- Стевановић 2009: Видосав Стевановић, *Сибила*, Сабрана дела, том XI, Крагујевац: Кораџи.
- Стевановић 2008: Видосав Стевановић, *Дневник самође I*, електронско издање.

Сања Ж. Ђуровић

СОСТАВЛЕНИЕ СЛОВАРЯ ПИСАТЕЛЕЙ КАК ВКЛАД В ЗНАНИЕ ЛЕКСИКОНА (на примере прозы Видосава Стевановича)

Резюме

Значение изучения лексики писателей неоспоримо, тот факт подтверждает и литература. Анализ осложняет неразработанная методология, а также многочисленные вопросы, касающиеся объема и типа анализируемой лексики. На основе имеющихся работ о лексике писателей сформировался хороший фундамент для будущих теоретических (развитие методологии) и конкретных исследований лексики писателей, т.е. словарей.

На основе проанализированной лексики В. Стевановича можно прийти к выводу, что словарный состав языка отражается не только в количестве использованных лексем, но и в семантике лексем, так как известные понятия имеют новые, обычно переносные значения. Словарный состав языка отражается и в употреблении многочисленных новообразованных слов, которые не зафиксированы в словаре. Их значение часто меняется до неузнаваемости, наблюдаются необыкновенные сочетания и необыкновенность выражения. Проанализи-

зированная лексика представляет собой сочетание старолитературной лексики, с одной стороны, и современной лексики, с другой стороны, сочетание традиционного и современного в языке.

Ключевые слова: лексика, маркированная лексика, словарь писателей.

УДК 811. 163.41'367.622
811. 163.41'367.7

ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 23. октобра 2016. г.
Прихваћен 9. децембра 2016. г.

О ЛЕКСИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА СА ПАРТИКУЛАРИЗАТОРСКОМ СЛУЖБОМ ТИПА *ЈАТО*, *КРДО*, *РОЈ*, *СТАДО*, *ЧОПОР***

У раду се анализирају именице *ја̀то*, *к̀рдо*, *рој*, *ста̀до*, *чојор* и сл. које имају функцију партикуларизатора-уобличивача и део су устаљених спојева речи: *ја̀то ијишца*, *к̀рдо њоведа*, *рој мува*, *ста̀до оваца*, *чојор њаса*. Циљ рада је да се на основу полисемантичке структуре наведених именица покаже да у примарним значењима функционишу као један тип партикуларизатора-уобличивача за обележавање скупине животињских врста, те је потребно сагледати у каквом су саодносy са другим члановима синтагматског скупа, док се у секундарним семантичким реализацијама исказује збир, мноштво људи, неживих ентитета и сл., чиме се наглашава лексичка збирност.

Кључне речи: партикуларизатор-уобличивач, синтагма, партитивна допуна, лексичка збирност, полисемија.

1.0. Термине *партикуларизајтор* и *партикуларизајтор-уобличивач*¹ у науку о српском језику уводи Милка Ивић (1980: 3–4) за исказивање, односно уочавање појединачног ентитета, нпр. *јрло сјоке*,

---

* dragana.cvijovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У енглеском језику нпр. користе се термини *партицип* и *партиципна реч*, у немачком *нумератив* (Бушелић 2015: 75), у бугарском *нумератив* или *мензуратив* (Буров 2004: 24; Петров 2015: 74).

комад *накиџа*, *ниџи њаучине*, *свежањ кључева* и др. Ауторка истиче да партикуларизатори-уобличивачи садрже у свом лексичком значењу семантичко обележје „опредмећеност“ (Ивић 1980: 4). Даље, ауторка партикуларизаторе дели на неколико врста у зависности од тога на који начин издвајају део из мноштва, тј. целине, те тако говори о индиректним (*две шољице кафе*), директним (*комад сџакла*), партикуларизаторима конститутивног елемента (*члан жирија*) и генеричким (*врџа аутомобила*).

1.1. Лексеме које су предмет наше пажње припадају групи именица које су по својој функцији најприближније партикуларизаторима-уобличивачима. За разлику од партикуларизатора-уобличивача који се употребљавају како би се материја или предмети исказани партитивном допуном (нпр. *џрамен косе*, *џрудва снеџа*, *џрумен земље*, *сџио сена* и др.)² уобличили и постали бројиви, односно како би се издвојио један део материје или предмета, код именица које именују велике скупине, у конкретном случају – скупове животиња (*џаџо џџиџа*, *џрдо џоведа*, *џој џчела*, *сџадо оваца*, *чојор вукова*), не долази до издвајања појединачних чланова колектива, већ се њима постиже сужавање тог непрегледног мноштва, издвајањем једне мање целине, која је такође на неки начин уобличена (в. и Ивић 1980: 8). Плуралски облици заједничких именица у генитиву *џџџџџџа*, *џџџџџџа*, *џџџџџџа*, *оваца*, *џџџџџџа* не могу стајати самостално, дакле немају самосталну функцију већ се употребљавају у облику партитивног генитива и чине партитивну синтагму. Затим, оне не дају никакву информацију о броју јединки од којих је састављено дато мноштво, те се оно разумева као неограничено, дифузно. Из тих разлога, истиче Ивић (1980: 8), изрази попут *џој*, *сџадо* и сл. јесу сродни партикуларизаторима. Лајонс (1977: 316) констатује да у енглеском језику колективна именица попут *flock* (стадо) има исту функцију као именице *pool* (локва) у нпр. *локва крви* и *round* (фунта) у синтагми *фунџа квасца*. Међутим, Тулина (1962: 9, према Ивић 1980: 8) истиче да именице *куча* (гомила, хрпа) и *сџаја* (јато) не означавају конкретне предмете већ имају функцију исказивања свеукупности неименованих предмета, те да због тога не можемо рећи *я вижу кучу* (видим гомилу) или *я вижу сџајау* (видим јато). Из тога произилази да овакви изрази који имају партикуларизаторску функцију, односно могућност уобличавања мноштва, имају непотпуну лексичку садржину и тек у споју са дру-

² О партикуларизацији и квантификацији в. Ивић 1980: 1–13; Драгићевић 2000: 427–447; Драгићевић 2003: 137–146; Пипер и сар. 2005: 62–63, 870, 872, 879, 882–3, 902–3, 906; Зељић 2016; а потом и Зника 2002; Шарих 2002; Тафра 2005; Куна 2008: 37–47; Бушелић 2015 и др.

гом именицом функционишу као семантички потпуно оформљене језичке јединице (Ивић 1980: 8).

Ивић (1980: 9) примећује да у српском језику ниједна лексичка јединица не покрива толику разноврсност животињских врста какву покривају именице из других словенских језика, нпр. рус. *стадо* (стадо коров, уток, рыб); пољ. *stado* (*stado owiec, wilków, gołębi*), словач. *krdel'* (*krdel' lastovičiek, oviec*). У бугарском језику такође постоји значајан број именица које означавају различите класе зоонима, нпр. буг. *јатио* (птици, рыби), *орляк* (птици, животны), *рој* (пчели, комари, птици), *стаго* (овце, говяда, свине) и др.

2. Због чега смо се у нашем истраживању определили за лексичку скупину која именује животиње? Наиме, именице из наше грађе показују извесне специфичности на граматичком и семантичком нивоу, тј. исказују специфично граматичко понашање, што је у супротности са њиховим значењем, тако да првобитно треба сагледати значењску припадност именица *јатио*, *крго*, *рој*, *стаго*, *чојор*. Стевановић (1986: 184–185) констатује да наведене именице остварују и плуралску форму *јатиа*, *крда*, *ројеви*, *стада*, *чојори*, те без обзира на то што заиста означавају збирне скупине јединки, из горенаведеног разлога, не можемо их припојити збирним именицама. То је са морфолошког аспекта. Међутим, са становишта семантике уочава се да у полисемантичкој структури секундарна значења исказују збирни карактер, те да их у том смислу можемо третирати као лексичке збирне именице.³ Основни показатељ збирности јесу семе интензитета/величине, као и семе скупности, мноштва, збира, које наведене лексеме садрже у свом семском саставу. Према томе, циљ нам је да на основу полисемантичке структуре датих именица покажемо да у примарним значењима заиста функционишу као један тип партикуларизатора-уобличивача за обележавање скупине животињских врста, односно за сужавање непрегледног скупа у мању организованију целину, као и да уочимо у каквом су односу са другим члановима синтагматског низа, док се у секундарним семантичким реализацијама исказује збир, мноштво људи, материјалних и апстрактних ентитета у виду

³ Под лексичким збирним именицама подразумевамо именице код којих не постоји формални показатељ збирности попут творбеног форманта, нпр. *-ад*, *-еж*, *-је*, *-сиво* и сл., те се код њих збирност реализује на плану значења, нпр. *бижуџерија*, *накији*, *народ*, *илеме* и сл. Иначе, у српској лингвистичкој литератури лексичке збирне именице тек се узгред спомињу, нпр. у Ивић 1995; Симић 2007, док им се у страниј литератури, како словенској, тако и несловенској посвећује више пажње: Браун 1930; Виноградов 1986; Пети 2001; Буров 2004; Тафра 2005; Петров 2015; Бушелић 2015 и др.

нека небројива збирна или градивна именица добија форму и опредељује се (Ивић 1980: 4; Драгићевић 2003: 139), а синтагма постаје јединствена семантички неразложива двочлана јединица која означава један недељив предмет или појаву (Драгићевић 2003: 140).

3. Поћи ћемо од значења лексема које су предмет наше пажње. Именице *јаћо*, *крдо*, *рој*, *стадо*, *чојор* поседују богату полисемантичку структуру и, у мањој или већој мери, означавају широк дијапазон објеката – животиње, људе и предмете.

3.1. Примарне семантичке реализације наведених лексема односе се на различите животињске врсте. Именица *јаћо* с **1. а. већи број ићица у скују, које леће заједно:** ~ врана, ~ голубова; **б. рој инсеката;** **в. скујина риба које иливају заједно;** **г. стадо, чојор:** ~ коња, ~ јаради, као што се уочава из дефиниције, означава многобројне врсте зоонима, што сведочи о дистрибутивном богатству наведене лексеме. Именица *крдо* не поседује тако богат дистрибутивни потенцијал. Примарно значење наведене лексеме означава **1. већи број животиња, стоке (обично исте врсте: оваца, коза, говеда, свиња) која заједно пасе, креће се, пребива и др., стадо.**⁶ Лексема *рој* у свом примарном значењу односи се на тачно одређену врсту инсекта, чиме се конкретизује и ближе одређује посебна, затворена целина, а о чему нас обавештава семантичка компонента *скуј*: **1. скуј ичела које су се излегле од једне мајице у истој кошници и чине посебну заједницу.** Именица *стадо* поседује највећи дистрибутивни потенцијал и највише могућности да се као партикуларизатор-уобличивач веже за именице које означавају различите зоониме. Примарна семантичка реализација наведене лексеме односи се прво на скуп домаћих животиња исте врсте (овце, козе и сл.), а потом и на скуп дивљих животиња

⁶ Као конститутивни члан уз описну дефиницију јавља се и синоним *стадо*, што говори о међусобној семантичкој повезаности самих уобличивача и њиховој замени, односно о могућности употребе једне лексеме уместо друге. Али треба ипак нагласити да је међузаменљивост веома ограничена јер колокације, односно уобичајено појављивање једне речи са другом у оквиру неке синтагме или реченице представљају устаљене спојеве речи. Те се тако код назива за групе животиња најчешће јављају спојеви речи као што су *ерела (коња), јаћо (ићица, риба), крдо (говеда, слонова), рој (ичела, комараца, мува), стадо (оваца, коза), чојор (вукова, лисица, паса)*, али не очекујемо нпр. *рој говеда* или *крдо ићица* и сл. (в. и Прћић, „Синоними у теорији и пракси: исто али ипак различито“ (<http://govorimsrpski.rs>). Дакле, што је ограниченија заменљивост једне лексеме другом, односно њен дистрибутивни опсег, то је јача веза и чвршћа колокабилност између партикуларизатора-уобличивача и партитивног дела синтагме.

исте врсте (нпр. дивље свиње) и на крају на рој пчела. Дакле, примарним значењем обухваћени су скупови различитих животињских врста које чине једну заједницу. И именица *чойор* у свом примарном значењу **1. скуй живоишња, крдо** обележава непрегледу, расуту гомилу животиња чији број не можемо да разазнамо, те је потребно на основу партитивног дела синтагме исказати, односно сузити многобројан скуп у организованију целину.

3.1.1. Из речничких дефиниција уочава се да су значења лексема условљена семантиком друге лексеме и тек у споју са другом именицом, односно са њеним партитивним делом, именице *јајџо*, *крдо*, *чойор* и др. добијају потпуно значење. У колокацијским везама овог типа други део синтагме најчешће је у генитиву множине. Дакле, у свести говорника, нпр. уз именицу *јајџо* подразумева се допуна која је у генитиву множине: Угледала сам јато птица на небу или Јато риба пливало је у реци.

Примери контекстуалних реализација из речничке грађе (РСА-НУ, РМС) који се односе на **животињу**:

именица + Г мн.:

Отуд лети јато соколова (НП Вук 1, 162). Над њим [морем] круже јата галебова (Мат. 6, 5). Налеће једно јато чела, па све притиште оне букве и јеле (НПр Вук, 209). И скакаваца мину јато (Дуч. Ј. 1, 101). Јато рибица пред њим хитро шмугну у мрак (Давичо 2, 346). Нашао би на путу читаво јато волова или оваца (НПр Босна, 105); Утерали у град јата јарића (Ђур. 4, 8). Кад вук упане у крдо коза, па их неколико измрцвари ... друге козе, од страха, нагну за вуком (Ћип. 7, 556). Догодило се више пута, да је ... обијесно крдо дупина, сврнуло на проласку у залив (Назор 24, 221). Буди ме страшна рика. Као да је читаво крдо јелена под самим прозорима (Пол. 1957, 15943/7). По пашњацима пасијаше ергела коња и читави чопори говеда (Весел. 8, 2). Овдје-ондје пландовали ... чопори свиња ... стада оваца (Коз. Ј., РМС). Видео сам чопор керова (Пол. 1973, РМС).

3.1.2. Забележили смо и друге конструкције у којима се јављају партикуларизатори из нашег корпуса:

– **предлошко-падежна конструкција** *од* + Г⁷: Зелене ливаде и жутобојни сазрели усеви изгледали су ми као зеленожућкаста вода морска, а бела крда од стоке као пена њина (Рув. К. 1, 319).

– **именица + Г јд.**: Крдо Илије Пејовића, по ливади се ширило, пасло густу и меку траву (Ђур. 1, 39).

⁷ У овој позицији могу се наћи и друге именице збирног значења за означавање предметних референата или за људе, нпр. *криш од сивари*, *шљам од људи*, *олош од човека* (в. и Марковић 2016: 218).

– предлошко-падежна констукција *ог* + кардинални број⁸ + Г мн.: Брзо [се] смањило и нестало његово јато од 5. 000 гусака (Политика, СрпКор). Седео сам у ципу док је испред мене пролазило крдо од 50 слонова (Политика, СрпКор). У околини Сењског рудника гром убио чобанина и стадо од 30 оваца (Исаковић, СрпКор). По том пространству покривеном жбуњем и спрженом травом луњало је стадо од 7000 грла (Леви-Строс, СрпКор). Вратио је у отацбину чопор од 200 паса (Еко, СрпКор).

– предлошко-падежна констукција *ог* + апроксимативни број на *-ак* + Г мн.: На оближњем вештачком језеру јато од петнаестак великих вранаца што као да намерава да остане (Политика, СрпКор). Поред места за храњење, може да се сними крдо од тридесетак дивљих свиња са немирним, шареним прасићима и поноситим вепровима (Политика, СрпКор). У кориту једне бујице, где је заостало још неколико барица, гасило је жеђ стадо од десетак антилопа (Верн, СрпКор). Тек, заједно смо наишли на стадо од двадесетак оваца без овна предводника (Кузмановић, СрпКор). Отприлике на две миље десно од каравана указао се чопор од двадесетак преживара (Верн, СрпКор).

У конструкцијама са кардиналним бројевима исказане су прецизне квантификације (в. и Зељић 2016: 91, 208), док се апроксимативним бројевима исказује приближна квантификација, с тим да бројеви из обе групе са именицом у генитиву множине имају исту функцију – функцију допуне, односно означавају оно што се броји. Дакле, у овим примерима неодређен, већи број животиња путем броја добија своју приближну или тачну бројчану вредност.

3.1.3. Међутим, именице *јатио*, *крдо*, *рој*, *стаго* могу се употребити и без партитивне допуне: Јато је још увек летело горе међу планинама (Лагер., СрпКор). Има да се све претворите у јато и одлетите (Иван., СрпКор).⁹ Говедар га је тукао, кад није могао да потрчи за растрканим крдом (Горан 1, 79, РСАНУ). Полетјеше три роја из ваших кошница (Косор, РМС). Рој полети одмах онде где има грана и цвећа (Весел., РМС). Ту ... проведоше детињство момче и девојче чувајући стада (Доман., РМС). Испочетка је устајао у предјутарје ... и бјежао је као урекнут да гледа како се долови и обронци осипају стадима (Горан, РМС).

Наведени примери показују да понекад партикуларизатор мо-

⁸ О кардиналним и апроксимативним бројевима в. у Зељић 2016.

⁹ Примери су преузети из дигиталног *Корџуса српског језика* (даље СрпКор) Математичког факултета Универзитета у Београду, који израђује проф. др Душко Витас.

же заменити двочлану синтагму, односно да је у семантику партикуларизатора уткано значење именице која се везује за њега, те се партикуларизатор на неки начин осамосталио, али нам је неопходан контекст који то потврђује. Према томе, партитивна допуна се увек реконструише било у реченичном, било у надреченичном контексту јер се наведене речи не могу употребити, а да се не зна на које се јато, крдо и сл. мисли.

3.2. Код секундарних значења лексема *ја̑и̑о*, *крдо*, *рој*, *си̑адо*, *чо̑йор* долази до семантичког померања и премештања номинације са животиње на човека, а потом код неких именица на неживе ентитете или на апстрактне појмове. Семантички садржај сваког појединачног значења односи се на скуп, мноштво јединки и ентитета и индукован је метафором¹⁰ помоћу метафоричких асоцијација заснованих на сличности и величини/интензитету.

3.2.1. Именица *ја̑и̑о* реализује следећа значења: **2. а.** *іру̑и̑а*, *іомила људи*: ~ сватова, ~ девојака и **б.** *ску̑і̑ си̑вари*, *іредме̑и̑а и̑сти̑е врси̑е*: ~ кућа, ~ лађа.

3.2.2. Секундарна семантичка реализација именице *крдо* експресивно је маркирана. Са денотата примарног значења који номинује већу скупину животиња која пребива и креће се заједно, у истој групи, развило се секундарно погрдно значење којим се обележава неуређена, неконтролисана група људи, светина: **2.** погрд. **а.** *ве̑и̑и*, *обично неор̑ганизовани ску̑і̑ људи*, *іомила*, *ру̑ља*, као и непрегледан, необухватан скуп предмета: **б.** *велик број*, *множина*, *мнош̑и̑во*.

човек: Та мрачна лица учењачке послуге и крдо препокорних климаваца постала су мотивом његове сатире (Крл., Реп. 1957, 7–8/24). Гостионичар је имао читаво крдо дјече (Донч. И. 3, 299); Артаксеркс ... влада над белим и црним крдом четири стотине својих жена (Богд. Мил. 3, 240).

предмет: Као да му и овог раног јутра иду поново усусрет сва она крда тамних облака (Бар., Р. МС–МХ).

3.2.3. Путем сема које се тичу облика и форме развија се секундарно значење именице *рој*: **2.** *іомила*, *мнош̑и̑во инсека̑и̑а у ле̑іу*. — Ту смо ... наишли на ројеве комараца (Петр. Мих., РМС). За време сна рој бесних мува слеће (Чипл., РМС). Дакле, на основу структуре партикуларизатора може се издвојити сема *оно ш̑и̑о се сас̑іоји из делова*¹¹ која представља дистинктивну црту у анализираним приме-

¹⁰ О типовима лексичких метафора и метафоричким трансформацијама в. Гортан-Премк 1997: 85–109; Драгићевић 2007: 146–160.

¹¹ Драгићевић (2003: 143) издваја семску дистинкцију за коју се потврде проналазе у полисемији и у вези је са структуром уобличивача: *оно*

рима из грађе. А затим попут именица *ја̄ӣо* и *крго*, и именица *рој* у неким од секундарних значења номинацију преноси са животињске врсте на човека и на апстрактне појмове: **3.** фиг. *јомила, јруйа; мноштво*.

човек: Пред дућанима стоје ројеви жена (Бен., РМС).

апстрактни појмови: Ври у глави рој мисли (Глиг. 2, РМС).

3.2.4. Код именице *стадо* такође долази до семантичког варирања у секундарним значењима. Најпре је регистровано значење **2.** фиг. **а.** *скуј верника једне цркве или једне црквене оранизације* и **б.** *скуј људи повезаних међу собом пореклом, везама народности, државне припадности, занимања и сл.*, значење маркирано негативном оценом: **в.** (обично са пејоративном нијансом) *велика, неоранизована јруйа људи, јомила, маса* а потом и значење којим се номинује предмет: **г.** *скуј истоверних предмети, јомила*.

Значење 2. а. чини га синонимом са примарним збирним значењем именице *јасва* ж цркв. **1.** зб. *верници у односу на своје црквене старешине, стадо*. Секундарно фигуративно значење именице стадо маркирано је квалификатором цркв., као лексема која припада црквеној (сакралној) лексици, чија је употреба везана за одређени функционални стил српског језика. У том значењу стадо је заправо збирна именица фигуративног значења лексеме овца (**3.** *човек одан боју, верник*). Мотивација за наведена значења потиче из библијског текста, а познато је да језик Библије обилује сликовитим описима, алегоричким причама, параболома и сл. књижевним врстама, које обично преносе какав морално-дидактички садржај. На више места (нарочито у Старом завету) Бог је представљен као Пастир, а народ као његово стадо (нпр. Пс. 22: 1), док се и у Новом завету наводе свештеници као пастири којима је Бог поверио своје стадо на чување и старање, уп. нпр. поуку намењену свештеницима (презвитерима): „Чувајте стадо Божије, које вам је повјерено, и надгледајте га, не принудно, него добровољно, и по Богу, не због нечасног добитка, него од срца“ (Посл. Петр. 1, 5: 2). Дакле, пастир може бити Бог, Христ, па затим и свештеник, а стадо је народ о којем треба водити рачуна и бринути се за духовни живот. Уп. „Христос ... гледајући људе сажали му се, јер бијаху сметени и напуштени као овце без пастира“ (Мат. 9: 36). Потичући из Светог писма, касније је ово значење остало у црквеном (теолошком) стилу. Секундарно значење лексеме стадо повезано је са

што се састоји из делова – оно што је један од неколико истоверних делова једне целине, нпр. јрудва, јрумен, јомила наспрам влај, јромуљица, зрно, кай.

значањем библизма¹² *изјубљена овца* – особа која је *пошла поирешним живојним јућем*.

човек: Духовник се снебио што један од стада његова не долази у цркву (Горан, РМС). Живели су они врло лепо, као што ... и приличи поповским кућама које треба да послуже као пример осталом стаду и парохијанима (Срем., РМС).

Наиме, у оба примера значење је метафоричком трансформацијом пренето са основног значења лексеме овца, односно стадо на нов денотат: човек, тј. скуп људи (заједница).

Семантичко померање и стилско варирање исказано пејорацијом у секундарном фигуративном значењу 2. в. условљено је друштвеним, историјско-културним или ситуационим контекстом на релацији говорник – објекат који је предмет пажње.

човек: Ови ... секу све што је самосталније, живље, што на било који начин стрчи из једнолике масе друштвеног стада (Ћос. Б. 3, РМС). Маса, двопакарско стадо ... носи човјека у тријумфу, оно се зове бакљада (Крл., РМС).

Значење 2. г. резултат је преноса номинације на нов денотат: предмет, односно на скуп, мноштво ентитета који чине једну несалгедиву целину.

предмет: Стадо облака клизило је по небу (Моск., РМС). Све је небо мирно, мирна су му стада, само једна звезда преко неба пада (Кост. Л., РМС). На којим су острвима остали моји дани и векови? У коме стаду дрвећа? (Вучо 1, РМС). Видело [се] мрко стадо градских кућа (Ћил., РМС).

3.2.5. Именица *чойор* такође бележи семантичке промене, те се у секундарном значењу као и код претходних лексема номинација преноси са животиње на човека или на неживи ентитет како би се истакао недефинисан, неорганизован скуп: **2.** *фиг. велики број, мноштво, томила*.

човек: Цео чопор деце уђе под ниски свод (Ћос. Б. 3, РМС).

предмет: Откле се све то више, све то хрлије ... нагањају свеђ нови чопори облака (Војн. И., РМС).

3.2.6. На основу анализе лексема из наше грађе уочава се да партикуларизатори-убличивачи на основу примарних значења путем метафоре развијају секундарна значења која код појединих лексема имају експресивну вредност, односно садрже негативан став го-

---

¹² „Под термином библизам подразумевају се различите структурно-семантичке језичке творевине, устаљени изрази, фразеолошке јединице, термилошке синтагме и сл., који могу бити преузети директно као готове форме из Библије или могу посредно настати“ (Вуловић 2015: 34–35).

ворника према садржају на који се односи у одређеној комуникативној ситуацији. Експресија је у вези са колективним предрасудама које постоје у народу према појединим животињским врстама а која се преноси и на човека, па на интернету проналазимо исказе типа: Као да ће сваког тренутка да упадне читав чопор филмских звезда (Селинцер, СрпКор); Крдо – распуштена гомила људи без икакве контроле (Језик данас, СрпКор).

Семантичку вредност којом се исказује збир, већи број јединки и ентитета који чине дифузну, непрегледну целину, лексеме *јатио*, *крдо*, *рој*, *стадо*, *чојор* остварују метајезичким константама *скуј људи*, *јомила*, *маса*, *неорјанизовано мноштво*, *велика јруја*¹³ и сл. Секундарна значења наведених лексема имају искључиво функцију истицања мноштва, велике скупине, несагледиве групе јединки, или пак, предмета.

3.3. Претпостављамо да је употребна вредност секундарних значења која се односе на људе или на предметне референте (за пример смо узели именицу *јатио*) мање фреквентна у односу на примарно значење којим се означава животињска врста. *Корџус српској језика* (СрпКор) послужио нам је да потврдимо наведену претпоставку. И заиста, од 360 примера који садрже лексему *јато*, 2/3 се односи на животињу, првенствено на птицу а затим и на рибу, а тек потом следе примери који се односе на човека, различите предметне референте и сл.

Примери контекстуалних реализација (СрпКор):

животиња: Једно јато галебова диже се нагло са њиве и у таквој журби полете на југ (Лагер.). Недалеко је узлетело јато голубова (Мостови). То је велико јато делфина (Хемингвеј). Изађем, рецимо, на воду и расплашим јато кленова које се излежава на сунцу (Пантић). Григорије опази недалеко од острва велико јато лабудова (Шолохов). Музика се уздиже увис као јато љупких птица (Бредбери). У први мах смо помислили да је посреди јато риба (Артур).

човек: Изненада би под прозором у дворишту загаламило јато деце (Лазих). У рукама је носио трофеј Светског првенства, које је јато шпанских новинара желело да додирне (РТС). Сигурно је да је у читавом столећу постојало тихо јато тајних песникових пријатеља (Гадамер).

предмет: Данас ћу вам растумачити јато небеских кола (Миланковић). Врло је карактеристично и јато Плејада (Миланковић). По клупи леће јато реклама за чување клинаца (Политика).

4. Партикуларизатори-уобличивачи који чине окосницу наше

¹³ В. и Ивановић 2013: 287.

анализе односе се на живо, тј. примарне семантичке реализације означавају животињске врсте, а секундарне људске референте и ређе неживе ентитете. Када се у оквиру секундарних значења номинација преноси са животиње на човека, људска јединка поприма животињске карактеристике: *јаїџо девојака, рој људи, чојор деце* и обрнуто, животињама се приписују људске карактеристике: *армија мрава, чеїџа*¹⁴ *буба* и сл. Номинација се може пренети и на предмет, па имамо *јаїџо њахуљица, сїџадо облака* или на апстрактне појмове типа *рој мисли*. Пренос номинације са једног појма на други, односно секундарне семантичке реализације добијене су метафоричком дисперзијом на основу сема сличности и величине/интензитета.

Дакле, одређивање структуре, облика, величине ентитета с обележјем живо на примеру именица које обележавају животиње, остварљиво је путем издвајања јединице из мноштва упућујући на однос део – целина, на релацији небројиво мноштво → бројиве јединице: *јаїџо њїџица, крдо їоведа, рој їчела, сїџадо оваца, чојор вукова* и др. И као што смо већ нагласили, уобличивач често излази из класе именица коју примарно одређује, те у секундарним реализацијама остварује нове релације: *јато риба → јато девојака → јато звезда, крдо слонова → крдо деце* и сл.

Поједини партикуларизатори могу се употребљавати и без партитивне допуне – самостално. Драгићевић (2003: 145) констатује да томе доприноси инкапсулација која се уплиће у партикуларизацију и тиме партикуларизатор постаје стваран. Рецимо, у примеру *Чобанин је најџасао своја сїџада оваца*, изостављањем партитивног дела синтагме и трансформацијом реченице у *Чобанин је најџасао своја сїџада* не мења се значење и примаоцу информације исказ би и даље био разумљив и јасан али је неопходан контекст који то потврђује.

Према томе, на основу анализе полисемантичке структуре именица *јаїџо, крдо, рој, сїџадо, чојор* уочавамо да наведене именице у својим примарним значењима имају функцију партикуларизатора-уобличивача да обележе целину, скуп референата, односно да сузе непрегледно мноштво зоонама у мању, организованију целину. Се-

¹⁴ И поједине именице из војног регистра могу остварити партикуларизаторску функцију: нпр. *армија војника* у примарном значењу и *армија ходочасника, баїџаљон људи, чеїџа ђака* и сл. у секундарним семантичким реализацијама, као и именице типа *їомила, їруїа, хорда* и многе друге у *їомила људи, књїџа, їробрема, їруїа деце, хорда сїџуденаїџа* и сл. Наведеним именицама заједничко је то што на семантичком плану путем карактеристичних семантичких компоненти остварују лексичку збирност, те их према том критеријуму и наводимо у оквиру наше анализе.

кундарне семантичке реализације сведоче о збирном карактеру који испољавају наведене именице. Параметри који указују на то јесу семантичке природе, односно семантичке компоненте уткане у садржај именице као што су *скућ*, *велики број*, *мноштво*, *јомила*, *маса* и сл. којима се исказује већа непрегледна и несагледива целина, те их према том критеријуму можемо посматрати као лексичке збирне именице.

ЛИТЕРАТУРА

- Браун 1930: Maximilian Braun, *Das Kollektivum und das Plurale tantum im Russischen, Ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch*, Leipzig: Druck von Frommhold & Wendler.
- Буров 2004: Ст. Буров, *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*, Велико Търново: Фабер.
- Бушелић 2015: Petra Bušelić, *Brdo problema, Iskazivanje količine nebrojivoга и hrvatskome*, diplomski rad.
- Виноградов 1986: В. В. Виноградов, *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва.
- Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија – лингвокултуролошка истраживања*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичкој система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Драгићевић 2000: Рајна Драгићевић, О партикуларизаторима-садрживачима, *Српски језик* V/1–2, Београд, 427–447.
- Драгићевић 2003: Рајна Драгићевић, О неким особеностима партикуларизатора-убличивача, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 31/1, Београд, 137–146.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српској језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Дражић 2014: Јасмина Дражић, *Лексичке и грамаџичке колокације у српском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Зелјић 2016: Горан Зелјић, *Морфолошко-семантичке карактеристике бројева у српском језику*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.
- Зника 2002: Marija Znika, *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Ивановић 2013: Ненад Ивановић, *Речник САНУ и његова улога у лексичкој стандардизацији српској језика (са историјској и лексикограф-*

- ској асїекїа), необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Ивић 1980: Милка Ивић, О „партикуларизаторима“, *Јужнословенски филолоџ XXXVI*, Београд, 1–13.
- Ивић 1995: Милка Ивић, Избројивост онога што именица означава као граматички проблем, у: Милка Ивић, *Лингвистички ојлеги*, Београд: Библиотека XX век, 9–36.
- Куна 2008: Branko Kuna, Gramatička kategorija broja i drugi načini izražavanja količinskih značenja, у: *Način u jeziku / Književnost i kultura pedesetih: Zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb: Filozofski fakultet – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste, 37–47.
- Лајонс 1977: John Lyons, *Semantics II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Марковић 2016: Александра Марковић, *Падежи и њихово-падежно конструкције са квалитативним значењем у савременом српском књижевном језику (семантичко-синтаксичка анализа)*, необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Петри 2001: Mirko Peti, Zbrojina, *Rasprave Instituta hrvatskog jezika i jezikoslovlja* 27, Zagreb, 209–250.
- Петров 2015: Велин Петров, *Събирателните имена в българския език, в съпоставка с други балкански езици*, Пловдив: Жанет 45.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтаксис савременог српског језика, Прогноза реченица*, у ред. академика Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Симић 2007: Радоје Симић, Род у множинским облицима именица на -аg, *Научни саставанак славистика у Вукове дане* 36/1, 5–14.
- Станојчић–Поповић 2014: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I. Грамаџички системи и књижевнोजезичка норма*, Београд: Научна књига.
- Тафра 2005: Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Тулина 1962: Т. А. Тулина, Грамматический анализ именных словосочетаний с родительным части и совокупности, *Русских язык в школе* 5, Москва, 7–10.
- Шарић 2002: Ljiljana Šarić, *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

ИЗВОРИ

- Артур: Klark Artur, *2010: Druga odiseja*, Beograd: Zoran Živković, 1982.
- Бредбери: Rej Bredberi, *Tetovirani čovek*, Beograd: Jugoslavija, 1979.
- Верн (а): Žil Vern, *Doživljaji tri Rusa i tri Engleza*, Beograd: Tehnička knjiga, 1952.
- Верн (б): Žil Vern, *Pet nedelja u balonu*, Beograd: Jugoslavija, 1976.
- Гадамер: Hans-Georg Gadamer, *Filozofija i poezija*, Beograd: Službeni list SRJ, 2002.
- Еко: Umberto Eko, *Ime ruže*, Beograd: Paideia–BIGZ, 2002.
- Иван.: Марија Иванић: *Зубин венац*, Београд: Лом, 2001.
- Исаковић: Антоније Исаковић, *Трен 2: казивања Чејерку*, Београд: Просвета, 1983.
- Језик данас: *Језик данас*, гласило Матице српске за културу усмене и писане речи у: Славистика, Београд: Славистичко друштво Србије, 1997.
- Кузмановић: Rade Kuzmanović, *Golf*, Beograd: Čigoja štampa, 1998.
- Лагер.: Selma Lagerlef: *Čudnovato putovanje Nilsa Holgersona*, Beograd: Novo pokolenje, 1952.
- Лазих: Žika Lazić, *Nepoznata svitanja*, u: *Suvremena jugoslavenska novela*, Zagreb: Znanje, 1965.
- Леви-Строс: Klod Levi-Stros, *Tužni tropi*, Beograd: Zepher book world, 1999.
- Мат.: Јеванђеље по Матеју.
- Миланковић (а): Милутин Миланковић, Кроз васиону и векове, у: *Анџолоџија српске књижевности*, Београд: Учитељски факултет.
- Миланковић (б): Милутин Миланковић, Кроз царство наука, у: *Анџолоџија српске књижевности*, Београд: Учитељски факултет.
- Мостови: *Мосџови*, бр. 110, часопис за преводну књижевност Удружења књижевних преводаца Србије.
- Пантић: Михајло Пантић, Дан за кленове, у: *Анџолоџија српских њриповедача XIX и XX века*, Београд: Филип Вишњић, 1999.
- Политика: *Политика*, дневни лист, Београд, 1904–.
- Поповић: Мирослав Поповић, *Судбине*, Београд: Дерета, 1994.
- Посл. Петр.: Прва саборна посланица Св. апостола Петра.
- Пс.: Псалми Давидови.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Српска академја наука и уметности, Београд, 1959–.
- РТС: *Радио Телевизија Србије*, www.rts.rs.
- Селинцер: Цером Дејвид Селинцер, *Ловац у жиџу*, електронска верзија.
- СрпКор: *Корџус српског језика*, Математички факултет Универзитета у

Београду, сачинио проф. др Душко Витас.
Хемингвеј: Ernest Hemingvej, *Starac i more*, ASPAC.
Шолохов: Михаил Шолохов, *Тихи гон II*, Београд: Просвета, 1974 (Нови Сад: Будућност).

Драгана Ђ. Цвијович

О ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ В ФУНКЦИИ
ПАРТИКУЛЯРИЗАТОРА ТИПА *ЈАТО*, *КРДО*, *СТАДО*, *РОЈ*, *СТАДО*,
ЧОПОР

Резюме

Автор в работе анализирует существительные *jato*, *krdo*, *roj*, *stado*, *chopor* и пр., имеющие функции оформляющего партикуляризатора, они являются частью устойчивых сочетаний: *jato ptica* 'стая птиц', *krdo говеда* 'стадо крупного рогатого скота', *roj мува* 'рой мух', *stado оваца* 'стадо овец', *chopor паса* 'стая собак'. Цель работы – на основе полисемантической структуры приведенных существительных показать, что они в первичных значениях функционируют в виде одного типа оформляющего партикуляризатора для обозначения группы, видов животных, из-за чего надо рассмотреть в каком соотношении они находятся с другими членами синтагматической группы. Анализ показывает, что во вторичных семантических реализациях выражается совокупность, множество людей, неживых энтитетов и пр., подчеркивающих лексическую совокупность.

Ключевые слова: оформляющий партикуляризатор, словосочетание, партитивное дополнение, лексическая совокупность, полисемия.

БОЈАНА Д. ТОДИЋ*

Оригинални научни рад
Примљен 23. новембра 2016. г.
Прихваћен 9. децембра 2016. г.

ПРИРОДА АСОЦИЈАТИВНЕ ВЕЗЕ АНТОНИМА^{**}

Циљ овога рада јесте покушај расветљавања природе асоцијативне везе антонима. Анализу смо спровели из два правца: прво, с обзиром на различите антонимске парове, међусобно их упоређујући; друго, с обзиром на појединачне антонимске парове, посматрајући природу асоцијативне везе из правца сваког члана датог антонимског пара понаособ. Испоставља се да је асоцијативна веза неких антонимских парова чвршћа у односу на друге антонимске парове, као и да је асоцијативна веза чвршћа из правца једног (чешће немаркираног) члана антонимског пара него из правца другог члана тог антонимског пара.

Кључне речи: антонимија, ментални лексикон, антонимски пар, природа асоцијативне везе.

1. Уводне напомене

Рад је замишљен као синхронијска анализа природе асоцијативне везе придевâ који се налазе у антонимском односу, а јављају се као пар *стимулус – реакција* у *Асоцијативном речнику српскога језика*

---

* bojanatodic4@gmail.com

** Рад представља допуњену верзију дела свеобухватнијег и антонимским паровима у целости посвећеног мастер рада *Придевска антонимија у „Асоцијативном речнику српскога језика“*, одбрањеног 19. 9. 2016. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду пред комисијом чији су чланови биле проф. др Рајна Драгићевић и проф. др Јелена Јовановић Симић.

ка (AP). За потребе овога рада, а у складу са природом истраживања, грађа је ексцерпирана из *Асоцијативног речника српског језика* и *Образног асоцијативног речника српског језика*. Из првог речника, који представља главни извор грађе, ексцерпирани смо најфреквентније реакције на 156 придевских одредница, од којих ћемо анализирати 61 пар *стимулус – реакција*, будући да је то број стимулуса и одговора који се налазе у антонимском односу.

Анализа података из *Асоцијативног речника српског језика* упућује на чињеницу да природа асоцијативне везе антонимских парова није у свим случајевима истоврсна. Стога, циљ рада биће покушај откривања природе асоцијативне везе антонимских парова, како једних у односу на друге, тако и појединачних антонимских парова, с обзиром на њихове чланове.

1.1. Антонимија

Лексички антоними се најоштрије дефинишу као речи супротног значења.¹ Међутим, услед непрецизне и непотпуне омеђености појма супротности,² у науци наилазимо на различита мишљења о томе шта антонимија јесте, а шта излази из њених оквира. Поред непоречиве супротности, као у примерима *црно* и *бело* или *горе* и *доле*, постоје и, према речима И. Грицкат (1961–1962: 87), „ствари или појмови који нису тако несумњиво супротни ако се посматрају са одговарајућег научног или логичарског гледишта, али су ипак, захваљујући искуствима, признати од свих као супротности: *тврдо* и *меко*, *лајко* и *храјаво*“. Антонимијом називамо, дакле, једну језичку, и то лексичку појаву, а супротност или супротстављање је општији појам који има основу у процесу мишљења. Са лингвистичког аспекта, Р. Драгићевић (2010: 266–267) издваја два основна критеријума лексичке антонимичности: 1) супротстављање основних (примарних) значења лексема и 2) семантичко саодношење лексема.³ Овакви прецизни критеријуми умногоме сужавају широко поље потенцијалних анто-

---

¹ Антонимија се у *Речнику српског језика* дефинише као *својство неких речи сујројног значења, јављање антионима* (РСЈ: 37).

² Компликовано је одредити какав однос можемо назвати супротним, будући да није сасвим јасно шта је истозначност, а шта блискозначност (в. поглавља *Синонимија* и *Антиномија* у књизи *Лексикологија српског језика* Р. Драгићевић).

³ Када су оба критеријума испуњена – говоримо о *правом антиномији*. С друге стране, ако било који од ових двају критеријума изостане – говоримо о *неправом антиномији* или *квазиантиномији* (Драгићевић 2010: 266–267).

нима и усмеравају пажњу истраживача на њихове основне параметре.

С обзиром на природну повезаност организације лексичког система и устројства менталог лексикона, отвара се и питање места антонимије у наведеним процесима. Према резултатима досадашњих истраживања, антонимија представља парадигматски лексички однос који је вероватно дубоко утемељен у човековој менталној структури. Ментални лексикон представља широко поље разноврсних и делом неистражених релација, које, иако му се може приступити само посредно, оставља доста простора за истраживачке подухвате у различитим правцима.⁴ Према Џ. Ејчисон (2003: 249), ментални лексикон садржи целовите речи, које памтимо, како ауторка сликовито описује, „као новчиће са лемама (значењима и врстама речи) на једној страни и формом (звук) на другој страни“.

Како су, према резултатима ранијих истраживања, лексички елементи у менталном лексикону сваког од нас уређени тако да погудују брзом активирању и препознавању онога што се у датом тренутку тражи (Шипка 1998: 93), анализа вербалних асоцијација чини се добрим начином проучавања организације менталног лексикона говорника. Наиме, асоцијативни тестови показују да између лексема и њеног антонима постоји веома јака (ако не и најјача) асоцијативна веза. Таква веза мора бити одраз блискости тих лексема и у човековом менталном лексикону. Антоними су несазнатљиви један без другог (Драгићевић 2010: 290), што значи да их ми вероватно, приликом процеса учења и усвајања језика, смештамо у исти простор у менталном лексикону, што касније у продукцији наученог резултата чињеницом да на помен једног у нашој свести искрсава и други члан те дводелне целине. С тим у вези, Кларк (1970: 275) закључује да ће се, уколико стимулус поседује антоним, тај антоним јавити чешће од других реакција.⁵

Ако узмемо у обзир поменути претпоставку и почетну дефиницију антонима као лексема супротног значења, поставља се питање

---

⁴ Психоллингвиста Александар Костић под менталним лексиконом, који се као појам јавља у експерименталној психологији крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века, подразумева специјализовани когнитивни домен за који се претпоставља да сачињава модул дуготрајне меморије, у којем су ускладиштене репрезентације свих лексема које користи говорник датог језика (Костић 2004: 102–103).

⁵ Исти аутор (1970: 284), испитујући склоности испитаника приликом давања вербалних асоцијација, у прву групу, према брзини одговарања, сврстава оне испитанике чији су одговори лексема супротног значења.

како значењски супротне лексеме могу бити и сродне. Да би се одређени појмови могли упоређивати, морају садржати неке заједничке одлике које ће бити основа за упоређивање, а да би се поредили по супротности, дате лексеме у свом лексичком значењу морају имати неку важнију особину по којој се разликују (или више њих) (Мршевић-Радовић 1977: 226). Те заједничке или разликовне одлике садржане су у тзв. семама или семантичким обележјима од којих се састоји свако значење лексема. Д. А. Круз (1991: 197) истиче да, иако говорници речи супротног значења интуитивно осећају међусобно веома удаљеним, антоними се углавном разликују по једној значењској димензији. Наиме, већина сема антонимâ су заједничке, али диференцијална сема је веома значајна сема – она спада у семантичко језгро лексеме и отуда изазива значењско супротстављање. О томе многи аутори (у англосаксонској литератури почев од Кларка) говоре под рухом принципа минималне разлике међу антонимима (*the minimal-contrast rule*), који је потврђен код великог броја најфреквентнијих вербалних асоцијација испитаникâ (Кларк 1970: 275).

1.2. Асоцијативна истраживања

Према речима П. Пипера (2005: 8), „појам асоцијације нема историју која експлицитно сеже од античких времена иако се мање или више сродни појмовни садржаји у друкчијем терминолошком руху могу наћи и у античким филолошким и филозофским учењима“, тако, на пример, Аристотел, говорећи о правилности у редоследу идеја, између осталог,⁶ помиње и закон супротности (супротне идеје теже узајамном изазивању). Дакле, основне разлике приликом одређења типологија асоцијација током времена, поред терминолошких, своде се на тумачења степена и узрока правилности у асоцијативним односима и улоге индивидуалног, посебно емоционалног искуства у томе.

Асоцијативна метода није строго лингвистичка, нити је проучавање менталног лексикона првенствено задатак лингвиста. Заправо, много је чешће, по природи ствари, питање организације менталног лексикона постављано у оквиру психолошких истраживања. Теорија дражи и одговора (позната као С-Р теорија од енглеског *stimu-*

---

⁶ Поред закона супротности, Аристотел издваја и закон додира (сагласно којем идеје које су се једном појавиле у просторној, временској или редоследној блискости имају тенденцију да се и даље јављају у таквој вези) и закон сличности (при појави једне идеје често се појављује и нека друга, њој слична идеја).

lans = драж и *response* = одговор) није хомогена, то је читав скуп међусобно мање или више сличних теорија; истовремено, свака од њих поседује и одређене одлике које је разликују од других, али свака од њих зачета је као покушај тумачења стицања и задржавања нових облика понашања, који се јављају као последица искуства (Хол–Линдзи 1983: 522). Стога, не чуди чињеница што је главни нагласак у свакој од њих управо на процесу учења. Речи, као што знамо, добијају значење путем сложеног процеса учења, који омогућава да идентификујемо сваку реч и да знамо шта она означава (Креч–Крачфилд 1976: 31–32). Овакви аспекти свакако се тичу и лингвистике и могу се проучавати под њеним окриљем.

У савременој лингвистици централно место заузимају вербалне асоцијације. Будући да је испитивање вербалних асоцијација једна од новијих метода у лингвистичким истраживањима, лингвисти тек разматрају на које би се све начине грађа добијена овим путем могла користити. Како се у асоцијативним речницима дају значења полисемантичне лексеме, њени синонимски и антонимски редови, синтаксичка спојивост, творбена и граматичка варирања, конотација, културолошка обојеност, различита ванјезичка знања испитаника итд., можемо запазити да је распон асоцијативних истраживања широк и разноврстан. На основу асоцијативних истраживања може се доћи до одређених сегмената организације менталног лексикона говорника одређеног језика. Управо проучавање општег лексикона кроз ментални лексикон представља један од новијих и актуелнијих методолошких приступа опису лексичког система. Најзад, на основу вербалних асоцијација испитаника запажа се да нису сви антонимски парови повезани на исти начин и једнаком чврстином, односно да нису сви они лоцирани на истом месту у нашем менталном лексикону.

2. Природа асоцијативне везе

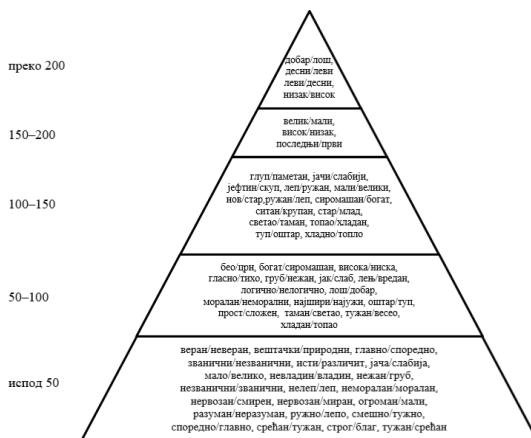
2.1. Природа асоцијативне везе међу различитим антонимским паровима

Вербалне асоцијације, како примећујемо, пружају драгоцене податке о природи асоцијативне везе међу антонимским паровима. Наша грађа показује да се природа асоцијативне везе донекле разликује уколико посматрамо различите антонимске парове. Тако је она код једних парова изразито чврста, на шта упућује фреквентност асоцијација, тј. високофреквентне и уједначене асоцијације говорника српскога језика. С друге стране, она може бити доста слабија или толико слаба да за поједине парове нисмо сигурни да ли су уопште антоними, будући да представљају индивидуалне асоцијације испита-

ника, што сведочи о њиховој недовољној блискости у менталном лексикону.

Уколико у АР погледамо фреквенцију реакција које са датим стимулусом ступају у антонимски однос, можемо запазити да она може знатно варирати. Тако се, на пример, придев *десни* јавља чак 277 пута као реакција на стимулус *леви*, а придев *владин* само 19 пута као одговор на реч-драж *невладин*. Ова (изразита) разлика мора имати и свој лингвистички смисао. Она указује на повезаност двају елемената у језику који се значењски супротстављају и, што је још важније, будући да су у питању слободне реакције говорника српског језика,⁷ она показује како су те речи структуриране у нашој свести и колико је веза међу њима дубоко утемељена. У циљу откривања начина на који говорници „складиште“ антониме најједноставније је кренути од идентификовања тенденција у повезивању облика стимулуса и реакције. У том смислу, фреквентност асоцијата говори у прилог томе да постоје извесни слојеви њихове утемељености у менталном лексикону. Најдубље утемељени су они који су и најчвршће повезани, што се материјално исказује високофреквентним појављивањем једног члана у својству асоцијата на задати стимулус који је други члан тог антонимског пара. С друге стране, на површини би се налазили нешто слабије повезани парови антонима, код којих се та слаба повезаност одражава и у виду слабије асоцијативне везе.

Слика бр. 1 Приказ придевских антонима према фреквенцији

⁷ Битно је рећи да су у питању слободне реакције, јер се од говорника није тражило да напишу антоним речи, већ се антоним као реакција јавља сасвим природно.

Графички (пирамидални) приказ придевских антонима, разврстаних по јачини асоцијативне везе, показује нам јасно да природа асоцијативне везе није истоветна код свих антонимских парова. Антонимски парови *леви – десни*, *добар – лош* и *низак – висок* одликују се најчвршћом асоцијативном везом. Код неких парова асоцијативна веза је, такође, веома чврста (*велик – мали*, *висок – низак* и сл.) или доста чврста (*леи – ружан*, *сїар – млад*), али слабија у односу на пренаведене. С друге стране, код неких антонимских парова она је знатно слабија (*їруб – нежан*, *јак – слаб*), а код последње наведених, у дну пирамиде, и најслабија (*веран – неверан*, *сїоредно – їавно*).

У последњу групу сврстали смо антонимске парове са фреквенцијом мањом од 50. Другим речима, мање од 50 испитаника је на стимулус (први члан антонимског пара) дало одређени одговор (други члан антонимског пара). У оквиру ове групе, као што можемо приметити, углавном се налазе они антонимски парови који су неправи антоними (*нелей – леи*, *оїроман – мали*, *нервозан – миран*, *їруб – нежан* итд.) или који су онеобичени по неком граматичком критеријуму (нпр. тако што стимулус није дат у основном облику: *сїоредно – їавно*, *јача – слабија*, *ружно – леио*, *смешно – їужно* и сл.).

На другој страни, код трију група са највећом фреквенцијом (од 100 до преко 200), можемо запазити да су готово у свим случајевима (осим у једном: *нов – сїар*) у питању прави антоними. Придеви ових група високом учесталосту потврђују дубоку утемељеност у менталном лексикону, у којем је најчвршћа веза, према подацима из АР, између антонима *низак – висок*, *добар – лош* и *десни – леви* (*леви – десни*).

Дакле, на врху пирамидално устројене структуре налазе се антоними *добар* и *лош* (придеви са значењем духовних особина човека), антоними *низак* и *висок* (придеви са значењем људских физичких особина) и антонимски пар *десни – леви* (*леви – десни*), којим се изражавају просторне релације. Наведени придеви, према АР, спадају у прототипичне антониме.

Упоредићемо супротстављена (примарна) значења ових придева, како бисмо видели шта је то што узрокује чвршћу повезаност ових парова у односу на остале.

Табела бр. 1 Значења најчвршће повезаних антонимских парова

АНТОНИМ 1	АНТОНИМ 2
ДЕСНИ	ЛЕВИ
1. а. који се налази на <u>сујројној</u> <u>сирани</u> од срца; супр. леви.	1. а. који је на <u>исшој</u> <u>сирани</u> <u>и</u> <u>е</u> <u>ла</u> на којој је срце.
ДОБАР	ЛОШ
1. а. који је <u>позитивних</u> особина, <u>ваљан</u> , <u>врсан</u> , <u>одабран</u> ; супр. зао, рђав, лош.	а. који није онакав <u>какав</u> <u>треба</u> да је, који не <u>одговара</u> <u>уобичајеним</u> <u>мерилима</u> , <u>рђав</u> .
НИЗАК	ВИСОК
1. а. који има малу висину; <u>крајак</u> у <u>вертикалном</u> <u>правцу</u> .	1. а. који има <u>знајно</u> <u>распојање</u> између <u>доње</u> и <u>горње</u> <u>тачке</u> ; који је <u>великој</u> <u>раси</u> .

Дефиниције значења недвосмислено указују на постојање праве антонимије међу овим придевима. Код лексема *добар* и *десни* у РМС упућује се и експлицитно на њихов антоним скраћеницом *сујр*. Када бисмо ове смисаоно веома сродне дефиниције покушали свести на једну са јасним указивањем на значењску димензију која узрокује антонимски однос међу њима, то би изгледало на следећи начин:

Табела бр. 2 Свођење значења најчвршће повезаних антонима на једну дефиницију

АНТОНИМИ	ДЕФИНИЦИЈА
<i>десни – леви</i>	који се налази на <u>сујројној</u> <u>сирани</u> од срца/ <u>исшој</u> <u>сирани</u> на којој је срце
<i>добар – лош</i>	који је <u>позитивних</u> / <u>непозитивних</u> особина
<i>низак – висок</i>	који има <u>мало/знајно</u> <u>распојање</u> између <u>доње</u> и <u>горње</u> <u>тачке</u>

Што се тиче антонимских парова чији се чланови одликују полисемантичком структуром, ваља претпоставити да је чвршћа асоцијативна веза појединих антонимских парова условљена јачом повезаношћу тих лексема, односно већим бројем њихових супротстављених значења. Тако ће, на пример, чвршће у нашој менталној структури бити повезани антоними *десни* и *леви* (*десни – леви* 276, *леви – десни* 277), којима се готово сва значења међусобно супротстављају, него антоними *јроси* и *сложен* (*јроси – сложен* 60), којима већина значења не ступа у међусобни антонимски однос.

Табела бр. 3. Полисемантичке структуре антонима и супротстављена значења

ДЕСНИ	ЛЕВИ
<p>десни, -а, -о</p> <p>1. а. који се налази на сујројној сјрани од срца; супр. левии.</p> <p>б. који је с исије сјране кад се ллада с ујврђене ијачке ледиишја или јоласка.</p> <p>2. фиг. веран, одан.</p> <p>3. пол. који је конзервајивних, реакционарних јолијичких начела.</p> <p>4. (у именичкој служби) ж десна рука, десница.</p>	<p>леви, -а, -о, ијек. лијевии; супр. десни</p> <p>1. а. који је на исијој сјрани шела на којој је срце.</p> <p>б. који је с ије сјране јосмајрача. в. који је јосмајрачу с ије сјране кад се окрене у јравцу јока (реке или јојока).</p> <p>2. пол. а. који јријада левици (2). б. који иежи радикалнијим револуционарним мерама, оширијем курсу револуционарној јокреја.</p> <p>3. (у именичкој служби) а. ж лева рука.</p> <p>б. м пол. левичар.</p>

ПРОСТ	СЛОЖЕН
<p>прост, -а, -о</p> <p>1. а. који није сложен и <i>ӣтежак да се схва̄ти</i>, који је лако разумљив, једнос̄таван. б. који није сас̄тављен и сложен, који је једнос̄таван <i>по своме сас̄таву</i>, једновр̄с̄ан. в. који није замршен, за̄ле̄ӣен, који је <i>ӣриродан</i>, једнос̄таван.</p> <p>2. који се ничим не разликује или <i>истиче између дрӯих</i>, обичан, свакидашњи.</p> <p>3. а. који није лукав, <i>ӣревејан</i>, који је безазлен, <i>о̄ӣворен</i>, не-<i>ӣосредан</i>, <i>ӣриродан</i>, <i>ӣрос̄тодушан</i>. б. <i>о̄ӣраничен</i>, наиван, <i>ӣрӣлӯи</i>.</p> <p>4. а. сиров, неизражен, <i>недо-ӣеран</i>. б. <i>ӣруб</i>, <i>неод̄иојен</i>, <i>нео-ӣесан</i>, <i>неуч̄иив</i>, <i>неуљудан</i>, <i>ӣрос̄тачки</i>.</p> <p>5. заст. који <i>ӣрӣӣада</i> широким слојевима народа.</p> <p>6. који има малу цену, <i>јеф-ӣӣн</i>.</p> <p>7. а. ослобођен од че̄а. б. <i>о̄ӣворен</i>, слободан.</p> <p>8. <i>о̄ӣрош̄ӣен</i>, без замерке.</p>	<p>сложен, -а, -о</p> <p>1. <i>ӣрӣӣ</i>. <i>ӣридег од сло-жӣти (се)</i>.</p> <p>2. који се јавља, <i>очи-ӣује на различ̄ӣе</i> начине, који <i>сӣјаја</i>, <i>здру-жује у себи различ̄и-ӣе</i>, често <i>суӣрош̄не</i> <i>цр̄ӣе</i>.</p> <p>3. замршен, за̄ле̄ӣен, <i>ӣтежак да се схва̄ти</i>, <i>реши</i>, <i>ос̄ӣвари</i>: ~ питање, ~ проблем.</p>

2.2. Природа асоцијативне везе међу члановима антонимских парова

Ако са макроплана (посматрања природе асоцијативне везе на нивоу различитих антонимских парова), пређемо на микроплан (посматрање природе асоцијативне везе унутар датог антонимског пара), примећујемо да ни овде ситуација није у потпуности хомогена. Другим речима, природа асоцијативне везе није иста уколико се посматра из правца сваког од чланова антонимског пара. Наиме, дешава се да је један од чланова антонимског пара фреквентнији као асоцијација на други члан тог антонимског пара него што је то у обрнутом случају. Ова појава није незанимљива и није без значаја за схватање од-

носа антонимије међу датим придевима, те за разумевање механизма антонимије уопште.

Дакле, поред наведене разлике у природи асоцијативне везе међу различитим антонимским паровима, разлика постоји и између чланова датог антонимског пара. Наиме, сматрамо да у антонимском пару један члан може бити доминантнији (то може бити, како наша грађа показује, и немаркирани и маркирани члан датог пара), те да он као стимулус чешће изазива појаву другог члана као реакције, него што је у обрнутом случају реч. Наша грађа то и потврђује. Уколико погледамо антонимске парове којима се оба члана јављају као стимулуси у АР, стање је следеће:

Табела бр. 4 Фреквенција антонимских парова с обзиром на распоред чланова

СТИМУЛУС	РЕАКЦИЈА	фреквенција	место реакције у асоцијативном пољу
<i>бео</i>	<i>црн</i>	84	2
<i>црн</i>	<i>бео</i>	133	1
<i>боја̄ӣӣ</i>	<i>сиромашан</i>	95	1
<i>сиромашан</i>	<i>боја̄ӣӣ</i>	108	1
<i>велик</i>	<i>мали</i>	163	1
<i>мали</i>	<i>велики</i>	138	1
<i>висок</i>	<i>низак</i>	181	1
<i>низак</i>	<i>висок</i>	243	1
<i>главно</i>	<i>сјоредно</i>	40	4
<i>сјоредно</i>	<i>главно</i>	49	3
<i>лӯӣ</i>	<i>ја̄ме̄ӣан</i>	121	1
<i>ја̄ме̄ӣан</i>	<i>лӯӣ</i>	94	1
<i>јруб</i>	<i>нежан</i>	52	2
<i>нежан</i>	<i>јруб</i>	42	2
<i>десни</i>	<i>леви</i>	276	1
<i>леви</i>	<i>десни</i>	277	1

<i>добар</i>	<i>лош</i>	229	1
<i>лош</i>	<i>добар</i>	96	2
<i>званични</i>	<i>незванични</i>	49	2
<i>незванични</i>	<i>званични</i>	31	2
<i>леј</i>	<i>ружан</i>	139	1
<i>ружан</i>	<i>леј</i>	130	1
<i>моралан</i>	<i>неморални</i>	55	1
<i>неморалан</i>	<i>моралан</i>	40	3
<i>ошїар</i>	<i>їуї</i>	85	2
<i>їуї</i>	<i>ошїар</i>	150	3
<i>свейїао</i>	<i>їїаман</i>	128	1
<i>їїаман</i>	<i>свейїао</i>	69	1
<i>срећан</i>	<i>їуужан</i>	46	3
<i>їуужан</i>	<i>срећан</i>	33	5
<i>їоїао</i>	<i>хладан</i>	115	1
<i>хладан</i>	<i>їоїао</i>	77	2

Може се приметити да је код појединих парова готово једнака учесталост у оба случаја (када је стимулус један члан антонимског пара и када је стимулус други члан тога антонимског пара). Тако је, на пример, код неких парова та разлика незнатна: *десни – леви* 276 и *леви – десни* 277. Међутим, код других парова ова разлика је очигледна и изненађујуће велика: *добар – лош* 229 и *лош – добар* 96.

Уколико поменути појаву да се један члан антонимског пара јавља као чешћа реакција на други него у обрнутом случају покушамо објаснити са становишта маркираности/немаркираности тих чланова, можемо претпоставити да је немаркирани члан антонимског пара, будући семантички развијенији, доминантнији члан и да чешће изазива као реакцију свој антоним. Запажамо да је код појединих парова ова претпоставка одржива. На пример, на стимулус *добар* (немаркирани члан, 11 значења) јавља се чак 229 пута реакција *лош* (маркирани члан, 6 значења), док се на стимулус *лош* реакција *добар* јавља 96 пута. Исто тако, код пара *їоїао – хладан* (10:5) у првом случају (када је стимулус *їоїао*) фреквенција износи 115, а у другом (када је стимулус придев *хладан*) фреквенција је 77. Исти случај је, са нешто ма-

њом разликом у учесталости реакције, и са антонимским паровима *лей – ружан* (*лей – ружан* 139, *ружан – лей* 130), *моралан – неморалан* (*моралан – неморални* 55, *неморалан – моралан* 40), па и *велик – мали* (*велик – мали* 163, *мали – велики* 138) и *срећан – њужан* (*срећан – њужан* 46, *њужан – срећан* 33). Свакако, у свим овим паровима немаркирани члан јавља се као стожер антонимског пара, те је дата веза јача из смера тога члана него обрнуто.

С друге стране, дешава се да је веза чвршћа из правца маркираног члана, било да има развијенију полисемију, било да је семантички слабије развијен од немаркираног. Тако се придев *низак* јавља 181 пут као реакција на стимулус *висок*, док је придев *висок* 243 пута реакција на *низак*. Исто је и са паровима *бојаџи – сиромашан* (*сиромашан – бојаџи* 108, *бојаџи – сиромашан* 95), *їлавно – сїоредно* (*їлавно – сїоредно* 40, *сїоредно – їлавно* 49), *їлуї – їамеїџан* (*їлуї – їамеїџан* 121, *їамеїџан – їлуї* 94). Међутим, у последње наведеним паровима разлика међу фреквенцијама реакција, као што можемо запазити, углавном није велика, те не може ни служити као показатељ одређене законитости у том смислу.

3. Закључне напомене

Полазећи од вербалних асоцијација испитаника приликом испитивања асоцијативне везе антонимских парова, запазили смо да је ваља анализирати са најмање два аспекта: прво, са аспекта различитих антонимских парова, упоређујући их међу собом; друго, са аспекта сваког антонимског пара понаособ, посматрајући њену природу зависно од тога који је члан стимулус. С тим у вези, дошли смо до следећих закључака:

1. Природа асоцијативне везе није иста код свих антонимских парова. На основу фреквенције реакција на стимулусе, која је у АР и експлицитно изражена, примећујемо да је веза између неких парова веома јака (*леви – десни* 277), а код других је нешто слабија (*лењ – вредан* 97) или пак изузетно слаба (*невладин – владин* 19). Овај податак говори о томе који су антонимски парови чвршће повезани, те дубље утемељени у нашој лексичкој и менталној структури. Тако, на основу анализе фреквенције реакција, долазимо до три пара између којих постоји најјача асоцијативна веза. То су парови: *леви – десни* (*десни – леви*), *низак – висок* и *добар – лош*. Асоцијативна веза међу члановима ових антонимских парова очито је најчвршћа, те ови парови, поред тога што представљају прототипичне антониме, вероватно су и најближе лоцирани у нашем менталном лексикону.

2. С друге стране, и природа асоцијативне везе између чланова сваког антонимског пара понаособ може варирати у зависности од тога који је члан стимулус. Наиме, дешава се да је та веза чвршћа када је један члан антонимског пара стимулус, а слабија када је то други члан истога пара. Очито да се један члан јавља као доминанта датог пара, те је и веза чвршћа ако се од њега полази. Посматрано из угла маркираности/немаркираности чланова антонимског пара, наша грађа показује да се је у највећем броју случајева немаркирани члан, који је углавном и семантички развијенији, доминанта датог антонимског пара.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1961–1962: Ирена Грицкат, „О антонимији“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику IV–V*, Нови Сад, 87–90.
- Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ејчисон ³2003: Jean Aitchinson, *Words in the Mind. An introduction to the mental lexicon*, London: Basil Blackwell.
- Кларк 1970: Н. Н. Clark, Word Association and Linguistic Theory, in: *New Horizons in Linguistics*, ed. J. Lyons, Baltimore: Penguin, 271–286.
- Костић 2004: Александар Костић, Репрезентативност језичког корпуса и ментални лексикон, у: *Говор и језик*, Интердисциплинарна истраживања српског језика, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, 98–112.
- Креч–Крачфилд ³1976: D. Kreč, R. Kračfeld, *Elementi psihologije*, Beograd: Naučna knjiga.
- Круз 1991: D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Мршевић-Радовић 1977: Драгана Мршевић-Радовић, Глаголи супротног значења, *Књижевност и језик* 2–3, Београд, 226–337.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, О вербалним асоцијацијама, њиховом проучавању и лексикографском опису, у: *Асоцијативни речник српског језика*, прва књига – од стимулуса ка реакцији, Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист СЦГ.
- Хол–Линдзи 1983: K. S. Hol, G. Lindzi, *Teorije ličnosti*, Beograd: Nolit.
- Шипка 1998: Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.

ИЗВОРИ

- AP: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика*, прва књига – од стимулуса ка реакцији, Београд: Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист СЦГ, 2005.
- OAP: Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обраћни асоцијативни речник српскога језика*, друга књига – од реакције ка стимулусу, Београд: Београдска књига, 2011.
- Речник МС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Bojana D. Todić

THE NATURE OF ASSOCIATIVE LINKS IN ANTONYM PAIRS

Summary

The aim of this paper is to explain antonyms and the nature of their associative link. In order to get information, we have analyzed verbal associations. Our research shows that there are various types of nature of associative link between different pairs of antonyms. Furthermore, the nature of associative link depends on the fact which member of a pair is the stimulus and which member is the response. Since the analysis was conducted from two approaches, the conclusion is that the associative link between some pairs is stronger comparing to others and that the associative link from the direction of an unmarked member is stronger than the link coming from the marked member of the same pair.

Key words: antonym, antonym pairs, associative link, mental lexicon.

Прикази

Елизабета Бандиловска Ралповска, *Парадигматскиот однос кај описните придавки во македонскиот јазик**

Монографија на Елизабете Бандиловска Ралповска посветена је парадигматским семантичким односима меѓу описним придевима у македонском језику. Састоји се из шест поглавља, којима претходи Увод: 1. *За описните придавки* (стр. 15–83); 2. *Синонимијата кај описните придавки* (стр. 83–117); 3. *Антонимијата кај описните придавки* (стр. 117–157); 4. *Хомонимијата кај описните придавки* (стр. 157–177); 5. *Семантичкиот систем на боите во рамките на парадигматските односи* (стр. 177–241); 6. *Заклучни белешки за парадигматското однесување на описните придавки* (стр. 241–259). На крају монографије приложен је списак коришћене литературе (стр. 259–263).

Ауторка констатује у Уводу да је у Македонији било доста истражувања о придевима, али да није писано о семантици придева. Будући да се придеви уопште, а посебно описни придеви одликују семантичким богатством, Бандиловска Ралповска одлучила је да се посвети овој теми. Основни циљ истражувања био је да се опише семантички потенцијал описних придева у македонском језику, на материјалу шестотомног описног речника македонског језика. Ексерципирано је 1350 описних придева из овог речника, а анализирано је око 670 лексема. Ауторка је себи поставила задатак да дефинише и разграничи описне придеве од других придева у македонском језику, да их, затим, представи и класификује, да их семантички идентификује на нивоу примарних и секундарних значења и да анализира остваривање нивових значења преко успостављања парадигматских односа са другим лексемама. Као методолошке процедуре ауторка је користила компоненцијалну анализу, онако како је види, описује и употребљава проф. Д. Гортан Премк и теоријом прототипа, онако како ју је за семантичка истражувања користила Р. Драгићевић.

---

* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2016, 263 стр.

У првом делу књиге *За описните придавки* дефинишу се описни придеви, наводе се критеријуми за њихову поделу, класификују се изведени придеви, семантички се групишу, описује се њихова семантичка структура, тј. одређују им се основна значења и развој секундарних значења. Ауторка закључује да се секундарна значења описних придева развијају путем метафоре, метонимије, синегдохе и платисемије, али да су метафора и платисемија најпродуктивније трансформације. Метафора се најчешће заснива на продуктивности сема висок/низак степен изражености особине и позитивно/негативно колективно вредновање особине.

На почетку другог поглавља *Синонимијата кај описните придавки* дефинише се синонимија, описује се номинативна, секундарна апсолутна синонимија, као и секундарна релативна синонимија, анализирају се синонимски низови и синонимски редови описних придева. Мало је примера за апсолутну синонимију у коју ступају описни придеви у својим основним значењима. Ауторка је пронашла само 11 таквих примера. Према схватању Е. Бандиловске Ралповске, постоји и секундарна апсолутна синонимија. Ми се не слажемо с овим мишљењем и не мислимо да су примери *тивка/глува улица* или *мека/кадифена кожа* адекватни примери за апсолутну синонимију. Онај придев који метафорички остварује своје значење најчешће има изражену експресивност и не може бити у односу апсолутне синонимије с придевом који у основном значењу, независно од контекста, остварује одређено значење. Ауторка је у праву када говори о номинативној и секундарној релативној синонимији. Баш као у српском језику, тако и у македонском, највише примера за синонимију има у групи оних који спадају у релативну секундарну синонимију.

У трећем поглављу књиге *Антонимијата кај описните придавки* дефинише се лексичка антонимија, износи се њихова структурна класификација, издваја се случај истокоренске антонимије са префиксом *не-*, разликују се истокоренски префиксирани прости придевски антоними од истокоренских префиксираних изведених придевских антонима, износи се значењска класификација антонима, прави се разлика између правих и неправих антонима, подробно се анализирају и класификују примери за обе групе. Ауторка закључује да постоји нешто више примера за степеноване него за нестепеноване антониме. Примећује да је највише примера за придевске антониме међу лексемама којима се примарно значење једне лексеме супротставља секундарном значењу друге.

Четврто поглавље је посвећено хомонимији међу описним придевима. Носи наслов *Хомонимијата кај описните придавки*. У овом поглављу ауторка наводи опште теоријске поставке о овом парадигматском односу, а затим успоставља разлику између праве и неправе хомонимије. Ауторка суштински дели хомониме слично подели која се заступа у српској литератури, али њена класификација изгледа делимично другачије на терминолошкој равни. Хомоними се, наиме, деле на *йправе* и *нейправе*, а прави на *йуне* и *делимичне*. Ако се хомонимија остварује само

у писању или изговору, реч је о неправим хомонимима, а ако се остварује у потпуности, реч је о правим хомонимима. Пуну хомоними су оне лексичке јединице које припадају истој тематској групи и имају потпуно исту материјалну форму. Делимични хомоними немају идентичну форму, већ у хомонимични однос ступају у само неким својим облицима. И у српској лексикологији на исти начин се дефинишу прави хомоними. Македонским *неправим хомонимима* одговара *хомофонија* и *хомографија*, а *делимичној хомонимији* у српској терминологији одговара *хомоформија* или *хомоморфија*. Ауторка закључује да у однос праве хомонимије у македонском језику ступају само изведени описни придеви. Велики број придевских хомонима има глаголско порекло.

Пето поглавље књиге посвећено је описним придевима које означавају боје и парадигматским односима у које ступају ови придеви. Носи наслов *Семантичкиот систем на боите во рамките на парадигматските односи*. Након увода о лингвистичким истраживањима о бојама, наводи се структурна и семантичка класификација придева из ове групе, а затим се анализира синонимија, антонимија и хомонимија међу њима. Лексеме са значењем боје у македонском језику могу имати словенско, турско, грчко, албанско, латинско порекло, а могу спадати и у интернационализме. Неке лексеме из ове групе могу се односити само на човека (*барцав*, *блед(ен)*), само на животиње (*брез*, *вакол*), и на човека и на животиње (*калеш*, *мурјав*), могу бити универзалне номинативне ознаке (*бел*, *зелен*, *црвен*) или могу имати, како каже ауторка, предодређену номинативну вредност (*бордо*, *драп*, *лилав*). Секундарне семантичке реализације лексема које означавају боје добијају се метафором, платисемијом, метонимијом и, ретко, синегдохом. Најпродуктивнија је метафора. Значења добијена метафором могу имати хроматску и нехроматску вредност, тј. могу и не морају се односити на боје. Придеви који означавају боје у македонском језику могу ступати у однос апсолутне синонимије са лексемама које потичу из страних језика, из дијалеката или из неке терминологије (*браон* – *кафаев/кафен*, *кара* – *црн*, *син* – *модар*). У апсолутне синониме ауторка убраја и дублетне форме *беж* – *бежов*, *ален* – *алов* итд. и придеве субјективне оцене *беликав* – *беличок* – *белузлав*, *зеленикав* – *зеленичок* – *зеленушкав*. Као релативне синониме ауторка одређује оне који ступају у градацијски однос: *бел* – *беликав* – *беличок* – *белузав*. У релативне синониме спадају и они чија су секундарна значења синонимична: *маслинен* – *резеда* – *смарагден*.

Ауторка с правом одређује постојање праве антонимије само између придева *бео* и *црн*. Неправа антонимија се остварује у свим оним случајевима у којима се лексеме супротстављају означавајући контраст *свешло* – *шамно*.

Хомонимија није својствена за придеве који означавају боје.

Шесто, последње поглавље књиге садржи закључке до којих се дошло спроведеним истраживањем. Поглавље носи наслов *Закључни бележки на парадigmatското однесување на описните придевки*.

Након закључка следи списак литературе која је цитирана у књизи. Осим македонских аутора, присутно је много српских – Д. Гортан Премк, Р. Драгићевић, Т. Прћић, В. Ђукановић, С. Ристић, Д. Шипка. Цитирају се још и руски и бугарски аутори.

На основу испитивања придева који означавају људске особине у српском језику, можемо закључити да у српском и македонском језику важе скоро сасвим исте законитости у вези са творбеним и семантичким одликама придева, као и односима у које ступају и начинима на које развијају своја значења. У књизи Елизабете Бандиловске Ралповске изнесена је богата грађа из македонског језика, па ће ова књига бити корисна будућим истраживачима творбе и семантике описних придева у српском језику. Анализе изнесене у књизи могуће је користити за упоредну анализу македонског и српског језичког материјала. Терминологија која се користи углавном је преузета из српских лексиколошких радова, па је књига и у том смислу приступачна српском читаоцу. Као најважније поглавље у књизи оцењујемо претпоследње, јер је у њему спроведена детаљна анализа једне тематске групе, а то су придеви и речи других врста које означавају боје. Иако су и остала поглавља заснована на примерима из речника македонског језика, добар део њиховог садржаја запрема теоријска анализа појмова који се разматрају, док се у поглављу о бојама спроводи емпиријска анализа.

Монографија Елизабете Бандиловске Ралповске „Парадигматските односи кај описните придавки во македонскиот јазик“ представља користан допринос творби речи и лексикологији македонског језика, али и прилог који ће пронаћи своје место у упоредним семантичким и творбеним истраживањима јужнословенских и, шире, словенских језика.

Рајна М. Драгићевић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

** rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Уз ново издање: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*^{*}

1. У кратком обраћању читаоцима овог, другог, издања његове књиге *Узрочно семантичко поље* – чије се прво издање појавило у последњој трећини XX века (1988¹) – и речи самога аутора да је „то прва књига у србистици и/или сербокроатистици у којој је досљедно, на богатом функционалностилски разнородном корпусу, први пут... 'провјерен' метод синтаксичко-семантичког поља“, ... метод „који је и данас у синтаксичким радовима различитих језика врло присутан“ (стр. 5), једноставно изречене, упућују нас на то да је и сада, у првим двама деценијама XXI века, једна од битних карактеристика лингвистике као науке, заправо – непрекидно, дијалектичко преиспитивање наше мисли о језичкој материји. И добро је што ову књигу видимо изнова, у новом издању.

Јер – књига проф. М. Ковачевића сигурно је један од темеља са којег прави истраживач ове тематике, која је стално актуелна, може са пуном компетенцијом говорити о природи односа значења и језичког знака, преиспитивати своје ставове и ставове других лингвиста, и то управо на изворима српског језика и – у сложеном домену синтаксичких система тога језика. С овом последњом констатацијом у вези, ја ћу истаћи да се већ у своме првом издању, како уводна напомена каже, ова књига „нашла у 'друштву' са књигама О. Јесперсена, В. Виноградова, А. Мартинеа, Ј. М. Лотмана, Џ. Фишмана, Р. А. Будагова, Ј. Левија...“ (стр. 5). Али рекао бих још и то да је ова књига и сада, својим другим издањем, међу делима која своје теоријске синтезе црпу из српске језичке грађе², што је карактеристично и за најистакнутијег српског модерног лингвисту – Александра Белића, лингвисту чији је допринос семантичкој лингвистици у српској академској средини сигурно најпресуднији. Његова његова дела општелингвистичке природе, а у томе и она која из-

---

^{*} Београд: Јасен, 2012, 237 стр.

¹ *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost, „Lingvistika-Poetika“, 1988.

² Аутор и у овом издању књиге задржава термин *српскохрватски језик*, употребљен у првом издању, истичући у уводу, сасвим оправдано, чињеницу да без обзира на то који називи му се дају крајем XX и почетком XXI века као књижевном језику, научнолингвистички – то остаје један (исти) језик (са својим варијантама).

учавају однос значења и језика, рађена су највише – на српском/српскохрватском језичком материјалу.

Позваћу се зато управо и на теоријски став самога Белића, који у својој чувеној *Општој лингвистици*³ каже: „Главну грађу пружали су ми индоевропски језици, словенски језици и мој матерњи језик, српски или српскохрватски, на првом месту. Ти језици несумњиво су најсложенији за оваква посматрања јер су њихова факта покривена тако силним формалним елементима да је најтеже било доћи ту до основног зрна“, да би нешто даље, истичући важност интензивног проучавања језичке чињенице (увек везане за значење) – синтетизовао своју методологију интензивног улажења у језичка факта закључивши да нас интензивно „води... у дубине или тајне језичког ’организма’ као таквог, тј. показује начине на које се та средства у језику примењују“ (стр. 26–27). И то све уз став да се природа факата који се означују системом језичких знакова „и са гледишта њихове функције, значења, форме и свих других услова који их прате, – може проучавати свестрано пре свега на оном језику којим владамо не само по целокупности грађе него и по језичком осећању“ (стр. 27).

И – у континуитету најбоље наше традиције и у општелингвистичком сегменту истраживања – књига *Узрочно семантичко њоље* аутора проф. М. Ковачевића управо је позитиван пример схватања овако дефинисане Белићеве реалности успеха у истраживању, анализи српске језичке грађе и научној синтези резултата те анализе, синтези која ће ући и у домен који обрађује општа лингвистика као научна дисциплина.

Ова књига у целини – потврда је ауторове оправдане констатације која, на самом почетку првог поглавља, имплицира важност лингвистичког погледа на значење, оног који је дошао „тек са ревидирањем ставова структурализма, који је значење свео у оквир језичке структуре, прихватајући га као датост у суодносу с којом се одређују питања језичке структуре“ (стр. 11). Овај факат се мора истаћи и посебно због тога што је управо у другој половини XX века код једног броја српских структуралиста, благо речено, несразмерно више било упућивања на учења других (страних научника), него упућивања на (истовремена са првима) Белићева учења о односу значења и језичких система датим на грађи конкретног српског језика. А став аутора књиге којим значењу даје стварни битни положај у синтаксичким јединицама управо тога (нашег матерњег) језика – мора се узети и самом том чињеницом као његов користан прилог развоју српске лингвистике у целини.

2. Управо због њене интегрисаности у овај развој српске опште лингвистике, некако је природно што је књига подељена у три главе.

³ А. Белић, *Општа лингвистика – О језичкој природи и језичком развоју*, Изабрана дела Александра Белића, Први том, Београд: Завод за уџбенике, 1998.

Прве две, једна с насловом *Пуџевима каузалности* (стр. 11–83) и друга с насловом *Сџрукџура узрочној семантичкој поља српскохрватској језика* (стр. 85–209) – детаљни су (а) преглед општих законитости изражавања каузалности, одн. (б) детаљни преглед морфосинтаксичких јединица у систему обележавања тога значења у српскохрватском језику. Завршна, трећа глава с насловом *Узрочно семантичко поље као сисџем субпоља* (стр. 211–217), карактера закључних напомена – концизно је изражена, логички уопштена у апстракцију, фундаменталнотеоријска дефиниција структуре ове конкретне значењске категорије (каузалности) са њеним битним карактеристикама.

(а) Моја констатација интегрисаности књиге у развџтак наше опште лингвџистике као дисциплине управо је резултат стварног садржаја главе *Пуџевима каузалности* (стр. 11–83). А стварни њен садржај јесте – ауторово свестрано улажење у сложена питања филозофских концепција значења, како их он назива, и то увек, како сам горе рекао (в. т. 1) – на материји језика којим говоримо, на материји српског језика, дакле у правом белићевском духу. Аутор је у тим филозофским концепцијама значења узео један од безбројних његових сегмената / поља – категорију каузалности, али се није ограничио „само на попис каузалних јединица и њихово функционисање“, него је укључио „и дио оног што је филозофија још донедавно сматрала својим подручјем – питање вањске условљености значења каузалности“, као питање које се „у првом реду везује за питање формирања и схватања каузалности као мџсаоне категорије“ (стр. 12–13).

Зато у овој глави књиге, као нужан и научно оправдан увод у централну ауторову тему – узрочно семантичко поље, налазимо пуних десет поглавља ауторових анализа и синтетизованих закључака, од којих се велики део њихов може сматрати фундаментално теоријским, битним за даље истраживање ове материје у општој лингвџистици као научној дисциплини.

3. Ту су поглавље *1.1. Категорије* и поглавље *1.2. Схватања каузалности*. Прво поглавље – са прегледом дефиниција појма категорија и њихових класификација, који почиње с Аристотелом, да би уз помињање филозофске школе стоика, као и митског схватања с његовим негирањем „облика мишљења каузалне анализе“, уз посебно истицање Имануела Канта, затим концепције „о историјском развоју и усавршавању мишљења“ Леви-Брила, па и уз констатовање доприноса природних наука (посебно физике, и касније квантне физике) – у којем је аутор дошао до материјалистичко-дијалектичке школе, по којој је каузалност схваћена као категорија „у блиској... вези са категоријама нужности, случајности, вјероватноће, условљености, основаности и сл., али се ни са једним од њих не изједначава“. Друго поглавље – са детаљнијом анализом победе „каузалног над телеолошким начином мишљења и објашњења“, као и упућивањем на допринос дефиницијама појма каузалност филозофске

школе картезијанаца (Лајбниц, Спиноза) и каснијих њених настављача (Д. Хјум, И. Кант), марксистичке филозофије са поставком о *неужности* и каузалности као „суштинском цртом узрочно-последичне везе (при одређеним условима узрок нужно производи последицу са строго одређеним карактеристикама)“ (стр. 13–20).

4. За нас у наукама о језику свих дисциплина лингвистичка мисао је у средишту пажње, па и овај аутор, реализујући такав став – са општефилозофског дела претходних поглавља, природно води до увођења у целину књиге поглавља *1.3. Језички сџајџус каузалности*. Кажем природно јер је, ауторовим речима дефинисано – „процес спознавања... каузалне везе наметао и процес њеног изражавања и означавања језиком“ (стр. 20), а системи мисли који реализују овај процес предмет су овога поглавља. Аутор је богати дијапазон фактора који су средства везе језичког знака са значењем концизно наговестио речима: „Кад језик не би имао специјалних средстава за обиљежавања каузалности, о тој би категорији бесмислено било говорити као о језичкој категорији“ (стр. 20). А онда на следећим страницама овог поглавља, уз опаску да „у српскохрватском, као и у већини индоевропских језика, постоје специјална средства за номинацију каузалне везе“, те да су то „првенствено приједлози и везници“, који су у томе језику „најубичајенија и најфреквентнија средства за номинацију каузалне релације“ – формулише њихову теоријску схему, која резултира и ауторовом оригиналном формулацијом шест конкретних синтаксичких јединица које су носиоци узрочног значења (стр. 22–25).

5. Као уводно у тумачења појма *семантичко поља* – који ће се јављати даље у књизи као битан део и ауторових теоријских уопштавања, и његове конкретне анализе српске језичке грађе у домену семантике каузалности, а са свим одликама модерног лингвистичког приступа синтаксичким јединицама које су предмет ауторовог истраживања – сигурно се може узети поглавље *1.4. Ка узрочном семантичком пољу* (стр. 25–30). Уопштени закључак овог поглавља да као „основну карактеристику семантичког поља готово сви аутори наводе присуство опште компоненте значења као семантичке инваријанте што на окупу држи јединице поља“ (стр. 26), као и да „се различита значења изражавају различитим формама“ при чему „та поставка не искључује импликацију да свака форма носи различито значење“, те да „језик стварајући средства за јасније изражавања каузалности не истискује она која одражавају семантички синкретизам“ јер та „средства напореда с новим остају да живе у језику“ (стр. 30) – можемо узети и као најширу теоријску основу конкретнијих дефиниција такозваних простих компоненти инваријантног значења поља појма узрок, какве се дају у поглављу *1.5. Учесће њросџих катџеорија у формирању катџеорије узрока у језику*. Ту се констатује недостатак „каузалности као рационалне категорије“ у митском мишљењу, које је споменуто у прегледу раних школа мишљења (в. т. 3),

али се – приступом објективног истраживача – дефинишу „продукти“ тога мишљења, на првом месту каузалност везана за месни елемент (локалност), па затим каузалност везана за време и „употребу временских средстава за номинацију каузалне релације“, те каузалност везана за начинске категорије одвијања радње/стања/збивања (стр. 30–40).

6. Исте је исцрпности и приказивање каузалности као „појмовне и језичке категорије“ преко језичких форми у поглављу 1.6. *Везе каузалне с групом сложеним категоријама*, „онда када она показује блискост с циљним значењем“, тј. када се говори о „сливености узрочног и циљног односа“ као о једној од „основних карактеристика преднаучних етапа развоја мишљења“, па се и у овом поглављу оправдано наводи месни елемент (онај већ поменут као „локалност“), што узрокује у српском језику – како аутор каже – „да се један број конструкција, првенствено с примарно мјесним приједлозима, везивао само за изражавање таквог циљно-узрочног, односно узрочно-циљног значења“. Аутор то илуструје примерима текста са употребом предлога *око* (са генитивом): *да се браћинија љутио њосвађала око бодулчева кожної кајутиа*, „или акузативног приједлога *о*“: *Повремено, о њу [Козилију] су се оштимале емиранџиске њарџије*.

Али наводи и друге елементе који „на семантичком плану“ имају додирних тачака са узроком (па и са општом категоријом каузалности), какви су категорија услова и категорија концесивности (допуштања), да би ово поглавље закључио констатацијом да се тек „када су створена општеузрочна средства, у језику ... почињу формирати средства што су везана за изражавање само једног типа узрочног значења: или диференцијацијом значења постојећих (нпр. узрочно *од* и *из*) или стварањем нових форми (сложених узрочних везника и приједлошких израза)“ (стр. 40–48).

7. Последица управо ове горе дате чињенице (настанка само једног типа узрочног значења) јесте и стварање класификационих могућности јер, како аутор каже – „преко значења тих најпознијих језичких творевина најлакше је извршити и семантичку типологију узрока.“ А тој класификационој активности лингвистике посвећена су и два, богата и дефиницијама и језичком грађом, поглавља.

Прво од њих 1.7. *Основни семантички њињови узрока у српскохрватском језику* – констатује разлагање општег категоријалног појма узрок на типове, међу којима аутор наводи „узрок типа изазивач“ (под термином *ефектор*, уведеном у радовима лингвиста који су истраживали овај домен), узрок „вољног, свјесног типа“, за који је битан елемент мотив (са називом *стимулајор*), „узрок критерија“, који имплицира и постојање „узрока разлога“ и његове подврсте која семантички садржи повод. Све ове типове, аутор илуструје типичним примерима морфосинтаксичких облика који се јављају у структури српске реченице (стр. 48–54).

Друго од њих *1.8. Исцрпаност и основне карактеристике узрочних јединица српскохрватског језика* – исцрпан је и критички приказ дефиниција српских лингвиста који су се овим појмом бавили, било као граматичари било као истраживачи у појединим дисциплинама лингвистике, па су ту дефиниције и имена почев од Ђ. Даничића, Т. Маретића, М. Стевановића, Ј. Вуковића, И. Грицкат, К. Милошевић, М. Ивић, М. Радовановића, П. Пипера и других (домаћих и страних истраживача), и, наравно, и име самог аутора ове књиге који се и пре појаве ове књиге ангажовао у проучавању синтаксичко-семантичког статуса више врста зависних реченица различитих морфосинтаксичких форми, па и атрибутско-предикативних, односно апозитивно-предикативних јединица, као носилаца општег каузативног значења или неког специфичног подтипа каузативности у њеном (инваријантном) семантичком пољу.

Са аспекта везе значења и форми синтаксичких јединица као битних у остваривању комуникације, а то је сигурно централна тема општелингвистичких научних дисциплина (међу њима и текстлингвистике), у овоме поглављу сигурно је посебно значајна ауторова констатација о логичном у језику односу лексеме и синтаксичког окружења у којем се она налази. То је његова констатација – заснована на претходној анализи поменутих атрибутско-предикативних, односно апозитивно-предикативних јединица – о томе да свођење клаузе на лексичко језгро доводи „до промјене синтаксичког односа“, јер док „је клауза успостављала везу с цијелим садржајем основне [реченице] преко предиката као најбитнијег конституента, сад придјев који репрезентује ту клаузу успоставља морфолошку везу с именицом... па та морфолошка веза у први план ставља везу придјева и именице“, при чему се „не губи ни веза с предикатом – само што она сад није синтаксичка него семантичка.“ А та је веза, истиче аутор – „комуникативно много битнија од везе предикатског апозитива и именице“ [обоје подвукао Сл. Станојчић]. А саму чињеницу односа језика и комуникације – већ у првом ставу овога дјела нашег приказа – довољно смо нагласили (говорећи о тексту на стр. 54–72 књиге коју приказујемо).

8. Претпоследње поглавље у овој глави књиге је *1.9. Функционалносинтаксички и нормативни сјајус узрочних јединица српскохрватског језика* – са ауторовом констатацијом граматичке поделе синтаксичких узрочних јединица и у којем се на типским примерима из српске језичке грађе наводе морфосинтаксички (дакле – највише по предлошко-падежним везничким конструкцијама и по везницима) јединице са адвербијалном функцијом, али и оне чија је функција атрибутска, објекатска, субјекатска уз, како аутор каже – „чак и предикатску функцију“. Уз ову класификацију, аутор у другом делу поглавља дискутује питање нормативног статуса појединих типова ових јединица у српском књижевном језику, при чему је од значаја и његова (потпуно оправдана) констатација да су „од разнородних могућих аспеката анализе узрочних

јединица сербокроатисти – оптерећени нормативизмом – највише пажње посвећивали оном најмање научном – *нормативном*“ (стр. 72–80).

У домену класификације је и поглавље 1.10. *Тийови узрочних јединица у функционалним стиловима* – са ауторовим, заснованим на учењима Прашке лингвистичке школе, уопштеним, а концизно изнетим, поставкама о реалној чињеници да је „у анализи узрочних синтаксичких јединица неопходно... узети у обзир и функционалностилску раслојеност стандардног језика“, која је заснована на чињеници да је „развој... појединих типова узрочних јединица директан одраз формирања и развоја појединих функционалних стилова“, што је такође једно од централних места у теоријској лингвистици модерног доба (стр. 80–83).

9. (б) Друга глава књиге проф. М. Ковачевића носи наслов *Синтаксичка узрочна семантичко-поља српскохрватског језика* (стр. 85–209) и, рекли бисмо – теоријска је разрада узрочног семантичког поља уопште и његових субпоља, по дефиницији аутора, и то разрада реализована најдетаљнијом анализом морфосинтаксичких средстава којима се у српском језику реализују семантичко-синтаксичке јединице као носиоци одређених каузалних значења. То је *par excellence* приступ семантичке лингвистике, и у њој – приступ модерног синтаксичара конкретној језичкој материји. А конструкција ове главе у целини пројектована је планираном ауторовом стратегијом коју је синтетизовано дефинисао речима: „У анализи увијек идемо од центра ка периферији: како микропоља, тако у субпоља и поља у цјелини (тј. од чистог типског оваплоћења у језику до структура значењске интерференције). Такав пут у спознавању структуре поља обрнут је путу настанка мисаоне и језичке категорије каузалности“ (стр. 85). Ова стратегија конструисања семантичколингвистичког представљања система целог једног значењског поља (у овом случају – поља узрока) остварила је потпун увид у морфосинтаксичка средства српског језика за означавање свих типова каузалности, и то тако што је овај синтетизован лингвистички приказ подељен на поглавља чије је дискурсно језгро субпоље – са специфичном одредбом типа каузалности. Природно – свако од њих са српском/српскохрватском језичком грађом, што чини да цело дело буде како у домену општелингвистике, у њеним оквирима и у теоријској текстлингвистици, тако и у домену граматичког изучавања (и описа) конкретног, српског/српскохрватског језика.

10. Читалац ће запазити, и у овој глави књиге – прецизност ауторовог утврђивања врло одређеног броја субпоља општег поља каузалности, као и граматичарску прецизност његових анализа значења датих морфосинтаксичких форми којима се значење узрока означава већ у првом поглављу ове граве књиге. На пример, у поглављу 2.0. *Субпоље узрока ефектора*, после констатације да је „генитивна синтагма с приједлогом основна... језичка конструкција за обиљежавање узрока ефектора“, те да она „има највећу дистрибутивну вриједност“ јер „уз тај прије-

длог могу доћи најразличније лексеме у позицији детермината (= надређени члан синтагме) и позицији детерминанта (= подређени члан синтагме) а да се значење не измијени“ (стр. 85), аутор наводи чак 33 морфосинтаксичке ознаке које упућују на значење узрока типа ефектора, наравно – илустровано увек поузданим примером из савременог језика. То су морфосинтаксичке ознаке као што су падежне / предлошко-падежне: *од* + *Г* (пр.: *грхџали од сѣудени*), *на* + *Л* (пр.: *грхџале на бури*), *у* + *Л* (пр.: *зајрџне се у ѣлачу*), *ѣод* + *Ин* (пр.: *она се савѣјала ѣод ѣерейѣом*), *усљед* + *Г* (пр.: *за ѣлочом улејлом услед сѣалној ѣриѣиска*), *ѣИн* (пр.: *заморен гуѣим чекањем*), *ѣГ* (пр.: *још се ѣознају ѣрајѣови ѣејѣових удараѣа ѣо враѣѣма*), *ѣо* + *Л* (пр.: *Људи су воњали ѣо саламури*) и велики број других; глаголски прилог садашњи (пр.: *Ти си се уморио ѣејлеђи од куђе ѣорбу*); везници, наравно – са зависном клаузом чија су морфолошка ознака: *јер* (пр.: *хѣѣо би да каже, али не може јер је Нинкова шака за ѣушила ѣејѣова усѣа*), предлошко-падежне конструкције, одн. глаголски прилог *будуђи* + *да* у везничкој служби, прилози, апозитиви, реченице (нпр.: *будуђи да су били зајљуснуѣи осјеђајѣма, нијѣо није зајѣазио; команданѣи се изненађено ѣрже* и сл.).

Наравно, по принципу примењеном и у наредним поглављима, аутор синтетизује значење поља (управо обједињујући резултате анализе субпоља), па ово поглавље у томе смислу закључује да се субпоље „узрока ефектора заснива на односу узрока као (несвјесног) изазивача спонтаних, вољно неконтролисаних посљедица“, као и да се то „субпоље у српскохрватском језику реализује кроз три микропоља: ... 1. микропоље узрока *вањској ефекѣора*,... 2. микропоље *унуѣрашњеј ефекѣора*... и 3. микропоље *лаѣенѣне мисли као ефекѣора* (стр. 85–96).

11. Ауторова вокација граматичара семантичко-синтаксичког усмерења, упућеног у савремена теоријска учења семантичке лингвистике, у књизи *Узрочно семанѣичко ѣоље* заправо је и резултирала богатим дијапазоном поглавља као што је ово управо приказано. Ту су, уз управо приказано, дакле, још 8 поглавља у чијем дискурсу је доминантна тема семантичко субпоље са анализом великог броја морфосинтаксичких средстава (са типичним примерима из савременог српскохрватског језика) која су ознака специфичних типова узрока, поглавља као што су: 2.1. *Субѣоље узрока моѣива*, 2.2. *Субѣоље узрока криѣерија*, 2.3 *Субѣоље узрока разлоја* (најобимније међу свима), 2.4. *Субѣоље узрока ѣовода* (најмањег обима међу свима), 2.5. *Субѣоље мјесно-узрочне инѣерференѣје*, 2.8. *Субѣоље циљно-узрочне инѣерференѣје* и 2.9. *Субѣоље условно-узрочне инѣерференѣје* (стр. 96–200), да би се завршило поглављем 2.10. *Узрочне јединице у функцији семанѣичких верификаѣора консекуѣивносѣи*, у којем је доминантна тема „специфичан синтаксичко-семантички статус“ узрочних заменичких прилога и прилошких израза који они имају „у систему узрочних синтаксичких јединица српскохрватског језика“.

Десето поглавље аутор није случајно издвојио из система субпоља. Учинио је то јер је основано констатовао да су јединице ове граматичке врсте специфичне по томе што „се одликују замјењивачком (супститутивном) функцијом и деиктичношћу“, тиме што те лексеме, одн. конструкције „супституишу дио текста а истовремено и упућују на њ“. Па, дакле – каже аутор – „с обзиром на њихову деиктичност, могу бити или анафоре или катафоре“, тј. прве упућују „уназад, на текст испред“, друге упућују „унапријед, на текст иза себе“. И у њему, аутор систематски даје (и са типичним примерима) и катафорске јединице (нпр. узрочне прилоге/прилошке конструкције *зайо, ошуда, захваљујући томе* и др.), као и анафорске јединице (нпр. *јрема томе, сшоја, збој шоја* и др.) (стр. 200–209). Овим аутор још дубље залази и у подручје текстлингвистике, као дисциплине у којој и иначе, и овом књигом али и другим радовима, и сâм има значајног утицаја.

12. Завршна, трећа глава с насловом *Узрочно семантичко поље као систем субпоља* (стр. 211–217) – концизна је дефиниција семантичког поља појма каузалност, утврђивање структуре тога појма која се састоји од низа субпоља а налази у контексту језичких знакова у комуникацији. Тиме је – и овај део књиге, као и прва глава у целини, значајан прилог домену опште лингвистике као научне дисциплине, па и домену текстлингвистике као једне од ужих области прве. Једновремено, доведен у везу са анализом типова исказа с каузалним значењем у маси типичних српских/српскохрватских синтаксичких јединица, анализом која је исцрпно дата у другој глави књиге с насловом *Синтаксичка узрочно семантичко поље српскохрватског језика* (стр. 85–209), њен садржај, као и врло обимна и актуелна литература дата после ове главе, заједно са пажљиво одабраним изворима грађе (стр. 219–234), сигурно је и једно од најкориснијих упутстава граматичарској страни наше науке о српском језику. За коју, природно и управо у духу Белићевих ставова о односу значења и језичког знака које смо на самом почетку овог приказа навели, и као истраживачи у доменима опште лингвистике и дисциплина у њеним оквирима – јесмо заинтересовани.

Славко Ж. Сјанојчић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију

---

* slstanojcic@gmail.com

Неђо Јошић, *Воћарска лексика и терминологија у српском језику**

Монографија Неђе Јошића *Воћарска лексика и терминологија у српском језику* представља прерађену и допуњену докторску дисертацију, која је успешно одбрањена на Филолошком факултету Београдског универзитета 2013. године. Овом монографијом обogaњено је истраживање народне терминологије у српској лингвистици, чиме се она уврштава у ред значајних монографија, као што су: *Војвођанска коларска терминологија* (Вуковић и др. 1984), *Пасићирска терминологија Срема* (Бошњаковић 1985), *Терминологија куће и њокућства у Војводини* (Вуковић 1988), *Рајшарска и њовршарска терминологија Шајкашке* (Драгин 1991), *Архаична њчеларска терминологија у Војводини* (Недељков 2009).

Садржај монографије је организован у више поглавља. Осим *Увода*, у коме се одређује тематски оквир, циљеви истраживања, теоријско-методолошки приступ и у коме се представља историјат теме, језичка грађа и њени извори; затим *Закључка*, *Резимеа* на енглеском језику, *Литературе* и *Извора*, главни делови монографије су представљени у три обимнија поглавља: 1. *Прељед српске воћарске лексике (на материјалу воћака ситаблашица из фамилије Rosaceae)*, 2. *Појединачни називи воћака: лексичко-семантички њрисићуи* и 3. *Појединачни назив воћака: њворбени њрељед*. Свако поглавље почиње уводним излагањем, а садржи више тематских целина. У првом поглављу обрађене су следеће теме: *Воћке из фамилије Rosaceae и њихови називи*, *Мјесто воћака у њредању и кулћу код Срба*, *Полисемантичка сћрукћура важнијих лексема*, *Мјесто у фразеолошком сисћему српскоја језика* и *Улоја у деривацији и мјесто у ономасћици*. Друго поглавље организовано је у три целине. Прва целина под насловом *Воћни њлод и њејова обиљежја*, изложена је у виду следећих тема: *Боја њокожице (меса) њлода*, *Облик и величина њлода*, *Укус њлода*, *Мирис њлода*, *Сћрукћура њлода*, *Вријеме сазријевања и Осћала сћорадична обиљежја њлода*. Друга целина под насловом *Ономастички елементи у називима воћака*, садржи следеће теме: *Антиројоними*, *Тићуле* и *звања* и *Тойоними*, док су у трећој целини обрађене лексеме без јасне мотивисаности. У трећем поглављу творбени аспекти воћарске лексике представљени су у три целине. Прва целина под насло-

---

* Монографије 24, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 217 стр.

вом *Творбени аспекти лексема које означавају воћке* садржи следеће теме: *Општије најомене, Гласовне промене у творбеној основи или суфиксу, Скраћивање или крћење основе*; друга целина носи наслов *Прејед изведених лексема по суфиксима*; док трећа целина под насловом *Завршина размајрања* садржи следеће теме: *Просије ријечи у воћарској терминологији, Семантичко варирање, Двојак моћности творбе, Друи сјејен деривације и Универбизација*. У Закључку су резимирани резултати истраживања у виду следећих сегмената: *Општиа воћарска лексика, Појединачни називи воћака и њихова семантика, Воћни плод и његова обиљежја, Ономасичке основе у именовању и Творба и творбени тијови*.

У богатом списку литературе преовлађују референце из србистике (србокроатистике) а у мањем броју из русистике.

У поглављу лексичко-семантичких аспеката воћарских назива детаљно су представљени називи воћака мотивисани различитим особинама плода: бојом, обликом, величином плода, укусом, мирисом, структуром, чврстоћом и др., при чему се у складу са народним поимањем као мотиватори у називима воћки појављују и време сазревања, црквени празници, време сазревања пољопривредних култура и сл. Указано је на семантичко поље мотивисано антропонимима, титулама и звањима, као и на лексеми без јасне мотивисаности. Показано је да функцију диференцијалне семе у низу лексема, које у ствари чине једно семантичко поље, врши сема 'врста воћке'. Она, како је утврђено, представља и интегралну сему свих лексема у низу (односно унутар микропоља), док су спецификација садржаја или други типови односа међу лексемама из истог микропоља, представљени успешном применом композицијалне анализе. Тако су на хоризонталној равни организовани низови лексема које се јављају десно од општег назива; нпр. уз општи назив *јабука*, следи низ назива: *црвеника, кисељача, санабија* и сл., који имају специфична обележја: *јабука црвене боје / киселкастог укуса, одређене структуре плода, сазрева у време жетве* и сл. Грађа народних назива воћака узета је са целог штокавског подручја, и то из различитих извора: речника, воћарских приручника, етнографских дела, дијалектолошких студија, а захвата период од два века (19. и 20. век).

Анализа лексичког материјала у монографији је успешно спроведена. Аутор је у анализи полазио од лексичко-семантичких група, указујући на њихов семантички и творбени потенцијал, чиме су постављени критеријуми за анализу и обраду тематске групе у целини, и то како на лексичко-семантичком, тако и на творбеном плану. Доследност примене изабраног методолошког поступка евидентан је како у анализи у главним деловима рада тако и у синтези изведеној у закључку, што је евидентно и у наведеним насловима и поднасловима целина. Тако да књига у целини и својом компактном структуром и логичком повезаношћу чи-

ни ово истраживање вреднијим и може се слободно рећи узорним у лексиколошкој обради тематске лексике.

Питање односа народне лексике и номенклатурних назива аутор је решио успешним повезивањем лексичко-семантичке и творбене анализе, чиме је показао да се организација тематске групе лексема не заснива само на ванјезичкој реалности него и на лексичко-семантичким и творбеним односима, чија је организација, на основу бројних критеријума, успешно представљена, не само у опису и анализи него и шематским, табеларним приказивањем. Тако описан лексички материјал може се сагледати и представљати у хоризонталном низу са лексичком доминантом, нпр. називи за јабуке: по боји, облику плода, величини, укусу, мирису, структури плода и времену сазревања; затим у кохипонимским и синонимијским редовима и антонимијским паровима.

Појединачан скуп лексема, које именују различите врста воћака (јабуке, крушке, шљиве и др.), издвојен применом компоненцијалне анализе и шематски предствљен на основу истог семантичког мотиватора, нпр. по боји, или по облику, по укусу и др., може се, на основу семантичке организованости, посматрати и представити и као семантичко поље, јер се издвојени критеријуми номинације могу третирати и као интегралне семе 6 односно 7 и више семантичких поља. Сема 'врста воћке' или 'сорта воћке', као најнижи диференцијални знак у семантичком пољу, могла би да се третира као диференцијална сема за издвајање микропоља у сваком од наведених поља. Могућност и оваквог представљања тематске лексике, вероватно је имао у виду и Н. Јошић, истичући предности примене овог теоријско-методолошког приступа у обради народних терминосистема у више монографија новосадских лингвиста.

Представљање лексема унутар једне семантичке групе (условно речено унутар једног поља или микропоља) са истим или различитим коренима / основама и различитог творбеног типа, показују однос између општег назива и осталих лексема у низу, како у погледу њихове бројчане заступљености, тако и у погледу творбеног састава: просте, изведене, сложене, синтагматске, као и у погледу продуктивности појединих творбених типова не само у оквиру микропоља него и у оквиру семантичког поља. Из табела семантичких поља могуће је пратити број и однос стандардне и народне лексике, домаће и лексике страног порекла.

Индекс народних назива воћака са подацима места и времена, и са примерима, дат на крају монографије, представља веома важан део за лексикологију и шире за лингвистичку географију. На лексиколошком плану значајно је то што се оваквим навођењем лексичких чињеница показује територијална и хронолошка раслојеност лексике ове тематске групе. На плану лингвистичке географије, подаци наведени у индексу могу се користити за картографско представљање лексике сакупљене са читавог штокавског подручја, као и за израду семантичких, деривационих и синтетичких карата народне воћарске лексике. Тако би се показала

територијална распоређеност и ареална повезаност ове тематске лексике читавог штокавског подручја.

Садржај монографије је шири од њеног наслова, јер су њом обухваћени и народни називи и воћарска терминологија. Анализа, закључци и бројчани односи (нпр. однос деривата и сложеница односно синтагматских назива) и др. показатељи изведени су на основу лексичке грађе из речника, дијалекатских и етнографских студија и збирки речи, као и из воћарских приручника, па је у обради грађе остало више отворених питања, која би се у даљем истраживању могла решавати. То су питања типа: 1) да ли у стручној литератури преовлађује народна лексика у називу воћака или стручни термини; 2) да ли у таквим изворима преовлађују деривати, сложенице или синтагматски називи; 3) да ли у таквим изворима функционишу исти типови мотиватора (индуктора) и исти типови творбе, што је донекле испроблематизовано у *Uvogu* и на још неколико места у монографији; 4) колико је лексема узето за анализу из таквих извора; 5) у којој мери се задржала народна терминологија у приручницима с обзиром на то да се већи број народних назива односи на врсте и сорте воћака и 6) да ли се, с обзиром на особине анализираног језичког материјала у целини, може стандардизовати терминологија воћарства, у овом случају, у домену назива за врсте и сорте воћака. У вези са последњим питањем имају се у виду већ постојеће иницијативе, како у старијим писаним изворима тако и у новијим активностима истинских љубитеља наших воћака, на шта се аутор у књизи позивао. Било би занимљиво и то да је аутор на основу свог исцрпног истраживања ове тематско-терминолошке лексике могао да претпостави да ли продуктивни творбени суфикси и творбени типови народне лексике могу утицати на промену стања у савременом језику у домену творбе.

Са становишта односа броја активне и пасивне лексике и у овом терминосистему запажен је веома ограничен број назива за поједине врсте воћака код носилаца језика у сваком појединачном ареалу у односу на веома велики број назива за воћке, сакупљених са целог штокавског подручја у периоду од два века. Табеларни приказ броја назива за сваку воћку, актуелизује и питање односа синонимије деривата у укупном материјалу, као и творбених суфикса и типова.

У монографији Неђе Јошића *Воћарска лексика и терминологија у српском језику*, захваљујући примени компоненцијалне анализе, као основног методолошког поступка, успешно је решена дихотомија анализираног лексичког материјала: стандардне терминолошке лексике према народној односно покрајинској терминолошкој лексици. Проблем је могао настати зато што се аутор Н. Јошић у својој монографији бавио нетипичним терминолошким системом. Називи за воћке не припадају стандардизованој струковној терминологији воћарства, него улазе у ред оних терминолошких скупова које су тесно везане за појмовни свет народне културе. Аутор је, дакле, у својој монографији дао исцрпну лексичко-се-

мантичку и творбену анализу лексема које припадају стандардној и народној лексици општег лексичког фонда, а које су тематски везане за једну стручну област, за вођарство.

Стана Ристић**

Институт за српски језик САНУ
Београд

** stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија:*
лингвокултуролошка истраживања*

У оквиру едиције *Монографије* Института за српски језик САНУ објављена је књига др Наташе Вуловић *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања*, која је настала као резултат вишегодишњег ауторкиног проучавања ове проблематике, уобличеног у докторској дисертацији одбрањеној на Филолошком факултету Универзитета у Београду јула 2014. године. Ова публикација представља изузетан допринос за српску лингвистику, будући да је посреди једна од малобројних монографских студија које у целости, тематски и садржајно, остају у домену једне од фундаменталних области српског језика – фразеологије, тачније фразеолошке семантике.

Предмет ауторкине анализе у овој монографији јесу фразеолошке јединице с религијским компонентама у српском језику, односно, фразеологизми у чијем се структурном саставу налази неки конкретан религијски појам. Ауторка објашњава да такве јединице у лексичком систему српског језика могу бити различите у погледу порекла, те је један део њих словенског, односно српског порекла, док је одређени број оних који су позајмљени из других језика и култура, а међу њима има и појединих фразеологизама интернационалног карактера, превасходно карактеристичних за јудејско-хришћанску цивилизацију. Као главне изворе позајмљених фразеологизама, Н. Вуловић истиче: 1) Свето писмо, 2) античку културу и митологију; 3) дела из светске књижевности, 4) различите културне изворе и 5) фолклор, односно богато народно искуство и културно наслеђе.

Истраживање фразеологизама са религијском компонентом засновано је на богатом материјалу, што ауторкину анализу и резултате до којих је дошла чине репрезентативним, а монографију коју представљамо – делом изузетне научне вредности. Корпус за ексцерпирање грађе чинили су дескриптивни речници српског језика – *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности (1–19) и *Речник српскохрватској књижевној језика* Матице српске (1–6), затим *Фразеолошки рјечник хрватској или српској језика* Јосипа Матешића и *Српске народне пословице* Вука Караџића. Допунски и контрол-

---

* Монографије 23, Београд: Институт за српски језик, 2015, 359 стр.

ни корпус представљали су преводи *Светиої ѿисма: Сїари заветї* у Даничићевом преводу, *Нови заветї* у преводу Вука Караџића и у преводу Светог архијерејског синода Српске православне цркве. Као контролну и допунску грађу ауторка је користила материјал из монографије Љиљане Стошић *Библијске изреке и ѿсловице*, као и грађу из збирке Летописа Матице српске и *Срїскої фразеолошкої речника*.

На основу обимног и за предмет истраживања релевантног корпуса ауторка је регистровала преко 600 фразеолошких јединица с религијским компонентама, које је затим у раду анализирала са различитих аспеката, примењујући неколике методолошке поступке, у складу са интердисциплинарним приступом у фразеологији. Дескриптивно-аналитички приступ примењен је приликом анализе структурно-семантичког састава посматраних фразеологизама, док је семантичка анализа обухватила методе когнитивне лингвистике, при чему је на првом месту коришћена концептуална анализа у оквиру лингвокултуролошких разматрања. Метода компоненцијалне анализе лексичког састава фразеолошких јединица у монографији Наташе Вуловић приказана је на примеру фразеолошких јединица с компонентом *свећа* у српском језику, који представља егземпларан модел за овакву анализу осталих фразеологизама са религијским компонентама који су представљени у ауторкиној студији. Са лингвокултуролошког аспекта, корпус је посматран кроз концепте опозиција, битне за културолошку анализу лингвистичким средствима. Такође, осим метода теоријске анализе интердисциплинарних резултата из литературе, коришћена је и статистичка метода описа и приказивања појединих резултата. Истраживање је махом спроведено са становишта синхронијске фразеологије, уз примену резултата дијахронијских истраживања у лексикологији и фразеологији (историјско-етимолошких), при анализи појединих примера, а како ауторка напомиње, приликом разматрања и закључивања укључени су и релевантни резултати сродних дисциплина и наука.

У уводном поглављу монографије Наташа Вуловић говори о интердисциплинарном карактеру фразеологије као научне дисциплине, истичући да она у своја истраживања нужно укључује и резултате других хуманистичких наука, попут културологије, етнологије и антропологије. Такође, овде се указује и на нераскидиву везу која постоји између фразеологије и других грана лингвистике, међу којима су, пре свега, лингвокултурологија, етнолингвистика, социоллингвистика, лексикологија и синтакса. Ауторка настоји да дефинише и одреди појмове „фразеологизам“ и „фразеолошка јединица“, напомињући да се ови термини у монографији користе као прави синоними, а затим указује и на многа друга термилошка решења која су за лексичке јединице овог типа у употреби у славистичкој, англосаксонској и германској фразеологији (нпр. „идиом“, „чист/класичан идиом“, „фразна лексема“, „фразем“, „фразема“, „фразеолошки обрт“). Узимајући у обзир различите дефиниције и

разграничења овог појма код бројних аутора, Н. Вуловић у уводном поглављу своје студије напомиње да се у истраживању које је спровела фразеологизам посматра као вишелексемни спој који карактерише неколико категоријалних особина. То су: 1. репродуковање, 2. устаљеност (релативна стабилност), 3. целовитост значења и идиоматичност, 4. секундарна, индиректна номинација, 5. конотативност, као и 6. експресивност (и емоционалност).

Ауторка истиче да су највећи допринос развоју фразеологије у словенском свету дали руски лингвисти, пре свега Виктор Виноградов, који је поставио теоријске основе фразеологије као лингвистичке дисциплине, те први дефинисао и класификовао фразеологизме као језичке јединице. Међу проучаваоцима чији су радови умногоме утицали на утемељење фразеологије као једне од најзначајнијих области науке о језику, Н. Вуловић помиње руске ауторе Шмелева, Мокијенка, Вендину и још неке, док се у српској лингвистици посебно издваја проф. Драгана Мршевић-Радовић, која је управо на схватањима руске петроградске фразеолошке школе поставила теоријско-методолошке основе за проучавање фразеолошког фонда српског језика.

У уводном делу студије, Наташа Вуловић пред себе је поставила неколико веома комплексних истраживачких циљева, које је потом у раду успешно реализовала, а то су: а) одређивање и прецизирање корпуса, те опис и увид у састав и природу фразеолошких јединица с религијским компонентама; б) структурно-семантичка класификација фразеолошких јединица с религијским компонентама, при чему се ауторкина анализа заснива на њиховом формално-структурном класификовању, као и дескрипцији примера фразеолошког структурно-семантичког модела; в) представљање релевантних начина семантичке анализе фразеолошких јединица с компонентама религијског садржаја (класификације према лексичком и фразеолошком значењу); г) одређивање места истраживања у контексту ширих проучавања односа језика и културе у оквиру интердисциплинарних истраживања фразеологије и лингвокултурологије, етнолингвистике, културологије и, коначно, д) представљање специфичности анализираниог корпуса фразеолошких јединица са становишта резултата проучавања фразеолошке семантике у српској и словенској фразеологији, при чему се посебна пажња посвећује резултатима анализе са лингвокултуролошког и теолингвистичког аспекта.

У другом поглављу монографије Наташа Вуловић разматра специфичну природу фразеолошких јединица с компонентама религијског садржаја. Ауторка напомиње да је на самом почетку њеног истраживања од изузетне важности било прецизно одредити појам фразеолошке религијске компоненте. Узимајући у обзир чињеницу да је анализа спроведена на материјалу српског језика и да је православље знанична религија већинског дела српског народа, Н. Вуловић под религијском компонентом заправо подразумева лексему чији је денотат појам који је саставни

део православне, а самим тим и јудео-хришћанске религијске традиције. Отуда се, као предмет њеног проучавања намећу искључиво фразеологизми који у себи садрже конкретну, типичну, релевантну религијску компоненту која се односи на неки религијски појам, маркиран у оквиру религијске хришћанско-православне лексике. Такве лексеми означавају различите религијске појмове, те су најчешће посредни именице (или од њих изведени придеви и прилози), као и одређене религијско-обредне радње, обично именоване глаголским лексемама. Религијске компоненте, како објашњава ауторка, могу означавати: духовно биће или посвећену особу (нпр. *бої, ђаво, анђео, светица, божји, вражји* и сл.), особу која обавља религијску праксу и обично је представник цркве (нпр. *йой, ију-ман, владица*), библијске личности (нпр. *Адам, Ева, Свети Јован, Јуда, адамски, айосіолски* и др.), празнике из хришћанске и народне традиције, као и псеудопразнике (нпр. *Божји, Бурђевдан, Свети Живко* и др.), затим појмове везане за религијску и црквену праксу (нпр. *амин, јеванђеље, крсіиіи, крсіење, ірех, молиіва, окадиіи, црквени* и др.), религијске предмете (нпр. *крсі, ітамјан, свећа, кандило* и др.), религијски релевантна места (нпр. *рај, іакао, црква, небо* и др.), као и одређене појмове чија је конотација везана за Библију (нпр. *Содома, Гомора*).

У овом поглављу Н. Вуловић такође разматра појам и термин „библизам“, настојећи да објасни однос библизама и фразеолошких јединица с религијским компонентама. Ауторка објашњава да се под „библијским изразима“ или „библизмима“ подразумевају различите структурно-семантичке језичке творевине – устаљени изрази, фразеолошке јединице, цитати, термилошке синтагме – који могу бити преузети директно као готове форме из Светог писма или могу настати посредно, под утицајем алегорија, параболо, догађаја описаних у Библији или хришћанских предања. Н. Вуловић указује на то да фразеолошке јединице међу библизмима не морају нужно садржати у својој структури религијску компоненту (такав је нпр. случај са фразеологизмима *блудни син, бацаіи бисере іред свиње* и бројним другим) и напомиње да су у корпус за њено истраживање ушли искључиво они библизми у чијем саставу постоји компонента религијског садржаја.

Након што је прецизирала и јасно одредила природу религијске компоненте, ауторка даље у овом поглављу класификује фразеолошке јединице према лексичком значењу компонента које улазе у њихов састав, при чему издваја следеће лексичко-тематске групе: празници (црквени, народни, псеудопразници), небеска хијерархија, посредници/свци, личности и појмови из Библије, простор, земаљска хијерархија, акциони код (обреди, ритуали, црквена пракса), предметни код, обавезе верника, основни појмови духовности. У оквиру сваке групе диференцирана су лексичко-семантичка гнезда лексеми компонента. На самом крају поглавља ауторка се посебно осврће на семантичке одлике појединих лексеми из лексичко-тематске групе „празници“ и аргументовано

показује њихов религијски и културолошки синкретизам. У вези са овим лексемама она примећује да су у састав фразеолошке јединице каткад ушле у свом примарном, а каткад у секундарном или фигуративном значењу, као и да су мотивисане хришћанским елементима или претхришћанским представама.

Треће поглавље монографије *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка исцртавања* посвећено је структурно-семантичким одликама фразеолошких јединица с религијским компонентама. Ауторка у овом одељку најпре разматра појам структурног модела у фразеологији, објашњавајући да је заправо посредни структурно-граматички, синтаксички модел који подразумева опис типова синтаксичких конструкција фразеолошке јединице. Она затим класификује фразеолошке јединице с религијским компонентама полазећи од традиционалне поделе на три основна структурна облика – предлошко-падежни, синтагматски и реченични, при чему посебно води рачуна о морфолошким категоријама лексема које улазе у састав посматраних фразеологизама – о врсти речи, падежним облицима и др. Ауторка на тај начин у својој грађи издваја укупно 5 структурних типова фразеолошких јединица и за сваки од њих већи број подтипова: 1. предлошко-падежне конструкције (нпр. *пре Христиа; из дубине душе; на њавди боја; од Адама и Еве*; уочавају се два подтипа), 2. именичке конструкције (нпр. *Јудин њољубац; душа од човека; ничија вера; међузалемики синар; као Божић и Багњи дан; ружан као ђаво* и др.; уочава се укупно осам подтипова), 3. глаголско-именичке конструкције (нпр. *ицражићии ђавола; ипрегаћии боју душе; бићии на иакленим мукама; бацаћии се камењем на боја; живећии као мали бој; иуиуј, ииумане* и др.; уочава се укупно осам подтипова), 4. глаголске конструкције (нпр. *не даћии се крсићии; ићи/иуиовати ииосиолски*; уочава се два подтипа); и 5. реченичне конструкције (нпр. *душа му је (јој) у носу; кад је бој ио земљи хоао*; уочава се два подтипа – независне и зависне реченице).

Полазећи од чињенице да су репродуковање и релативна стабилност структуре категоријалне особине фразеологизама, Н. Вуловић показује да и корпус фразеолошких јединица са религијским компонентама сведочи о релативности њихове устаљености на структурном плану, као и на плану лексичког састава. Ауторка посебно разматра могућности и типове лексичког варирања конституената унутар фразеолошких јединица које су предмет њеног истраживања, истичући да лексичко варирање подразумева замену неке од компонената фразеолошке јединице тако да замена не утиче на њено глобално значење. Притом, указује на постојање фразеологизама који имају веома чврсту структуру, толико да се компоненте и не осећају као речи са самосталним значењем – глобално значење израза је непрозирно и не изводи се из значења компонената (нпр. *ухваћии боја за браду*, у значењу 'постати свемоћан'). Такође, ауторка закључује да већина фразеолошких јединица из овог слоја не допушта

интерполацију других лексема – тако фразеолошка јединица *красџи боју дане* у значењу 'не радити ништа, дангубити' не може гласити нпр. **красџи боју дане и ноћи*; ипак, неке фразеолошке јединице могу имати краћи, редуковани и дужи, експлицирани облик, при чему значење остаје непромењено (нпр. у анализираној грађи постоје фразеолошке варијанте *џражџи ђавола* и *џражџи ђавола са свећом* – обе у значењу 'срљати у невољу, у пропаст'). Ауторка запажа да је варирању најподложнији план израза, док план садржаја треба да се очува, односно – чува се семантички план, глобално фразеолошко значење. Даље у овом поглављу Н. Вуловић разматра природу фразеолошких варијаната и најпре теоријски, а затим и на примерима, објашњава разлике између појаве лексичког варирања унутар фразеолошких јединица и процеса синонимије, указујући на неке од могућих узрока ових двеју појава. Коначно, на основу свега испитаног у вези са компонентама анализираних фразеолошких јединица, Н. Вуловић дефинише фразеолошки структурно-семантички модел. Говорећи о семантичким одликама испитаних фразеологизама и природи компонената у њиховом саставу, ауторка на примерима из грађе објашњава 4 основне карактеристике фразеолошких јединица – њихову идиоматичност, номинациону функцију, конотативност и експресивност.

Четврто поглавље монографије *Српска фразеологија и религија: линвокулиуролошка истраживања* у целини је посвећено семантици фразеолошких јединица с религијским компонентама. Основне принципе семантичке анализе посматраних фразеологизама ауторка заснива на утврђивању законитости међусобног односа форме и значења, односно плана израза и плана садржаја. Имајући у виду да су лексичке компоненте основни формални конституенти фразеолошких јединица, Н. Вуловић као циљ анализе фразеолошког значења поставља утврђивање природе везе смисаоног садржаја конституената фразеологизма са његовом граматичком структуром. Постојање изоморфизма између плана израза и значења, ауторка показује на бројним примерима (нпр. *с анђелом* – 'са срећом'; *ђаво би ја знао* – 'ко то зна, немогуће је знати' и др.). Нарочиту пажњу ауторка поклања анализи семске структуре и улози сема колективне експресије које се одражавају у симболичком потенцијалу компонената, а посебно се бави симболиком *свеће* у српској фразеологији и српском језику уопште, примењујући методу компоненцијалне анализе прилоком разматрања 22 фразеолошке јединице које у својој структури садрже лексему *свећа*.

Такође, у одељку посвећеном семантици фразеолошких јединица с религијским компонентама, Н. Вуловић говори о еталонима, истичући да су у њих уграђене реалije православне хришћанске културе и цивилизације. Еталони се посматрају као средства којима се сликовито (изражајно) мери свет, тј. стварност, при чему ауторка напомиње да су најчешће одражени у устаљеним поређењима и да неретко, у скривеном об-

лику, садрже процене и препоруке у вези са разним аспектима живота. Она затим наводи примере фразеолошких јединица са еталонима из екскерпираних грађе, анализирајући посебно семантику двају израза: *ојљачкаџи*, *одераџи* (*некоја*) *до јоле душе/коже*, у значењу 'скроз опљачкати' и *сиромашан као црквени миш*, у значењу 'много сиромашан, пуки сиромаш'. Ауторка објашњава да су еталони у фразеологизмима повезани са погледом на свет говорника српског језика, те да одражавају националну слику света и представљају резултат „специфичног националног мерења појава у свету“. Полазећи од закључака К. Г. Јунга и Н. Д. Артјунове, Н. Вуловић у овом поглављу такође дефинише појмове стереотипа и симбола, указујући на њихов значај за разумевање фразеолошких јединица с религијским компонентама.

Ауторка класификује фразеолошке јединице с компонентама религијског садржаја у девет тематских, односно фразеосемантичких поља – 1. физичке особине, 2. психичке и карактерне особине, 3. способности и вештине, 4. осећања и стања, 5. делатности, активности, поступци, понашање, 6. начин живота, околности, ситуације, 7. међуљудски односи, 8. сродство, људски род уопште, 9. самрт, смрт. Н. Вуловић показује да су најбројније фразеолошке јединице из семантичког поља „међуљудски односи“, а затим по бројности следе оне чијим се значењима изражава појам смрти. Такође, ауторка запажа да се фразеологизмима с религијским компонентама у великом броју случајева квалификују рђава, лоша човекова дела и поступци, као и да се њима неретко указује на осећање страха. У вези са малобројним фразеолошким јединицама позитивне конотације, ауторка закључује да су најбројније оне из семантичког поља „психичке и карактерне особине“ којима се квалификује добра, племенита особа.

У оквиру спроведене класификације, Н. Вуловић дубље семантички анализира поједине фразеологизме, говори о њиховој синонимији, даје релевантне историјско-етимолошке напомене, указује на богатство културних информација садржаних у фразеолошким јединицама с религијским компонентама, истичући њихову слојевитост, односно, синкретизам хришћанских и претхришћанских елемената. Семантичка анализа фразеолошких јединица с религијским компонентама потврђује изразиту антропоцентричност и пејоративност као основне карактеристике фразеологије уопште. Ауторка такође закључује да је међу фразеологизмима који се односе на човека „очигледно бројнија палета значења с негативном семантиком, било да укључују емотивни однос или не“.

Пето поглавље посвећено је компаративним (поредбеним) фразеолошким јединицама с религијским компонентама у српском језику, који представљају готово 20% од укупног броја јединица у грађи екскерпираној за ову монографију. Имајући уз то у виду и структурно-семантичке особености поредбених фразеологизама, Н. Вуловић истиче да они заслужују да буду одвојени и посебно разматрани у раду. Наиме, ауторка

објашњава да се њихова специфичност с једне стране огледа у типичној тематско-рематској структури, а с друге – у семантичко-идиоматичним карактеристикама. У основи ових фразеолошких јединица јесте поређење као „исконски, универзални начин упознавања, спознавања, тумачења и описивања света, појава и дешавања у њему“. Ауторка у оквиру овог поглавља класификује фразеологизме на основу њихове структуре, при чему издваја три модела – просте поредбене фразеолошке јединице, двоструке поредбене фразеолошке јединице и поредбене фразеолошке јединице с реченичном структуром и за сваки од структурних типова наводи одговарајуће примере из грађе. Даље у раду, Н. Вуловић даје класификацију поредбених фразеолошких јединица према категоријалном значењу, тј. према припадности еквивалента члана А у структури, те уочава четири групе: а) глаголске поредбене фразеологизме, који су најбројнији (нпр. *бежајџи као ђаво од крста, живејџи као мали бој*), б) придевске поредбене фразеологизме – друге по бројности (нпр. *стајар као Библија, ружан као ђаво*), в) прилошке поредбене фразеологизме (нпр. *као Божић и Багњи дан, вруће као у љаклу*) и г) именичке поредбене фразеологизме, којих је забележено свега два (*врућина као у љаклу, џишина као у цркви*). На примеру фразеологизма *мучијџи (џајџијџи) се као ђаво у љишкџој води*, Н. Вуловић представља анализу компонентне расподеле значења поредбених фразеолошких јединица. Такође, у овом одељку монографије ауторка групише поредбене фразеологизме с религијском компонентом и према степену њихове идиоматичности, који може бити низак, средњи или висок, истичући да највећи број фразеолошких јединица овог типа у ексцерпираној грађи има низак степен идиоматичности.

У шестом поглављу монографије Наташа Вуловић посебну пажњу посвећује проучавању фразеолошких јединица с религијским компонентама са лингвокултуролошког аспекта, при чему примењује метод опозиције бинарних парова. Ауторка полази од чињенице да је основна хришћанска опозиција представљена семантичким садржајем лексема *Бој* и *ђаво*. Отуда су концепти Бога и ђавола средишњи предмет њеног разматрања у овом поглављу, а у оквирима ових двају концепата формирају се и други опозитни парови. Лексички концепти Бога и ђавола представљени су према дескриптивним речницима, допуњени подацима о етимологији основних лексема, као и ванлингвистичким информацијама значајним за формирање језичког концепта. Ауторка даље у овом поглављу указује на лексеме које се појављују као чланови опозитних парова, а у вези су са основном хришћанском опозицијом Бог – ђаво. На основу увида у састав и семантику фразеолошких јединица са религијским компонентама, Н. Вуловић закључује да семантички потенцијал садржан у представама ових двају кључних појмова у ствари иницира постојање других опозитних вредносних парова. Ауторка тако издваја главне бинарне опозиције које карактеришу српску традиционалну културу и си-

стем вредности, а односе се на духовну, религиозну, емоционалну, морално-етичку, сферу: добро – зло (анђео – ђаво, леп – ружан), љубав – мржња, љубав – грех, истина – лаж, светло – тамно (бело – црно), рај – пакао, горе – доле. Анализа ових аксиолошких опозиција показала је да се у фразеолошким јединицама с религијским компонентама у српском језику чувају културне информације хришћанско-православног порекла, али и народно традиционално наслеђе претхришћанског порекла.

На крају књиге, Наташа Вуловић наводи опсежан регистар фразеолошких јединица с религијским компонентама које су коришћене у истраживању, а у оквиру њега, осим фразеологизама из лексичког фонда српског језика, налазимо и неколико десетина устаљених вишелексемних спојева из других словенских језика – руског, бугарског, словеначког, пољског и чешког, као и одговарајуће фразеологизме из немачког, енглеског и турског језика, захваљујући којима је анализа на многим местима у раду употпуњена и компаративно обојена. Такође, сагледавањем појмовног регистра који ауторка даје, као и обимне библиографије консултоване у овом раду, читалац се може упознати са најзначајнијим појмовима из области фразеологије и сродних дисциплина, као и са бројним релевантним истраживањима у вези са овом тематиком.

Монографију Наташе Вуловић *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка исцртавања*, коју овде представљамо, према речима проф. Ксеније Кончаревић, једног од рецензена књиге, „одликују изразита научна новина и актуелност, вишеструка практична применљивост, као и заснованост на опсежној емпиријској грађи, чиме се значајно шири спознајни радијус србистичке и славистичке фразеологије, лингвокултурологије и теолингвистике“. Ауторкини закључци су са аспекта науке о језику оригинални и веома корисни, будући да омогућавају даља лингвистичка проучавања, пре свега у области фразеологије и лингвокултурологије. Такође, резултати до којих је дошла представљају незаобилазну грађу за сродна етнолошка, културолошка, антрополошка, социолошка и друга истраживања у многим друштвено-хуманистичким наукама. Рад је значајан и са апликативног становишта, јер омогућава израду фразеолошких речника различитих типова (дескриптивних, фразеосемантичких, речника библијама, аксиолошких речника, речника крилатица, пословица и др.), а биће свакако назаобилазно штиво и при изради дескриптивних једнојезичних речника, пре свега Речника САНУ, те бројних културолошких речника и приручника. Допринос и примена резултата односе се несумњиво и на наставну праксу језика и културе, као и на теорију превођења – како са српског на неки страни језик, тако и обратно. Захваљујући ауторкином опису једног важног дела фразеолошког корпуса српског језика, долазимо до непроцењивих података о начину мишљења говорника српског језика, о њиховом погледу на свет, вредносним критеријумима, односу према животу и смрти, међуљудским односима и др., што доприноси креирању језичке слике света –

српске и словенске уопште. На основу свега наведеног можемо закључити да су домети истраживања које је у овој студији спровела Наташа Вуловић вишеструки, те да је посреди дело од изузетног лингвистичког и културолошког значаја, чији је допринос за развој српске и словенске фразеологије и лингвокултурологије немерљив. О томе посебно сведочи чињеница да је монографија *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка исцртавања* добила високо признање Славистичког друштва Србије и додељена јој је награда „Павле и Милка Ивић“ за 2016. годину.

Јована Јовановић**
Институт за српски језик САНУ
Београд

** jovana.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

Горан Зељић, *Морфолошко-семантичке карактеристике бројева у српском језику**

У едицији *Монографије* Учитељског факултета Универзитета у Београду објављена је 2016. године студија Горана Зељића *Морфолошко-семантичке карактеристике бројева у српском језику*, која заправо представља допуњену верзију истоимене докторске дисертације, одбрањене 2012. године на Филолошком факултету у Београду.

У седам поглавља ове књиге аутор даје свеобухватан преглед бројева као врсте речи, почев од одређења термина, преко класификације, до морфолошких и семантичких карактеристика: *Увод* (9–16), *Бројеви у сисџему врсиа речи* (16–26), *Класификација бројева* (26–170), *Тишови бројевних консирукција* (170–222), *Закључак* (222–240), *Литература* (240–257), *Прилои – примери са њроменом основних бројева* (257–302).

У уводном поглављу аутор наводи метод, циљеве и корпус свог истраживања, након чега се осврће на бројеве у досадашњој литератури. Анализа морфолошких и семантичких карактеристика бројева као посебне врсте речи синхронијског је карактера. Ове карактеристике сагледане су увидом у релевантне граматике српског (српскохрватског) језика, речнике српског (српскохрватског) језика: вишетомни речник Српске академије наука и уметности, шестотомни речник Матице српске и једнотомни речника Матице српске. У корпус су ушли примери из стандардног језика ексцерпирани из прозних дела савремених српских писаца рођених после 1950. године (В. Арсенијевић, В. Бајац, С. Басара, Д. Великић, А. Гаталица, Г. Петровић, М. Продановић, В. Тасић, З. Ћирић и др.), новинских текстова београдских дневних новина (*Полиџика*, *Блиц*, *Вечерње новости*, *Данас* и др.) и из телевизијских емисија. Искрпна анализа спроведена је са тројаким циљем: прво, да се провере научни погледи о морфолошко-семантичким карактеристикама бројева и оправданост категоризације бројева као засебне врсте речи; друго, да се утврди адекватан морфолошки и синтаксички статус бројева; треће, да се укаже на развојне тенденције у промени бројева.

Поглавље под насловом *Бројеви у сисџему врсиа речи* носи податке о теоријским основама, терминологији и дефинисању бројева у досадашњој пракси. Иако бројеве по карактеристикама одликује извесна

---

* Монографије, Београд: Учитељски факултет, 305 стр.

хетерогеност, аутор истиче да се њихов статус не може довести у питање, јер би то значило и реорганизацију постојеће поделе на врсте речи, те и рекомпозицију неких других, засад неспорних, врста. Што се терминологије тиче, аутор, указујући на разлику између броја као врсте речи (за који се по правилу користи облик множине) и броја као граматичке категорије (за који се користи облик једнине), одлучује да у раду користи придевску изведеницу *бројевни* у терминима којима се означава прецизна или приближна квантификација (*бројевне речи*, *бројевне именице*, *бројевни придеви*). Тиме се, према речима аутора, успоставља логична веза са називом за ову врсту речи, од којег је и изведен назив, с једне стране, а с друге стране, тиме се прави веза са математичким изразима у којима се по правилу користи придев *бројевни* (*бројевни израз*, *бројевни модели* и сл.). Даље, указујући на недостатке постојећих дефиниција, у којима се морфолошке и синтаксичке карактеристике бројева изостављају или наводе у мањој и недовољној мери у самим дефиницијама, аутор нуди следећу дефиницију: „Бројеви су променљива, несамостална врста речи којом се означава тачан број онога што значи именица или који је по реду појам означен именицом“ (25).

Треће, и најобимније (26–170), поглавље (под насловом *Класификација бројева*) представља главни део истраживања и обухвата анализу постојећих класификација, указивање на њихове недостатке, предлог ауторове класификације бројева и исцрпну, подржану великим бројем примера, анализу морфолошких и семантичких карактеристика сваке врсте понаособ. Запажа се тежња аутора да примери буду репрезентативни. Табеларни прикази, које аутор често комбинује са текстом, доприносе прегледности рада, потхрањујући у тексту изречено и чинећи дате чињенице визуелно истакнутијим и за разумевање погоднијим. Аутор, полазећи од у литератури уобичајене поделе на кардиналне (главне) и ординалне (редне) бројеве, нуди следећи класификацију:

1. кардинални (главни) бројеви
  - (1) основни бројеви
  - (2) збирни бројеви
  - (3) бројевне именице
    - а) разломачке
    - б) на *-ица* за означавање броја муш. лица
  - (4) бројевни придеви
  - (5) апроксимативни бројеви на *-ак*
2. ординални (редни) бројеви

Термин *кардинални број* аутор сматра синонимом термина *главни број*, али надређеним термину *основни број*, чиме отклања терминолошку неуједначеност у граматицима српског (српскохрватског) језика, у којима су често синонимно употребљивани термини *основни*, *главни* и *кардинални*. Терминологија није уједначена ни код назива за бројева на *-оје* (типа *двоје*) и *-оро* (типа *четворо*). Горан Зељић ове бројеве убраја у тзв. *бројевне придеве*, које издваја у посебну врсту кардиналних бројева

због њихове семантике и морфолошких особина. Такође, аутор наводи употребу бројевних придева (које многи граматичари сврставају у збирне бројеве): (1) уз именице *pluralia tantum* типа *јанићалоне* (*двоје јанићалоне* у значењу „два појединачна предмета“); (2) уз именице које значе неку природну целину, пар или групу/скуп типа *рукавице* (*двоје рукавице* у значењу „два пара рукавица“). Збирним бројевима, сматрајући их подврстом главних бројева и уводећи поменуте бројевне придеве као другу подврсту, аутор донекле сужава њихову употребу на изражавање броја бића различитог пола и млада бића, али делом и проширује, наводећи примере квантификације појмова, чега у њиховом дефинисању у граматичкој литератури нема. Проблем различитог одређења обухватности бројевних именица (које се у литератури обично јављају под термином *бројне именице*),¹ Горан Зељић решава тако што, полазећи од морфолошког и семантичког критеријума, у бројевне именице убраја само именице на *-ица* за означавање броја мушких лица и бројевне разломачке именице (убрајајући ове и именице нешто уже семантике *десетинка*, *стотинка* и *хиљадитинка*, као одређени део секунде). Неуједначености које у литератури постоје око одређења врсте речи типа *стотина*, *хиљада*, *милион*, *милијарда* и *двојка*, *јетак*, аутор решава сврставајући прве у основне бројеве, будући да се њима изражава прецизна квантификација и зато што имају цифру као значењски еквивалент, а друге у именице. Најзад, у апроксимативне бројеве, издвајајући их у посебну врсту кардиналних бројева, аутор убраја само апроксимације на *-ак*, док остале облике,² који се у литератури каткада провлаче под истим именом, анализира у оквиру одређених бројевних врста и подврста као њихова секундарна значења.

Аутор анализира све бројевне врсте (и подврсте) и са аспекта њихове променљивости/непроменљивости. Фино истиче да се не може говорити о потпуној тенденцији ка непроменљивости основних бројева. Иако је чешћи „скамењени акузатив“ у односу на одговарајући облик основног броја, када је конструкција са бројем допуна глаголу, употреба броја у одређеном облику је искључива. Када је реч о предлошким конструкцијама, највише је, након конструкције предлог + „скамењени акузатив“, оних с бројем у генитиву. Услед језичке економичности, употре-

---

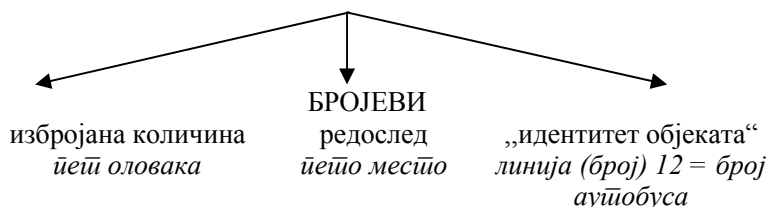
¹ У бројевне именице различити аутори убрајају следеће: речи *стотина*, *хиљада*, *милион*, *милијарда*, именице за означавање оцена (*јединица*, *јиројка*), именице на *-ица* за означавање броја мушких лица (*двојица*) именице на *-ак* којима се означава ученик одређеног разреда (*јетак*), именице на *-ина* у разломцима (*јоловина* и сл.) и апроксимативне бројеве на *-ак* (типа *десетак*).

² У литератури се често под апроксимативним бројевима могу наћи изведенице на *-ина* (типа *десетина*), множински облици редних бројева и множински облици речи *стотина*, *хиљада*, *милион*, *милијарда*.

ба „скамењеног акузатива“ честа је и код збирних бројева³. Непроменљивост бројевних придева аутор објашњава њиховом ретком употребом, притом истичући и најчешћу конструкцију у којој је бројни придев променљив: бројевни придев (најчешће *двоји*, *-а*, *-е* и *тироји*, *-а*, *-е*) + именица *кола*. Овај процес губљења променљивости, сасвим очекивано, није захватио бројевне именице и редне бројеве. Поред наведеног, аутор наводи и карактеристике апроксимативних бројева и основних бројева од *йей* надаље, који уопште нису променљиви, као и бројева *два*, *йри* и *че-йири* (за деklinацију броја *че-йири* има најмање потврда), који су у потпуности индеклинабилни када је реч о вишечланим бројевима.

Говорећи о семантици бројева, Горан Зељић наводи да, иако се за бројеве каже да су моносемичне речи, неке основне бројеве карактерише полисемантичка структура. Наиме, поред тачне количине нечега, бројевима од *девей* надаље може се изразити и апроксимативност, а бројевима *сйошину*, *хљагу*, *милион* неодређен већи број нечега (нпр. Милиони квадрата тек ће се градити). Посебно место, у погледу вишезначности, заузима број *јеган* јер, поред значења количине, има и друга, неколичинска, значења – истоветан/једнак, неки, јединствен, чувен, истински, бедан. Аутор обраћа посебну пажњу и на прва три редна броја, која могу имати специфичну семантику. На пример, редним бројем *йрви*, *-а*, *-о* изриче се и значење „предњи, испред свих“ (просторно или квалитативно), редни бројеви почев од *друи*, *-а*, *-о* могу имати и значење неодређености, каткада појачано детерминативима.

Типовима бројевних конструкција Горан Зељић посветио је засебно, четврто, поглавље. Аутор користи термин *конструкција*, сматрајући га надређеним термину *синтама*, јер су морфолошке и семантичке везе чланова конструкције другачије од оних у оквиру синтагме. С циљем да утврди типове конструкција с бројем, аутор запажа да се број не реализује увек као квантификатор или ознака ранга, већ да он својим секундарним значењима може исказивати различите односе међу члановима у оквиру конструкције. Стога, издваја три основна значења бројевних конструкција:

³ Код збирних бројева аутор запажа и честу некњижевну употребу основних бројева уместо одговарајућих облика збирних бројева (повући границу између та два задатак је сваког од нас).

Када је реч о типовима конструкција, аутор закључује да све оне образују два структурна типа: (1) главни тип – број одређене врсте + именица (типа *два друџа, двојица љуџника, двоје наочара, двадесетак њодина, двадесет њо месџо* и сл.); (2) секундарни тип – конструкција коју чине бројеви различите врсте или бројеви и друге врсте речи (*џирисџа друџих џакни, џедну џедину џељу, џедни друџима, и џедно и друџо, у девет џувече, две џетџине извоза, џола милиџадре долара, џедном у џџри џодине, џоследњих двестџа џодина* итд.). На основу детаљног пописа типова конструкција (179–222), аутор такође долази до важног закључка да се апроксимативност изражава на више начина: прво, вишим основним бројевима (*стџоџина, хиџада, милион, милиџарда, билион* у једнини и множини); друго, бројевним именицама на *-ак* (типа *десетак*); треће, конструкцијама типа *више/мање од + број, џриближно/скоро/око + број* и сл.

Након подробног закључка у којем аутор по поглављима сумира резултате свога истраживања, следи *Прилоџ* са примерима промене основних бројева, класификованих према падежима, те веома прегледних и репрезентивних.

Монографиџа *Морфолошко-семантичке карактеристике бројева у срџском џезику* Горана Зељића прилог је проучавању морфологије и семантике бројева, и шире – проучавању бројева као врсте речи у српском џезику. Значајем и актуелношћу теме, обимом корпуса, релевантношћу резултата, те бројношћу и важношћу питања коџа се осветљавају и покрећу, приказано дело, засновано на основним критеријумима за класификацију врста речи – морфолошком и семантичком, представља значајан допринос грађењу целовитије слике о бројевима, али и подстицај за будућа истраживања сличне лингвистичке оријентације.

Боџана Д. Тоџић**

** bojanatodic4@gmail.com

Прилози

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА: ЦИЉЕВИ, РЕЗУЛТАТИ И АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ**

Одбор за стандардизацију српског језика је основан пре деветнаест година с циљем да окупља стручњаке и институције са српског говорног подручја који се научно баве изучавањем српског језика – ради језичког планирања које би водило адекватној језичкој политици и пракси, обезбеђивању статуса српског језика као националног, планирало и истицало приоритете његовог проучавања ради осавремењавања норме. Оснивачи Одбора су три академије наука (САНУ, ЦАНУ, АНУРС), Институт за српски језик САНУ и Матица српска, факултети из Србије, Републике Српске и Црне Горе на којим се студира српски језик, те Српска књижевна задруга из Београда.

Одбор представља стручно тело које обједињује највећи број институција и људи од струке, који су постигли готово једногласан став о најважнијим питањима у вези са статусом српског језика у Србији и на целокупном говорном подручју и око предлагања мера како би се његов положај унапредио, те да се о српском језику и ћирилици мора водити стална и организована брига, како на плану његовог изучавања на свим нивоима тако и на осавремењавању његове норме.

Одбор полази од неспорне чињенице да језичку политику воде заједно држава и струка: језичко планирање врши струка у тесној сарадњи с државом, а језичку стратегију утврђује и проводи држава у тесној сарадњи са струком. На подстицај Одбора за ово време урађен је низ капи-

---

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

** Текст представља уводно излагање на Осамнаестој скупштини Одбора за стандардизацију српског језика, одржаној 6. децембра 2016. године, које је поднео С. Танасић, потпредседник Одбора.

талних дела нужних за осавремењавање стандарднојезичке норме: *Образни речник српској језика* Мирослава Николића (2000), *Речник српској језика* у редакцији Мирослава Николића (2007), две књиге *Творба речи у савременом српском језику* (2002. и 2003) академика Ивана Клајна, *Синтакса савременој српској језика: њосија реченица* групе аутора¹ у редакцији академика Милке Ивић (2005), *Лексиколоија српској језика* Рајне Драгићевић (2007), *Фонолоија српској језика* Снежане Гудурић и Драгољуба Петровића (2010). Такође, на подстицај Одбора приређена је измењена и допуњена верзија *Правойиса српској језика* у издању Матице српске (2010) и његова ијекавска верзија (2014). На крају, објављена је *Нормативна граматика српској језика* у екавској и ијекавској верзији академика Предрага Пипера и Ивана Клајна (2013, ²2014 и 2015), као и већи број монографија и студија о различитим питањима српског стандардног језика.

Поред ових послова, Одбор се стално бави и појединачним питањима српског језика која намеће свакидашњица. То су питања која се тичу статуса неке језичке појаве у стандардном језику, или статуса српског језика и писма на српском језичком простору или у свету, посебно у славистичким центрима. Одбор своја саветодавна мишљења и препоруке о тим питањима најчешће износи у виду тзв. одлука; досад их је, у средствима информисања, објавио шездесет шест, а најважније доставља и одговарајућим министарствима. Првих педесет таквих одлука објављено је у књизи *Српски језик у нормативном ојлегалу* (2007). Одбор своја мишљења износи и у другим видовима – у препорукама о појединим питањима, одговорима на питања појединаца, институција и државних органа.

Одбор у своме раду полази од становишта да је струка дужна да држави стоји на располагању код утврђивања и провођења језичке политике. Зато је у протеклим годинама разматрао многа питања која се тичу статуса српског језика и писма у Србији и на другим деловима српског језичког простора, као и положаја српског језика у славистичким центрима у свету. И давао је своја мишљења и предлоге у вези с тим. Нажалост, не можемо бити задовољни тиме колико је држава имала осећај за наше предлоге. Сведоци смо да су неке државне одлуке из домена језичке политике усвојене без консултовања струке донеле тешке и тешко поправљиве последице.

То је зато што у Србији после распада државе Југославије нема утврђене језичке политике. Без обзира на ову чињеницу, Одбор не одустаје од ангажовања око питања везаних за статус српског језика у најширем значењу те речи. У последње време Одбор је иницирао и био суорганизатор одржавања научних скупова о најактуелнијим питањима

---

¹ Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић и Бранко Тошовић.

језичке политике. Тако је 2013. године у САНУ, са неколико институција оснивача, одржан научни скуп под називом „Српски језик и актуелна питања језичке политике“, а 2015. године скуп „Српски језик и актуелна питања језичког планирања“. На крају су усвајана завршна саопштења, у којима се износи виђење најактуелнијих проблема о којим се расправљало и упућиван позив да се држава укључи у њихово разрешавање. Учесници ових скупова били су лингвисти из Србије, Републике Српске, Црне Горе и Хрватске, а реферати су објављени у зборницима (2014. и 2016). На завршетку прве конференције констатовано је да би поједини реферати могли послужити као основа у утврђивању државне стратегије у вођењу језичке политике. Прошло је време утврђивања државне стратегије, па припрема конкурса за финансирање науке у наредном периоду, а није нам познато да је било интересовања државе за садржај ова два зборника.

Одбор окупља највећи број српских језичких стручњака и институција и после првих година деловања већ је изазивао суревњивост код стручњака у окружењу, посебно из земаља које баштине исти, некад заједнички нам језик. Међутим, наша држава не само да је пропуштала, па и избегавала да уважава мишљење струке о многим важним питањима везаним за национални језик, него није ни подржавала његов рад, осим у једном кратком изузетку. У време кад је у држави отворено и финансијски подржавано мноштво канцеларија за различита питања и права, јединствено стручно тело које се бави статусом српског језика и правима његових носилаца нема никакву материјалну подршку. Нико не мисли на некакве хонораре за рад, већ на минимална средства за организационе, административно-техничке послове и средства за рад, плаћање путних трошкова чланова Одбора и његових комисија изван Београда, за штампање специфичних публикација за које Одбор не може добити материјалну подршку Министарства за науку. Једном речју, потребно је да Влада обезбеди буџетско финансирање рада Одбора.

Сматрамо да је крајње време да држава преузме свој део одговорности за статус српског језика, за утврђивање и провођење језичке политике, да се истакне политичка воља унутар српске друштвене и политичке заједнице и доведе у хармонију са струком како би се трајно водила брига о статусу српског језика и писма. У том циљу потребно је да се оформи Савет за српски језик при Министарству културе, или као међуресорно тело Министарства културе и Министарства образовања и науке, а у сарадњи са другим министарствима такође одговорним за ову проблематику. Потребно је да се у Савет за језик обавезно укључе представници Одбора за стандардизацију српског језика и представници образовних и научних институција које се баве проучавањем и универзитетском наставом српског језика.

Потребно је да се одмах приступи изради закона о језику и писму, у коме би се предвидело обавезно присуство представника Одбора при-

ликом решавања питања језичке политике јер он у потпуности представља струку. Потребно је да се Одбор укључи у доношење стратегије културе и језичке политике.

Потребно је да се одмах приступи изради програма изучавања српског језика на свим нивоима образовања – од основне школе до универзитета. Такође, потребно је да држава почне водити организовану и континуирану бригу о лекторатима српског језика у светским славистичким центрима, за што би такође било неопходно образовати одговарајуће тело у Влади, можда у оквиру ресора за међународну научну и културну сарадњу. Или при једном од два данас помињана министарства – за културу, односно просвету и науку.

Било би потребно да се бар у договору са Владом Републике Српске усагласе законски акти којима се утврђује статус српског језика и писма, и у вези с тим и језичка политика и стратегија њеног спровођења.

Ово је списак најзначајнијих питања око којих струка и држава морају постићи пуну сагласност да би се српском језику обезбедио статус примерен значају какав треба да има као национални језик. Већина од набројаних послова одавно је морала бити урађена, па нема више времена за одлагање.

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе с јавношћу
и решавање неодложних питања
Ком. бр. 7 од 2. 2. 2016. године

ЗАВИСНА РЕЧЕНИЦА С ВЕЗНИКОМ *БЕЗ ДА*

ОДЛУКА

Иако употреба реченице с везником *без да* у савременом српском књижевном језику није више неуобичајена појава, она ипак остаје изван оквира стандарднојезичке норме, а разлога за овакав став барем су два: (а) поступак извођења везника *без да*, који је, заправо, структурни калк, и (б) постојање, граматички и семантички, адекватне хипотаксичке јединице, чији се нормативни статус не доводи у питање.

Будући да зависна реченица уведена везником *без да* представља стилски обележен граматички и значењски еквивалент реченице са везником *а да*, препоручује се њено избегавање у свим сферама језичке делатности, нарочито у јавној, као и у свим приликама које захтевају бирани и узоран језички израз. Зато се у српском књижевном језику само реченица с везником *а да* може сматрати прихватљивим средством граматиализације значења пропратне околности, разуме се, у форми зависне реченице.

Образложење

У савременом српском књижевном језику, без обзира на вид и домен испољавања језичког стваралаштва – писани или усмени, односно јавни или приватни, као и на његова функционалностилска обележја, у не сасвим занемарљивом броју примера бележи се употреба зависне ре-

ченице уведене везником *без да*,¹ чак и у штампаним медијима које смо трамо узорним. Последњи став темељи се на увиду у грађу која је претежно преузета из *Полијшике*, али и не само из ње, и као таква постала делом електронског корпуса српскога језика који је израђен на Математичком факултету у Београду. Проблем о којем је реч илуструју следећи примери:

Забрањено је њлакаџи, без да се нешиџо не научи; Моџао је да се креће без да њази на своје њокреџе; Учџиџв хладан њоздрав и ја одох, без да сам њонуђен чаџом воде или каџи сузе; А џде џрчиџе у сексуалне радње без да се мало информџиџе? итд.

Остављајући привремено по страни нормативни статус овог типа зависне реченице, неопходно је, ипак, да се кратко осврнемо на две важне појединости, а то је да није реч о новој и локалној појави у српском језику, као и да се њоме не компензује какав системски недостатак у његовој структури.

Потврде за зависну реченицу са везником *без да* могу се пронаћи на целом српском штокавском простору, нарочито у разговорном стилу, при чему се у бројним језичким приручницима готово неизоставно наводи податак да је у питању германизам који се бележи још од средине 19. века. Иако је за поуздано утврђивање времена настанка дате конструкције потребно предузети опсежније истраживање, претпоставља се да је реч о структурном калку немачког сложеног везника *ohne dass*, у чији састав улази еквивалент српског предлога *без* и одговарајући везник, коме у нашем језику одговара везник *да*.

Као што то потврђују и раније наведени примери, *без да* се у српском језику појављује као везник (тј. везнички израз) са значењем обавезне или пак недостајуће пропратне околности, уводећи тако један тип начинске реченице, при чему се у везничком систему позиционирао као синонимска варијанта везника *а да*, што доказује и њихова релативно слободна замениљивост, нпр.: *Забрањено је њлакаџи, а да се нешиџо не научи; Моџао је да се креће а да не њази на своје њокреџе; Учџиџв хладан њоздрав и ја одох, а да нисам њонуђен чаџом воде или каџи сузе; А џде џрчиџе у сексуалне радње а да се мало не информџиџе?* и сл. Иако је реч о граматички и семантички еквивалентним структурама, зависна *без да*-реченица показује особине које нису својствене реченици с везником *а да*, а то су: (а) могућност да се уметне у структуру управне реченице, или да се појави испред ње (*Разуме се, без да буду изричиџо њиџани, одмах ће вам све објасниџи; Без да је њкоџа њиџао, узео је своје сџвари и несџао*); (б) необавезно присуство граматичке негације (*То каже без да*

¹ Напомене о статусу *без да*-реченице дају се и у *Нормативној џрамаџици срџскоџ језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна (2013: 212), те у *Сџарим и новим сџисима* Милорада Радовановића (2007: 100–114).

му *лас не загрхѣи*; *Заљубљујемо се без да знамо зашћо*); (в) постављање фокализатора и непосредно испред везника *без да* (*Сћоразумели су се и без да су изговорили једну реч*) и сл. Све наведено говори да се приликом замене *без да*-реченице понекад морају предузети додатне трансформационе операције, што само по себи не може бити препрека за употребу зависне *а да*-реченице. Ипак, ова особина говори да *без да*-реченица подлеже слободнијој дистрибуцији, што јесте предност, али то не решава проблематичност поступка извођења и граматикализације везника *без да*.

Иако је дистрибуција везничког израза *без да* подржана чињеницом да се одговарајуће значење може изразити и номинализованим изразом у конструкцији *без* + глаголска именица, нпр. *без њоздрава* итд., у нормативном погледу пак проблем представља начин на који је добијен везник *без да*. Зато се у приручницима који се дотичу овога проблема готово неизоставно наводи да је реч о 'рогобатној' конструкцији, при чему критеријум на којем се заснива овакав став не компромитује аутоматски њену употребу, јер се примарно темељи на естетском доживљају језика.

Конструкција коју чини предлог *без* као њена управна реч допушта укључивање само именских и прилошких речи, односно одговарајућих синтагми, што је правило које важи и када се од овако добијених конструкција даље изводе сложени везнички изрази, нпр. *без обзира на њо шћо*. Дакле, везнички израз *без да* нормативно је неприхватљив јер није непосредно изведен од предлошке конструкције у чијем је саставу, на пример, показна катафорска заменица *њо* у одговарајућем облику – *без њоја*. Међутим, иако се могу пронаћи сасвим спорадичне потврде и за ово, ипак остаје отворено питање какав је граматички статус споја *без њоја да*, те да ли је *без да* евентуално резултат елизије катафорске заменице, што имамо у везнику осим (тога) *шћо*. Како синтагматски низ *без њоја да* није граматикализован, не може се сматрати коначно формираним зависним везником, будући да је реч о линеарном поретку елемената који чине предлошка конструкција *без њоја* посредством које се у управну реченицу укључује допунска реченица с везником *да*, нпр. *Он не може без њоја да нас сћално нервира*. Да је тако, доказује могућност изостављања зависне реченице, нпр. *Он не може без њоја*. Све наведено говори да се у српском језику за предлог *без* не може непосредно везати везник *да*.

Ипак, кључно питање за стабилизацију и прихватљивост неког елемента у језичком систему тиче се, у првом реду, његове оправданости или сврсисходности, што се утврђује на основу односа са другим истородним јединицама. Дакле, како се везнички израз *без да* односи према везничком споју *а да*?

Сасвим је очигледно да се везником *без да* не попуњава никаква празнина у систему, чиме би себи 'прокрчио пут' и осигурао место међу везничким јединицама. Иако пак показује неке специфичности у дистри-

буцији, реченица с везником *без да* се у највећем броју примера среће у контексту типичном за *а да*-реченицу, нпр. *Отишла је без да се јавила* и *Отишла је а да се није ни јавила*. Осим тога, иако се граматикализација везника *без да* заснива на принципу аналогije између форми и значења саодносних морфосинтаксичких и хипотаксичких јединица, нпр. *без* према *без да*, деривација везника *без да* несистемског је карактера, што је главни разлог да се његова употреба одреди као нормативно непожељна. Због тога је везник *а да* не само граматички адекватно већ и једино нормативно прихватљиво и стилски пожељно средство којим се значење пропратне околности, обавезне или недостајуће, у форми зависне реченице у српском језику може изразити. Зато ни ограничења у погледу сталности места у односу на управну реченицу те граматичке форме предиката зависне *а да*-реченице не могу се узети као њен недостатак.

Нацрт одлуке саставио је Миливој Алановић,
члан Комисије за синтаксу.